

NAČRT UPRAVLJANJA S KULTURNO DEDIŠČINO ZA

GRAD ŠALEK

Velenje, februar 2020

**muzej
VELENJE**

Lokalni akcijski načrt upravljanja s kulturno dediščino
je nastal v okviru projektov HICAPS in RUINS,
ki sta sofinancirana s strani programa Interreg Srednja Evropa.

Sodelujoči

Pripravljalec	Muzej Velenje, zanj Mojca Ževart, direktorica
Izdovalec	Rok Poles
MO Velenje	Helena Knez, Patricija Halilović, Urška Gaberšek, Branka Gradišnik, Marko Vučina, Darja Plaznik, Jernej Korelc, Rudi Vuzem, Bojana Žnider
ZVKDS OE Celje	Danijela Brišnik, Breda Krajnc, Urška Todosovska-Šmajdek, Milana Klemen, Lucija Čakš Orač
TD Šalek	Marija Brložnik

Opomba: nelektorirana verzija

REPUBLIKA SLOVENIJA
MINISTRSTVO ZA KULTURO

VSEBINA NAČRTA UPRAVLJANJA

1. Uvod
2. Povzetek načrta upravljanja ruševine gradu Šalek
3. Načrt upravljanja ruševine gradu Šalek
4. Angleški prevod povzetka načrta upravljanja ruševine gradu Šalek

UVOD

Načrt upravljanja za kulturne spomenike lokalnega pomena je obvezen element za obdobje 2020–2025. Skladno z Zakonom o varstvu kulturne dediščine je namreč potrebno za upravljanje kulturnega spomenika pripraviti načrt upravljanja, iz katerega izhajajo letni programi dela, lokalni akcijski načrt za področje ohranjanja kulturne dediščine in finančni okvirji za izvedbo letnih programov dela ter drugih aktivnosti za vzdrževanje, ohranjanje ter rabo in razvoj potenciala objektov kulturne dediščine.

Pričujoči Načrt upravljanja s kulturno dediščino za grad Šalek je prvi načrt upravljanja območij teh spomenikov. Mestna občina Velenje je priložnost za pripravo celovitega dokumenta prepoznala v okviru dveh projektov (HICAPS in RUINS), sofinanciranih iz programa Evropske unije (Interreg Srednja Evropa), ki ju namenja zaščiti in razvoju lokalnih kulturnih spomenikov. Osrednji namen načrta upravljanja je namreč enak osrednjemu namenu obeh projektov: zagotavljanje varstvenih in razvojnih ukrepov ter aktivnosti in oblikovanje dolgoročne strategije, ki bo omogočala trajnostni razvoj spomenikov in njihovih območij. Mestna občina Velenje je vsekakor odgovorna lastnica kulturnih spomenikov, ki se zaveda njihovega pomena za lokalno in širšo skupnost, načrt upravljanja pa ji bo omogočil, da bodo ukrepi, s katerimi skrbi za ohranjanje, vzdrževanje in razvoj kulturnih spomenikov na svojem območju, sistematični, celostno zasnovani in strokovni ter bodo vključevali interese vseh ciljnih javnosti.

V skladu z Zakonom o varstvu kulturne dediščine pomeni upravljanje izvajanje nalog, ki so potrebne za izpolnitev namena, zaradi katerega je bila stvar razglašena za spomenik, in obsega predvsem vodenje in organiziranje vzdrževanja, uporabe, dostopnosti, predstavitve javnosti in spremljanje stanja. Z namenom zagotovitve izvajanja teh nalog se za upravljavca gradu Šalek s pripadajočimi območji ob potrditvi načrta upravljanja določi Muzej Velenje, ki bo v sodelovanju z Mestno občino Velenje pripravljaj letne programe dela, ki jih bo potrjeval Svet Mestne občine Velenje. Svet Mestne občine Velenje bo prav tako obravnaval tudi letna poročila upravljavca ter spremljal učinke uresničevanja upravljalvskega načrta. Načrt upravljanja je spreminjajoči se dokument, ki se po potrditvi, s katero se postavi izvedbena shema in določi postopke za spremljanje uresničevanja ukrepov, doseganja ciljev in evalvacijo rezultatov, še dopolnjuje, nadgrajuje in prilagaja morebitnim spremenjenim okoliščinam ter novim pobudam in predlogom. Spremembe načrta upravljanja se sprejemajo na enak način kot načrt upravljanja, torej jih obravnava in potrjuje Svet Mestne občine Velenje. Pobudo za spremembo načrta upravljanja lahko podajo lokalna skupnost, člani Sveta Mestne občine Velenje, upravljavec ali posamezniki. Pobuda mora biti utemeljena in mora vsebovati predloge rešitev.

Pri izvedbi načrta upravljanja bodo z upravljavcem sodelovali Mestna občina Velenje, Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije, OE Celje, Zavod za turizem Šaleške doline, Turistično društvo Šalek, Turistično društvo Velenje, zainteresirani posamezniki, skupine posameznikov, organizacije, podjetja in družbe ter strokovni odbori, ki jih za upravljanje vsakega posameznega spomenika imenuje župan Mestne občine Velenje. Strokovni odbor na svoji prvi seji sprejme poslovnik, njegov mandat traja 5 let, naloge strokovnega odbora pa so ugotavljanje ustreznosti upravljalvskega načrta glede na strokovne smernice, obravnavanje tematik s področja strokovnega dela na območju kulturnih spomenikov in predlaganje rešitev glede na strokovna spoznanja.

Načrt upravljanja obsega opis dediščine s celovitim pregledom znanih dejstev in dognanj, analizo in oceno stanja ter ukrepe varstva in razvoja. V načrtu upravljanja so predstavljeni tudi širši kontekst obravnavanih spomenikov ter njihova vloga, vrednote in pomen. Za pripravo načrta upravljanja so bili upoštevani vsi dostopni podatki, izhodišča, gradiva, raziskave in analize, ki se nanašajo na območje obravnavanih spomenikov. Načrt vsebuje izhodišča in strategije za upravljanje ter vzdrževanje spomenika. Na podlagi analize obstoječega stanja so predvidene možnosti izboljševanja stanja kulturnega spomenika, kar predstavlja osnovo za nadaljnje določanje posameznih ukrepov. Slednji so v okviru načrta upravljanja vsebinsko, časovno in stroškovno opredeljeni. Poleg investicij so v načrtu upravljanja predvidene tudi aktivnosti, ki bodo spodbudile širšo rabo spomenikov in njihovih območij. Eden osrednjih ciljev upravljalvskega načrta je namreč tudi približevanje lokalne kulturne dediščine

prebivalcem in obiskovalcem z atraktivnimi vsebinami, ki naj bi pritegnile širšo populacijo in tudi nove generacije.

Načrt upravljanja je pripravljen v sodelovanju Mestne občine Velenje in Muzeja Velenje z Zavodom za varstvo kulturne dediščine Slovenije, OE Celje, in z nekaterimi drugimi prepoznanimi deležniki (npr. Turistično društvo Šalek, Turistično društvo Velenje, Zavod za turizem Šaleške doline, predstavniki krajevnih skupnosti).

Pri pripravi načrta upravljanja smo upoštevali evropski pravni red, slovenske pravne podlage, občinske odloke, strateške in planske dokumente Mestne občine Velenje, strokovne podlage in druge razpoložljive dokumente, dostopne publikacije in zapisi pa tudi pričevanja.

Načrt upravljanja sprejme Svet Mestne občine Velenje za obdobje petih let. Njegovi strateški cilji so predvsem celostno ohranjanje kulturne dediščine in kulturne/historične krajine, spodbujanje doživljanja in spoznavanja kulturne dediščine, povečanje prepoznavnosti kulturnih spomenikov v Sloveniji in v tujini, omogočanje trajnostnega razvoja kulturnih spomenikov, močnejša vpetost kulturnih spomenikov v sodobno življenje ter zadovoljstvo lokalnih prebivalcev, zaposlenih turistov in drugih obiskovalcev. Poglavitni izvedbeni cilji načrta upravljanja za obdobje 2020–2025 pa so dograjevanje turistične infrastrukture za obiskovalce kulturnih spomenikov, zagotavljanje varnosti v okolici kulturnih spomenikov, doseganje rasti turističnega in drugega obiska kulturnih spomenikov, krepitev primernih dejavnosti v kulturnih spomenikih in v njihovi okolici, oblikovanje novih turističnih produktov, povezanih s kulturnimi spomeniki ter priprava projektov za razpise finančnih mehanizmov. V upravljavski načrt smo zapisali tudi vizijo razvoja obravnavanega kulturnega spomenika, skladno s katero naj bi se grad Šalek uvrstil med najatraktivnejše grajske stavbe na slovenskem in širšem območju, prijazne do domačinov in obiskovalcev, z zanimivimi kulturnimi in turističnimi vsebinami.

Ob pripravi upravljalvskega načrta smo identificirali aktivnosti, ki so potrebne za primerno redno (vsakoletno) vzdrževanje objektov z okolico, prav tako pa tudi potrebo po večjih obnovah, pridobitvi dodatne dokumentacije in dokumentacije, potrebne za izvedbo obnov ter nadaljnega razvoja območja kulturnih spomenikov in digitalizacijo premične dediščine. Za lažje doseganje zastavljenih ciljev smo zastavili tudi okvirni terminski načrt in oceno potrebnih sredstev, seveda pa bo ravno ta del načrta upravljanja tisti, ki bo v prihodnjem obdobju deležen največ sprememb in usklajevanja.

Vsekakor je Načrt upravljanja s kulturno dediščino za grad Šalek izjemno pomemben dokument, ki bo temeljno vodilo za trajnostno upravljanje z vanj vključenimi kulturnimi spomeniki in tudi smernica za ravnanje z drugimi elementi kulturne dediščine v občini.

POVZETEK NAČRTA UPRAVLJANJA GRADU ŠALEK

Kazalo

NAČRT UPRAVLJANJA

1. UVOD

2. POVZETEK DOKUMENTA

3. SPLOŠNI OPIS

4. IZHODIŠČA ZA PRIPRAVO NAČRTA UPRAVLJANJA

- 4.1 Evropski pravni red
- 4.2 Slovenska pravna podlaga
- 4.3 Drugi dokumenti in strokovne podlage

5. SODELUJOČI PRI PRIPRAVI IN IZVEDBI NAČRTA UPRAVLJANJA

- 5.1 Sodelujoči pri pripravi Načrta upravljanja
- 5.2 Sodelujoči pri izvedbi Načrta upravljanja

6. KULTURNA DEDIŠČINA - analiza in ocena stanja

- 6.1. Ruševine gradu Šalek - umetnostni in arhitekturni spomenik - opis
- 6.2 Lokacija in lastništvo spomenika
- 6.3 Širši kontekst spomenika
- 6.4 Vrednote in pomeni
 - 6.4.1. Zgodovinski pomen
 - 6.4.2. Estetski pomen
 - 6.4.3. Znanstveni pomen
 - 6.4.4. Družbeni pomen
- 6.5 Analiza in ocena stanja
- 6.6 Ukrepi varstva in razvoja
 - 6.6.0 Izhodiščna vzdrževalna dela
 - 6.6.1 Varnost obiskovalcev in prebivalcev
 - 6.6.2 Pravni status prostora
 - 6.6.3 Obveščanje, usmerjanje (infrastruktura)
 - 6.6.4 Sodobno urejeno okolje, bolje izkoriščeno (posegi na nivoju stavbnega detajla)
 - 6.6.5 Integriteta gradu, turistična infrastruktura (posegi na nivoju objekta)
 - 6.6.6 Avtentični dostop (rekonstrukcija krajine v mentalni in dejanski podobi)
 - 6.6.7 Nematerialna dediščina (mitološka pot)

7. STRATEŠKI IN IZVEDBENI CILJI UPRAVLJANJA

7.1 Vizija razvoja ruševine gradu Šalek

7.2 Strateški cilji razvoja ruševine gradu Šalek

7.3 Izvedbeni cilji upravljanja ruševine gradu Šalek za obdobje 2019–2024

8. UPRAVLJAVSKA STRUKTURA, FUNKCIJE IN PRISTOJNOSTI

8.1 Upravljalec

8.1.1 Naloge upravljalca

8.2 Strokovni odbor

8.2.1 Naloge strokovnega odbora

8.3 Pristojnosti in procesi sprejemanja in izvajanja odločitev, spremljanje izvajanja, trajanje načrta

9. UKREPI ZA VARSTVO PRED NARAVNIMI IN DRUGIMI NESREČAMI

10. NAČRT AKTIVNOSTI S FINANČNIM OKVIRJEM

NAČRT UPRAVLJANJA

1. UVOD

Dokument je osnutek Načrta upravljanja za ruševino gradu Šalek.

Načrt upravljanja za ruševino gradu Šalek je prvi načrt upravljanja območja spomenika (v nadaljevanju: načrt upravljanja) in je obvezen element za obdobje 2018-2023, iz katerega izhajajo letni program dela, aktivnosti in finančni okvirji. Sprejme ga Občinski svet Mestne občine Velenje. Pripravljen je v sodelovanju z Zavodom za varstvo kulturne dediščine Slovenije, OE Celje. Upoštevana so bila tudi druga izhodišča, gradiva in raziskave ter izdelane analize, ki se nanašajo na območje spomenika.

Skladno z Zakonom o varstvu kulturne dediščine (Ur. l. RS, št. 16/08, 123/08, 8/11, 90/12 in 113/13 - v nadaljevanju ZVKD-1) je potrebno za upravljanje kulturnega spomenika pripraviti načrt upravljanja. Namen načrta upravljanja je zagotoviti varstvene in razvojne ukrepe in aktivnosti ruševine gradu Šalek ter določiti strateške in izvedbene usmeritve za celovito ohranjanje spomenika. Namen priprave načrta upravljanja je priprava dolgoročne strategije upravljanja in vzdrževanja ruševine gradu Šalek.

Zaradi svojih arheoloških, arhitekturnih, urbanističnih in zgodovinskih lastnosti je bila ruševina gradu Šalek s Sklepom o razglasitvi za kulturni spomenik lokalnega pomena razglašena za zaščiteno območje.

Glede na pomen kulturnega spomenika so v skladu z zakonskimi določili v nadaljevanju pripravljene smernice za varstvo in razvoj kulturnega spomenika, kar bo omogočalo njegov trajnostni razvoj.

Načrt vsebuje izhodišča in strategije za dolgoročno upravljanje ter obnovo in vzdrževanje območja spomenika. Na podlagi analize obstoječega stanja so predvidene strateške možnosti razvoja kulturnega spomenika. Preoblikovane so v temeljni koncept varstva in razvoja, kar predstavlja osnovo za nadaljnje določanje posameznih ukrepov. Slednji so v okviru načrta upravljanja vsebinsko, časovno in stroškovno opredeljeni. Poleg investicij so v projektu predvidene aktivnosti, ki bodo po realizaciji aktivirale utrip in življenje na območju ruševine. Namen projekta je približati kulturno dediščino gradu Šalek prebivalcem in obiskovalcem, atraktivne vsebine pa naj bi pritegnile tudi mlajšo populacijo.

Načrt upravljanja se sprejme za obdobje petih let, nakar se ga dopolni. Oblikovan je kot prilagodljiv dokument. Omogočeno je spremljanje izvajanja ukrepov, doseganja ciljev in rezultatov kar omogoča sprotne prilagajanje novim situacijam in spremembam. Odstopanja od načrta, potrebne sprotne spremembe in dopolnitve bodo upravljavci in nadzorniki obravnavali in dokument po potrebi dopolnjevali.

2. POVZETEK DOKUMENTA

V pričujočem dokumentu je predstavljeno območje spomenika Ruševine gradu Šalek. Dokument obsega opis dediščine, analizo in oceno stanja ter ukrepe varstva in razvoja, navedeni so tudi širši kontekst spomenika, njegove vrednote in pomeni. V nadaljevanju so zastavljeni vizija razvoja spomenika ter strateški in izvedbeni cilji na področju upravljanja. Poleg upravljalvske strukture, funkcije in pristojnosti so še navedeni ukrepi za varstvo pred naravnimi in drugimi nesrečami. Načrt aktivnosti opredeljuje nujne ukrepe ter ukrepe za potencialno izboljšanje stanja ter in vire financiranja. Ker je načrt upravljanja spremenljiv dokument, je naveden rok trajanja dokumenta, načini dopolnjevanja in možnost njegovega spreminjanja.

3. SPLOŠNI OPIS

Grad Šalek je poleg gradu Velenje ključna prostorska dominantna Velenjskega dela Šaleške doline. Jedro gradu je bilo zgrajeno v 12. stoletju in obsega še danes v večini ohranjen tristrani obrambni stolp v višini petih etaž, dvorišče, severni stolp-palacij (od katerega je ohranjena le kletna etaža) ter obodno obzidje. K jedru so kasneje prislanjali dodatne objekte. Grad je bil opuščen po požaru okoli leta 1770. V predgradju na južni strani so stali trije gospodarski objekti, ruševina enega je še ohranjena, a ni v zavarovanem območju. Prvotni dostop na grad, sestavljen v linearnem zaporedju: pot – sadovnjak – vrt - gospodarska poslopja - most na grad - je bil z južne strani in je sedaj v zasebni lasti, trenuten neavtentičen dostop je po pešpoti po pobočju tik pod gradom. Ruševina je bila statično stabilizirana v letih 1990 – 1994, gradbena dela je spremljalo arheološko izkopavanje.

Grajska ruševina je razglašena za spomenik lokalnega pomena – umetnostni in arhitekturni spomenik (profana stavbna dediščina) in ima določeno tudi vplivno območje.

4. IZHODIŠČA ZA PRIPRAVO NAČRTA UPRAVLJANJA

4.1 Evropski pravni red

- UNESCOva Konvencija za varovanje svetovne kulturne in naravne dediščine (Pariz, 16. 11. 1972);
- konvencija Sveta Evrope za varovanja arhitekturne dediščine Evrope (Granada, 3. 10. 1985);
- konvencija Sveta Evrope za varovanja arheološke dediščine (Valletta, 16. 1. 1992).
- Evropska konvencija o krajini (Florence, 20. 10. 2000)

4.2 Slovenska pravna podlaga

Temeljno izhodišče za pripravo načrta upravljanja je **Zakon o varstvu kulturne dediščine - ZVKD-1**. Poleg veljavne zakonodaje so bili pri pripravi kot izhodišče upoštevani strateški in planski dokumenti Mestne občine Velenje, strokovne podlage ter druga strokovna gradiva na temo gradu Šalek.

4.3 Drugi dokumenti in strokovne podlage

Odlok o razglasitvi kulturnih in zgodovinskih spomenikov na območju občine Velenje (Uradni vestnik Občine Velenje, 10/1983)

Zavod za spomeniško varstvo Celje: **Strokovne osnove za pripravo odloka o razglasitvi kulturnih spomenikov na območju Občine Velenje**.

Odlok o ureditvenem načrtu Šalek, del območja urejanja S 4/8 v Velenju (Odlok je objavljen v Uradnem vestniku MOV št. 5/96) - neuradni čistopis, območje gradu Šalek je v ureditvenem območju S4/18a

4.2. Pogoji za zunanje in druge ureditve (6. člen)

- *Peš pot na grad: Pot na grad od kraka dovozne – dostopne ceste se izvede z lesenimi impregniranimi železniškimi pragovi in vmesnim tlakom (ali) nasutjem na izravnanih delih.*
- *Okolica razvalin gradu: Neposredni prostor in pripadajoče območje se uredi po smernicah ZVNKD.*

6. DRUGI POGOJI ZA IZVEDBO POSEGOV V PROSTOR, 6.1. Varovanje in urejanje naravne in kulturne dediščine (15. člen)

Za vse evidentirane objekte, ki imajo vrednost kulturnega spomenika ali dediščine velja, da so kakršnikoli posegi možni le pod pogoji in s soglasjem pristojnega ZVNKD.

Območje gradu Šalek je spomeniško zavarovano območje, kjer niso dovoljene novogradnje, ampak le nadomestne pod pogoji pristojnega ZVNKD (velja za objekte 16, 17a, b in c).

Arheološko je zavarovano območje ob razvalinah gradu Šalek (enako spomeniško zavarovanemu območju). Za vsak poseg v zemeljske plasti je potrebno obvestiti pristojni ZVNKD.

Publikacije o gradu Šalek (izbor):

- Brišnik, Danijela, Tone Ravnikar: **Grad Šalek**. Kulturni center Ivana Napotnika Velenje, Založništvo Pozoj, Velenje, 1999.
- Stopar, Ivan: **Grad in naselje Šalek**. Turistično društvo Velenje, Velenje 1975.

Arhitekturni posnetki in rekonstrukcijske risbe razvalin (izbor):

- Dokumentacija v arhivu ZVKDS OE Celje, risal Ivo Gričar.
- 3D rekonstrukcija gradu, Rok Poles.

5. SODELUJOČI PRI PRIPRAVI IN IZVEDBI NAČRTA UPRAVLJANJA

5.1 Sodelujoči pri pripravi Načrta upravljanja

Pri pripravi načrta upravljanja so sodelovali:

- Mestna občina Velenje: dr. Patricija Halilović
- Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije, OE Celje: Danijela Brišnik, direktorica
- Berivka, promocija kulturne dediščine, d.o.o.: Rok Poles

5.2 Sodelujoči pri izvedbi Načrta upravljanja

Pri izvedbi načrta upravljanja bodo sodelovali:

- Občinska uprava mestne občine Velenje,
- Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije, OE Celje,
- Muzej Velenje,
- Zavod za turizem Šaleške doline
- Turistično društvo Šalek,
- zainteresirani posamezniki in družbe.

6. KULTURNA DEDIŠČINA - analiza in ocena stanja

6.1 Ruševine gradu Šalek - umetnostni in arhitekturni spomenik - opis

Grad Šalek je bržkone najstarejši in najpomembnejši grad v velenjskem delu Šaleške doline. Tudi dolina sama je poimenovana po gradu, kar je izjema, saj so doline navadno poimenovane po rekah.

Dolina je imela vzdevek »dolina gradov«, saj naj bi bila tu največja zgostitev gradov na Spodnjem Štajerskem.

Ključni del gradu Šalek je še vedno ohranjen: to je poznoromanski obrambni stolp (kakršnega v nemščini poimenujejo Bergfried, v angleščini keep, v francoščini donjon) in sega 6 etaž visoko.

Obrambni stolp ima izredno trikotno obliko, povsem unikatno v Sloveniji, pa tudi v evropskem prostoru je komaj dober ducat stolpov s takšno obliko.

Grad Šalek se je razvijal postopno skozi čas od prvotno pretežno vojaško zasnovane srednjeveške trdnjave v renesančno bivališče, pri čemer so vgrajevali različne izboljšave, vezane na nov življenjski slog (večja zastekljena okna, peči, kapela ipd.). Le štirje stari gradovi so se v Šaleški dolini razvili na tak način (Šalek, Velenje, Turn in Švarcenštajn), ostale so opustili in so jih nadomestili dvorci / graščine na nižjih legah.

LEGA: Razvaline gradu Šalek ležijo na vzhodnem robu Šaleške doline, nad naseljem Šalek, nad predorom na cesti Velenje – Slovenj Gradec. Lega gradu na strmem, skalnatem izteku apnenčastega griča, ki je kot pomol dvignjen nad dolinsko dno prav na mestu, kjer je stara poti na Koroško na brodišču prečkala reko Pako, je strateško in obrambno izvrstna in je omogočala gradu nadzor nad dolino in prometno potjo.

LIUDSKO IZROČILO: Franz vitez Gadolla je zbral znanje o ruševini (1847) in ustvaril osnovo za »mitologijo«, vezano na grad, ki so jo za njim povzemali mnogi avtorji: uničujoči požar naj bi zanetila strela; grad naj bi imel 36 sob in zunanje stopnišče z več kot 80 stopnicami; ko so Turki oblegali grad, naj bi se topovske krogle od njega odbijale zaradi tristrane oblike; ime Šalek naj bi izviralo iz slovenske besede »skale« ipd. Janko Orožen, profesor na celjski gimnaziji, je objavil ljudske pripovedi o gradu (1936), sledila je Štefanija Prislan iz Šaleka in nazadnje Špela Poles, ki je zbiral ljudsko vedenje za publikacijo Pozojeva grajska pot okoli Velenja (2011). Proces zbiranja, ki poteka že stoletja, je ustvaril bržkone največjo zbirko ljudskega izročila o posamezni stavbi v Šaleški dolini.

ZGODOVINA: Grad je bil zgrajen v prvi polovici 12. stoletja. Svobodni vitezi Šaleški so najverjetneje prišli s Koroške in prej z Bavarske. V 13. stoletju je prvotno svobodno družino Šaleških zamenjala nova, tudi imenovana po gradu Šalek, vendar podrejena škofiji v Krki na Koroškem. Škofija je grad podelila grofom Vovbrškim, kasneje pa Žovneškim, za katere so ga upravljali ministeriali (Kienberški, Rifniški). Od 1428 je bil grad v lasti družine Sebrich, 1575 ga dobijo Raumschüssli, 1664 Teufenbachi, kasneje Gabelkhoveni, ki so ga združili s svojo posestjo gradu Turn v Škalah okoli leta 1739. Po požaru leta 1770 je bil grad opuščen, lastniki so se hitro menjavali, stavba se je spreminjala v ruševino, spremenilo se je gospodarjenje s krajino. V 70. letih 20. stoletja so se začele aktivnosti za obnovo gradu, leta 1977 so dokončali cestni predor pod gradom. Leta 1983 je bila ruševina zaščitena kot kulturni spomenik, leta 1990 so se začele arheološke raziskave in sanacijska dela.

ZUNANJŠČINA: Osrednji element ruševine je tristrani obrambni stolp, ohranjen v višini petih nadstropij skoraj do svoje prvotne višine. Zidan je iz apnenčastih lomljencev; iz lehnjaka so šivani vogali, oboki prehodov skozi zidove in polkrožno sklenjeni vratni okvirji. Na stenah so sledovi ležišč stropnikov in streh sekundarnih dozidav, na vzhodni steni poteka dimnik kurišča. Severno od stolpa je bilo dvorišče, še naprej je ohranjena kletna etaža drugega stolpa – palacija. Okoli jedra so ohranjeni temeljni zidovi stavb, ki so jih kasneje dozidovali, ob arheoloških izkopavanjih so bili najdeni kamniti tlaki. Ruševina je ograjena in opremljena z ograjami.

NOTRANJŠČINA: V notranjščini so vidni ostanki obokov iz lehnjaka, zaplate ometov, ležišča stropnikov in sedilije dveh vrhnjih oken. Vrata v etažah vodijo proti dvorišču, kje so bili nekdanj stopnišče in odprti hodniki proti palaciju, ter na obrambni hodnik na strani proti jarku/dostopu. Na vrhu se stene močno zožijo.

OPREMA / NAJDBE : Iz grajske kapele naj bi bili ohranjeni: nagrobnik Rosine Ursule Rambšisl, votivna slika dveh plemkinj pred lavretansko Marijo ter zvon. Arheološka izkopavanja so razkrila množico drobnega gradiva, med katerim izstopajo slonokoščena ročna ura, šaleška pivska čaša, namizno posodje in pečnice.

OKOLICA: Južno od stolpa je bilo medzidje in obzidje, nato grajski jarek, preko katerega je vodil most v predgradje s tremi gospodarskimi poslopji, vrtom in sadovnjakom. Od tam se je pot po pobočju zložno spustila v naselje pod gradom. Neavtentičen sodoben dostop do gradu je po strmi poti po pobočju tik pod gradom. Izstopajoči stavbi v naselju Šalek sta gotška cerkev sv. Andreja ter Prislanova domačija. Na grebenu istega hriba, 300 m od gradu Šalek, so ruševine gradu Ekenštajn. Na terasi nad dolino nasproti gradu je cerkev sv. Martina, nekdanja lastniška cerkev / grajska kapela gradu Šalek.

RAZVOJ ZNANJA O GRADU: Grad je prvi dokumentiral avstrijski kastelolog Otto Piper (1905) – to je bil prvi grad na območju Slovenije, ki je bil znanstveno preučen. Nadaljnje analize gradu je opravil slovenski kastelolog Ivan Stopar in svoja dognanja vključil v mnoge publikacije (1975-1993). Zadnja znanstvena monografija je bila natisnjena po rekonstrukciji ruševin, napisala sta jo zgodovinar dr. Tone Ravnikar in arheologinja Daniela Brišnik, ki je ovrednotila bogate najdbe arheoloških izkopavanj na Šaleku.

Za projekt Ruins sem izvedel dodatne raziskave gradu in okoliške krajine, ki temeljijo na starih katastrskih mapah, Lidar posnetkih površja in zgodovinskih podatkih: odkrita je bila prvotna dostopna pot na grad, Osveženo je bilo znanje o grbih lastnikov gradu. Izdelana je bila rekonstrukcija prostorskih sekvenc ob dostopanju do gradu. Ugotovilo se je, da je območje ruševin dosti večje kot zaščiteno območje spomenika: sledi načelu integritete (celostnosti) je potrebno dolgoročno odkriti in zaščititi vse dele ruševine.

Razumevanje razvoja gradu in širše krajine je osnova za kakršno koli relevantno poseganje v grajeno tkivo. Zato sodobnost teži k totalni zgodovini gradu in totalni analizi krajine, organizirane okoli njega.

6.2 Lokacija in lastništvo spomenika

koordinate	$y = 510153.7$ $x = 135292.7$
nadmorska višina	432,8 m n.m.
evidenčna številka enote:	4329
ime enote:	Velenje – Grad Šalek
občina:	Velenje
katastrska občina:	964 - Velenje
parcelna št. - osrednje območje:	2373, 2367/4, 2367/6, 2365/3, 2365/4, 2356, 2372/1, 2367/10, 2367/9
parcelna št. širše območje:	2369/1, 2371/13 (zajete so cele parcele ali njihovi deli)
lastnik:	mešano lastništvo – zasebno, javno
vrsta spomenika:	spomenik lokalnega pomena

razglasitev (akt):	Odlok o razglasitvi kulturnih in zgodovinskih spomenikov na območju občine Velenje (Uradni vestnik Občine Velenje, 10/1983)
konservatorski nadzor:	Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije, Območna enota Celje

6.3 Širši kontekst spomenika

Grad Šalek je edina strokovno urejena ruševina v Šaleški dolini. Ozaveščanje o pomenu gradu in potrebnosti njegove ohranitve se je začelo v sedemdesetih letih 20. stoletja, v veliki meri z opisi in razlagami dr. Ivana Stoparja, od devetdesetih let dalje pa sta se z gradom aktivno strokovna ukvarjala zgodovinar dr. Tone Ravnikar in arheologinja Danijela Brišnik, ki sta njegovo vlogo postavila v širši kulturno-zgodovinski kontekst. Grad nima razvite turistične infrastrukture, bi se jo pa dalo lepo urediti v več etapah.

6.4 Vrednote in pomeni

6.4.1 Zgodovinski pomen

- Grad Šalek je skoraj zagotovo najstarejši grad v Šaleški dolini in najpomembnejša grajska stavba v dolini
- Edini romanski obrambni stolp s trikotni tlorisom v Sloveniji, eden redkih gradov s trikotnim stolpom v Evropi.

6.4.2 Estetski pomen / likovna vrednost

- Značilen obris (kontura) ostankov obrambnega stolpa gradu Šalek definira pogled na zahodno obrobje Šaleške doline kot takoj prepoznavno znamenje v pokrajini.

6.4.3 Znanstveni pomen

- Grad Šalek je bil prvi grad na območju Slovenije, ki je bil strokovno opisan (avstrijski kastelolog Otto Piper, 1905).
- Ruševina gradu je ena najstarejših stavb na širšem območju in podaja dokaze starih gradbenih tehnik in materialov.

6.4.4 Družbeni pomen / simbolna / socialna vrednost

- Grad Šalek je ena najpomembnejših / najbolj ikoničnih stavb v zgodovini Šaleške doline. Po gradu ni bilo poimenovano le naselje ob vznožju gradu, ampak tudi celotna dolina. Skoraj vse druge doline v Sloveniji so poimenovane po rekah, ki tečejo skozi njih.
- Značilen obris grajske ruševine je bil osnova za več logotipov, kar dokazuje pozitivne konotacije ruševine kot sidrnega elementa lokalne identitete.

Zaradi navedenega ima ruševina gradu Šalek:

- lokalni pomen: izjemen
- regionalni pomen: izjemen
- državni pomen: velik
- svetovni pomen: majhen

6.5 Analiza in ocena stanja

Jedro gradu je bil obnovljeno po arheoloških raziskavah v letih 1991/94. Takrat je bil statično saniran trikotni stolp, predvsem njegov severni vogal ter stavbna krona, dozidani so bili deli zidov na stolpu in obzidju, rekonstruirane nekatere fasadne odprtine, nameščene ograje, na novo urejen dostop na ruševino ter njena osvetlitev.

Stavbe v predgradju niso bile ustrezno formalno zavarovane in so delno porušene, delno prezidane. Lokacija avtentičnega dostopa na grad ni bila formalno zavarovana, je v zasebni lasti in nedostopna.

Pobočja grajskega griča so v zaraščanju, kar zmanjšuje vidnost gradu, vegetacija pa tudi dodatno rahlja kamne na pobočju, ki pomenijo potencialno nevarnost za obiskovalce in stanovalce pod grajski gričem. Obstaja potencialna nevarnost padajočega kamenja z zidov gradu, kar preprečuje izvedbo prireditve na gradu (nevarnost za obiskovalce).

6.6 Ukrepi varstva in razvoja

Bistveno dejstvo, ki usmerja posege v območje ruševin gradu Šalek je, da je grad opredeljen kot »trajna ruševina«, torej se mu ne išče alternativnih funkcij ampak se predvsem poskuša izboljšati vizualni izgled ruševine, dostopnost do objekta in do podatkov o obravnavanem prostoru.

Bistvena cilja posegov sta dva:

1. Zagotoviti kar najvišjo možno stopnjo integritete (celostnosti), ki obiskovalcu omogoči, da si predstavlja / razume, kaj vidi (rekonstrukcije, pojasnila, makete ipd.).
2. ugoditi pričakovanjem obiskovalcev. Ta so zelo dobro razvidna z internetnih strani, kjer je v družbi drugih gradov grad Šalek trenutno označen kot precej nepriljubljen, obiskovalcem neprijazen ali celo nevaren turistični cilj (prisotna so neposredna opozorila: »Območje ni primerno za prireditve«, ki jim sledijo podatki, da ne obstajajo karte območja, da ni posebnih varnostnih obvestil glede obiska ruševine, opis dostopa z avtoceste do Šaleka je zavajajoč / napačen, ni podatkov o možnosti parkiranja oz. do avtomobilskem in peš dostopu do gradu, v rubriki »odprto« je navedeno, da grad sploh ni dostopen, ni podatka o vstopnini, na gradu ni moč dobiti ne hrane ne pijače, tam ni možno prenočiti, ni podatkov o dodatnih aktivnostih za družine z malimi otroki, ...). Vse te izjave osvetljujejo nabor možnosti, kako bi bilo moč dano situacijo izboljšati na terenu in v sklopu obveščanja.

splošni cilji: redno vzdrževanje + dodatne raziskave + popularizacija + oblikovna, funkcionalna in vsebinska nadgradnja (razvoj) območja

Predlagana je serija korakov, ki najprej stopnjujejo merilo posega (od najmanjših do največjih posegov), potem pa posegi iz materialnih prestopijo še v nematerialne plasti prostora, saj zelo močna plast ljudskega izročila kliče tudi po vzpostavitvi mitološke poti.

Koraki:

- Izhoriščna vzdrževalna dela
- Varnost obiskovalcev in prebivalcev
- Pravni status prostora
- Obveščanje, usmerjanje (infrastruktura)
- Sodobno urejeno okolje, bolj izkoriščeno (nivo stavbnega detajla)
- Integriteta gradu, turistična infrastruktura (nivo objekta)
- Avtentični dostop (krajinska rekonstrukcija)
- Nematerialna dedičina

Za vse posege je treba pridobiti kulturnovarstvene pogoje in kulturnovarstveno soglasje pristojne enote Zavoda za varstvo kulturne dediščine Slovenije, za gradbene posege pa še gradbeno dovoljenje.

6.6.0 Izhodiščna vzdrževalna dela

Strokovno vzdrževanje in obnavljanje vseh neokrnjenih in avtentičnih prvin arhitekture objekta po načelu ohranjanja izvirne tlorisne zasnove, gabaritov in lege.

Dela za čiščenje in vzdrževanje objekta in okolice, neglede na to, ali se izvaja dodatna prenova ruševine ali njen razvoj: košnja trave, vzdrževanje urejenih poti in ploščadi, odstranjevanje neželene vegetacije, urjevanje manjkajočih in nestabilnih delov zidov in delov skalovja = preprečitev padajočega kamenja na gradu in pod njim, vzdrževanje košev za odpadke ter osvetljave gradu.

Reden konservatorski monitoring ruševine z zapisniškim tekstualnim in fotografskim fiksiranjem stanja (terenski komisijiski ogled, ogled z dronom, arhiviranje posnetkov, ogled s pomočjo plezalcev).

6.6.1 Varnost obiskovalcev in prebivalcev

Predhodno so potrebni / zaželeni še naslednji dokumenti:

- konservatorski načrt
- restavratorski projekt
- sodoben posnetek ruševine: fotogrametrija ali 3d sken
- analiza/poročilo o statični stabilnosti objekta
- geološko poročilo + načrt sanacije grajske skale
- geodetski posnetek stanja
- projekt obnove obstoječe poti (vsaj popis del)

Izvedba obnovitvenih del za zagotovitev varnosti na območju grajske ruševine in grajske skale.

6.6.2 Pravni status prostora

Potrebno je:

- na novo določiti dejanski obseg gradu s predgradjem, ki bo zavarovan
- revidirati obseg vplivnega območja
- vpisati varovanje v zemljiško knjigo na vse predmetne parcele
- sprejeti odločitev, ali bo MO Velenje dolgoročno odkupila grajske ruševine in grajsko skalo, kar bi olajšalo gospodarjenje s prostorom. V tem primeru je potreben vpis predkupne pravice občine na predmetne parcele (razen na območju zemljišč znotraj naselja in pri gozdovih s posebnim pomenom)
- preveriti varovanje vizur na grad v prostorskih aktih in po potrebi izboljšati režime
- glede na izvedene spremembe bo potrebna osvežitev prikazov v občinskih in republiških prostorskih bazah (PISO, SITULA)

6.6.3 Obveščanje, usmerjanje (infrastruktura)

OSNOVNA (nujno potrebna) INFRASTRUKTURA:

1. Usmerjevalne table (na osnovnih prometnicah - vodijo k parkirišču v Šaleku; v naselju Šalek – usmerijo obiskovalca k poti na grad)
2. Razlagalne table: pripovedujejo zgodbo (razvoj gradu, ohranjeni predmeti, arheološke najdbe, dei gradu) in so smiselno umeščene na ruševino in v okolico.
3. Označevalna tabla spomenika – izdelava in namestitev skladno s pravilnikom
4. 3D kovinska maketa sedanjega stanja ruševine in gradu z dvema stolpoma v 14. stoletju – za razumevanje prostora
5. Ureditve informacijske strani o Šaleku z vsemi relevantnimi podatki (lokacija, dostop, režim obiska, podatki za družine, zgodovina, načrti), v slovenskem in angleškem jeziku
6. Izvedba in implementacija celostne grafične podobe

DODATNA INFRASTRUKTURA:

- Namestitev žiga Šaleške planinske poti, ki poteka mimo ruševine, na grad bi povečala atraktivnost obiska za otroke.
- izdaja tiskane publikacije o gradu in naselju Šalek (slovensko, angleško)
- nadaljnje in novo vključevanja ruševine v turistične dogodke (sedaj: Starotrški dan v Šaleku, Na Šaleškem gradu strašiiiiii)
- izvedba neagresivnih likovnih intervencij na ruševini
- oblikovanje turističnih produktov, povezanih z ruševino (sedaj: spominki v sodelovanju z OŠ Šalek)

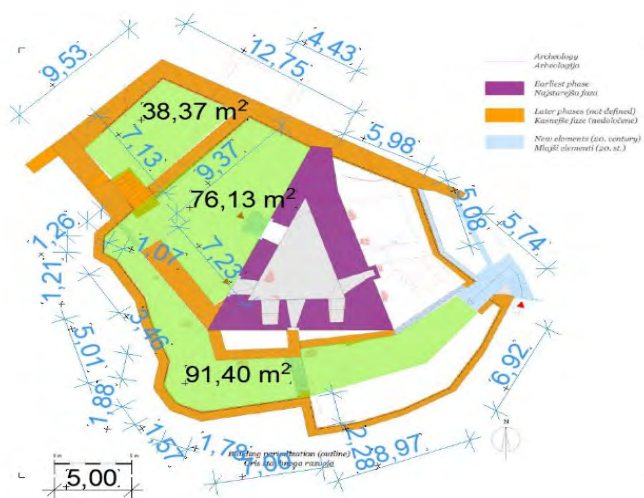
- Dodatne raziskave ter digitalizacija in javna dostopnost vsega zgodovinskega gradiva, povezanega z gradom, v elektronski obliki (na internetni strani gradu)

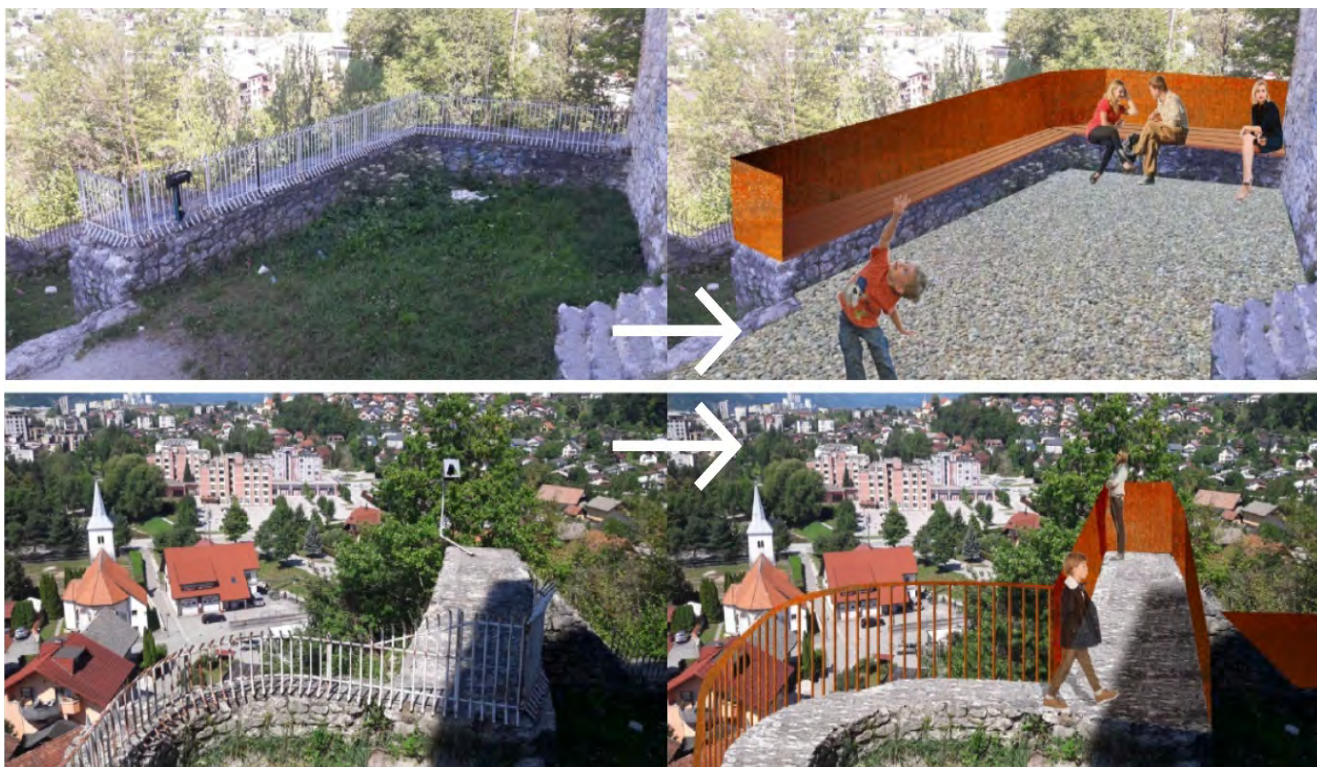
Različni elementi osnovne informacijske infrastrukture, predvideni za namestitev v širšo okolico ruševin. S številom razlagalnih tabel ne gre pretiravati; ne smejo biti agresivno oblikovane (v obliki in barvi), zanje je potrebno skrbno poiskati mesta za postavitev, ki bodo prijazna do obiskovalcev in do ruševine, da se prepreči pojav vizualnega onesnaženja. Razporeditev tabel naj vzpodbuja obiskovalce, da obhodijo celotno območje ruševine.

6.6.4 Sodobno urejeno okolje, bolje izkoriščeno (posegi na nivoju stavbnega detajla)

- zamenjava ograj
- namestitev integriranih klopi
- ureditev utrjenih površin (protiprašna zaščita)
- namestitev košev

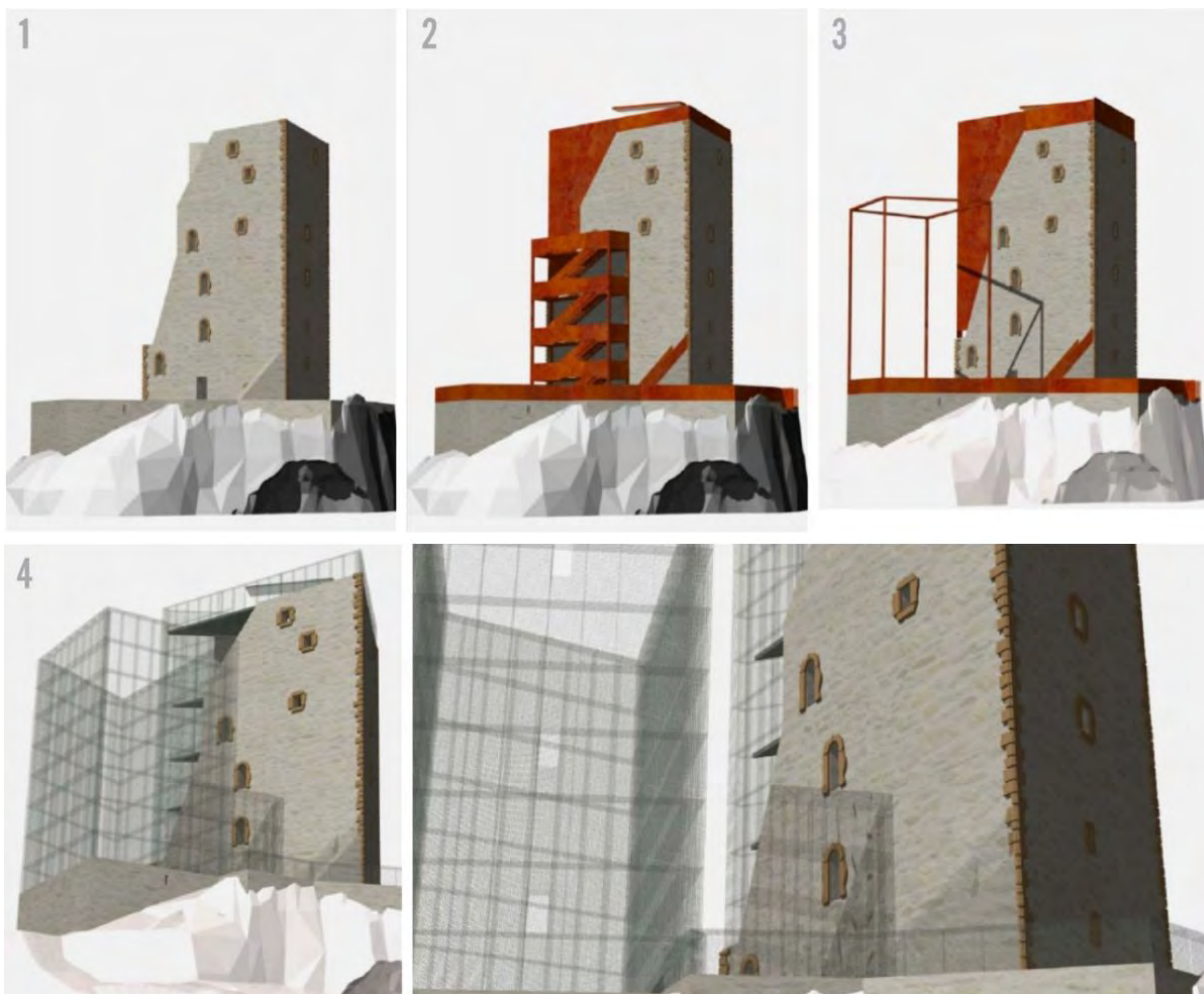
Okvirne mere: dolžine ograj in površine utrjenih območij

Z novo mikrolokacijo postavitve in drugačnim oblikovanjem ograj bi se lahko doseglo dosti atraktivnejšo, obiskovalcem prijaznejšo in varnejšo rabo prostora. Sedanje agresivno oblikovane ograje (z grozečimi konicami spodaj in zgoraj) bi se lahko zamenjale z umirjeno oblikovanimi, pri čemer bi se oblikovale razgledne ploščadi in območja za posedanje, hkrati pa bi se radikalno preprečilo dostop na nevarna območja, ki je zdaj še mogoč. Notranje dvorišče bi se lahko spremenilo v manjši prireditveni prostor.

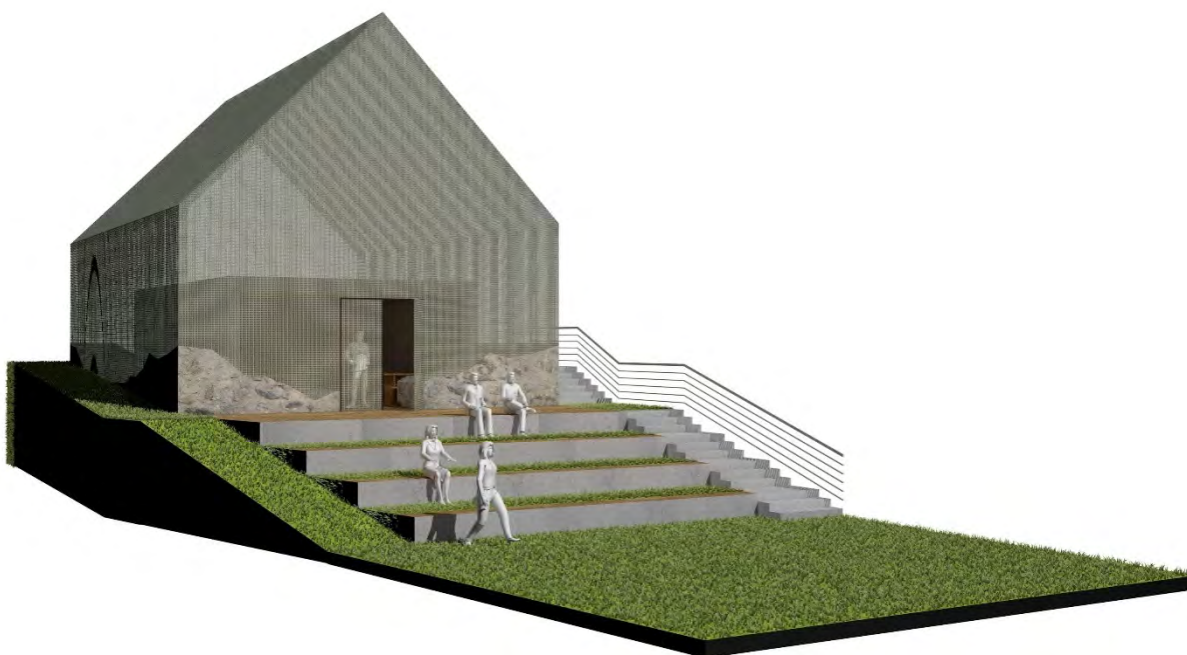
6.6.5 Integriteta gradu, turistična infrastruktura (posegi na nivoju objekta)

v gradu: Na območju samega gradu bi se ponovno vzpostavilo zavest o prisotnosti drugega grajskega stolpa z njegovo volumetrično rekonstrukcijo. Vertikalna komunikacija v trikotnem obrambnem stolpu bi bila omogočena z vgradnjo stopnišča bodisi v stolpu ali ob njem, s čimer bi se stolp spremenil v razgledno ploščad (na vrhu), v notranjščini pa bi se lahko dogajale razstave ali manjši dogodki.

Trenutno stanje ruševin (1), izgled z zunanjim stopniščem, dopolnjenimi manjkajočimi zidovi in ograjo razgledne ploščadi v kortenu (2), volumenska ponazoritev drugega stolpa (3) in izvedba enakega programa v žični mreži (4), ki ustvari bolj transparenten izgled. V naši klimi je potrebno pri snovanju intervencij upoštevati tudi obtežbo z ledom (požled) in snegom, pa tudi odpornost na vandalizem.

pred gradom: Pred gradom bi se ustvaril manjši prostor za dogodke (letno gledališče), z urejenimi sedeži (klopmi) na pobočju grajskega jarka in območje odra na dnu jarka = pred obzidjem. Območje za gledalce bi se vzpenjalo do ruševin servisne stavbe v predgradju. Njeni zidovi so ponekod ohranjeni še do višine 1,5 m in skupaj s starimi upodobitvami omogočajo rekonstrukcijo čistega, enostavnega volumna nekdanje stavbe. Preferenčni material za rekonstrukcijo bi bila žična mreža / inox pletivo / pocinana rešetka: z zuna-njim obodom bi prekrili novo notranje funkcionalno jedro posega: sanitarni nukleus (stranišča za moške, ženske in invalide), pokrito (morda celo zastekljeno) območje za posedanje (za počitek in malico), območje za razstavo replik najdb, izkopanih med arheološkimi razstavami in replik drugih objektov, povezanih z gradom (votivna slika, slonovinasta sončna ura ...), manjše skladišče, prostor za avtomat za napitke in prigrizke, čajno kuhinjo ...

Volumetrična rekonstrukcija servisne stavbe v predgradju (z novim funkcionalnim jedrom v ovoju iz žične mreže, vzpenjajoča se nad ruševinami stavbe) in sedeži letnega gledališča na pobočju grajskega jarka.

6.6.6 Avtentični dostop (rekonstrukcija krajine v mentalni in dejanski podobi)

Rekonstrukcija gradu v merilu krajine: te intervencije so izrazito dolgoročna (trenutno bolj ali manj teoretična) vizija idealnega končnega stanja območja in bi rekonstruirale funkcionalno integriteto prostora kot dela historične krajine – kakršna je upodobljena na grafiki Šaleka iz 17. stoletja, s čimer bi se omogočilo:

- prvotno dostopno pot do gradu: ne brutalno pravokotno navzgor po pobočju, kot gre pot danes, ampak položno se vzpenjajoč v široki serpentin, z dostopom do gradu z vzhodne strani, pri čemer bi se vzpostavilo zaporedje originalnih prostorskih sekvenc, ki so izhajale iz razmišljanja, kako nadzorovati obiskovalca oziroma zagotavljati varnost.
- S tem, ko do pritličja gradu ne bi več dostopali po sedanjem neavtentičnem stopnišču, ki poteka kar skozi obzidje, ampak spet preko mostovža, bi bilo moč ukiniti tudi zavajajoče stopnice in ponovno vzpostaviti neprekinjeno obzidje gradu. Tudi sedanjo z lesom tlakovano pot do gradu bi bilo potrebno povsem opustiti, ker je neavtentična in ustvarja napačno mentalno podobo v obiskovalcih. Ob Cesti na vrtače bi bilo potrebno urediti pločnik.
- Dostop za vozičkarje: rekonstrukcija grajskega mostovža bi omogočila, da se vozičkarje potisne na nivo grajskega pritličja;
- Dostop z avtomobilom in nekaj parkirnih mest;
- Rekonstrukcija grajskega vrta (tradicionalna lesena ograja, dišavnice in začimbe) in sadovnjaka (jablane, orehi, slive) ipd.

Dosežena stopnja interpretativnosti / pripovednosti (narativnosti) prostora bi bila zelo visoka (težko presežna) in bi ustvarjala celotno mentalno podobo, kako je prosto izgledal in deloval, ko je bil grad še v funkciji kot središče širšega ruralnega posestva in kot središče obrambe. Tudi stopnja turistične infrastrukture bi bila zelo visoka (muzejska trgovina, vodenik ogledi, dostop z avtomobilom, dostop za invalide ...). Nekaj obstoječih stavb bi bilo ponovno uporabljenih: nova obloga v kovinske plošče bi jih očistila motečih detajlov in jih spremenila v abstraktne stereometrične volume, ki bi lahko prejeli

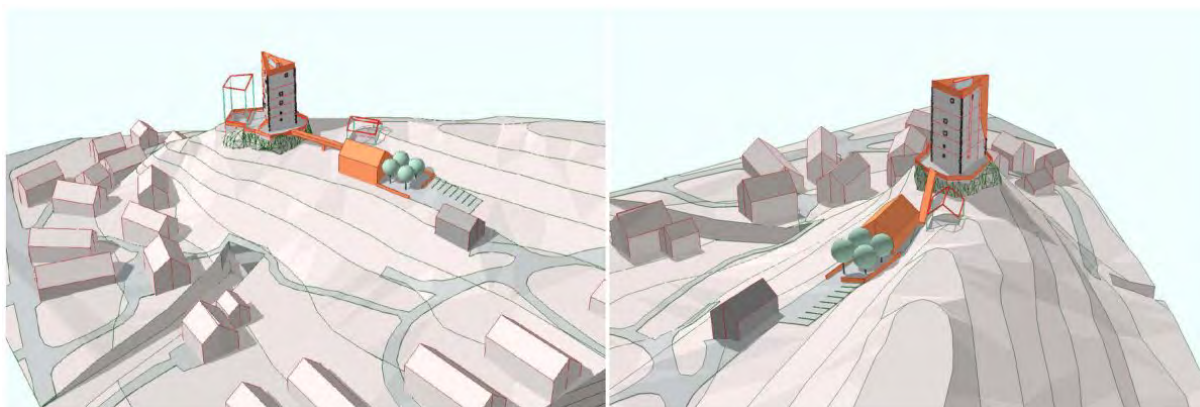
nove namembnosti. Druge stavbe (velika sedanja delavnica) bi se odstranile, da bi se omogočilo originalno gibanje skozi prostor.

Seveda pa je cena za doseganje takšne vrhunske stopnje urejenosti okolja tudi visoka: potrebno bi bilo odkupiti dodatne parcele (ki so trenutno v zasebni lasti kot stanovanjska hiša in kamnoseška delavnica, so delujoči deli prostora in njihova namembnost bi se morala prestaviti na kakšno drugo lokacijo – potreben je system gospodarjenja s prostorom na nivoju občine / mesta), potrebni bodo dodatno raziskovalno delo in projekti, pa tudi sama izvedba je kar obsežna. Ponovno sta možna vsaj dva pristopa, z uporabo kortena ali žičnih mrež.

Kot del krajinske rekonstrukcije bi se povsem odstranilo gozd s severozahodnega dela grajske skale, ki je bila še do nedavnega povsem gola – tako bi se tudi poudarilo vizualno vlogo gradu Šalek v širši pokrajini.

Etape:

- arheološke raziskave delov ruševine, kjer bi se izvajala rekonstrukcija dela
- rekonstrukcija predgradja s servisnimi objekti, grajskega vrta in sadovnjaka ter ureditev avtomobilskega dostopa v neposredno okolico gradu s pripadajočimi parkirišči + rekonstrukcija avtentičnega dostopa na grad
- ureditev info centra in razstave o gradu Šalek v rekonstruiranem servisnem objektu
- usposobitev ruševine za različne dohodke
- odstranitev gozda okoli gradu

Pogled na rekonstruirano krajinsko ureditev iz zraka

6.6.7 Nematerialna dediščina (mitološka pot)

Poleg materialnih vsebin so na grajsko ruševino vezani tudi elementi nematerialne dediščine (ljudsko bajno izročilo in podatki o elementih prostora, ki niso več ohranjeni), ki jih je prav tako potrebno prezentirati, da se ustvari čim bolj uravnotežen in celosten prikaz snovnega in nesnovnega.

Krožna pot seznanja obiskovalca z elementi nesnovnega ljudskega izročila, vezanega na širše območje grajske ruševine. S postavitvijo ustreznih (čim manj opaznih) varovalnih ograj bi bil omogočen varen dostop do tistih mest, do katerih se sedaj ne da varno priti zaradi prepadnega terena: omogočena bi bila pot okoli grajske skale ob severni strani obzidja, dostop do razpoke pod gradom, ki naj bi se vsako leto malo zaprla, in v kateri naj bi bile najdene kamnite turške krogle, do kamnitega sedeža na grajski skali, do umetnih ploščadi pod gradom kot tudi dostop na grad s severne strani (z območja smučišča). Poudarjene točke bi bile neagresivno označene z manjšimi razlagalnimi ploščami v okviru klopi. Povedane bi bile tudi zgodbe o podzemnih rovih, o stalnih izvirih oz. vodnjakih pod grajsko

skalo, o nekdanjem grajskem mlinu in žitnici, ki sta stala v naselju Šalek, o brodišču preko Pake, ki je bilo tukaj do postavitve mostu, o stavbah v predgradju, o grajskem oskrbniku in prvotnem dostopu do gradu ... Tako bi se ustvarila širša mentalna podoba gradu kot osi tukajšnjega / lokalnega duhovnega sveta. Izpostavljene točke bi bile umirjeno označene z manjšimi tablami in klopmi z integriranimi tablami, ki bi kot označbe poti pomalage ljudem ostati na pravi poti.

V sklop nematerialnih posegov bi sodila tudi vzpostavitev internetne ploščadi za vse informacije, povezane z gradom (zgodovina, dostopnost, ponudba, kontakti ...).

7. STRATEŠKI IN IZVEDBENI CILJI UPRAVLJANJA

7.1 Vizija razvoja ruševine gradu Šalek

Vizija razvoja ruševine gradu Šalek je postati ena najbolj atraktivnih grajskih ruševin na območju Republike Slovenije in širše, prijazna za domačine in obiskovalce z zanimivimi kulturnimi in turističnimi vsebinami.

7.2 Strateški cilji razvoja ruševine gradu Šalek

- Celostno ohranjanje kulturne dediščine in kulturne/historične krajine
- Spodbujanje doživljanja in spoznavanja grajske dediščine s sodobnimi tehnologijami
- Povečanje pomena kulturnega spomenika ruševina gradu Šalek
- Povečanje prepoznavnosti ruševine gradu Šalek doma in v tujini
- Omogočanje trajnostnega razvoja ruševina gradu Šalek ter njena močnejša vpetost v sodobno življenje
- Zadovoljstvo lokalnih prebivalcev, turistov, zaposlenih in drugih obiskovalcev.

7.3 Izvedbeni cilji upravljanja ruševine gradu Šalek za obdobje 2018–2023

- Vzpostavitev osnovne turistične infrastrukture
- Doseči rast turističnega in splošnega obiska ruševine
- Krepiti primerne dejavnosti na ruševini in v njeni okolici
- Oblikovati in ponuditi vsaj tri nove turistične produkte, povezane z ruševino
- Pripraviti vsaj en projekt za razpise finančnih mehanizmov

8. UPRAVLJAVSKA STRUKTURA, FUNKCIJE IN PRISTOJNOSTI

V skladu z Zakonom o varstvu kulturne dediščine pomeni upravljanje: izvajanje nalog, ki so potrebne za izpolnitev namena, zaradi katerega je bila stvar razglašena za spomenik, in obsega predvsem vodenje in organiziranje vzdrževanja, uporabe, dostopnosti, predstavitve javnosti in spremljanje stanja.

8.1 Upravljalec:

Upravljalec območja ruševine gradu Šalek je Muzej Velenje, ki ga zastopa direktor. Do uradne določitve upravljavca območja spomenika Ruševina gradu Šalek z območjem upravlja Občinska uprava Mestne občine Velenje.

8.1.1 Naloge upravljalca

- Izvajanje načrta upravljanja
- Priprava predlogov sprememb in dopolnitev načrta upravljanja
- Sprejema letne programe dela na podlagi načrta upravljanja in opravlja oziroma skrbi za opravljanje v načrtu opredeljenih nalog
- Sprejema in izvaja letne programe dela
- Pripravlja letna poročila

8.2 Strokovni odbor:

Kot pomoč pri izvajanju upravljavskih nalog župan imenuje strokovni odbor, ki ga sestavljajo:

- 1 član Mestne občine Velenje
- 1 član ZVKDS OE Celje
- 1 član turističnega društva Šalek
- 1 član Zavoda za turizem Šaleške doline

Strokovni odbor na svoji prvi seji sprejme poslovnik. Mandat strokovnega odbora traja 5 let.

8.2.1 Naloge strokovnega odbora

- Ugotavlja ustreznost upravljavskega načrta glede na strokovne smernice
- Obravnava tematike s področja strokovnega dela na območju ruševine gradu Šalek
- Predlaga rešitve glede na strokovna spoznanja

8.3 Pristojnosti in procesi sprejemanja in izvajanja odločitev, spremljanje izvajanja, trajanje načrta

- Načrt upravljanja načrt sprejme Občinski svet Mestne občine Velenje za obdobje štirih let.
- Muzej Velenje s sodelovanje Občinske uprave Mestne občine Velenje pripravi načrt upravljanja in letne programe dela.
- Občinski svet potrdi letne programe in obravnava letna poročila ter spremlja učinke.
- Spremembe načrta upravljanja se sprejemajo na enak način kot načrt upravljanja.
- Pobudo za spremembo načrta upravljanja lahko podajo lokalna skupnost, svetniki Občinskega sveta občine, upravljalet ali posamezniki. Pobuda mora biti utemeljena in mora vsebovati predloge rešitev / sprememb.

9. UKREPI ZA VARSTVO PRED NARAVNIMI IN DRUGIMI NESREČAMI

Ruševina gradu Šalek se nahaja na območju, na katerem je možna ogroženost z naravnimi in drugimi nesrečami. Mestna občina Velenje ima na podlagi ocene ogroženosti pred naravnimi in drugimi nesrečami izdelane načrte zaščite in reševanja za različne scenarije nesreč.

V skladu z Zakonom o varstvu pred naravnimi in drugimi nesrečami (Ur. l. RS, št. 64/1994, 33/2000 Odl.US: U-I-313/98, 87/2001- ZMatD, 41/2004- ZVO-1, 28/2006, 51/2006 UPB1, 97/2010) se na področju zaščite in reševanja izvaja več ukrepov in nalog s katerimi se lahko prepreči nevarnost nastanka nesreče oziroma s katerimi se lahko zmanjša škodljive posledice nesreče.

10. NAČRT AKTIVNOSTI S FINANČNIM OKVIRJEM

Aktivnosti za vzdrževanje, obnovo in oživljanje ruševine gradu Šalek

Naloge	Aktivnosti	Časovni potek	Ka-zal-nik	Sodelujoči	Šte-vilo enot	Strošek / leto oz. / nalogo EUR	Leto
0. NUJNO SPROTNO VZDRŽEVANJE							
Redna vzdrževalna in očiščevalna dela na poslopju in njegovi neposredni in širši okolici	letno						
	košnja trave na ruševini in okolici	letno	m2	MOV koncesionar	7	Vključiti v koncesijo	Od 2021
	vzdrževanje utrjenih poti	letno	m1	-II-	2	Vključiti v koncesijo	Od 2021
	odstranjevanje neželene vegetacije	letno	kpl	-II-	1 spo-mladi	Vključiti v koncesijo	Od 2021
	z zidov in obokov ruševine ter skalnega dela grajskega griča na SZ, S in SV strani z odvozom						Od 2021
	utrjevanje manjkajočih in nestabilnih delov zidov in delov skalovja = preprečitev padajočega kamenja na gradu in pod njim	letno	kpl	-II-, alpinisti, gradbeno podjetje	1 spo-mladi	Vključiti v koncesijo	Od 2021
	vzdrževanje košev za odpadke	stalno	kos	MOV koncesionar	3	Vključiti v koncesijo	Od 2021
	vzdrževanje osvetljave ruševine – zajeto znotraj vzdrževanja javne razsvetljave v MOV	letno	kpl	MOV koncesionar	2	Vključiti v koncesijo	
	1x na 5 let						
	vzdrževanje ograj na gradu in na dostopni poti	na 4-5 let	m1	MOV koncesionar	1	Vključiti v koncesijo	2025
Reden konser-vatorski monitoring z zapisniškim tekstualnim in fotografskim fiksiranjem stanja	terenski komisijski ogled	letno		Muzej Velenje, ZVKDS OE Celje, Turist. društ.	2	500,00	2025
	ogled z dronom, arhiviranje posnetkov	na 4-5 let	kpl	Muzej Velenje, spec. izvaj.	1	500,00	2025
	ogled s pomočjo plezalcev	na 4-5 let	kpl	alpinisti	1	2.000,00	2025
SKUPAJ LETNO				Brez DDV		3.000,00	
				DDV 22%		660,00	
				cena z DDV		3.660,00	
Zagotovitev sredstev:	- proračun MO Velenje						

Naloge	Aktivnosti	Časovni potek	Ka-zal-nik	Sodelujoči	Šte-vilo enot	Strošek / leto oz. / nalogo EUR	Leto
1. VARNOST OBISKOVALCEV IN PREBIVALCEV							
	urgentni posegi						
	Zapiranje vrat v trikotni stolp z mrežo, uskladitev oblikovanja z ZVKDS in izvedba	3 mesece	kpl	MO Velenje, ZVKDS OE Celje	1	4.000,00	2020
	Požarna študija	3 mesece	kpl	MO Velenje	1	RUINS	
	potrebni dokumenti						

	konservatorski načrt / restavratorski projekt	3 mesece	kpl	Smiljan Simerl ZVKDS	1	10.000,00	2020/2021
	sodoben posnetek ruševine: 3D fotogrametrija, 3D sken, ročne doizmere, posneti v 2d v dwg 1:50 (tlorisi etaž, prerezi, fasade), barvni DOF vseh zunanjih in notranjih fasad	3 mesece	kpl	Smiljan Simerl ZVKDS	1	10.500,00	2020/2021
	analiza/poročilo o statični stabilnosti objekta, npr. ZRMK	3 mesece	kpl	ZRMK	1	18.300,00	2021
	geološko poročilo + načrt sanacije grajske skale	1 mesec	kpl	geolog	1	2.500,00	2021
	geodetski posnetek	1 mesec	kpl	geodet	1	pridobljen	
	projekt obnove obstoječe poti	1 mesec	kpl	arhitekt, gradbenik ZVKDS	1	1.500,00	2021
	izhodiščna sanacija gradu, skale in poti skladno s pogoji ZVKDS OE Celje	6 mesecev	kpl	Gradbenik ZVKDS	1	40.000,00	2022-2023
SKUPAJ				Brez DDV		86.800,00	86.800,00
				DDV 22%		19.096,00	
				cena z DDV		105.896,00	
Zagotovitev sredstev:	- proračun MO Velenje						

Naloge	Aktivnosti	Časovni potek	Ka-zal-nik	Sodelujoči	Šte-vilo enot	Strošek / leto oz. / nalogo EUR	Leto
2. PRAVNI STATUS PROSTORA – ureja MOV v sklopu rednega dela							
	ureditev zatečenega pravnega stanja						
nova ureditev pravnega stanja ruševine	nova določitev obsega varovanega območja spomenika	enkratno	kpl	ZVKDS, MOV prostor	1	500	2020/2021
	nova določitev vplivnega območja	enkratno	kpl	ZVKDS, MOV prostor	1	500	2020/2021
	vpis varovanja v zemljiško knjigo na vse predmetne parcele	enkratno	kpl	MO Velenje	1	500	2020/2021
	lastniška struktura - določitev in vpis predkupne pravice občine, razen če ni potrebno (stavbno zemljišče znotraj naselja, varovani gozd)	enkratno	kpl	MO Velenje	1	500	2020/2021
	varovanje vizur na grad po prometnicah – analiza vizur in vnos v prostorski akti	enkratno	kpl	MO Velenje	1	500	2020/2021
	osvežitev prikazov v občinskih in republiških prostorskih bazah (PISO, SITULA)	enkratno	kpl	MO Velenje, ZVKDS, Ministrstvo za kulturo	1	500	2020/2021
SKUPAJ				Brez DDV		3.000,00	
				DDV 22%		660,00	
				cena z DDV		3.660,00	
Zagotovitev sredstev:	- proračun MO Velenje						

Naloge	Aktivnosti	Časovni potek	Ka- zal- nik	Sodelujoči	Šte- vilo enot	Strošek / leto oz. / nalogo EUR	Leto
3. OBVEŠČANJE, USMERJANJE							
	informacijska infrastruktura (osnovna)						
Osnovna tabla pri začetku pešpoti na grad z obvestilom o režimu, ključu ...	Načrtovanje, uskladitev, dobava in namestitev tabel (1 koi)	enkratno	kos	MO Velenje Muzej Velenje arhitekt spec. izvaj.	1	2.500,00	2021
namestitev dodatnih usmerjevalnih tabel	Načrtovanje, uskladitev, dobava in namestitev tabel (3 kosi)	enkratno	kos	Muzej Velenje arhitekt spec. izvaj.	3	3.500,00	2026 →
namestitev razlagalnih tabel	Načrtovanje, uskladitev, dobava in namestitev tabel (3 kosi)	enkratno	kos	Muzej Velenje arhitekt spec. izvaj.	3	4.500,00	2026 →
namestitev tipske označevalne table spomenika	Načrtovanje, uskladitev, dobava in namestitev table	enkratno	kos	Muzej Velenje, arhitekt, spec. izvaj.	1	1.500,00	2026 →
namestitev 3D kovinske makete stanja ruševine in rekonstrukcije gradu v 14. stoletju	Načrtovanje, uskladitev, dobava in namestitev makete (3d model, 3d print, odlitek, podstavki, temelji)	enkratno	kos	Muzej Velenje, arhitekt, spec. izvaj.	1	8.000,00	2026 →
ureditev internetne informacijske strani o gradu Šalek	Definiranje vsebine, prevod, oblikovanje, fotografije, risbe, skeniranje	enkratno	kos	Muzej Velenje arhitekt oblikovalec, prevajalec		7.000,00	2026 →
celostna grafična podoba	izvedba, uskladitev z obstoječimi grafičnimi podobami, implementacija	enkratno	kos	arhitekt / oblikovalec		1.000,00	2026 →
SKUPAJ OSNOVNA				Brez DDV		28.000,00	
				DDV 22%		6.160,00	
				cena z DDV		34.160,00	
Promocija – priporočila / predlogi na letni ravni – priložnost za pridobitev sredstev na razpisih							
izdaja tiskane publikacije o gradu in naselju Šalek	Avtorski honorarji: besedilo, fotografije, risbe, prevodi, oblikovanje, tisk, trženje	enkratno	izvo- dov	Muzej Velenje arhitekt oblikovalec tiskar	1000 SLJ 1000 AJ	9.000,00	2026 →
vključevanja ruševine v turistične dogodke	Izvedba in izobešanje zastav, začasnih panojev ipd.	letno	kpl	Zavod za turizem, Turistično društvo Šalek, Muzej Velenje	2	1.000,00	Že poteka
izvedba neagresivnih likovnih intervencij na ruševini	Ozaveščanje o prisotnosti gradu v prostoru in njegovem izrednem zgodovinskem pomenu	Enkrat letno	kos	MO Velenje, oblikovalec/ umetnik	1	10.000	2026 →

oblikovanje turističnih produktov, povezanih z ruševino	Vsebinsko profiliranje produkta oblikovanje prototipa izvedba produkta plasiranje produkta	V obdobju 5 let	kpl	TIC MO Velenje Muzej Velenje oblikovalec izvajalec	3	15.000	2026 →
Dodatne raziskave ter digitalizacija in javna dostopnost vsega zgodovinskega gradiva, povezanega z gradom, v elektronski obliki (na internetni strani gradu)	- Pregled arhivskih virov v Sloveniji in tujini (listinsko gradivo, komplet deželna deska, zemljiška knjiga, fotografske baze,): visokoresolucijski skeni vsega gradiva (600-1000 dpi), nove transkripcije in novi prevodi vseh dokumentov, 3d skeni pečatov - Pregled fizičnih ostalin, povezanih z gradom Šalek, v Sloveniji in tujini (nagrobnik šaleških v Avstriji ipd.), dokumentiranje, 3d skeni - Pregled gradu Turn, odkritje in dokumentiranje kamnitih členov, prenesenih s Šaleka na Turn (arhitekturne izmere, frotaže in prerisi napisov, 3D skeni) - opredelitev, ali še obstajajo domnevno turške kamnite krogle, ki naj bi bile v votlini pod gradom - dodatno zbiranje vsega ustnega izročila, še ohranjenega na terenu, vezanega na grad in naselje Šalek - digitalizacija gradiva iz že izvedenih arheoloških raziskavah - nove fotografije arheoloških najdb za potrebe prezentacij - izdelava 3d replik	V obdobju 5 let	kpl	Muzej Velenje, specializirani izvajalci – zgodovinarji, arhitekti, etnologi, izvajalci 3d skenov in simulacij	1	30.000	2026 →
SKUPAJ DODATNA				Brez DDV		65.000,00	
				DDV 22%		14.300,00	
				cena z DDV		79.300,00	
Zagotovitev sredstev:	- proračun MO Velenje						

Naloge	Aktivnosti	Časovni potek	Ka-zal-nik	Sodelujoči	Šte-vilo enot	Strošek / leto oz. / nalogo EUR	Leto
4. SODOBNO UREJENO OKOLJE, BOLJE IZKORIŠČENO							
	posegi na nivoju gradbenega detajla						
zamenjava ograj	načrt, uskladitev z ZVKDS OE Celje, razpis za izvajalca, odstranitev obstoječih ograj, dobava in vgradnja novih ograj. Ocena 300E/m1 ograje. Dolžina ograje:	6 mesecev	kpl	arhitekt ZVKDS OE Celje gradbenik	1	34.500,00	2024
	115,08						
namestitev integriranih klopi	načrt, uskladitev z UVKDS OE Celje, razpis za izvajalca, dobava in vgradnja novih klopi. Ocena 300E/m1 klopi. Dolžina klopi:	6 mesecev	kpl	arhitekt ZVKDS OE Celje gradbenik	1	6.000,00	2025
	19,8						
ureditev utrjenih površin	poti, dvorišča - protiprašno utrjena peščena nasutja (kot MAK ali enakovredno): načrt, razpis za izvajalca, uskladitev z UVKDS OE Celje, izvedba. Ocena 70E/m2 terena. Površina:	6 mesecev	kpl	arhitekt ZVKDS OE Celje gradbenik	1	14.420,00	2028
	205,9						

namestitev košev	načrt, uskladitev z UVKDS OE Celje, razpis za izvajalca, dobava in vgradnja. Ocena 5 kosov	6 mesecev	kpl	arhitekt ZVKDS OE Celje gradbenik	1	1.500,00	2025
Nova osvetljava gradu	Uskladitev načrta Adesco z ZVKDS, dodatne vtičnice	6 mesecev	kpl	MO Velenje	1		
SKUPAJ				Brez DDV		56.420,00	
				DDV 22%		12.412,40	
				cena z DDV		68.832,40	
Zagotovitev sredstev:	- proračun MO Velenje - razpisi za slovenska in evropska sredstva - prispevek Turističnega društva Šalek						

Naloge	Aktivnosti	Časovni potek	Ka- zal- nik	Sodelujoči	Šte- vilo enot	Strošek / leto oz. / nalogo EUR	Leto
5. INTEGRITETA GRADU, TURISTIČNA INFRASTRUKTURA							
	posegi na nivoju arhitekture						
	a) v gradu:						
rekonstrukcija arhitekture obrambnega stolpa (stopnišče na vrh stolpa, dopolnitev manjkajočih sten, razgledna ploščad na vrhu stolpa) in volumenska rekonstrukcija drugega = bivalnega stolpa	Posnetek stanja – preverba	1 mesec	kpl	Geodet arhitekt spec. izvaj.	1	7.000,00	2030→
	projekt: idejna zasnova, projekt za pridobitev gradbenega dovoljenja, projekt za izvedbo, projekt izvedenih del uskladitev, pridobitev gradbenega dovoljenja	1 leto	kpl	Arhitekt statik projektanti elektro, strojni, požar ...	1	19.900,00	2030→
	Razpis, izvedba del	1 leto	kpl	gradbenik	1	250.000,00	2030→
	b) pred gradom:						
Volumenska rekonstrukcija servisnega objekta in funkcionalno jedro (WC, čajna kuhinja ...), prostor za gledalce ("tribune"), ploščad ("oder") pred obzidjem, ograja na nevarnih mestih	odkup dodatnih delov grajskega območja	5 mesecev	kpl	MO Velenje	1	20.000,00	Sprotno – ob prodajah - preverjati
	arheološke raziskave delov ruševine, kjer bi se izvajala rekonstrukcija dela	3 mesece	kpl	Arheolog ZVKDS Muzej Velenje MO Velenje	1	10.000,00	2030→
	razpis za projekt, projekt, uskladitev z ZVKDS OE Celje, pridobitev gradbenega dovoljenja	6 mesecev	kpl	MO Velenje Projektanti ZVKDS OE Ce	1	19.900,00	2030→
	izbira izvajalca, izvedba del	1 leto	kpl	gradbinec	1	250.000,00	2030→
	Pridobitev uporabnega dovoljenja	2 meseca	kpl	Projektant	1		
	Usposobitev upravnika		kpl		1		
SKUPAJ				Brez DDV		576.800,00	
				DDV 22%		126.896,00	
				cena z DDV		703.696,00	

Zagotovitev sredstev:	- proračun MO Velenje - razpisi za slovenska in evropska sredstva v različnih programih					
-----------------------	--	--	--	--	--	--

Naloge	Aktivnosti	Časovni potek	Ka- zal- nik	Sodelujoči	Šte- vilo enot	Strošek / leto oz. / nalogo EUR	Leto
6. AVTENTIČNI DOSTOP – namere, iskati primerne priložnosti: sprotno preverjanje, če se pojavi možnost za izvedbo aktivnosti							
	posegi na nivoju krajine						
arheološke raziskave delov ruševin, kjer bi se izvajala rekonstrukcija dela	Arheološke raziskave geofizika (georadar, upornost ...): specialni cilji: - določiti obseg in ostanke vrta in originalnega dostopa vključno z mostovžem za potrebe eventualne rekonstrukcije - pregled teras pod gradom in drugih stavb, vezanih na grad (svinjaki, kjer naj bi bile najdene kosti, votlina pod gradom ...) - opredelitev, ali je bila na grajskem griču prazgodovinska poselitev	5 let	kpl	Arheolog ZVKDS Muzej Velenje MO Velenje	1	40.000,00	
	odkup stanovanjskih hiš in kamnoseke delavnice	20 let	kpl	MO Velenje	1	350.000,00	
rekonstrukcija predgradja s servisnimi objekti, grajskega vrta in sadovnjaka ter ureditev avtomobilskega dostopa v neposredno okolico gradu s pripadajočimi parkirišči + rekonstrukcija avtentičnega dostopa na grad	razpis za projekt, projekt, uskladitev z ZVKDS OE Celje, pridobitev gradbenega dovoljenja	6 mesecev	kpl	MO VelenjeProjektantiZVKDS OE Ce	1	19.900,00	
	izbira izvajalca, izvedba del	1 leto	kpl	gradbinec	1	1.000.000,00	
ureditev info centra in razstave o gradu Šalek v rekonstruiranem servisnem objektu	Oblikovanje notranje in zunanje opreme in razstave, multivizija, replike	5 mesecev	kpl	Arhitekt/ oblikovalec ZVKDS	1	15.000,00	
	Izvedba notranje in zunanje opreme in razstave	5 mesecev	kpl	Mizar, izdelovalec printov	1	50.000,00	
	Izdelava replik dokumentov in objektov za razstavo na osnovi 3d skenov: ključne listine s pečati, povečave pečatov, grbi in nagrobniki plemiških lastnikov, votivna slika, značilno posodje in pečnice z rekonstrukcijo peči, slonokoščena ura) replika ali original turških krogel	5 mesecev	kpl	Specialni izvajalec (3d printi ali restavratorske replike	10	45.000,00	
usposobitev ruševin za različne dohodke	Drobna oprema, obveščanje, usposobitev osebja, tematska izobraževanja za turistične vodnike in obiskovalce, info gradivo	1 mesec	kpl	TIC Muzej Velenje	1	2.000	
odstranitev gozda okoli gradu	uskladitev z deležniki, izbira izvajalca, izvedba					20.000,00	
SKUPAJ				Brez DDV		1.501.900,00	
				DDV 22%		330.418,00	
				cena z DDV		1.832.318,00	

Zagotovitev sredstev:	- proračun MO Velenje						
-----------------------	-----------------------	--	--	--	--	--	--

Naloge	Aktivnosti	Časovni potek	Ka-zal-nik	Sodelujoči	Šte-vilo enot	Strošek / leto oz. / nalogo EUR	Leto
7. NEMATERIALNA DEDIŠČINA – namere, iskati primerne priložnosti: sprotno preverjanje, če se pojavi možnost za izvedbo aktivnosti							
	"mitološka" pot po okolici gradu						
Ureditev mitološko – folklorne poti po širši okolici gradu z vključevanjem ljudskega izročila, posebnih krajev, spominov na stare elemente Šaleka in dostopn na grad z »zadnje« = seversne strani	projekt – definiranje vsebinsko, oblikovno, določitev trase	3 mesece	kpl	Muzej Velenje, zbiralec ljudskega izročila, arhitekt / oblikovalec, alpinist	1	4.000,00	Do 2025
	ureditev poti / dostopov	6 mesecev	kpl	gradbenik, spec. izdelovalec, traserji plainskih poti	1	5.000,00	2026→
	ograje na izpostavljenih mestih	6 mesecev	kpl	gradbenik, spec. izdelovalec	1	15.000,00	2026→
	6 klopi + označitev mest - na klopih, na majhnih tablah, QR kode	6 mesecev	kpl	gradbenik, spec. izdelovalec	1	6.000,00	2026→
	dodatne internetne vsebine – elektronska varianta poti oz. informacij	3 mesece	kpl	Informatik, oblikovalec	1	3.000,00	2026→
SKUPAJ				Brez DDV		33.000,00	
				DDV 22%		7.260,00	
				cena z DDV		40.260,00	
Zagotovitev sredstev:	- proračun MO Velenje						

NAČRT UPRAVLJANJA GRADU ŠALEK

Kazalo

5	I. del: SPLOŠNI PREGLED
5	Raba in ponovna raba kulturne dediščine
6	Raba in ponovna raba ruševin: kratek (evropocentričen) historiografski ekskurz
13	II. del: MOGOČA RABA IN PONOVA UPORABA RUŠEVIN GRADU ŠALEK
16	Dokumentacija ruševin gradu Šalek
16	Lega
21	Tvarni elementi ruševin gradu Šalek
27	Pričevanja
27	Viri: poročila o gradu Šalek, stare upodobitve in karte, ljudsko izročilo ...
82	Zgodovina gradu Šalek
111	Geneza lokacije (krajinska analiza)
111	Analiza katastra
115	Geološki razvoj krajinske matrice in naravni elementi, ključni za poselitev
115	Razvoj kulturne krajine
121	Geneza objekta
121	Faze razvoja in propada ruševine
126	Analiza sestava grajske stavbe
133	Nematerialna dediščina, vezana na grad Šalek (pregled motivov)
135	Razlaga
135	Analiza Vischerjeve upodobitve gradu
139	Propad gradu
140	Ploskovita (2D) rekonstrukcija izgleda gradu in arhitekturnih detajlov
142	Računalniška prostorska (3D) rekonstrukcija izgleda gradu
145	Določite pomenov / vrednosti dediščine
145	Likovna vrednost
147	Zgodovinska vrednost
153	Socialna / simbolna vrednost
153	Znanstvena / raziskovalna vrednost
153	Dediščinska vrednost
154	Razglasitev dediščine / pravno varstvo
156	Varovano območje v prostorskih aktih
157	Varovano območje v zemljiški knjigi
158	Lastništvo območja
160	Ocena stanja
162	Prepoznavanje težav
162	Arheološke raziskave
163	Nujna obnova in razvoj
163	Možne spremembe na nivoju stavbnega detajla
168	Rekonstrukcija grajske ruševine na nivoju stavbe (arhitekturna rekonstrukcija)
173	Rekonstrukcija grajske ruševine na nivoju krajine
177	Upravljanje z gozdnim robom / območjem gozda
178	Možnosti za razlago (potencial za interpretacijo)
179	Možnosti za dodatna dogajanja
180	Povečanje vključenosti ruševin v tradicionalne dogodke
181	Vključevanje v neslovenske programe za popularizacijo dediščine
182	Elektronska informacijska ploščad in celostna grafična podoba grajske ruševine
184	Začasni posegi

186	III. del: NAČRT UPRAVLJANJA
186	1. UVOD
187	2. POVZETEK DOKUMENTA
187	3. SPLOŠNI OPIS
188	4 IZHODIŠČA ZA PRIPRAVO NAČRTA UPRAVLJANJA
188	4.1 Evropski pravni red
188	4.2 Slovenska pravna podlaga
189	4.3 Drugi dokumenti in strokovne podlage
190	5. SODELUJOČI PRI PRIPRAVI IN IZVEDBI NAČRTA UPRAVLJANJA
190	5.1 Sodelujoči pri pripravi Načrta upravljanja
190	5.2 Sodelujoči pri izvedbi Načrta upravljanja
191	6. KULTURNA DEDIŠČINA - analiza in ocena stanja
191	6.1. Ruševine gradu Šalek - umetnostni in arhitekturni spomenik - opis
194	6.2 Lokacija in lastništvo spomenika
196	6.3 Širši kontekst spomenika
143	6.4 Vrednote in pomeni
196	6.4.1. Zgodovinski pomen
196	6.4.2. Estetski pomen
196	6.4.3. Znanstveni pomen
196	6.4.4. Družbeni pomen
196	6.5 Analiza in ocena stanja
197	6.6 Ukrepi varstva in razvoja
198	6.6.0 Izhodiščna vzdrževalna dela
198	6.6.1 Varnost obiskovalcev in prebivalcev
198	6.6.2 Pravni status prostora
199	6.6.3 Obveščanje, usmerjanje (infrastruktura)
200	6.6.4 Sodobno urejeno okolje, bolje izkoriščeno (posegi na nivoju stavbnega detajla)
201	6.6.5 Integriteta gradu, turistična infrastruktura (posegi na nivoju objekta)
204	6.6.6 Avtentični dostop (rekonstrukcija krajine v mentalni in dejanski podobi)
207	6.6.7 Nematerialna dediščina (mitološka pot)
208	7. STRATEŠKI IN IZVEDBENI CILJI UPRAVLJANJA
208	7.1 Vizija razvoja ruševine gradu Šalek
208	7.2 Strateški cilji razvoja ruševine gradu Šalek
208	7.3 Izvedbeni cilji upravljanja ruševine gradu Šalek za obdobje 2019–2024
208	8. UPRAVLJAVSKA STRUKTURA, FUNKCIJE IN PRISTOJNOSTI
208	8.1 Upravljaliec
208	8.2 Strokovni odbor
208	8.3 Pristojnosti in procesi sprejemanja in izvajanja odločitev, spremljanje izvajanja, trajanje načrta
210	9. UKREPI ZA VARSTVO PRED NARAVNIMI IN DRUGIMI NESREČAMI
211	10. NAČRT AKTIVNOSTI S FINANČNIM OKVIRJEM
220	Reference (Literatura)
223	IV. del: DODATKI, ESKURZI
223	IV.1: O sončni uri, ki se jo je lahko uporabljalo tudi ponoči
229	IV.2: Zakaj je sv. Krištof iz Šaleka upodobljen kot deželni knez
233	IV.3: Ponudba za sanacijo škode po požaru na gradu leta 1676
237	IV.4: Možnosti nadaljnjih raziskav

I. del: SPLOŠNI PREGLED

Raba in ponovna raba kulturne dediščine

KULTURNA DEDIŠČINA:

Kulturna dediščina so dobrine podedovane iz preteklosti, ki jih skupnost opredeli kot odsev in izraz svojih vrednot, identitet, verskih in drugih prepričanj, znanj in tradicij.¹ Dediščina se deli na **snovno** in **nesnovno**.

SNOVNA KULTURNA DEDIŠČINA:

Unescova *Konvencija o varstvu svetovne in naravne dediščine*² razvršča kulturno dediščino v tri skupine in sicer:

- spomenike (arhitekturna, kiparska in slikarska dela, predmete arheološke narave, napise, jame in votline ter druge pojave, ki imajo izjemno univerzalno vrednost na podlagi zgodovinskih, umetniških ali znanstvenih vrednot),
- skupine stavb (naselja) in
- krajino (območje, katerega značaj je rezultat delovanja in medsebojnega vplivanja naravnih in človeških dejavnikov).³

V Sloveniji je snovna dediščina registrirana v registru nepremične kulturne dediščine,⁴ register premične kulturne dediščine pa še ni vzpostavljen.

NESNOVNA KULTURNA DEDIŠČINA:

Nesnovna dediščina so nesnovne dobrine, kot so prakse, predstavitve, izrazi, znanja, veščine, in z njimi povezane premičnine in kulturni prostori (kjer se ta dediščina predstavlja ali izraža), ki jih skupnosti, skupine in včasih tudi posamezniki prenašajo iz roda v rod in jih nenehno poustvarjajo kot odziv na svoje okolje, naravo in zgodovino (folklor, ustno izročilo, jezik).⁵

V Sloveniji je nesnovna dediščina registrirana v registru nesnovne kulturne dediščine. Namen vodenja registra je zagotavljanje informacijske podpore izvajanju varstva dediščine. Register je namenjen tudi predstavljanju, raziskovanju, vzgoji, izobraževanju in razvijanju zavesti javnosti o dediščini.⁶

RABA KULTURNE DEDIŠČINE:

Kulturna dediščina je temelj evropske kulture, njene enotnosti in različnosti, njenih identitet. Varovanje dediščine pomeni njeno ohranjanje za prihodnost. Najboljše varstvo kulturne dediščine je njena spoštljiva raba.

Dediščini se v kulturni krajini dejansko ni moč izogniti (je ne uporabljati), saj živimo sredi nje in jo vsakodnevno uporabljamo (jezik, kulturne prakse, stavbe).

PONOVNA RABA KULTURNE DEDIŠČINE:

Ponovno je moč (upo)rabiti le tisto, kar v vmesne obdobju ni bilo več (upo)rabljano. To pomeni, npr.:

- pri nesnovni dediščini ponovno odkritje/obuditev zamrlih šeg in navad ali besed
- pri snovni dediščini (spomenikih in krajini) pa obnovo/revitalizacijo ruševin oz. degradiranih urbanih območij.

¹ Zvezda Delak Koželj (2009), "Etnologija in varstvo naravne in kulturne dediščine", *Vestnik* (Ljubljana: Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije) XXI: 86, ISBN 978-961-6420-45-7, https://sl.wikipedia.org/wiki/Kulturna_dedi%C5%A1%C4%8Dina, 9. 11. 2017.

² <http://whc.unesco.org/en/conventiontext/>, 9. 11. 2017. Uradni list SFRJ, št. 56/74

³ European Landscape Convention - Florence Convention, 20 October 2000, https://en.wikipedia.org/wiki/European_Landscape_Convention, 17. 11. 2017.

⁴ https://en.wikipedia.org/wiki/European_Landscape_Convention#cite_note-Convention1-4, 17. 11. 2017.

⁵ https://en.wikipedia.org/wiki/Cultural_heritage, 17. 11. 2017.

⁶ http://www.mk.gov.si/si/storitve/razvidi_evidence_in_registri/register_nesnovne_kulturne_dediscine/, 17. 11. 2017.

Raba in ponovna raba ruševin: kratek (evropocentričen) historiografski ekskurz

Ruševine so ostanki arhitekture: nekoč popolne strukture so skozi čas delno ali popolnoma razpadle zaradi pomanjkljivega vzdrževanja ali namernega uničenja.⁷ Ruševina ne služi več svoji prvenstveni vlogi ali namenu in bržčas nikoli več ne bo imela te vloge. Ruševine so lahko nerab(lje)ni, zapuščeni stari prostori brez sodobne vloge ali pa živahni deli novega, modernega življenja.

Ruševina, prepoznana kot dediščina, je prostor, ki je trenutno nepopoln, zapuščen, navadno ni več vzdrževan in ni verjetno, da bi še kdaj ponovno opravljal svojo prvotno vlogo ali služil kakšnemu drugemu namenu kot interpretaciji.⁸ Z besedo PROSTOR je mišljeno območje, krajina, stavba ali drug objekt, skupina stavb ali drugih objektov in lahko vključuje tvarne vsebine, odprt prostor in poglede.⁹ Čeprav je tvorno tkivo prostora razrušeno zaradi neizogibne izrabe in uničevalne vloge časa in ruševina ni več uporabna, so lahko ohranjene njene snovne in nesnovne vrednote (asociacije in pomen za lokalno skupnost).

Spremljamo ustvarjanje in razkroj prostora v zaporednih prekrivajočih se ciklih, ki ustvarjajo prostor / kulturno krajino kot palimpsest in pričajo, kako krhke so v resnici stavbe in krajina.

Skozi čas lahko spremljamo različen odnos do ruševin. Ruševine so lahko:

Osnova za nove stavbne strukture, kot ta rimski amfiteater, ki je bil spremenjen v del srednjeveškega mesta. Ta odnos skoraj spominja na sodobne paradigme o prilagojeni ponovni rabi ruševin.

Trg v mestu Lucca (Italija) znotraj eliptično oblikovanega rimskega amfiteatra.¹⁰

Vir gradbenega materiala
(»reciklaža stavb«, ropanje zidov, ruševine kot kamnolomi, spolije)

Rimski nagrobnik uporabljen kot spolija pri gradnji Ljubljanskega gradu (Slovenija)¹¹

⁷ <https://en.wikipedia.org/wiki/Ruins>, 9. 11. 2017.

⁸ Johnston, Chris, Ian Travers, Jessie Briggs: Ruins, A guide to conservation and management, Commonwealth of Australia 2013, 7. <http://www.environment.gov.au/system/files/resources/e4e0fb1f-2553-4a3c-b454-2f7d630cdd6a/files/ruins.pdf>, 14. 11. 2017.

⁹ Burra Charter, dokument, ki opredeljuje temeljna načela in postopke pri konservaciji dediščinskih prostorov v Avstraliji.

¹⁰ <http://www.bbarenalucca.com/>, 9. 11. 2017.

¹¹ Photo: Bojan Puhek, <https://siol.net/trendi/kultura/ljubljanski-predor-v-predoru-pod-gradom-foto-425898>, 11. 11. 2017.

Objekt znanstvenih preučevanj, dokumentiranja in prezentiranja, ki končno postane vir/temelj nove estetike/kulture – kot v času renesance, ko je bila ponovno odkrita lepota klasične grške in rimske arhitekture, ali v času neoklasicizma in romantike, ki sta oboževala, odkrivala in ustvarjala slikovite krajine.

Ruševine Koloseja v Rimu (Italija)¹²

Element romantične scenerije (novozgrajene ruševine parkih)

Rimske ruševine« v parku Schönbrunn (Dunaj, Avstrija), okoli leta 1800¹³

Prekomerni viktorijanski posegi (gotski preporod / neo-slogi): nepotrebno obnavljanje elementov, ki so izrabljen, poškodovani ali pripadajo kasnejšim razvojnim fazam objekta, hipotetične rekonstrukcije manjkajočih elementov ali kar celotne zgradbe. Cilj je bil takšna obnova, s katero se doseže stilna čistost in ustvari večji vtis, rezultat pa je bil pogosto označen kot ponarejanje / laž.¹⁴

Grad Carcassonne, Francija, pred in po restavracijskih posegih arhitekta Violleta-Le-Duca¹⁵

¹² [https://www.metmuseum.org/toah/works-of-art/41.72\[1.59\]/Engraving](https://www.metmuseum.org/toah/works-of-art/41.72[1.59]/Engraving), 16th century 10. 11. 2017.

¹³ https://en.wikipedia.org/wiki/Ruins#/media/File:Ziegler_Jansch_001.jpg

¹⁴ Douglas Kent: *Conservative Repair*. <http://www.buildingconservation.com/articles/conservative-repair/conservative-repair.htm>, 13. 11. 2017.

¹⁵ <http://www.creme-de-languedoc.com/Languedoc/sightseeing/carcassonne-citadel.php>, 25. 11. 2017.
<https://www.reenchantonlaterrre.fr/la-cite-de-carcassonne/>, 15. 11. 2017.

Zavestno uničenje / namerno razrušenje zaradi sprememb v kulturnih praksah – ikonolazem – zaradi religioznih, ideoloških, političnih, estetskih razlogov,¹⁶ kot npr. ukinitvev samostanov v Angliji.

Ruševine opatije Whitby, Anglija¹⁷

Namerno razrušenje v izogib obdavčitvi

V nekaterih obdobjih stavbe brez strehe niso bile obdavčene, zato so lastniki odstranjevali strehe s starih stavb iz finančnih razlogov.

Grad Luknja (*Luegg*). Zaradi davka na streho je lastnik po 1. svetovni vojni streho odstranil in grad prepustil propadu.¹⁸

Namerno razrušenje – v vojni/spopadih

z obstreljevanjem / bombardiranjem / razstreljevanjem urbanih območij, gradov ...

Veliko gradov na slovenskem je bilo uničenih že med spopadi plemiških rodbin za ozemlja.

Dresden (Nemčija) po bombardiranju v drugi svetovni vojni¹⁹

Razrušenje grajenega tkiva kot posledica naravnih nesreč (potresi), požarov ali ekoloških katastrof (Černobil) – sledi mu tehnična odstranitev ruševin kot del ponovnega razvoja območja ali obnova/ponovna izgradnja nekaterih posebnih nekdanjih stavb.

Veliki koroški potres 1348 (porušeni 26 mest in 40 gradov in cerkva)²⁰

Po Ljubljanskem potresu leta 1895 so morali mesto temeljito obnoviti.²¹

¹⁶ <http://www.tate.org.uk/whats-on/tate-britain/exhibition/art-under-attack-histories-british-iconoclasm>, 13. 11. 2017.

¹⁷ https://en.wikipedia.org/wiki/Ruins#/media/File:Whitby_Abbey_060615.jpg,

¹⁸ https://sl.wikipedia.org/wiki/Grad_Luknja

¹⁹ <https://www.theatlantic.com/photo/2015/02/remembering-dresden-70-years-after-the-firebombing/385445/>, 10. 11. 2017.

²⁰ Slika M. Wurmserja iz let 1361/62, grad Karlštejn pri Pragi na Češkem.

<http://www.arso.gov.si/potresi/potresna%20aktivnost/potres1348.html>, 25. 11. 2017.

²¹ <https://siol.net/siol-plus/zgodbe/ljubljanski-potres-pred-120-leti-strasno-je-blo-16165>, 10. 11. 2017.

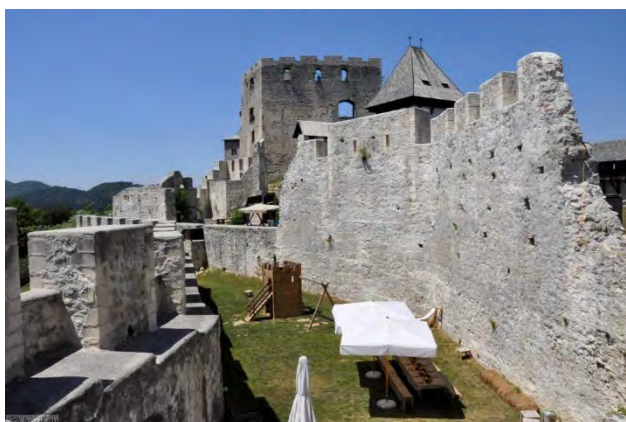
Degradirana urbana območja: ruševine modernih stavb ob opuščanju vzdrževanja zaradi zatona industrijskih panog, sprememb v tehnologiji, izčrpanja virov ipd. Včasih so območja razkroja slavljeni in povzdignjena kot »pornografija ruševin«²² v delih »fotografov ruševin«, »urbanih raziskovalcev« in drugih umetnikov, ki poudarjajo romantične / estetske / nadrealistične aspekte razrušenih stavb v pripovedih o neizogibnosti urbanega razkroja; o ekonomskih in ideoloških neuspehih. Razvit je bil celo termin 'rustalgija'.²³

Tovarna usnja Šoštanj, Slovenija²⁴

Ruševine, ohranjene kot del moderne krajine z izvajanjem sodobne obnove (ohranjanje avtentičnosti/pristnosti in integritete/celostnosti)

Novi dodatki naj dopolnjujejo staro tkivo, ne pa, da ga parodirajo, da se ne zmanjša pristnost stavbe. Izražajo naj sodobne potrebe v sodobnem jeziku, kar prepreči likovno/zgodovinsko zmedo in doda nova poglavja stavbi kot zgodovinskemu dokumentu. Kontrasti v slogu in tvarivih se dobro obnesejo.²⁵

Stari grad Celje, Slovenija²⁶

Ruševine očiščene in dopolnjene z modernim tkivom

Nova struktura hkrati zaobjame in ščiti original.

Muzej Kolumba, Köln, Nemčija / Peter Zumthor²⁷

²² Naslov razstave v Tate modern, 2014, <http://www.tate.org.uk/whats-on/tate-britain/exhibition/ruin-lust>, 10. 11. 2017.

²³ Termin po: Kate Brown, *Dispatches from Dystopia: Histories of Places Not Yet Forgotten* (2015), po: Siobhan Lyons, *Debbie does decay: what 'ruin porn' tells us about ruins – and porn*, *The Conversation*, 18, 8. 2015, <http://theconversation.com/debbie-does-decay-what-ruin-porn-tells-us-about-ruins-and-porn-45776>, 10. 11. 2017.

²⁴ <https://get.google.com/albumarchive/103978736649183900494/album/AF1QipOK6Y-ENP2ronLXsFAQwpWertHNU96loYloXmGV/AF1QipM4uuDBiagaOG0eatTTtm8Dzbsq58dv3RCi7H0I>, Sebastjan Kurmansek, 10. 11. 2017.

²⁵ *Douglas Kent: Conservative Repair*. <http://www.buildingconservation.com/articles/conservative-repair/conservative-repair.htm>, 13. 11. 2017.

²⁶ http://krajie.eu/slovenija/stari_grad_celje/slo, 10. 11. 2017.

²⁷ <https://www.archdaily.com/72192/kolumba-museum-peter-zumthor>, 10. 11. 2017.

Strategija regeneracije se osredotoča na ohranitev obstoječega tkiva z vso patino let in rabe, in mu dodaja – kjer je potrebno – dodatke v sodobnem arhitekturnem jeziku, ki se naj lepo postarajo in zlijejo z obstoječimi strukturami.

Npr.: nov studio je povzel obliko prvotne stavbe, a v presenetljivo modernem materialu, korten jeklu. Dodatek je bil kot ločena struktura umeščen v lupino obstoječe ruševine, ki je ostala nedotaknjena.²⁸

Dovecote Studio, obala Suffolka, Anglija²⁹

Dobesedna rekonstrukcija: totalna fizična rekonstrukcija ruševine z uporabo zgodovinskih dokumentov in dela prvotnega stavbnega tkiva.

Cerkev iz 18. stoletja je bila uničena med bombardiranjem v drugi svetovni vojni. Ruševine so bile puščene 50 let kot spomenik vojni. Cerkev je bila ponovno zgrajena leta 2005. Rešenih je bilo prek 8.500 originalnih kamnov, približno 3.800 jih je bilo uporabljenih v rekonstrukciji. Gradbinci so izhajali iz tisočev starih fotografij, spominov vernikov in cerkvenih uradnikov ter starih naročil, ki so opredelila kakovost malte ali pigmentov za poslikave. Ponovno zgrajena cerkev je spomenik lastni zgodovini in simbol upanja in sprave.

Cerkev Naše gospe, Dresden, Nemčija³⁰

Digitalno rekonstruirane ruševine: za znanstvene namene in razlago (interpretacijo). Uporabno tudi na mestih, ki niso dostopna (ali vsaj niso dostopna ljudem na invalidskih vozičkih) ali so nevarna zaradi nestabilnosti ruševin.

Z uporabo tridimenzionalne tehnologije se lahko ustvarijo filmi, s katerimi se gledalcu predloči navidezna rekonstrukcija obravnavanega območja (filmi se lahko objavijo na spletu). Za izboljšano izkušnjo navidezne resničnosti – da se obiskovalca na objektu prestavi neposredno v srednji vek – se lahko najame 3D očala.

Arheološki park Tremona, Švica.³¹

²⁸ Michael Davies: New Life for Old Ruins, <http://www.buildingconservation.com/articles/life-for-ruins/life-for-ruins.htm>, 10. 11. 2017.

²⁹ <http://www.buildingconservation.com/articles/life-for-ruins/life-for-ruins.htm>

³⁰ https://en.wikipedia.org/wiki/Dresden_Frauenkirche, 10. 11. 2017.

³¹ <https://www.ticino.ch/fr/commons/details/Parc-arch%C3%A9ologique-de-Tremona-Castello/109635.html>, 17. 11. 2017.

Fiktivne ruševine – računalniška simulacija

Predstava arhitektove nočne more, ustvarjena s programi za računalniško manipulacijo slik – obstajajo celo postopkovniki »kako ustvariš sodobne ruševine v programu Photoshop« ...³²

Ruševine Louvra, Paris, Francija³³

Ruševine, ustvarjene kot umetniški objekt v notranjščini ali zunanjsčini.

Cold Dark Matter - Exploded View – Cornelia Parker³⁴

Ruševine kot del sodobnih iger: virtualnih in dejanskih

Ustvarjanje ruševin (z vsem naključnim organskim izgledom) iz elementov, ustvarjenih za natančno prileganje, kot so Lego kocke, je izziv.

Očitno je, da se raztapljajo meje med tehnikami za razlago kulturnih krajev ter računalniškimi igrkami: obisk ruševine je lahko skoraj podoben vstopu v sceno digitalne igrice.

Fiktivne ruševine v Lego verziji³⁵

³² <https://blog.designcrowd.com/article/1002/how-to-create-modern-ruins-photoshop-design-tutorial>, 15. 11. 2017.

³³ <http://www.telegraph.co.uk/news/2106000/Modern-ruins.html?image=6>, 10. 11. 2017.

³⁴ <https://www.flickr.com/photos/damiavos/16632422771/in/photostream/>, 15. 11. 2017.

³⁵ <https://www.flickr.com/photos/lazerblade/9251931984/in/photostream/>, 17. 11. 2017.

Volumetrične rekonstrukcije – samo ponazoritev nekdanjih volumnov brez nove utilitarne funkcije. Z označitvijo robov / skeleta stavbe ali s ponazoritvijo sten in obočnih struktur (rimske ruševine v kraju Can Tacó,³⁶ Bazilika v Sipontu³⁷).

³⁶ <https://www.archdaily.com/373090/adaptation-of-the-roman-ruins-of-can-taco-toni-girones/5193b50ab3fc4b37410000a2-adaptation-of-the-roman-ruins-of-can-taco-toni-girones-photo>

³⁷ https://bari.repubblica.it/cronaca/2016/03/15/foto/siponto_di_notte-135555146/1/#1

II. del: MOGOČA RABA IN PONOVA UPORABA RUŠEVIN GRADU ŠALEK

Bistveno je skrbno razmisliti o neposrednih in posrednih posledicah vsakega posega v stare zgradbe / ruševine, ker lahko z neprimernimi posegi resno ogrozimo različne vrednosti dediščine. Da bi omogočili sprejemanje kakovostnih odločitev, je razvit strokovni postopek za izdelavo potrebne študije, ki bo uporabljen na primeru ruševin gradu Šalek v naslednjih korakih:³⁸

Razumevanje ruševine

Razumevanje tkiva prostora in njegovih pomenov je bistven prvi korak pred sprejemanjem kakršnih koli odločitev glede upravljanja dediščine.

Posnetek in dokumentiranje

Z izdelavo posnetka, dokumentiranjem in spremljanjem ruševine (vseh obstoječih členov in njihovega stanja, vključujoč raziskave arheološkega potenciala) se ohrani znanje/vedenje o prostoru in določi pomen dediščine.

- Dokumentacija o ohranjenem tkivu prostora in njegovih sestavnih delih: fizična raziskava območja in snemanje (arheološko, topografsko, s tehnikami raziskav krajine, fotografiranjem, arhitekturnim posnetkom ohranjenih zgradb, rektificirano fotografijo (fotografija z odpravljenimi perspektivnimi popačitvami), fotogrametrijo ali laserskim skeniranjem ...)
- dokumentacija o zgodovini kraja in konteksta: zgodovinska raziskava (razvoj kraja skozi čas), ustno izročilo
- Lastništvo in upravitelj dediščine
- Uradno varstvo in merodajna zakonodaja

Razlaga / predočitev javnosti

Razlaga utemelji pomembnost kraja – ker ruševine niso več ohranjene v celoti, jih je potrebno obiskovalcu učinkovito razložiti, da jih lahko razume.

- Osnovna / minimalna: zastoj letak, napisan v preprostem jeziku in preveden v angleščino, s tlorisom kraja in označenimi točkami, vrednimi ogleda³⁹
- Napredna / klasična: barvni tiskani vodnik, razlagalne table, avdio vodniki
- Razširjena / sodobna: 3d rekonstrukcije, prikazane v filmih ali s 3d očali na terenu, 3d modeli, poti po dediščini.

Ocena pomembnosti / vrednosti dediščine

Kulturni pomen je lahko estetska, zgodovinska, znanstvena, socialna ali duhovna vrednost dediščine za prejšnje, sedanje in prihodnje generacije.

- Estetska vrednost: Estetika je povezana s človekovim doživljanjem in čustvenimi odzivi na prostor zaradi njegove lepote, simbolike, slikovitosti ali zgodovine
- Zgodovinska, znanstvena ali raziskovalna vrednost: Ruševine so včasih edini fizično ohranjeni dokazi pomembnih zgodovinskih dogodkov, faz ali načinov življenja, tehničnih dosežkov, nekdanjih tehnologij. Iz ruševin je moč pridobiti pomembne in nove podatke o določenem vidiku preteklosti.
- Socialna vrednost: Močne posebne povezave med skupnostjo in dediščino so bistvo njenega družbenega pomena
- Dediščinska vrednost

³⁸ Struktura temelji na: Johnston, Chris, Ian Travers, Jessie Briggs: Ruins, A guide to conservation and management, Commonwealth of Australia 2013. <http://www.environment.gov.au/system/files/resources/e4e0fb1f-2553-4a3c-b454-2f7d630cdd6a/files/ruins.pdf>, 14. 11. 2017.

https://www.heritage.vic.gov.au/__data/assets/pdf_file/0021/61545/CMP_Guide_1278369664770.pdf

³⁹ Sarah Arthur: Heritage Inspired, Developing faith site tourism in SouthYorkshire.

<http://www.buildingconservation.com/articles/heritageinspired/heritageinspired.htm>, 13. 11. 2017.

Razglasitev dediščine / pravno varstvo

Pravno varstvo se doseže z razglasitvijo dediščine oz. njeno uvrstitvijo v merodajni register dediščine in prostorske akte:

- prostor je potrebno tako natančno opisati, da je razumljivo njegovo trenutno stanje
- v ime je potrebno eksplicitno vključiti besedo »ruševina«, da je takoj razvidno trenutno stanje
- pazljivo je potrebno opredeliti, kateri deli prostora so pomembni in kateri ne
- upoštevati je potrebno celostnost prostora
- ko je določen pomen prostora, se je potrebno odločiti o sistemu njegovega upravljanja

Ocena stanja

- Ugotoviti je potrebno nevarnosti, ki grozijo stavbnemu tkivu (tveganja, da pride do porušitve ali odpovedi delov konstrukcije)
- zaščita ruševine pred vremenskimi vplivi, ognjem in vandalizmom
- ugotavljanje vseh vidikov, povezanih z varnostjo in zdravjem obiskovalcev ruševine in prebivalcev v njeni okolici

Prepoznavanje težav

- Sprotno ohranjanje stavbe – vključujoč vzdrževanje, tekoča popravila, restavratorska dela in rekonstrukcije
- nov razvoj – vključujoč dodatke, spremembe in obnovo dediščine ali postavitve novih zgradb / objektov okoli dediščine
- predlagane rušitve ali odstranite dela objekta
- predlagane dodatne utrditve
- spremembe načina rabe prostora, vključujoč nove rabe ali dogajanja
- izkopavanja na območju potencialnih arheoloških najdišč
- zahteve glede dostopa - vključno z dostopom za invalide in zasilnimi izhodi
- požarna varnost
- zahteve po zdravju in varnosti pri delu
- ravnanje z nevarnimi snovmi
- energetska učinkovita raba vode in energije
- ureditev lastniških razmerij za učinkovito gospodarjenje z ruševino
- tveganja zaradi posebnih naravnih dogodkov - požar, poplave, nevihte, suša
- varovanje proti kraji, požigu ali vandalizmu
- javna uporaba / turizem
- možnosti za nadaljnje razlage kraja

Vzdrževanje in spremljanje – načela in načrt upravljanja

Opredelijo se postopki za:

- sprotno spremljanje in vzdrževanje kraja – vključno z definiranjem, kdaj in kako se bo to izvajalo
- popravila, restavratorska dela in rekonstrukcije – dela, potrebna za odpravljanje predhodno ugotovljenih težav in dela, ki spomenik povrnejo v prejšnje stanje
- raba – kako se bo upravljalo s prostorom in kako se bodo umeščale nove predlagane vsebine
- obvladovanje sprememb – kako se bo vključevalo spremembe na obstoječih stavbah in razvoj novih objektov
- interpretacija – kako se bo razložilo/utemeljilo pomembnost območja, splošno in na terenu
- vključevanje javnosti – kako se bo vključilo sosede ali ljudi, ki so na kak poseben način povezani z ruševino
- sprotno spremljanje – kako se bo dokumentiralo izvedene posege, kako se bo spremljalo rezultate
- upravljanje in sprejemanje odločitev – kako bodo delovale upravljalne strukture, da bo dosežen učinkovit proces odločanja
- definiranje potrebnih sredstev za dela

Načrt posegov

Načrt posegov opredli, kako in kdaj se bodo izvajale aktivnosti, potrebne za udejanjanje načel varstva.

Arhiviranje dokumentov in predstavljanje odločitev javnosti

je bistveni del skrbi za območje dediščine. Potrebno je vključiti:

- popolno dokumentacijo o prostoru
- zapisnik vzdrževalnih del (datum, izveden poseg, izvajalec, predvideni in dejanski stroški, doseženi rezultati)
- redni pregledi in spremljanje stanja (kaj je bilo pregledano, kdaj, kaj se je ugotovilo, kakšni posegi so potrebni)
- sprotne težave (novi problemi, odločitve, posegi).

Občasni pregledi, revizije, posodobitve

V obdobju 5-10 let je potrebno v ustaljeni proces vključiti spremembe zaradi:

- novih raziskav ali podatkov o pomenu prostora
- sprememb (npr. dotrajanosti) v stanju prostora
- drugih vzrokov.

Lokacija

Trenutno stanje ruševin gradu Šalek. Foto: splet

Lokacija

Dokumentacija ruševin gradu Šalek

Lega

Razvaline gradu Šalek stojijo na severovzhodnem robu Šaleške doline. Grad je bil zgrajen na grebenu nad dnem doline, kjer se reka Paka izvije iz soteske med Paškim Kozjakom in Tisnikom. Strateško lociran visoko nad dolino Šalek je bil grad dobro zaščiten in dominira nad dolino.

Lega Velenja⁴⁰ / Šaleka v Sloveniji⁴¹

Lokacija naselja in gradu Šalek v odnosu do mesta Velenje⁴²

Danes je vas Šalek del mesta Velenje, vendar je naselje Šalek dosti starejše kot moderno mesto, nastalo po drugi svetovni vojni. Šalek je nastal pod grajskim hribom okoli kraja, kjer je stara cesta na Koroško lahko brez mostu prečkala reko Pako (brodišče).

⁴⁰ Velenje leži med mestoma Celje in Slovenj Gradec, severovzhodno od Ljubljane (ok. 55 km zračne linije) in jugozahodno od Maribora (ok. 46 km zračne linije), dveh največjih slovenskih mest. Mesto se je v času Jugoslavije - po drugi svetovni vojni - hitro razvilo iz neznatne naselbine pod hribom Velenjskega gradu v »socialistični čudež« modernega urbanizma in arhitekture – v moderno naselje za rudarje. Vse pomembne javne funkcije v Šaleški dolini so se v tem času prenesle iz prejšnjega središča doline – Šoštanja, v Velenje. Uraden status mesta je dobilo leta 1959 z odprtjem novega mestnega središča in Titovega trga. Velenje je šesto največje mesto v Sloveniji in sedež Mestne občine s približno 30.000 prebivalci. Močno gospodarstvo z največjima Gorenjem (gospodinjstvi aparati) in Premogovnikom Velenje sta ob mladosti mesta glavna razloga za prijetne in zdrave bivalne razmere.

<http://www.velenje.si/en/>, 7. 10. 2017., <http://arhiva.velenje.si/0-www-4/Datoteke/2015/Arch-guide%20Velenje-Poles.pdf>

⁴¹ http://www.osnovnasolasostro.si/ucenci/08-09/9a_Dremelj_Rok/galerija.html, 7. 11. 2017.

⁴² <http://www.velenje.si/za-obiskovalce/turisticna-karta-velenja>

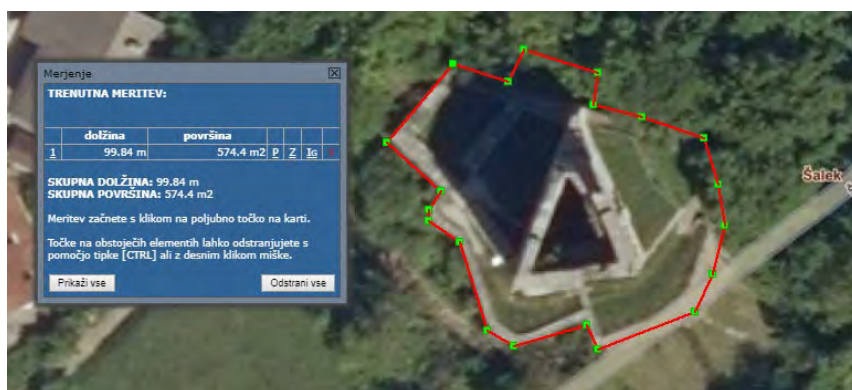
Dostop do ruševine gradu Šalek z glavne ceste.

Trenuten peš dostop do gradu je po z lesom tlakovani stezi s strmimi stopnicami. Neposredni dovoz z avtomobilom ni mogoč, ker je območje nekdanjega dostopa do gradu trenutno v zasebni lasti (kamnoseštvo).

Vas Šalek je cca 398 m, grad pa 434 m nad morjem⁴³.

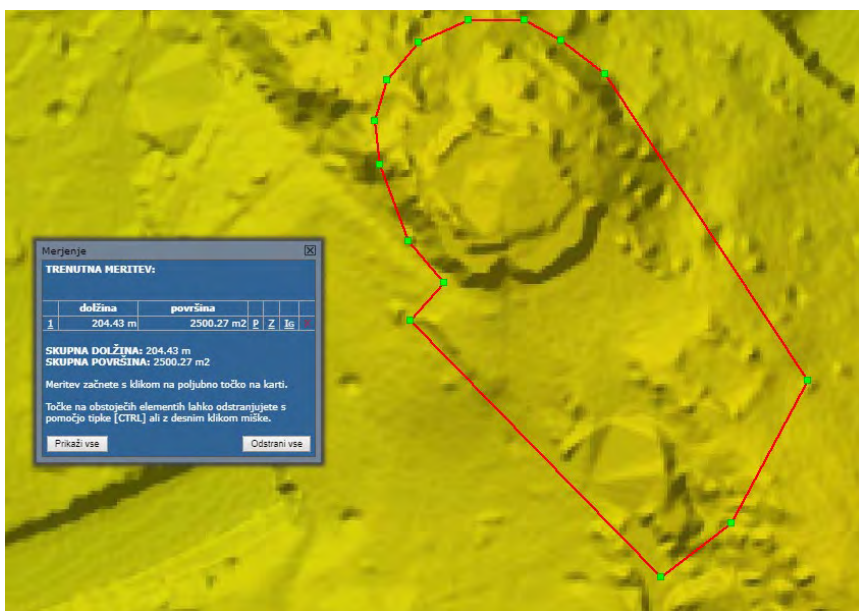
GEOLOGIJA: Grad Šalek stoji na manjši konici, ki zaključuje greben hriba, potekajoč približno v smeri severo-zahod – jugo-vzhod. Apnenčeve skale so bolj izstopajoče na zahodni strani, kjer so tudi več metrov visoke naravne razpoke, ki verjetno segajo precej globoko v notranjost hriba. Vodne razjede se kažejo kot male jame. Na območju, kjer stoji objekt, so na površini vidne manjše kamnite samice, zalite z ilovico. Stoletna erozija je hrib brusila in odnašala zgornje plasti kamnin, tako da so pred obnovo na več mestih temelji gradu viseli nad terenom. Pobočja so zaraščena ter izrazito drsijo v globino kot prepad, tik ob objektu ali celo pod njim.⁴⁴

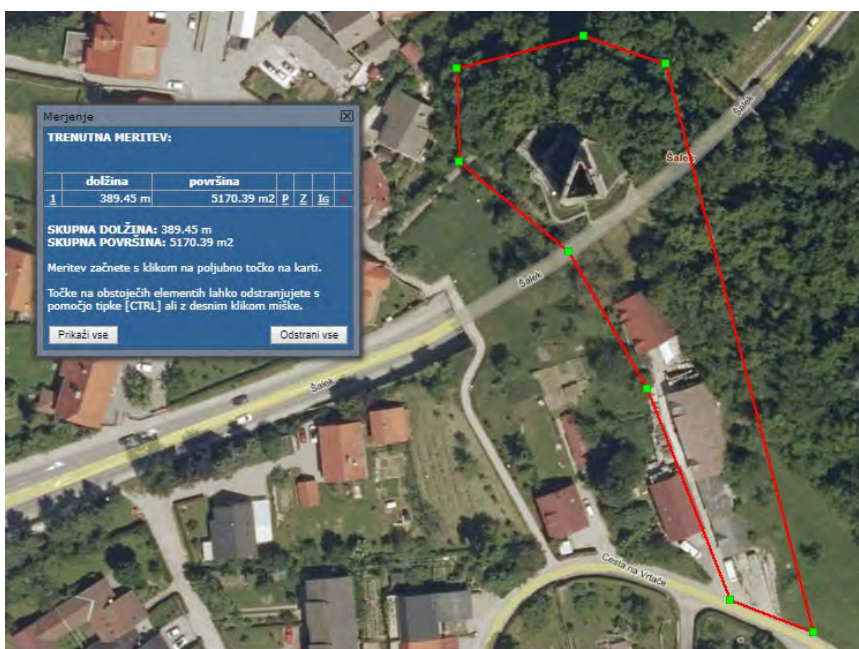
Osrednje območje ruševine Šalek obsega okoli 575 m².

⁴³Podatki po: <https://www.geoprostor.net/piso/ewmap.asp?obcina=VELENJE>, 7. 10. 2017.

⁴⁴ Lojen, Poles, Sanacija, 6, domnevno povzeto po: Umek, Čačovič, Predlog.

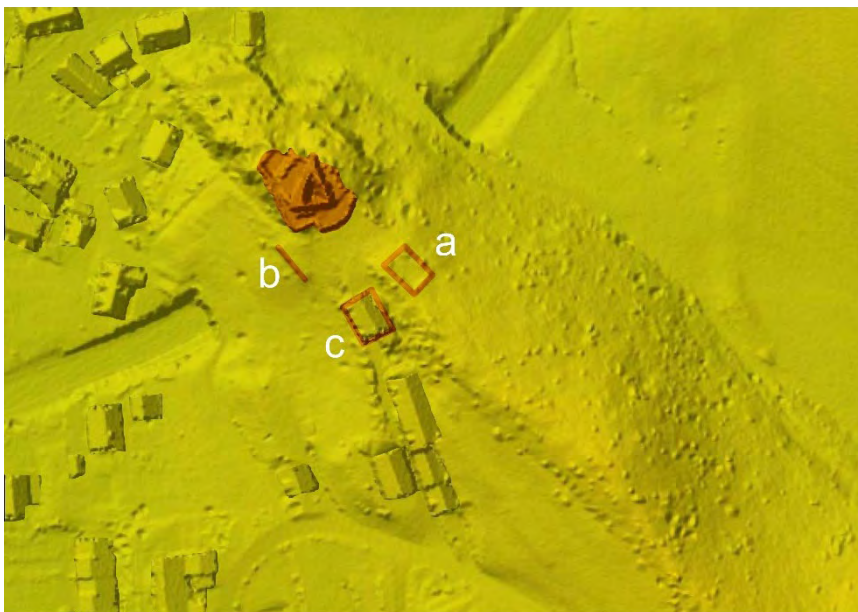
Območje ruševin vključno s pomožnimi stavbami pred gradom in nekdanji mostom pokriva okoli 2.500 m².

Območje, ki zajema tudi prvotno / avtentično dostopno pot do gradu in skalnato območje okrog ruševine, ki bi moralo biti (dolgoročno) del upravljanega območja, pokriva okoli 5.200 m².

Območje grajskih ruševin, označeno na LIDAR posnetku terena z vegetacijo

Z združitvijo LIDAR posnetkov golega terena in površine se lahko ohranijo zgradbe, medtem ko se drevesa zbrišejo in se razkrijejo ostanki talnih struktur.

Jugovzhodno od gradu lahko vidimo ostanke uničene stavbe (a), na južni strani pa so ostanki ločene stene (b). Druga nekdanja gospodarska stavba pred gradom je skrita pod sodobno stanovanjsko zgradbo (c).

Z opredelitvijo teh struktur je avtentična pot do gradu in lokacija nekdanjega mostu definirana / bi se lahko rekonstruirala.

Ostanki pomožne stavbe v gozdu

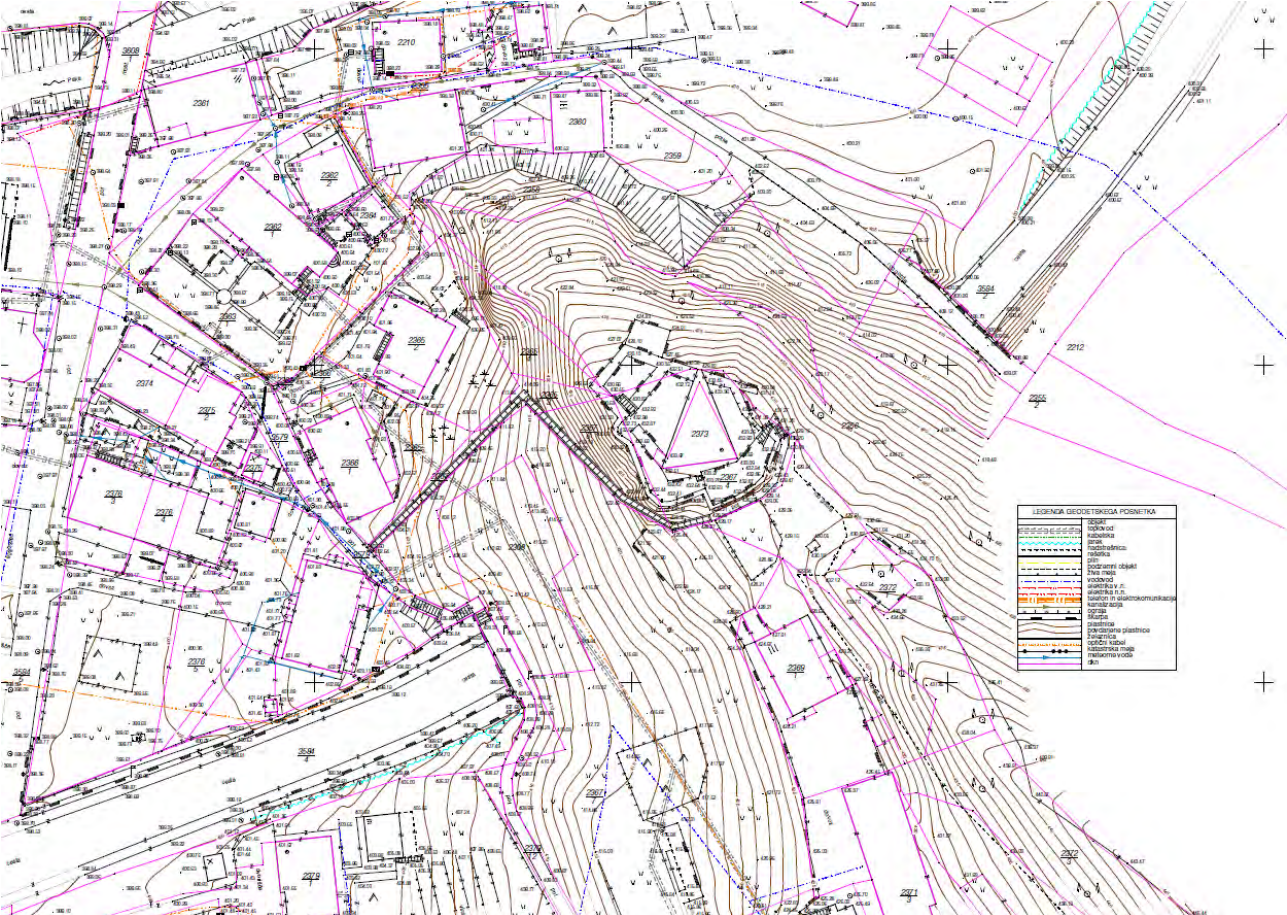

Primerjava avtentičnega (bele pike) in sodobnega (rdeče črte) dostopa do grajskih ruševin. Modra: položaj nekdanjega grajskega mostu

S prekritjem franciscejskega katastra preko LIDAR posnetka se razkrije celotna izvorna pot od naselja Šalek do gradu Šalek: domala povsem se pokriva s sodobno pešpotjo prek cestnega predora, nadaljuje se na delu Cesta na vrtače in končno poteka po dvorišču kamnoseštva Podpečan.

Sodobna pešpot na grad je popolnoma neavtentična in zavajajoča. Zаметke današnje poti do gradu lahko najdemo sredi 19. stoletja - na prikazu ruševin na plakatu zdravilišča Dobrna (po letu 1854)⁴⁵ vidimo obiskovalca, ki hodi proti ruševini neposredno po pobočju pod gradom.

⁴⁵ Brišnik, Ravnikar, Grad Šalek, 23.

Geodetski posnetek območja

Tvarni elementi ruševin gradu Šalek

Grad Šalek obsega stavbno jedro, predgradje in dostopni koridor.

Stavbno jedro tvorijo:

- prvi stolp = trikotni obrambni stolp (Bergfried, donjon – ohranjen skoraj do prvotne višine);
- drugi stolp = palacij (ohranjena samo klet);
- notranje dvorišče med stolpoma;
- medzidje in zunanji pas sekundarnih stavb znotraj obzidja (ohranjena tlorisna dispozicija).

Predgradje tvorijo:

- Grajski jarek
- Mostovž preko jarka na grad
- Ruševine stavbe v predgradju
- Posamezni oporni zidovi (datacija =?)

Dostopni koridor:

- Sodoben dostop je po stopnicah z jugozahoda
- Primarni dostop je bil po serpentinasti poti, ki se je gradu približala z jugovzhoda.

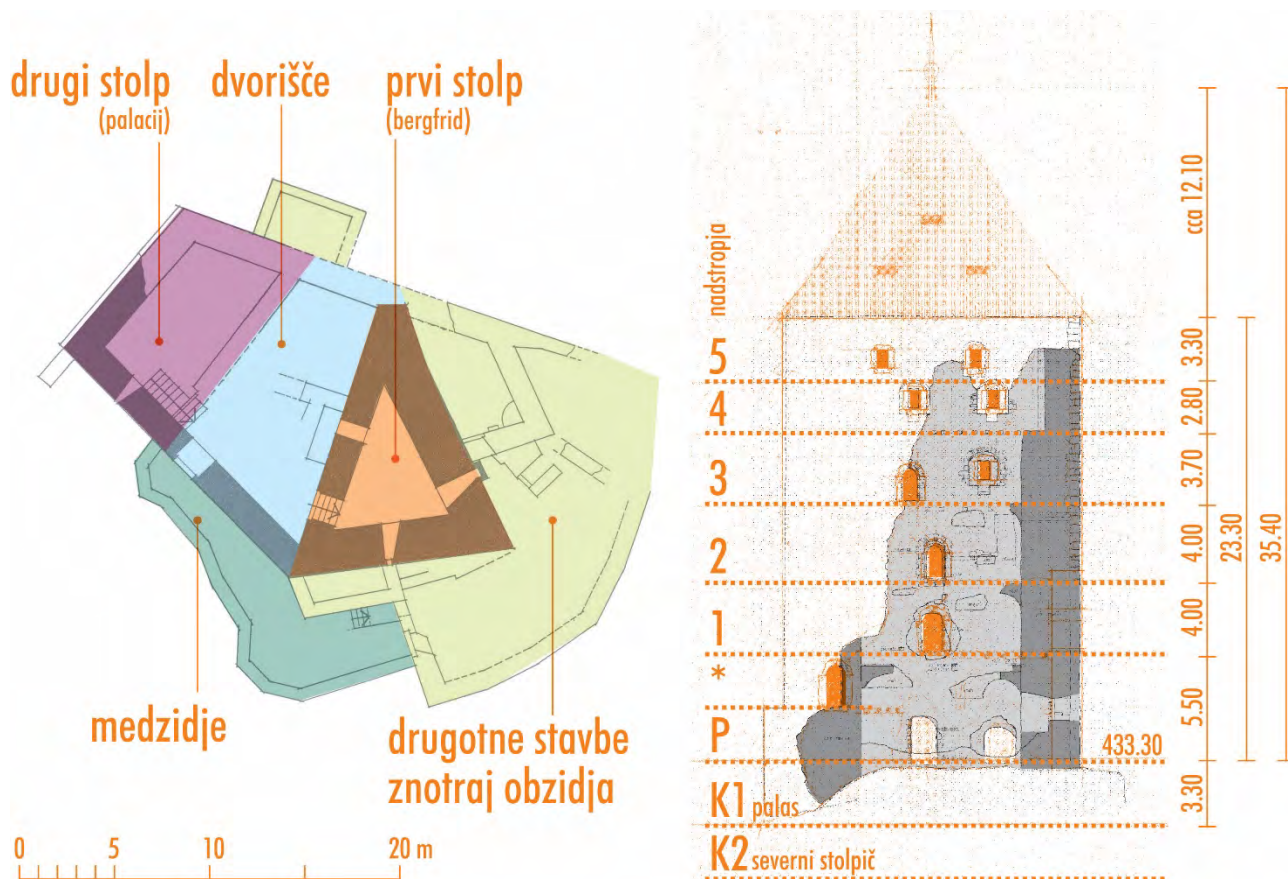
Ožja okolica gradu je območje grajske skale, ki je bilo ogoljeno (brez gozda) praktično do 2. svetovne vojne. **Širša okolica gradu** je vse območje s kakovostnimi vizurami na grad.

Vsako od navedenih območij ima lastne ohranjene / potencialne kvalitete in mu je potrebno določiti režim ravnanja s prostorom.

Najpomembnejši del ruševine je trikotni stolp. Imel je pritlično etažo in 5 nadstropij. Spodnja nadstropja so bila dostopna po lesenem stopnišču, postavljenem izven stolpa na dvorišču. S tega stopnišča se je dostopalo tudi v palacij in na obrambno galerijo nad vhodom na dvorišče. Vrhnji dve nadstropji trikotnega stolpa sta imeli za vertikalno povezavo strme notranje stopnice/lestve. Stolp je imel leseno koničasto streho.

Zračni fotografiji ruševine Šalek.

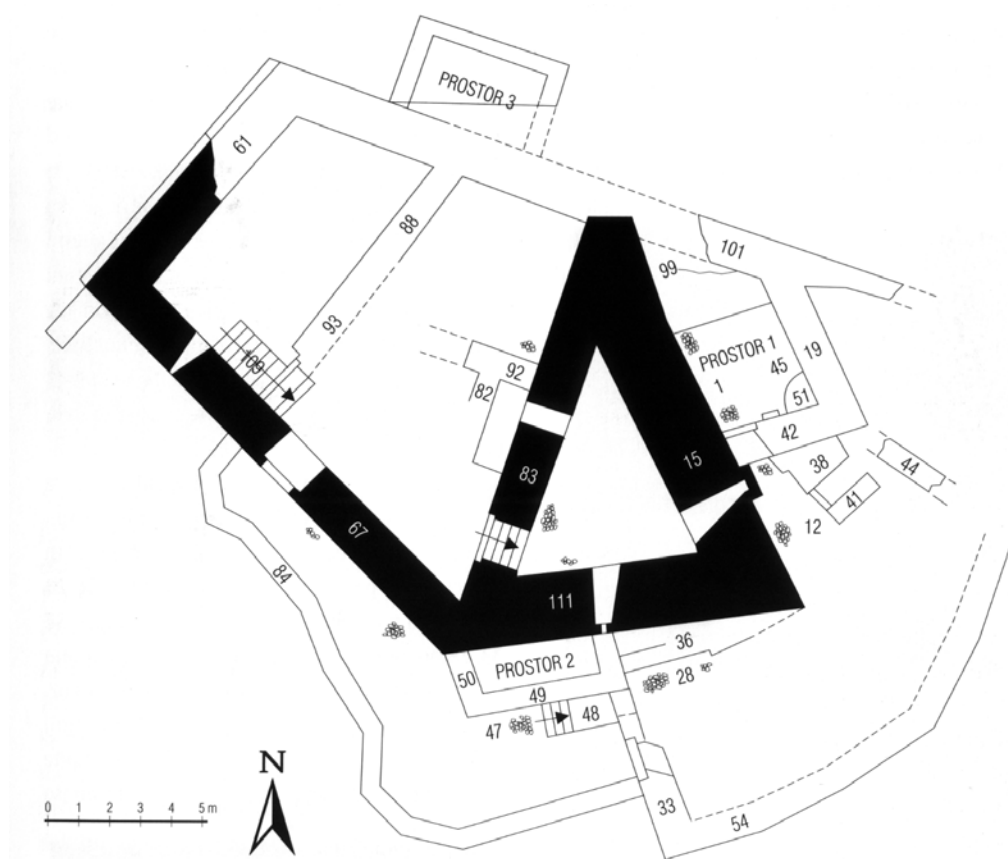
Tloris in kombinirana fasada / prerez
s ključnimi podatki o objektu

	nadmorska višina (m)	etažna višina (m)
vrh strehe	468,70	
vrh zidu	456,60	
5. nadstropje	453,30	3,30
4. nadstropje	450,50	2,80
3. nadstropje	446,80	3,70
2. nadstropje	442,80	4,00
1. nadstropje	438,80	4,00
pritličje	433,30	5,50
klet 1	430,00	3,30
višina stolpa - zidani del		23,30
višina stolpa - do vrha strehe		35,40

Tabela s podatki o etažnosti
in višinah gradu

»Arheološke raziskave so deloma potrdile podobo gradu s Vischerjevega bakroreza – okoli stolpastega jedra so strnjena stanovanjska poslopja s kapelo. Ohranjen je trikotni stolp z do 2.50 metra debelimi stenami, temeljni zidovi palacija in manjših objektov ter obzidja. Gradbeno zaporedje na podlagi izkopavanj kaže, da je bil osrednji trikotni stolp, na katerega se je naslonil palacij, kapela in objekti ob vzhodni stranici trikotnega stolpa in tudi obzidje postavljen na starejši temelj, ki so ga kasneje nadzidali in vpeli v tloris gradu. Temelj, vkolikor ni šlo za starejši grajski objekt, je bil potreben, saj so morali na majhni kopi ustvariti utrjeno teraso za možnost gradnje gradu. S pomočjo arhitekturnih členov, še dobro ohranjenih ogelnikov in le nakazani želji po plastenju v zidavi, lahko postavimo nastanek grajske stavbe še v prvo polovico ali sredino 12. stoletja, kar z redkimi najdbami potrjuje tudi drobno gradivo, ki postane pogostejše in oblikovno bogatejše šele s koncem 14. stoletja. Nedvomno pa je bila skalna kopa poseljena že mnogo prej, o čemer jasno pričajo odlomki prostoročno izdelane keramike in lonec, izdelan v tehniki svitkov.«⁴⁶

⁴⁶ Brišnik, Ravnikar: Grad Šalek, 1999, 73-78.

Tloris arheoloških raziskav in ohranjenih struktur na gradu šalek, risba Ivo Gričar. ZVKDS OE Celje. Vir: Brišnik, Ravnikar: Grad Šalek, 1999, 35.

99 - najstarejša stena na grajskem hribu, ki se sega pod severnim kot trikotnega stolpa

Prostor 1 se naslanja na vzhodno steno trikotnega stolpa, s stenami **101**, **19**, **42** in ima kamnit tlak. V bližini stene **19** je bil najden manjši zalogovnik za vodo (**51**) in živalske kosti

Prostor 2 manjši objekt (s stenami **49**, **50**) v bližini 115 cm širokih kamnitih stopnic (**48**) v medzidnem območju s kamnitim tlakom (**12**, **28**, **47**) in prehodom v steni (**33**), povezan z južno obrambno steno (**54**, **84**). Na mestu stopnic je bila domnevno predhodno tlakovana rampa. Stena **84** - jugozahodna obrambna stena - je zgrajena neposredno na skali, zato ni pravilne oblike in ni nikjer ohranjena v prvotni višini med stenama **38** in **41** je kot prag uporabljen del kamnitega okenskega / vratnega okvirja

111 južna stena trikotnega stolpa

67 južnih temelji stolpa palacija s prehodom in strelno lino, povezani s slabo ohranjenim severozahodnim delom stene, ki se domnevno nadaljuje proti steni **101** - razmerje med obema stenama ni jasno, saj je bil severni vogal trikotnega stolpa močno poškodovan / delno popolnoma uničen. **109** - cca. 1,5 m visoke kamnite stopnice v klet stolpa palacija, tlakovano s kamni.

88, **93** slabo grajena kamnita stena kleti stolpa palacija

82, **92** kamniti element v vlogi stopnic pred severnim vhodom v trikotni stolp

15 vzhodna stran trikotnega stolpa. Na vzhodni strani stene so bili najdeni fragmenti ročno izdelane (prazgodovinske) keramike.

Slika 79: Zunanjščina

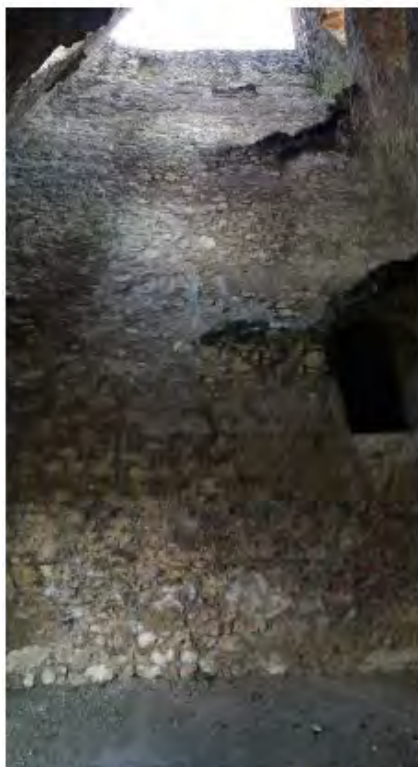
Slika 80: Zunanja fasada – severovzhodna

Slika 81: Zunanja fasada – južna

Slika 82: Zunanja fasada – zahodna

Slika 83: Notranja fasada - severovzhodna: edina odprtina so vrata iz notranjščine na zunanji lesen obrambni hodnik.

Slika 84: Notranja fasada - južna: 3 odprtine: dve lini in okno.

Slika 85: Notranja fasada - zahodna: komunikacije so bile usmerjena proti notranjemu dvorišču. Dve zgornji okni sta opremljeni s sediljama.

Slika 86: Notranje dvorišče

Slika 87: Klet stolpa palacija

Slika 88: Stopnice v klet stolpa palacija

Slika 89: Strelna lina v kleti

Slika 90: Temelji stavbe, naslonjene na severno stran obrambnega zidu

Slika 91: Trenutni vhod je dejansko neavtentična vrzel v obrambnem zidu.

Slika 92: Krožno zaključen vratni portal iz lehnjaka.

Slika 93: Dimnik na vzhodni fasadi stolpa.

Slika 94: Pogled skozi tristrani stolp.

Slika 95: Ostanke obokov iz lehnjaka.

Slika 96: Okno z gotskim okvirjem.

Slika 97: Prehod skozi severni vogal stolpa.

Slika 98: Strelna lina.

Slika 99: Beli apneni omet na dvoriščni fasadi stolpa.

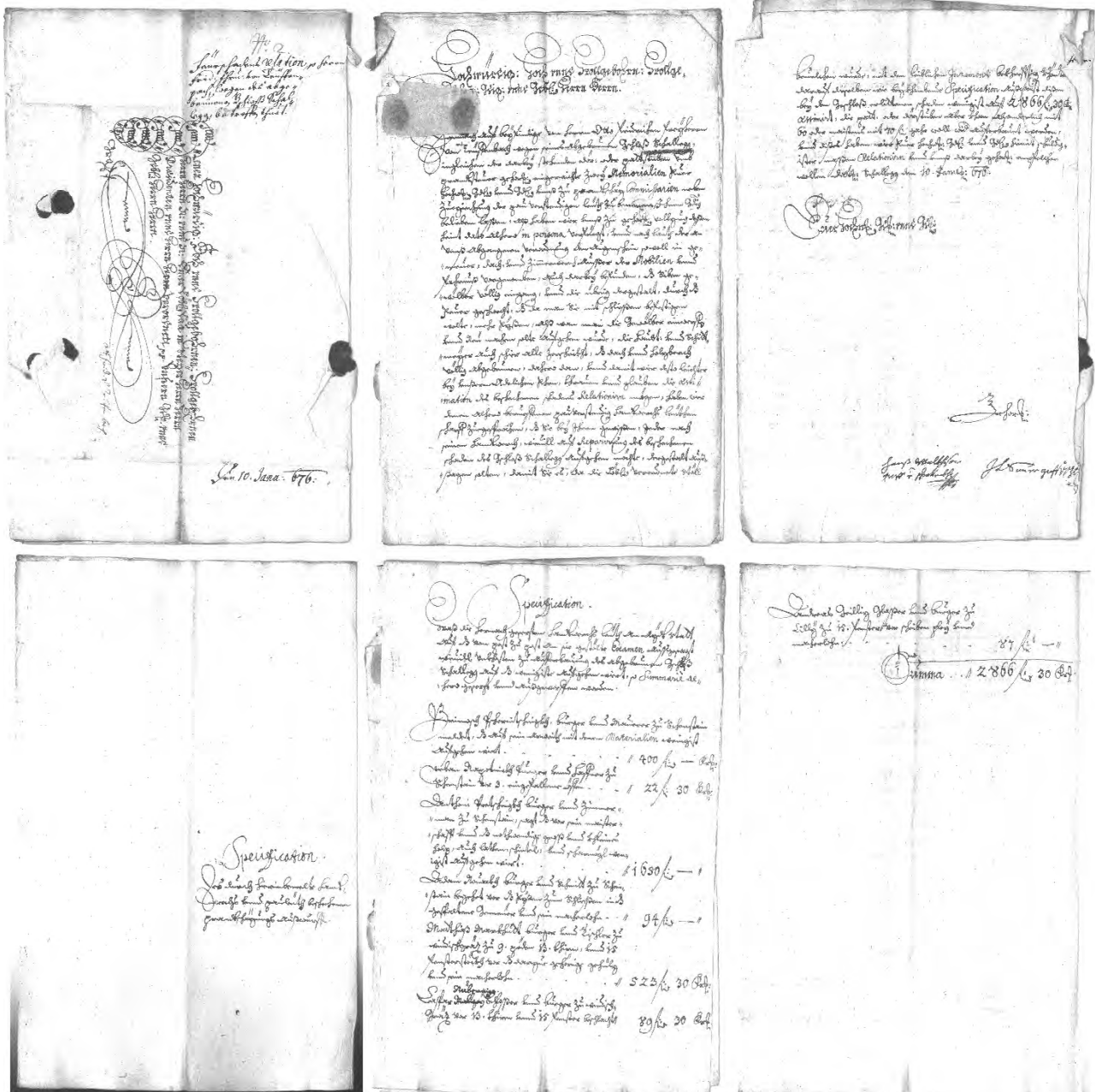
Slika 100: Zidava tipa opus emplecton, jasno vidna pred rekonstrukcijo: debeli zid je troplasten. Najprej so postavili dva vzporedna zidova, prostor med njima pa napolnili s polnilom – kamni in peščenim drobirjem, dodali so živo apno in ga pogasili z vodo – tako se je polnilo na mestu spremenilo v monolitno konglomeratno jedro, ki pa je le slabo povezano s kamni v obodnih stenah, ki zato lokalno odstopajo in odpadajo.

PRIČEVANJA

Poročila o gradu Šalek, stare upodobitve in karte, ljudsko izročilo ...

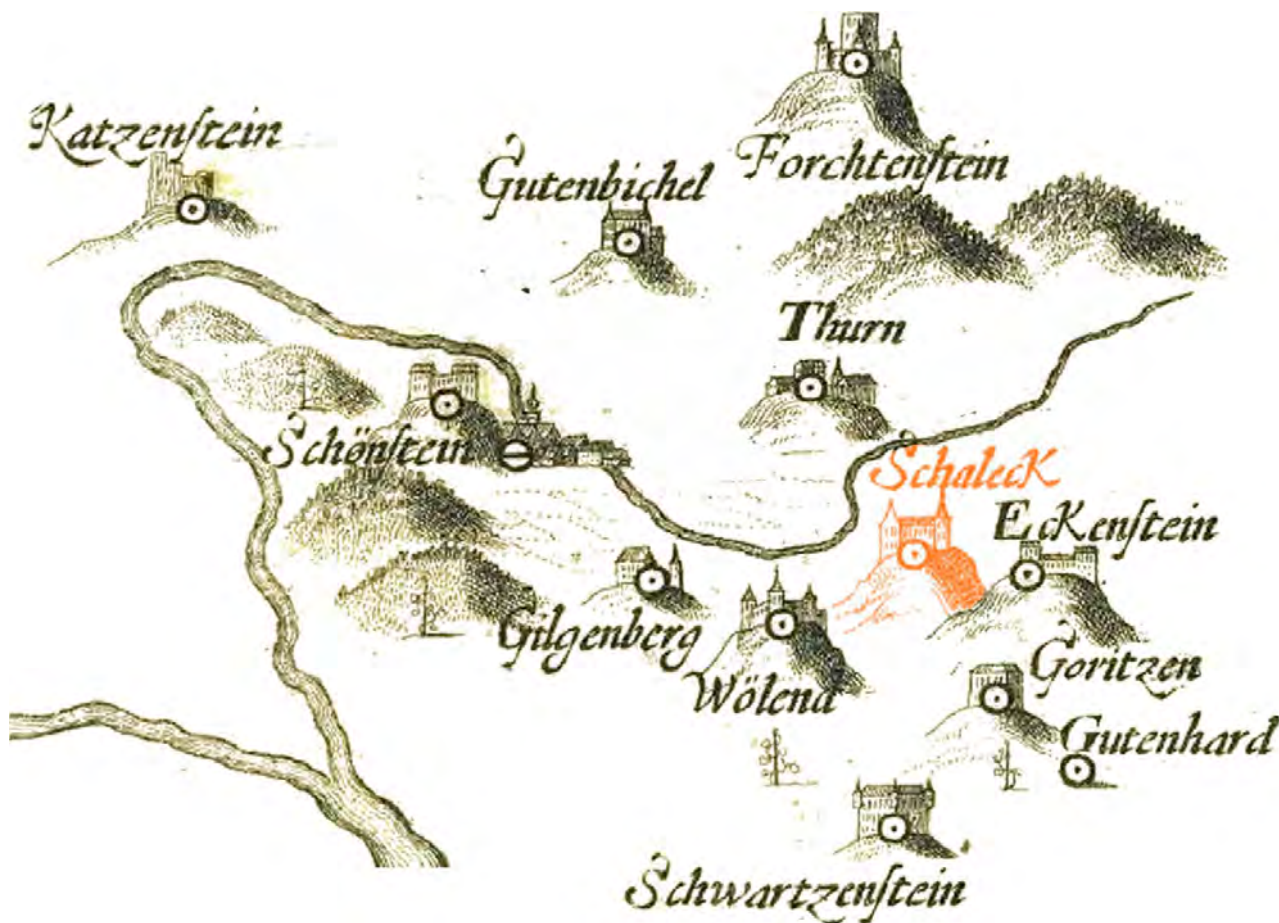
Poročila so navedena kronološko, kar omogoča vpogled v razvoj znanja/vedenja o spomeniku ter v razmerja o podatkih različnih avtorjev.

1676 Ponudba za sanacijo škode po požaru na gradu leta 1676 – v požaru je zgorela streha z ostrešjem, porušilo se je 7 obokov, ostale je ogenj tako ošibil, da so jih morali učvrstiti, porušile so se tri peči, narediti je bilo potrebno novih 13 vrat in 15 oken. Več v dodatku IV.3.

1678

Na **Vischerjevem zemljevidu Štajerske** iz leta 1678 je grad Šalek prikazan med drugimi gradovi v Šaleški dolini. Dolino je bila označena kot »dolina gradov«, saj naj bi bilo tu več gradov kot kjerkoli drugje na spodnjem Štajerskem.⁴⁷

Gradovi in dvorci v Šaleški dolini na karti G. M. Vischerja iz leta 1678: *Styriae Ducatus Fertilissimi Nova Geographica Descriptio*.⁴⁸

⁴⁷ Orožen, Dekanat Schallthall, 26.

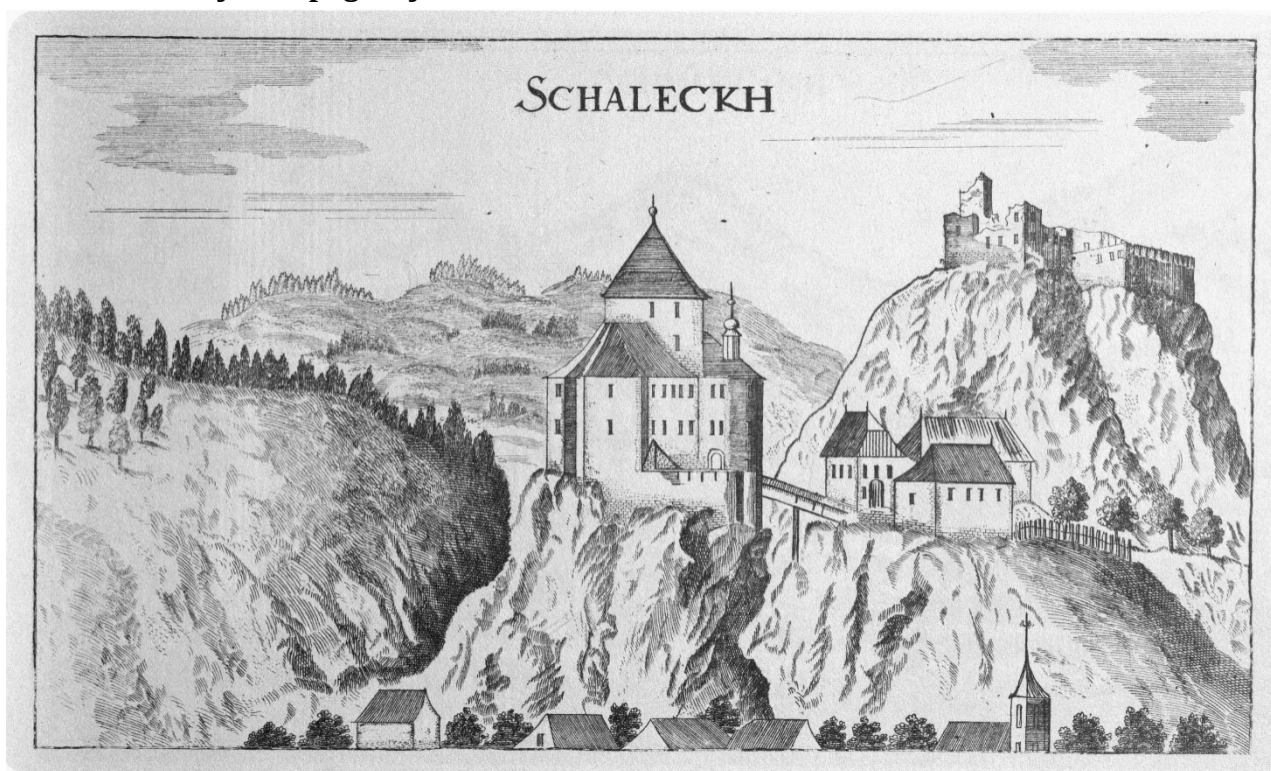
⁴⁸ https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Styriae_Ducatus_Fertilissimi_Nova_Geographica_Descriptio_1678.jpg, 18. 11. 2017.

Dva stolpi na upodobitvi gradu Šalek sta domnevno trikotni obrambni stolp na desni in stolp - palacij na levi (poudarjena v oranžni barvi). Kastelolog Ivan Stopar komentira, da je risba "povsem nezanesljiva in najbrž ustvarjena 'ad hoc,'" ⁴⁹ ker je bil grad Šalek zanj grad z enim osrednjim stolpom - ne z osrednjim dvoriščem in dvema stolpoma, kot je bilo ugotovljeno kasneje, z arheološkimi izkopavanji v letih 1991/92.

Upodobitev gradu Šalek na Vischerjevem zemljevidu leta 1678.

1678 Vischerjeva topografija

Upodobitev gradu Šalek v delu Georg Matthäus Vischer: *Topographia Ducatus Styriae*. Grätz 1681.⁵⁰

Upodobitev v **Vischerjevi Topografiji** je zadnja predstavitev gradu, na kateri je grad še obljuden in z vsemi sestavinami.

⁴⁹ Stopar, Grad, 418.

⁵⁰ https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Vischer_-_Topographia_Ducatus_Styriae_-_374_Schallegg_-_Salek.jpg, 18. 11. 2017.

1763-1787 (Notranja Avstrija - izmera 1784-1785)

Med letoma 1763 in 1787 je nastal tako imenovani **Jožefinski vojaški zemljevid** (= Jožefinska izmera) Habsburške monarhije, v slopu katerega je nastala tudi prva natančna geografska predstavitev naselja Šalek z okolico.

Območje med Velenjem in Šalekom na jožefinskem vojaškem zemljevidu.⁵¹

Šalek na Jožefinskem vojaškem zemljevidu. Šaleški grad je označen kot »grad« (Schlos), Ekenštajn pa kot »stari grad« (altes Schlos).

Poleg risb obstaja tudi opisni del zemljevida. Poročilo kartografa Bodokyja, zastavnika liškega regimenta,⁵² ki je v sklopu »sekcije 163« premeril, narisal in opisal tudi območje Šaleka, pravi:

⁵¹

<http://mapire.eu/en/map/firstsurvey/?bbox=1678653.1438722084%2C5836553.089734621%2C1687825.5872664298%2C5841416.395659266&layers=osm%2C1%2C73>, 5. 11. 2017

⁵² Rajšp, Slovenija, 41.

14. Vas Šalek

Oddaljenost: področje Paka pri Velenju $\frac{1}{4}$, Bevče $\frac{1}{4}$, Velenje $\frac{1}{4}$, Konovo $\frac{1}{2}$ (ure).

Področje Paka pri Velenju

Trdne zgradbe: sv. Martin z enonadstropnim župniščem, cerkev v Šaleku, grad Šalek, nekaj podzidanih hiš v Šaleku.

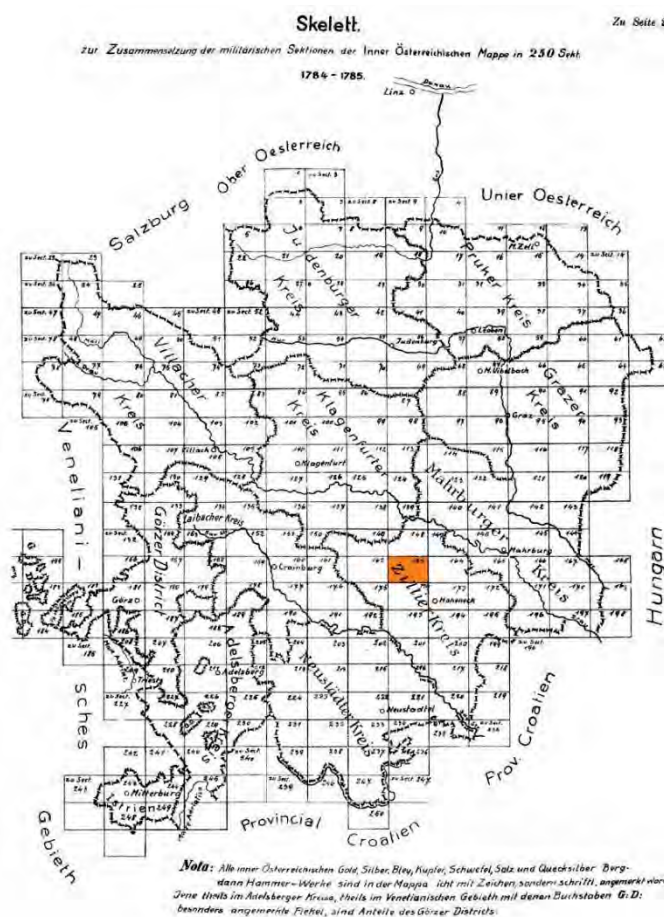
Vode: Potok Paka ima kamnito dno, hiter tok, široke je 10 do 15 korakov, globok 2 do 3-4 čevlje⁵³, nad Šalekom ima večinoma 3 do 4 čevlje visok, strm breg, spodaj pa je breg nižji. Brez mostu se da peljati čez vodo, če le ta ni previsoka, pri mlinu v Selu in v Šaleku.

Poti: Poti proti deželni cesti, proti cerkvi sv. Martina, nato vzdolž potoka proti Velenju in Selu so dobre. Od Sela navzgor je pot očno blatna, nato večinoma tik vode kamnita in zato težko prevozna. Ona navzgor pa je strma in največkrat slaba gozdna pot.

Hribi: vzpetine nad Šalekom pa tudi nad cerkvijo sv. Martina in nad Selom obvladujejo omenjene zaselke.

Gozdovi: Gozdovi so v glavne visoki, okoli Sela pa tudi nižji in grmičasti.

Pripombe: Grad Šalek je trdna zgradba na majhni vzpetini, sicer ni prostoren, v njem bi bilo lahko nameščenih največ pol stotnije vojakov.

Bodoky je torej grad še videl kot »trdno zgradbo«, v katero bi lahko nameščali vojake – bržčas jih ne bi nameščali v pogorišče ali ruševino. Izmera Notranje Avstrije je potekala med letoma 1784 in 1785 – opis je iz tega časa.

Opis opozori tudi na pomembno dejstvo, da je bilo v Šaleku možno prebroditi reko (dejansko potok) Pako, jo torej prečkati brez mostu. V Velenju je most narisan, v Šaleku ne, torej je bilo v Šaleku najbrž samo brodišče čez vodo. Ta element je bil bržčas zelo pomemben pri umeščanju gradu in naselja Šalek, saj je grad postavljen prav nad to strateško prometno točko. Poveden je tudi podatek, da bi bilo v gradu Šalek moč namestiti največ 50 vojakov – če bi grad res imel 36 sob, kot poroča Gadolla,⁵⁴ bi vanj gotovo spravili več vojakov.

Okostje za vojaško izmero Notranje Avstrije v letih 1784-1785 z označeno sekcijo 163, v katero spada Šalek⁵⁵

⁵³ Prevod besedila navaja »korakov« v trankcipciji v nemščini piše »Schuh«. Rajšp, Slovenija, 50.

⁵⁴ Gadolla, Šaleški, 238.

⁵⁵ https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/7/78/Josephinische_Landaufnahme_Belso_Ausztria.jpg

1786

Aquilin Julius Caesar: Beschreibung des Herzogthum Steyermarks, II del, Grätz 1786, str. 501.

Gre za morda prvi opis / poskus zgodovine Šaleka, ki že lansira mdr. epizodo s kraljem Otokarjem, ki se je po zapisih ohranjala do modernega časa.

Šalek (Scha^ellegg), gospostvo, pripadajoče baronici Gablkoven, ležeče pod Slovenj Gradcem. V letu 1428 je Eberhard drugi Altenburški prodal to posest, brez dvoma So^ebriaškim, od katerih je v 16. stoletju [prešla] na Kuenburške, in z Doroteje pl. Ku^eenburg, zakonske žene gospoda Hansa pl. Kainach, skupaj s Socko (Aunodt) na to družino, torej Kainache. Vendar se zdi, da si sam v nečem nasprotuje, saj velja: gospod Sigmund pl. So^ebriach je leta 1449 kupil Scha^ellegg od Jancka pl. Perau. Leta 1468 je ta posest pripadala gospodu Heinrichu pl. Pfannberg, s Kaisersbergom in Loschenthalom, in jo je odvezel Otokar, kralj na Češkem.

82. Schällegg ein Gut, der Freyhinn von Gablkoven gehörig, unter Windischgrätz gelegen. Im Jahre 1428. hat Eberhard der zweyte von Alstenburg dieses Gut verkauft, zweifelsohne denen von Eöbriach, als von welchen dieses Gut im 16ten Jahrhunderte auf die von Kuenburg, und von Dorothea von Kuenburg, des Hrn. Hanns von Kainach Ehefrau, an diese Familie samt Ainödt verfallen also Kainach. Er scheint sich aber in etwas zu widersprechen, da er lehret: Herr Sigmund von Eöbriach habe Schällegg An. 1449. von Jancko von Perau erkaufet. Im Jahre 1268. gehörte dieses Gut Herrn Heinrich von Pfannberg, samt Kaisersberg und Loschenthal, so von Ottokar dem Könige in Böhme entnommen ward.

Jožefinski kataster

za davčno občino (Gornji) Šalek v okrožju Celje, davčni okraj Velenje, hrani Arhiv Slovenije. Joh. Niklaus von Negro, lastnik gospostva Šalek, je naveden kot lastnik samo petih parcel (od 331), pa še pri teh se navaja s tremi različnimi naslovi: Zgornji Šalek 12, 32 in Škale 88.

Povzetek lastnikov: Dominij Šalek je lastnik 5 parcel

Popis parcel z lastniki: Dominij Šalek ima eno parcelo v III. ledini (Berunna) – Hutweide (pašnik) in štiri parcele v V. ledini (sa Krajam) – pašnika Trebuše in pod malim Kožljem ter gozdove Veliki in Mali Koželj (velo Kashl, mali Koshl).

1822 – 1823.

V **Historično topografskem leksikonu Štajerske Carla Schmutza** je naštet:

- kje vse so bili podložniki gradu: Dobrova pri Slovenj Gradcu,⁵⁶ vinorodno območje Dollberg,⁵⁷ Konovo,⁵⁸ Preloge,⁵⁹ Prelska,⁶⁰ Završe,⁶¹ Črna [Črnova] pri Šentjanžu,⁶² Šentvid pri Valdeku,⁶³ Cirkovce⁶⁴
- kakšen je donos,
- navedeni so (nekateri) lastniki: Berau - po Wildensteinu naj bi posedovali gospodstvo Šalek v 17. stoletju.⁶⁵ Mörth Rifniški (Reicheneck) naj bi živel 1311 in 1464 posedoval Šalek, 1403 naj bi grof Herman Celjski Šalek podelil Kathrei, ženi Heiricha Boßendorferja, in Agnes, ženi Jörga pl. Altenburga⁶⁶, kot lastnike Šaleka navede barone Racknitz,⁶⁷ Sobriaške⁶⁸

Šalek, severozahodno [?] od Velenja, grad in gospodstvo, združeno z gospodstvom Turn. Podložniki so v Dobrovi (pri Slovenj Gradcu), Pesjem, na Konovem, Kozjaku, v Paki, Prelogah, Prelski, Završah, gornjem in spodnjem Šaleku, Črni, Šentvidu (pri Valdeku) in Cirkovcah.

Prinaša 1023 fl[orintov] 57 kr[ajcarjev] Dom[inikalnega] in 83 fl[orintov] 43 kr[ajcarjev] rustialnega dodnosa v 3 uradih s 105 hišami

Prejšnji lastniki tega gospodstva so bile [družine]: Šalek, Eggenstein, Reicheneck, Berau, Sobriach, nato Kainach, Bernegg, Ragnitz in Lamberg vsaka s četrtskim delom, Alteburg in Bösendorfer s polovičnim delom, dalje Teufenbachi, Ramschissel, Gabelkhofen.

1314 je bil lastnik tega gospodstva Otto z Ekenštajna z ženo Offney

1335 sta Niclas Schallecker in njegov brat prepoznala Hermana in Ulrika Celjska kot fevdna gospoda tega gradu

Na dan sv. Jakoba 1336 je dal škof Lovrenc in Krke to utrdbo gospodom Rifniškim

Na dan sv. Martina 1353 je Niclas Kimberger prejel v fevd to utrdbo od grofa Friderika Celjskega

Na nedeljo po svetem vnebohodu 1371 je Herman grof Celjski obdaril Martina Reineškega s tem gradom 1449 sta prodala Hans in Sigmund Sebriaška ta grad Janku von Borau

1730 ga je [gospodstvo] posedoval Otto Friedrich baron Teufenbach zu Maßweg, 1750 Maria Eleonora baronica Gabelkhofen, 1780 je pripadalo Leopoldu baronu Gabelkoben, 1799 Ignatzu baronu Jauerburgu in bratom Sigmundu, Antonu, Francu in Ludviku baronom Gabelkoben, 29. septembra 1802 ga je kupil Joseph Franz Bayer, 5. decembra 1805 Johann Nikolaus dell Negro.

Grad je upodobljen v Fischerjevi Topografiji.

⁵⁶ 1-252

⁵⁷ 1-254

⁵⁸ 2-183

⁵⁹ 3-211

⁶⁰ 3-225

⁶¹ 3-457

⁶² 4-225

⁶³ 4-250

⁶⁴ 4-434

⁶⁵ 1-111

⁶⁶ 2-300

⁶⁷ 2-242

⁶⁸ 4-19

1825

Izdelan je bil **franciscejski kataster**, na katerem sta kot območje ruševin (Skalis) označeni parceli gradu (št. 54, 245 □ klafter) ter severne od stavb v predgradju (št. 55, 30 □ klafter).

Šalek, grafični del franciscejskega katastra (1825).⁶⁹

Nro in der Mappe.	Des Hauseigenthümers			Der Häuser und Gebäude			
	Vor- und Zuname.	Stand.	Wohnort.	Nro.	Gattung.	Areal-Inhalt mit Inbegriff des Hofraumes.	
						N. Os. Jochs.	Quad. Klafter.
54	Del. Negro, Johann N. Schalleo	Landw.	St. H.	1	St. H.	✓	245
55	St. H.	St. H.	St. H.	2	St. H.	✓	30

Seznam gradbenih parcel št. 54 in 55 v tekstovnem delu franciscejskega katastra (1825) za katastrsko občino Šalek.⁷⁰

V besedilnem delu katastra je Johann del Negro, ki prebiva na gradu Turn, naveden kot lastnik obeh parcel z ruševinami.

⁶⁹<http://giskd6s.situla.org/giskd/>, 7. 11. 2017.

⁷⁰SI AS 177/C/F/C400/s/PT, <http://arsq.gov.si/Query/detail.aspx?ID=370626>, 12. 9. 2017.

Land	Bezirk			
Kreis	Gemeinde			
Alphabetisches Verzeichniss. Der Grundeigenthümer, und ihrer nach Sectionen abgetheilten Grund Parzellen.				
Parzellen- Nummer	Bezeichnung der Section.	Des Eigenthümers.		Anmerkung
		Haus- Nro.	Nahme, Stand, und Wohnort.	
8			<i>del Negro Johann Nicolini</i> <i>geboren um Schilling, wohnhaft zu Kruen.</i>	
	I.		<i>103, 104.</i>	
	II.		<i>582, 584, 585, 587, 590.</i>	
	III.		<i>582, 584, 590, 595, 596, 597, 602, 603, 604.</i>	

Na abecednem seznamu lastnikov zemljišč v franciscejskem katastru je Johann del Negro imenovan »lastnik Šaleka, prebivajoč na Turnu.«⁷¹ V lasti je imel parcele s številkami 103, 104, 582, 584, 587, 590, 595, 596, 597, 602, 603, 604.

Po 1825 Druga vojaška karta

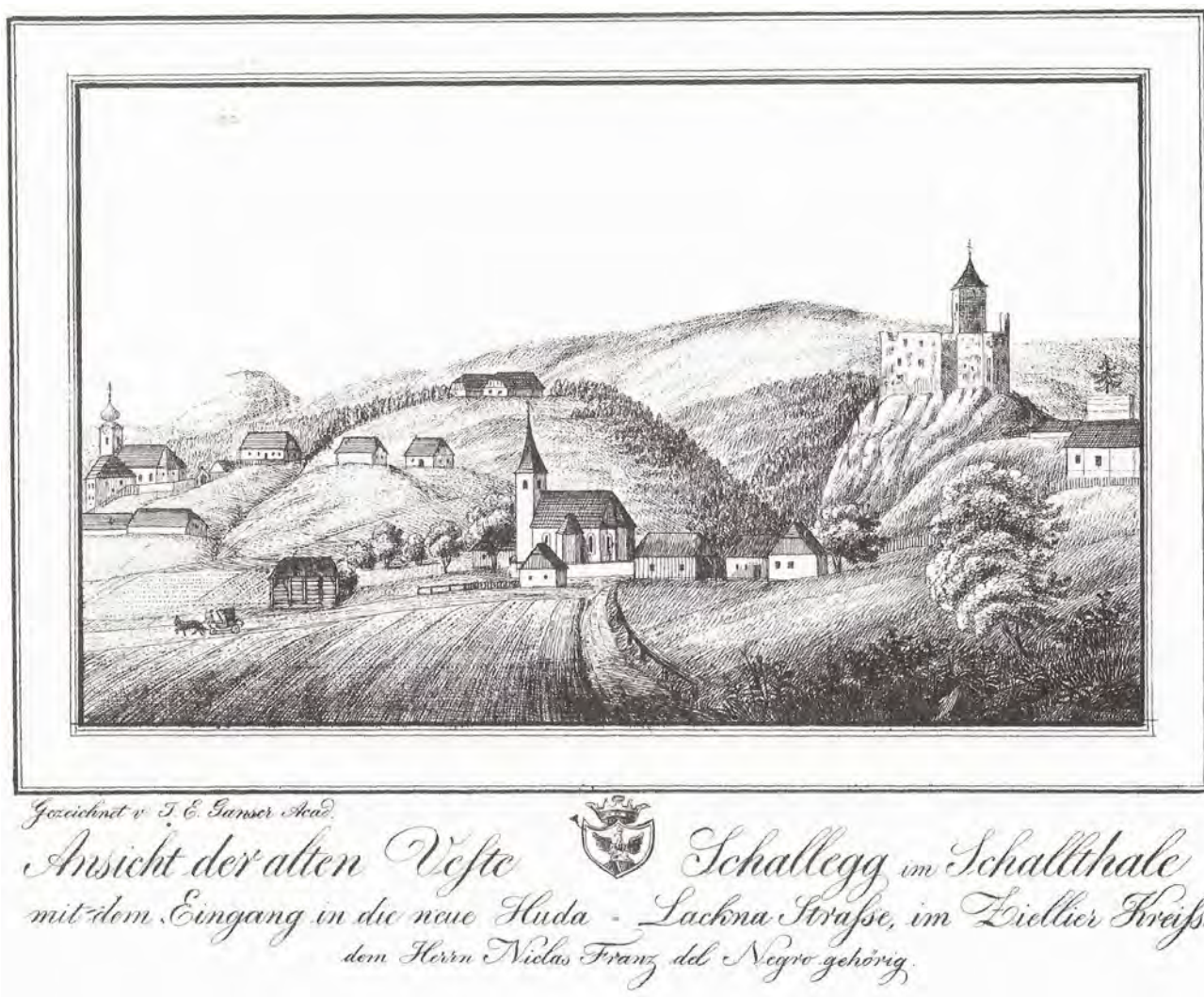
Druga vojaška karta, 1806-1869.⁷²

Vrisana je bila ravna cesta, zgrajena leta 1825, ki se je nadaljevala proti Hudi luknji. V okviru gradnje te ceste je bil zgrajen most v Šaleku, ki je zdaj eksplicitno topografsko označen. Grad Šalek je označen kot ruševina (Ruine) in Vila Gorica je označena kot »Schl(oss) Eckenstein«.

⁷¹ SI AS 177/C/F/C400/s/PUA, <http://arsq.gov.si/Query/detail.aspx?ID=370627>, 18. 11. 2017.

⁷²<http://mapire.eu/en/map/secondsurvey/?layers=osm%2C5%2C42&bbox=1680747.8069987248%2C5837209.375174973%2C1685334.0286958355%2C5839641.028137295>, 5. 11. 2017.

1830 Stara Kaiserjeva suita

»Narisa J. E. Ganser, akad.

Pogled na staro trdnjavo Šalek v Šaleški dolini z vhodom na novo cesto [skozi] Hudo Luknjo, v Celjskem okrožju, pripadajočo gospodu Nikolaju Francu del Negro«

Šalek, Stara Kaiserjeva suita,⁷³ lithografija z iglo

Grb del Negrov
s podnapisa k upodobitvi

⁷³ Gradivo za knjigo Ravnikar, Brišnik, Grad Šalek, arhiv R. P.

1840 Nova Kaiserjeva suita

Šalek, Nova Kaiserjeva suita.⁷⁴

⁷⁴ Gradivo za knjigo Ravnikar, Brišnik, Grad Šalek, arhiv R. P.

1847

Franz vitez Gadolla: *Prispevki k topografiji in zgodovini nekaterih gradov in dvorcev v celjskem okrožju*. Kritično presojeno in preiskano, 1847. V: Šaleški gradovi viteza Gadolle, Knjižnica Velenje, Velenje 2015.

Vitez Gadolla je bil lastnik gradu Turn med letoma 1845 (1846) in 1862 in je tako še imel vpogled v gradski arhiv, izgubljen po drugi svetovni vojni. Rokopis, v katerem je mdr. opisal tudi zgodovino in druge značilnosti gradu Šalek, je Gadolla pred letom 1851 poslal Zgodovinskemu društvu za Štajersko, vendar je Društvo objavo zavrnilo.⁷⁵ Po smrti Gadolle so »prispevki« pristali v regionalnem arhivu v Gradcu, kjer so jih izkoristili drugi raziskovalci in opisovalci gradov, npr. topograf Janisch (brez sklicevanja na vir)⁷⁶ in Reichert (ki samo na splošno navaja, da so avtorji besedil člani Zgodovinskega društva).⁷⁷

Pisanje je zelo pomembno, saj v njem izvirajo nekatere še danes zelo priljubljene zgodbe/podatki, ki jih je kopirala večina kasnejših avtorjev brez sklicevanja na Gadollo: o napadu Turkov in odbijanju topovskih krogel od trikotnega gradu, kako je strela upepelila grad, o 36 sobah v gradu, o izvoru imena Šalek itd.

Po pripovedki naj bi v grad udarila streha, ga upepelila, in sicer nekega popoldneva, ko so v njem ravno plesali in ognja niso opazili, dokler ni bila celotna zgradba, pokrita s škodlami, v plamenih. Da je ob tej priložnosti izginila večina spisov / .../ si ni težko predstavljati. /.../

*Po Vischerjevi upodobitvi je bil grad takrat (1681) v dobrem, za bivanje primernem stanju. Na vzhodni strani se vidi dvižni most in desno od njega pri začetku 3 gospodarska poslopja, od katerih se še zdaj vidijo temelji. Grajska zgradba sama je bila dve nadstropji visoka, trikotni stolp pa 4, na vzhodni strani je stala kapela, kjer se še vidi mali stolp; iz vsega sledi, da je bil grad večji, **v njem naj bi bilo tudi 36 sob.** Veliki stolp stoji še zdaj in stari Niklas del Negro ga je dal prekriti da bi trajal dlje, a je streha spet preluknjana. Ta stolp kljubuje s svojo trdnostjo vsem viharjem elementov, njegovi zidovi so neverjetno debeli in močni in zato se vidi še čisto ohranjen lok. Vhod v stolp je pa zdaj že čisto zasut, tako da se da vstopiti samo z lestvijo skozi eno od oken. Zunaj okrog celotnega stolpa naj bi obstajalo **stopnišče z več kot 80 stopnicami**, ki je bilo pokrito s škodlami in kuhinjo je po cevi z oddaljenega, višje ležečega hriba tekla voda. Na severni strani je stal stolp z zaporji, ki so bili vklesani daleč navzdol v skalo, tudi klet je morala biti izvrstna. Veliki stolp je zelo visok, kajti v Vischerju se vidi, da je konec strehe drugih zgradb segal do najvišjega okna v stolpu, ki je bil tako 2 nadstropji višji od drugih zgradb. Na južni strani se na stolpu vidijo 3 okna (ker so preostala zakrita od drugih zgradb) in sicer v 4. nadstropju 2 okni, v 3. eno, druge zgradbe imajo na strani, kjer so narisane, 17 oken in ena vrata. Nad kapelo je stolp. Ruševine Ekenštajna se zdijo veliko bližje, kot so v resnici /.../. O Šaleku govori tudi pripovedka, da so utrdbo **oblegali Turki**, zidove drugih zgradb so porušili topovski streli, le stolpa krogle niso uničile, ker so se **krogle zaradi njegove trikotne oblike od njega odbijale**. Če se pripovedka izkaže za resnično, se je to zgodilo v letu 1643, ko so Turki opustošili trg Velenje in oblegali grad. /.../ Dokler niso iznašli smodnika, teh gradov ni bilo težko braniti in jih ni bilo mogoče osvojiti, ko pa so se pozneje pojavili topovi, je bilo z neosvojljivostjo konec, kajti vse te utrdbe je bilo mogoče v bistvu porušiti z bližnjih gričev. /.../*

*O tem, da so bili prvi lastniki te uredbe (Šalek) sama viteška družina Šaleških, najbrž ne kaže dvomiti, kot je tudi **ime Šalek** po krajevni legi tega gradu zelo pomenljivo, ker pač dejansko leži v kotu Šaleške doline, in tej dolini se je reklo že pred mnogimi časi Šaleška, Schallachthal, slovensko Skaloh (Scalloch), od tod dekanija Škale (Scalis – Schalloch). Najbrž je očitno, da to ime ne izhaja iz Schalle (kajti v vsaki dolini je slišati zvok – odmev in tu ravno tako kot v drugih dolinah). Mislim, da bo poimenovanje izviralo prej iz slovenske »skale« nemško Felsen, Stein, in ko prihajaš iz Slovenj Gradca, je treba prej mimo skalovja Hude Luknje in kmalu na njegove koncu stoji utrdba v kotu doline – Šalek, čeprav je dolina sama zelo rodovitna in lepa.*

⁷⁵ The text from the Styrian regional archives in Graz was transcribed, translated and published in 2015. The Šalek castles of the Knight Gadolla, the Velenje library, 2015.

⁷⁶ Zimmermann, Gradola, 248.

⁷⁷ Reichert, Einst, III book, cover.

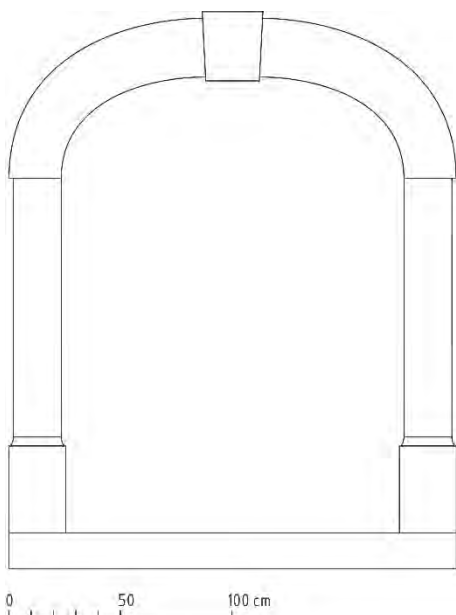
To razmišljanje o morebitnem izvoru imena Šalek je prepisal Janisch.⁷⁸ Stopar (ki se sklicuje na Janischa)⁷⁹ pojasnjuje, da je beseda Šalek sestavljena iz dveh nemških samostalnikov: Schall (= zvok) + Eck (= kot), kar naj bi skupaj pomenilo »kot z dobrim odmevom« ali da ime izvira iz slovenske besede »skale«. Prav tako poudari podobnost med imenoma Šalek (grad) in Škale (sedež dekanije/pražupniške cerkve), zlasti v starih spisih. Ravnikar je dodal podobnost latinski besede *scalae*, kar pomeni skale/stopnice.⁸⁰

Nato Gadolla našteje lastnike.

»Škoda, da so ruševine Šaleka uničene tako vandalsko in je vsa okna, podboje, kamne, z eno besedo vse, kar bi lahko pojasnjevalo zgodovino tega gradu, razbil ne le bivši lastnik, pač pa tudi kmetje iz okolice. Gotovo se je zato izgubilo kar nekaj napisov, letnic in črk,«

pravi Gadolla, ki pri opisih gradov Šalek in Turn našteje kamnoseške člene, prenesene s Šaleka na Turn, ki so bili tam drugotno vzdani:

Podboj vrat v zeljno klet: »Kamniti lok zelo lepega vratnega podboja (domnevno glavnih vrat pri dvižnem mostu) sem našel nekaj sto korakov od gosposčine Turn pod orehovimi drevesi, kamor ga je dal prenesti prejšnji lastnik Negro. Na njem piše Erasemus Ramschüsel (prečrtano) 1620. Uporabil sem ga za nova vrata v zeljno klet. / Tudi v loku lepega kamnitega podboja, ki sem ga dal vzdati l(eta) 1846 v nova vrata v zeljno klet in ki je tudi vzet s Šaleka, so stale črke Erazma Ramschüssla 1626, ki je bil takrat lastnik Šaleka. / Kakšen lep podboj z napisom Erasemus Ramschößl Freyherr. 1626 je bil na razvalini gradu Šalek, ki so ga odlomili in prenesli na Turn / .../.⁸¹«

Risba portala. Napis ni več razviden, morda je bil portal ob drugotni vgradnji tudi spremenjen.

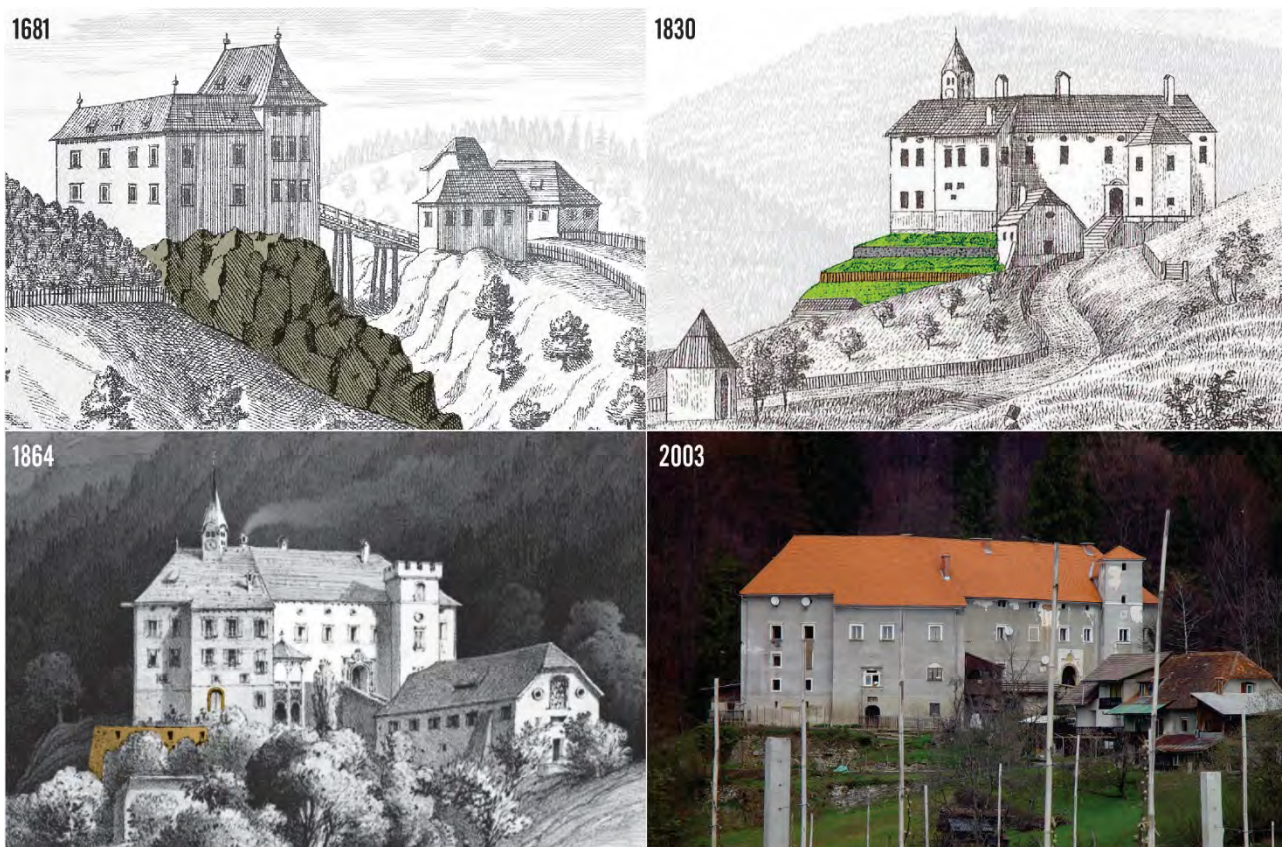
Kje je torej bila zeljna klet na Turnu, kamor je dal vitez Gadolla leta 1846 vzdati portal s Šaleka? Poglejmo, kaj lahko razberemo s starih upodobitev: Vischer leta 1681 upodobi grad na goli skalni samici (skalnem griču), kar je skladno s primarno obrambno vlogo gradu – okoli gradu je moral biti »brisan prostor« za lažji nadzor. Pri Kaiserju leta 1830 je pod gradom serija treh teras s trato ali vrtnimi gredami: torej so na grobi skali zgradili oporne zidove, mednje nasuli rodno zemljo in območje spremenili v obdelovalne površine (utilitarna vloga). Pri Reichertu leta 1864 pa vidimo, da so okolico tik ob gradu toliko odkopali in ponižali, da so lahko tudi kletno etažo odprli navzven z vrati in okni. Dobljeno ploščad pod gradom so podprli z močno eskarpo. Upodobitev je nastala komaj tri leta po tem, ko je vitez Gadolla prodal grad, torej lahko preoblikovanje okolice bržčas uvrstimo v sklop njegovih posegov. Zdi se, da je zdaj v ureditvi prevladal reprezentančni moment. Torej smo našli na novo narejena vrata v zeljno klet.

⁷⁸ Janisch, Topographisch, 803.

⁷⁹ Stopar, Grad, 8.

⁸⁰ Snoj: Etimološki, 405. Brišnik, Ravnikar: Grad Šalek, 1999, 22.

⁸¹ Gadolla, 109.

Upodobitve Turna pri Vischerju, Kaiserju in Reichertu pomagajo ugotoviti, kje so vrata v željno klet, kamor je bil drugotno vzidan postal s Šaleka

Kamnito stopnišče: »Prejšnji lastnik gosposčin Turn in Šalek Niklas del Negro le l(eta) 1826 zgradil novo kamnito stopnišče z 11 stopnicami (samo iz stopnic, ki jih je vzel iz Šaleka), na eni sta črki A S brez letnice.«

Kamnite stopnice s Šaleka, drugotno uporabljena na gradu Turn

Napis na kamniti stopnici.

Podboj pri pralnici: Tudi na levem kamnitem podboju (gradu Turn), ki stoji pri vhodu v pralnico, se vidi letnica 1460, le da je bil podboj prej v ruševinah Šaleka, od koder ga je dal sem prinesiti prejšnji lastnik Delnegro. / Kot sem že rekel v zgodovini gosposčine Turn, se tam vidi pri vhodu v pralnico na kamnitem podboju letnica 1460 in A. W, ampak čisto majhno v okrasu (štiriperesni deteljici),«⁸² - dalje premišlja Gadolla, ali je to monogram lastnika (Janko Vorauški) ali znamenje kamnoseka.

Gadolla je omenil nagrobnik Rosine Rambšisl in prepisal napise na njem.

⁸² Gadolla, Šaleški, 57, 173.

Na zidu pokopališča cerkve sv. Andreja pod Šalekom je desno od vhoda vzidan nagrobni kamen z napisom: »Tu leži blagorodna gospa Rozina Uršula Rambschisslova, rojena Werneggova, vsemogočni ji podeli radostno vstajenje, dne 16. avgusta 1226 IA.⁸³ V sredini je grb Werneggov, spodaj pa poškodovan latinski napis: Jaz vem, da je moj Odkupitelj živ in se bo poslednji dvignil nad prah. Tedaj se bo moja koža otresla uljes, odet v svoje meso bom gledal Boga! (Job, 19,25-26)⁸⁴

Dalje Gadolla omenja votivno sliko iz leta 1694, za dve upodobljeni imenitno oblečeni plemkinji domneva, da sta Teufenbachovi, mati in bolna hči, ki sta se zaobljubili Mariji./.../

V vasi Šalek stoj zelo stara hiša, ki sem jo po načinu gradnje takoj imel za nekaj boljšega, saj so po gotško obokana vrata in tudi okna dala sklepati na bolj gosposko stanovanje /.../ izvedel (sem), da je pred več kot 100 leti, kot so povedali ljudje, tu stanovala stara grofica.

Prvotno okolico gradu Šalek si je Gadolla predstavljal kot »brez dvoma najgostejši hrastov gozd, in ves grad je bil skrit v gozdu.⁸⁵ / Prvotno je bil Šalek mnogo večja in tudi starejša gosposčina kot Turn.«⁸⁶

Gadolla omenja tudi povezavo Gutenpihla in Šaleka, namreč da »je Gutnpihl pristava Šaleka in mu po slovensko še zdaj pravijo Marovška graščina.⁸⁷ / »/.../pripoveduje se, da je nekoč bil majerhof gosposčine Šalek (ki so ga pa skupaj z nekaj podložniki in viničarji odprodali in na ta način ustvarili posestvo Gutenpihl). / .../ po odmrtnju Suzane Margarete Hochenwarth v Gutenpihlu je napoten zaporni in inventurni komisar Franc Jožef baron Adelstein 17. aprila 1738 sestavil inventar in v seznamu obstoječih listin je pod postavko št. 5 »Prepis izvlečka iz glavnega urbarja gosposčine Šalek v zadevi služnosti gutenpihlških podložnikov in viničarjev z dne 10. marca 1604.«⁸⁸

Navaja tudi, da ima v Zavodnji »gosposčina Šalek (ki je zdaj več kot 100 let združena s Turnom) tam še dandanašnji z Gornjim gradom 2/3 /.../ desetine«.

Erazem Ramschüßel naj bi bil poročen z Rozino, rojeno Wernegg in naj bi imela hči Sibilo, poročeno s Friderikom Gabelkhovnom.⁸⁹

1854 Orožen, Ignac: Celska kronika. Celje, 1854.

Orožen povzema Schmutza (navedbe lastnikov iz let 1355, 1353, 1371, 1403). 1459: 10. julia je poterdil cesar na Dunaju Leonardu Raumšiselnu dvor Raumšisel v šoštanskem urbarju, ino nekaj drugih posestev, koje je že bil njegov oče Joanez Raumšisel od grofa Ulrika Celskega dobil. (Arch. Für Kunde öster. G. Quellen, B. X. Heft I.) V kmečkem uporu 1635 naj bi kmetje oropali Šalek.

⁸³ Transkription: HIE LIGT BEGRABEN DIE EDELGEBORN FRAY ROSINA VRSLA RAMBSCHISLIN EINGEBORNE VON VERNEG DER ALMECHTIGE VERLEICH ICHR AIN FROLICHE AVFSTEHVING AMEN DEN 12N AVGSTI D 1626 IAR. Also Orožen, Dekanat Scahlthal, 146.

⁸⁴ Transkription: SCIO ENIM QVOD REDEMPTOR VIVIT ET IN NOVISSIMO DIE DETERRA SURRECTURUR SUM ET RVRSVM CIRCUM ? MEA ET IN GARNE MEA VID?BO DEUM OVEVIS V?S SVMEGO IPS? ET OCVLI MEI CONSPECTVRI SVNT ET NON ALIVS IOB 19 CAP. - Nagrobnik je bil vzidan v cerkveni zid desno od zunanjega vhoda v zakristijo. Leta 1994 so ga poškodovali s kamnom, zato je bil prenešen v notranjščino cerkve, nato pa v Muzej Velenje, kjer je prezentiran v zbirki Šaleška dolina med 10. in 17. stoletjem.

⁸⁵ Gadolla, Šaleški, 168-176.

⁸⁶ Gadolla, 68.

⁸⁷ Gadolla, 68.

⁸⁸ Gadolla, 90.

⁸⁹ Gadolla, 70.

Po 1854 Plakat toplic Dobrna

Upodobitev ruševine gradu na plakatu toplic Dobrna (po letu 1854).⁹⁰

1860 Leykamova suita

Šalek, Lekamova suita,⁹¹ litografija

⁹⁰ Brišnik, Ravnikar, Grad Šalek, 23.

⁹¹ Gradivo za knjigo Ravnikar, Brišnik, Grad Šalek, arhiv R. P.

1864 Carl Reichert: Einst und jetzt. Album Steiermarks, III. knjiga, Gradec 1864.

V Reichertovem albumu je upodobljena ruševina, v opisu pa povzeto izročilo o požaru med plesom in Turškem obleganju, ko naj bi se krogle odbijale od tristranega stolpa, naštetih je nekaj lastnikov in omenjen grobni kamen Rosine Raumschüssel. Reichert na naslovnici III. zvezka navaja, da so avtorji besedil člani zgodovinskega društva,⁹² bržkone pa povzema Gadollove »Prispevke«.

Carl Reichert: Grad in naselje Šalek, litografija iz albuma Einst und Jetzt, 1864.⁹³

1865

se omenja akvarel »Ruševina Šalek« na slikarski razstavi Štajerskega umetniškega združenja.⁹⁴

⁹² Reichert, Einst, III zvezek, naslovnica.

⁹³ <https://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:doc-B9YJYQAJ>, 7. 11. 2017.

⁹⁴ Gemälde Ausstellung des steirischen Kunstvereines. April 1865, Separat-Ausdrucj aus der Grazer Zeitung.

1860-70

Spominska vrtnica Dobrne. Anton Burger, Graz.⁹⁵

»Ko se vrtnice razprejo, so na njih filigransko izdelani imenitnih kopaliških stavb in razkošnih parkov naših znanih zdravilišč, spominske podobe, kakršne je terjalo novo meščansko tržišče v drugi polovici 19. stoletja. Obe vrtnici je založil Anton Burger iz Gradca, natisnjeni pa sta bili v Hamburgu«. Motiv je povzet po Novi Kaiserjevi suiti.

⁹⁵ <https://www.nuk.uni-lj.si/izpostavljam/spominski-vrtnici>, 5. 7. 2019.

1878

Josef Andreas Janisch: *Topographisch-statistisches Lexikon von Steiermark*, mit historischen Notizen und Anmerkungen, Gradec, Leykam, 1878.⁹⁶

Šalek, grajska razvalina in gosposčina v istoimenski katastrski občini, okraj Velenje, sodni okraj Šoštanj, z zemljiškim kompleksom velikosti 168 joh 1300 □ klafter (97,067 ha), od tega 14 joh 900 □ klafter vrtov in njiv, 5 joh in 1500 □ klafter travnikov, 300 □ klater pašnikov, 2 joh vinogradov in 146 joh 200 □ klafter gozda.

Janisch pogosto skoraj dobesedno kopira Gadollove »Prispevke« v opisu gradu; omenja 36 sob, stopnišče z 80 stopnicami okoli stolpa, ogenj, ki ga je povzročila strela, topovske krogle, ki se odbijajo od stolpa, izvor imena Šalek in lastnike.

Schallegg.

803

804

Schallegg — Schalofen.

Paaf, Untereg, St. Brth, Bleschew, Fickel, und Kautsch. Die Kirche enthält nichts Interessantes oder Merkwürdiges. Die dreifache gemauerte Volksschule befindet sich im nahen Markte Wöllan.

Schallega, Burgruine und Gut in der gleichnamigen Kitzb., Ortsgmd. Wöllan, Grchsbz. Schönstein, mit einem Grundcomplex von 168 Joh 1300 □ Klff. (97,067 Hk.), u. 3. 14 Joh 900 □ Klff. Garten und Acker, 5 Joh 1500 □ Klff. Wiesen, 300 □ Klff. Weiden, 2 Joh Weingärten und 146 Joh 200 □ Klff. Waldungen. Schallegg mit dem originellen dreieckigen kolossalen Thurne erhebt sich auf felsiger Basis in geringer Höhe über dem gleichnamigen Dörfchen und wird wieder von den spärlichen, von Busch und Gestrüpp fast verdeckten Resten einer anderen Burg, den Ruinen des Bergschlosses Eggenstein auf höherem Berggipfel überragt. Zur Zeit des Erscheinens von Bischof's Schloßerbuch (1681) war das Schloß noch bewohnt und in gutem Bauzustande. Man erblickt auf Bischof's Wälle an der östlichen Seite die Zugbrücke und rechter Hand von dieser drei Wirthschaftsgebäude, von denen jetzt noch die Grundmauern zu schauen sind. Das Schloß selbst war 2 Stodwerke hoch, der dreieckige Thurn aber 4; an der Seite des Einganges stand die Kapelle, von welcher noch ein thurmähnlicher Mauerrest sichtbar ist. Aus dem Ganzen läßt sich auf eine ziemlich ansehnliche Bedeutung des Schlosses schließen; es sollen sich darin 36 Zimmer befunden haben. Als letzter deutlicher Rest steht nur mehr der erwähnte massive Thurn, welchen Killaß del Negro Anfangs dieses Jahrh. eindecken ließ, doch ist auch dieses Dach wieder dem Zahne der Zeit erlegen und dachlos trotz der Mauerreste mit jährr Kraft dem Elemente. Der Eingang in den Thurn ist bereits ganz verschüttet, so daß man nur mittelst Leitern bei einem Fenster einsteigen kann. Um den ganzen Thurn soll außen eine steinerne Stiege von 80 Stufen und mit einem Schindeldache versehen, bestanden haben. In die Küche wurde das Wasser mittelst Röhren von einem entfernten, höher gelegenen Berge geleitet. Auf der nördlichen Seite stand der Thurn mit den Gefängnissen, die tief in den Felsen eingehauen waren, auch müssen die Keller vorzüglich gewesen sein. Der große Thurn ist sehr hoch, denn man sieht in Wäldern, daß das Ende des Daches der anderen Gebäude bis zu den obersten Fenstern des Thurmes gereicht hat, der somit um zwei Stodwerke die Schloßbauten selbst überragte. Auf der südlichen Seite sieht man am Thurne 8 Fenster, und zwar im 4. Stodwerke 2, im 3. eines, die übrigen Gebäude haben auf der Seite, von welcher Bischof die Aufnahme machte, ein

Thor und 17 Fenster. Ober der Kapelle erhebt sich ein Thürmchen. Man erzählt von Schallega, daß diese Reste von den Türken belagert, die Mauern der anderen Gebäude durch Kanonenschüsse zerstört, allein der Thurn nicht zusammengebrochen wurde, weil vermuthlich seiner dreieckigen Gestalt die Kugeln an ihm abgeprallt seien (?). Liegt dieser Sage eine Thatfache zu Grunde, so müßte dies im J. 1643, wo die Türken auch das nahe Wöllan belagerten, geschehen sein. Ohne Zweifel wurden damals mehrere Schloßer des Schallhales und besonders kleinere, wie Gutenhart, Goritzen, Gutenbüchel, Schönstein, Lilienberg etc. zerstört und zusammengebrannt, jedoch später wieder aufgebaut. Wahrscheinlicher als obige Sage ist die, daß vor nicht viel mehr als 100 Jahren der Sitz in das Schloß Schallegg gefahren sei und daselbst eingekerkert habe, als gerade an einem Nachmittage darin getankt wurde und man das Feuer nicht eher bemerkt, bis schon das ganze mit Schindeln gedeckte Gebäude in Flammen stand. Daß bei dieser Gelegenheit die meisten Aeten verloren gingen, ist leicht erklärlich. Ueber die erste Einhebung Schalleggs liegt tiefes Dunkel gebreitet, aber jedenfalls reicht diese in die früheste Zeit zurück und es war die Reste unwirksam der Stammsitz der Rittersfamilie Schallegger. Die Etymologie des Namens wird aus der Dialektologie konstatirt, indem es in der That in der Gegend des Schallhales liegt und dieses Thal bereits in uralten Zeiten als Schallthal, Schallodthal, flos. Scallah, vorkommt, daher auch der Name des Pfarrortes St. Skala bedeutet einen Felsen, Steil, daher vielleicht die Benennung dieses Thales mit Beziehung auf den nahen Felsenpaß Hudalukna. Die Ritter von Schallegg erscheinen bereits im 12. Jahrh. als solche. So erwähnt J. A. Kuman in seinem Verzeichnisse einer vaterländischen Geschichte Ottokar VI., ersten Herzogs von Steiermark, um 1192 bereits dieser Familie. Nach Schmutz war 1173 ein Dithmar Graf von Schallach († 1189) Abt zu Rein. Da die Schalleggs nie Grafen waren, so muß dieser Graf Dithmar einer anderen Linie entstammen. Vielleicht existirte aber auch in Obersteier eine gleiche Familie oder bei Graz, da die Grafen Sieghart und Heinrich von Schallach im J. 1179 dem Stifte Rein Kalsdorf geschenkt hatten, sowie 1173 das Dorf Lubgast (Ligist). Es ist schwer, hierüber etwas Bestimmtes nachzuweisen. Im Jahre 1268 war Heinrich v. Pfannberg Besitzer der Reste Schallegg unter Ottokar, welcher im Jahre 1266 die Preußen belagerte und die nach deren Ziehen den steirischen Abteigen auf Angabe Friedrichs von Biettau zu Breslau einkerkerten ließ. Auch Heinrich von Pfannberg wurde in das Breslauer Schloß

geworfen und mußte sein Leben und seine Freiheit durch Abtretung seiner Burgen Schallegg, Kaisersberg und Eßgenthal an Ottokar erkaufen, worauf letzterer ihn nach 26 Wochen schwerer Haft entließ. Als er mit bitterem Groll im Verzuge heimkam, erhielt er seine Burgen geschloß wieder, sowie die Wiltbörner, Stubenberger und Bettauer. Im J. 1314 verkaufte Killaß von Schallegg die Reste an Otto von Eckenstein und dessen Gemalin Ottney. 1335 waren die Grafen Ulrich und Hermann von Cilli Lehnsherren dieses Schlosses und die Inhaber Killaß Schallegger und sein Bruder haben sie als solche anerkannt. 1353 erhielt Killaß Weinberger selbst vom Grafen Friedrich von Cilli als Lehn. 1371 Sonntag nach dem heil. Auffahrtstage belehnte Hermann Graf von Cilli den Wörth von Reicheneß mit Schallegg. 1375 erhielt ein Erhard von Schallegg, 1384 Hektor. 1391 war Wörth von Reicheneß noch Besitzer dieser Burg, 1401 wurde er abermals damit belehnt. 1403 wurden die zwei Frauen Katharina und Agnes, beide geborne Schalleggerinnen (wovon die erstere mit Heinrich Gogendorfer im Jahre 1428 und die andere mit Jörg von Alenbourg vermaählt war) vom Grafen Hermann v. Cilli damit belehnt. Im Jahre 1446 war noch ein Schallegger bei dem großen Aufgebote gegen die Ungarn; von da an erscheint keiner mehr und das Geschlecht war vermuthlich ausgestorben, denn es wird deselben nie mehr erwähnt. Im Jahre 1449 verkauften Hanns und Sigismund von Sobriach die Reste an Janko von Borau. Vom J. 1449 bis 1596, 1600, wo die Familie Ramschüß als sicherer Besitzer dieser Herrschaft erscheint, wird die Geschichte von Schallegg schwankend. Nach Wildenstein besaßen es die Bernau, dann noch die Kainach, Wärenegg, Radnig und Lamberg abwechselnd in diesem Zeitraum. Als Bischof's Schloßerbuch erschien (1681), war Schallegg nicht mehr im Besitze der Ramschüß. Gewiß ist, daß Erasmus Ramschüß Schallegg um das Jahre 1596 besaß. Erasmus Ramschüß jun. wurde am 9. September 1655 in den Freiherrenstand erhoben. Im Jahre 1708 erscheint Ferdinand Leopold Freiherr von Teufenbach zu Raxenweg als Inhaber von Schallegg. 1722 besaß die Herrschaft ein Freiherr von Raurburg, welcher dieselbe schon um das J. 1718 von Teufenbach erkaufte haben dürfte. Im J. 1732 muß aber Schallegg bereits mit Thurn vereinigt und von dort aus administriert worden sein und war somit im Besitze des Johann Josef Freiherrn von Gabellhofen. Nach seinem Tode 1750 war seine Gemalin Eleonore, eine geb. Kuff von Kuffenstein auf Wiedersdorf, Inhaberin von Schallegg. Verschiedene Daten aus dieser Besitzperiode ergeben mit

Sicherheit, daß Schallegg von da ab bis gegen 1770 noch bewohnt war. Auch blieb es bei der Familie Gabellhofen gleichzeitig mit Thurn, bis die 4 Brüder Sigismund, Franz, Anton und Ludwig Karl, welche die ausgedehnten Güter zur Hälfte mit Jgnaz Freiherrn von Raurburg besaßen, Schallegg sammt Thurn und Forsteneß im J. 1802 an Josef Franz Wayer verkauften, der sich Inhaber der Herrschaften Schönstein, Schallegg, Thurn und Forsteneß schrieb. Von diesem ging Schallegg mit Thurn an Killaß del Negro im J. 1806, dann an seine drei Töchter über. Im Jahre 1846 wurden die Herrschaften Thurn und Schallegg von den noch am Leben gebliebenen zwei Besitzerinnen Marie und Theresia del Negro an Franz Ritter von Gabolla, Landhand von Steiermark, verkauft. Von Letzterem gelangten die Güter am 14. November 1861 an den Banquier Karl Greinitz in Graz und von diesem später an Alfred Ritter von Wilhelm.

Schallegg, Ober: (flos. Gornji Šalek), Ortsh. der Kitzb. Schallegg, Ortsgmd. Wöllan, Grchsbz. Schönstein, nach St. Martin eingepfarrt und nach Wöllan eingekult, hat 44 Hfr. mit 149 El. (67 ml., 82 wbl.), 1/4 Ebd. von St. Martin, an der Paaf, mit der Ruine Schallega.

Schallega, Unter: (flos. Spodnji Šalek), Ortsh. der Kitzb. Schallegg, Ortsgmd. Wöllan, Grchsbz. Schönstein, nach St. Martin eingepfarrt und nach Wöllan eingekult, hat 16 Hfr. mit 88 El. (34 ml., 54 wbl.), 1/4 Ebd. von St. Martin, an der Paaf.

Schallenbach, der, siehe Radmerbach, II. Ab. S. 631.

Schalleralpe, die, in der Kitzb. Niederlagen, Ortsgmd. Bettich, Grchsbz. Rindberg, zwischen der Rothschl. und Brunnalpe mit Auftrieb von 108 Rindern.

Schallererbach, der, entfließt aus Brunnquellen im Seebachthal, Gmd. Görz, Grchsbz. Bz. Klens, und mündet in den Seebach.

Schalferkogel, Berg in der Gmd. Seewiesen, Grchsbz. Klens, zwischen dem Höll- und Seethal, auf welchem die Hagenalpe mit Auftrieb von 120 Rindern und großem Waldstande vorkommt.

Schalofen (flos. Salovei), Ortsh. und Kitzb. d. Grchsbz. Friedau, nach Wolftrau eingepfarrt und eingekult, hat 1232 Joh (708 400 Hk.), 51 Hfr. u. 344 El. (153 ml., 191 wbl.), liegt an den südöstlichen Ausläufern des Littenberger Berges, am Schalofenbache, der hier 2 Mühlmühlen treibt. Die Gmd. ist sehr waldrich (über 500 Joh) und hat nur einige unbedeutende Weingärten. Sie besitzt einen Grundcomplex von 193 Joh 900 □ Klff. (111 298 Hk.)

⁹⁶ https://archive.org/details/bub_gb_6WLRAAAAMAAJ, 28. 10. 2017.

1884

Ignaz Orožen: *Das Bisthum und die Dioezese lavant.*, V. Das Dekanat Schallthal, Graz 1884, str. 147, 148.

Ignaz Orožen (1819 – 1900) je bil duhovnik, zgodovinar in pisec, ki je pomembno prispeval k zgodovini Štajerske.⁹⁷ Dostopni so mu bili še arhivi gospostev v Šaleški dolini, ki so danes izgubljeni.

Poudaril je, da je Šalek med najstarejšimi gradovi v deželi in je bil obljuden še konec 18. stoletja. Streha tri-stranega stolpa se je sesula okoli leta 1860, od stare kapele je vidna le še komaj kakšna sled. Iz te kapele so oddali v podružnično cerkev sv. Andreja v Šaleku staro Marijino sliko, zvon in nagrobnik Rosine Ursule Rumschüssel. Orožen opiše gospostvo (*enako kot Schmutz*), pomirje (*O pomirju Šaleka pravi šoštanjski urbar iz 1575: 'Grad Šalek ima tudi pomirje, vendar kar se ulovi prestopnikov (»malefičnih oseb«) tostran Pake, jih je treba izročiti v Šoštanj*'), ribolovno območje (*Šalek in Velenje sta imela ribolov v Paki 'do Hud[ičev]e luknje na visečem kamenju pod Valdekom'*) ter lastnike:

Ravnikar označi Orožnove podatke kot zastarele.⁹⁸

Začetek 20. stoletja

Prve razglednice⁹⁹ prikažejo tudi stanje grajske ruševine

Natisnjena okoli leta 1910¹⁰⁰

Zgornja – poslana leta 1902,¹⁰¹ spodnja – izdana leta 1914¹⁰²

⁹⁷https://de.wikipedia.org/wiki/Ignac_Oro%C5%Been. 7. 11. 2017.

⁹⁸ Brišnik, Ravnikar, Grad 1999, 21.

⁹⁹ <http://www.knjiznica-velenje.si/3242>, 23. 11. 2017.

¹⁰⁰ Mihelak, Velenje, 55. Razglednico hrani Frenk Špiler.

¹⁰¹ Mihelak, Velenje, 19. Razglednica iz arhiva Muzeja Velenje.

¹⁰² Mihelak, Velenje, 56. Razglednica iz arhiva Muzeja Velenje.

1905

Otto Piper: Österreichische Burgen– 4, Wien 1905.¹⁰³

Otto Piper (1841-1921) je bil nemški arhitekturni zgodovinar in velja za enega od dveh ustanoviteljev znanstvenih raziskav o gradovih.¹⁰⁴ Stopar poudarja, da je Piperjev opis ruševine Šaleka prvi strokovni opis katerega od gradov v Sloveniji.¹⁰⁵

33. Šalek (Štajerska)

Ruševina leži na vogalu Šaleške in Paške doline, nasproti železniške postaje Velenje z dobro ohranjenim gradom.

Od širokega gričevnatega masiva se tam nad vasjo Šalek dviga strmo, deloma navpično padajoče skalovje, na katerem je ležal pravi grad, ločen od predgradja. Medtem ko je pri gradu Riegesburg /.../ skala nudila prostor za široke vrtove, njive in pašnike, je bila tukaj v omembe vrednem nasprotju dovolj prostorna le za ne dosti več kot trikoten bergfrid. To grajeno jedro prvotne grajske zasnove stoji poleg nepomembnih ostankov zidov še sedaj v večini nepoškodovano pokonci.

Zaradi omejenosti prostora za gradnjo so ga v celoti pozidali z močnim bivalnim stolpom; ustanovitelj gradu očitno ni zahteval velikega stanovanja in se je tako zadovoljil, pri tem tudi varčujoč z zidovi, če sploh, z ureditvijo nepomembne stanovanjske stavbe zahodno ob stolpu. Da je bil za to prostor, so lahko stolpu dali le trikotno obliko, čeravno ta od vseh tlorisnih oblik nudi najmanj notranjega prostora v razmerju z zidovi. Tako nikakor ne bi bilo nepredstavljivo, da kljub temu izvirno bergfrid ne bi bil edina bivalna stavba in bi z majhnim dvoriščem s hlevi na zahodu ne tvoril celotnega gradu.

Če nasprotno temu na bergfridu puščene brazgotine kažejo na nekaj povsem drugega, na obzidavo skoraj do njegove celotne višine, pa to brez dvoma spada šele v kasnejši čas. Kajti, ker je bil ostri vogal bergfirda obrnjen proti dostopu – kot pri Arabergu in Finstergrünu – da bi odvrnil sovražne izstrelke, moramo že iz tega, da so bile stavbe dozidane tudi na tem delu, sklepati, da obzidave bergfrida pripadajo kasnejšim spremembam. Dozidave na vzhodu in na jugu so našle prostor le še na strmem robu grajskega hriba, ki je proti pobočju hriba visok le še kakšnih 6 m, kar pomembno zmanjšuje varnost same lege.

Kar se tiče samih dozidav, je upodobitev G. M. Vischerja iz 1681 precej verodostojna. Tako je na primer še vedno prepoznavna padajoča sled strehe na zahodni strani, kjer je bil na voljo prostor le za malo večjo bivalno stavbo. Stara upodobitev poleg tega kaže zvoniček, ki nakazuje na kapelo, in – kot kaže zastrešeni – leseni most, ki vodi preko sedaj povsem ploskega jarka.

Stolp, katerega severni vogal je skoraj do tal porušen, kaže v notranjščini še dva kapasta oboka. Nekaj neumetelnih stopnic zdaj vodi v notranjščini v jugovzhodnem vogalu do vrat. V bližini je odprtina, podobna oknu, iz katere izhaja delno tudi iz zunanjščine stolpa izstopajoča dimnična cev, katera nima zamenjave v primerljivih stavbah daleč naokoli. Torej je moralo biti tu v vogalu mesto za ogenj, morda kuhališče - najbrž ne izvirno ampak po prebitju vrat.

Bergfrid kaže slabo zidavo, ne v plasteh, največ iz majhnih lomljencev; na jugovzhodu prislonjeni zid pa na notranji strani grob opus spicatum z nezapolnjenimi odprtinami in neprekinjenimi pasovi malte.

Iz nasipa na grajskem hribu, ki ga prekrivajo razvaline in gosto grmičevje, štrlijo le še redki ostanki zidov. Pred dvema desetletjema – se zdi – je bilo ohranjenega več. Po Janischu, Topografsko-statistični leksikon Štajerske, III, 803, je bil »še viden ostanek zidu kapele, podoben stolpu (?)«. Dalje se tam glasi: »Na severni (?) strani (bergfrida) je stal stolp z ječami, ki so bile vklesane globoko v

¹⁰³<http://daten.digitalen-sammlungen.de/~db/0007/bsb00070356/images/index.html?id=00070356&groesser=&fip=yztsewqeyayenewqxdydwqyztseayenxdsyd&no=17&seite=181>, 7. 11. 2017.

¹⁰⁴https://en.wikipedia.org/wiki/Otto_Piper, 18. 1. 2017.

¹⁰⁵ Stopar, Razvoj, 13.

skalo, pa tudi kleti so morale biti izvrstne. Voda v kuhinjo je bila speljana po ceveh z oddaljenega, višje ležečega hriba. V gradu naj bi se nahajalo 36 sob. Okoli celotnega stolpa naj bi obstajalo zunanje kamnito stopnišče z osemdesetimi stopnicami in prokrito s škodlasto streho.»

Obe zadnji izročili sta gotovo nepravilni, zadnja je povsem domišljajska podoba, ki si je pri begfridih sploh ni moč zamišljati.

K predgradnju, upodobljenem (pri Vischerju) (brez obzidja) bi smela pripadati zdaj nezastrešena stavba ob kmečki hiši.

Po gradu imenujoča se družina se omenja šele konec 12. stoletja. V kampanji češkega kralja Otokarja III proti Litvi 1267 je dal ta zapreti Henrika Pfannberškega na Wroclawu in ga je izpustil šele po šestindvajsetih tednih, medtem ko mu je uničil njegove gradove Šalek, Kaisersberg in Löschentel.

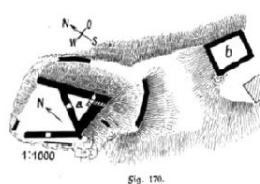
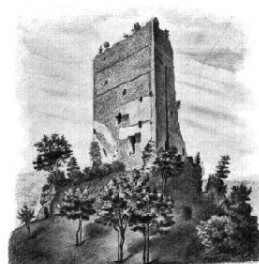
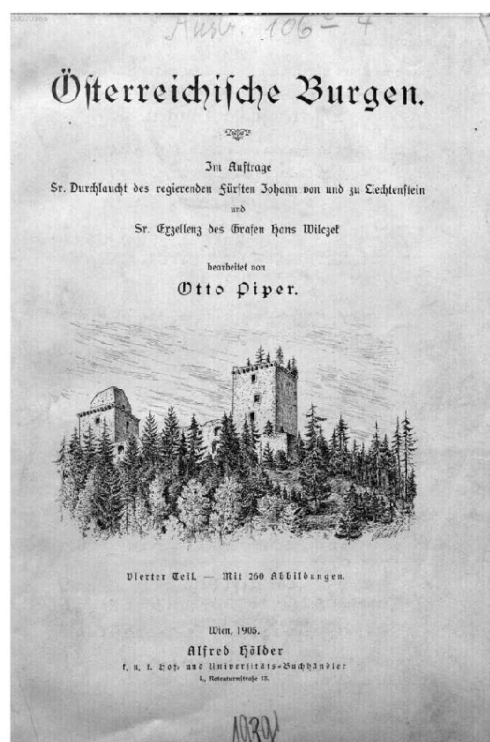
Medtem, ko obstajajo gradovi, ki so od ustanovitve do danes ostali v eni družini, tako v nasprotju spada Šalek med tiste, ki so neprestano prehajali iz rok v roke. Tako je pri Janischu naštetih več kot dvajset različnih imen rodbin, ki so v toku časa na različne načine posedovali grad, med njimi so bili za daljši čas fevdalni gospodje Celjski grofi.

Zanimivo pri tri- in petstranih ali na kot postavljenih štiristranih bergfridih je, da se je tu ohranilo izročilo, da naj bi pri Turškem obleganju – leta 1643 so bili v okolici – topovske krogle uničile preostala poslopja, na stolpu pa niso bile učinkovite, ker so so zaradi njegove tristrane oblike odbijale od njega.

Grad je bil okoli 1770 še obljuden. Nato naj bi ga upepelila strela, ker so v njem plešoči prebivalci opazili ogenj šele, ko je bila celotna s škodlami krita stavba v plamenih. Na začetku prejšnjega stoletja je bil bergfrid še na novo pokrit. Kasneje so ruševine služile kot kamnolom za bližnjo vas.

Od 18. stoletja združen z bližnjo gosposčino Turn, pripada grad zdaj gospodu pl. Lappu.

Na (Vischerjevi) upodobitvi tudi zajeta pomebna ruševina je od gradu Ekenštajn. Dejansko ne leži na tako strmem in visokem, poudarjenem skalnem stožcu in je od njega preostala le še nizka razvalina. Oba bližnja sosednja gradova tvorita enega številnih primerov domnevno za medsebojno podporo in skupno obrambo zgrajenih »skupin gradov«. Kolkor je znano, nista bila z lastniki nikoli v medsebojnem razmerju.

Iz poročila Otta Pipra o Šaleku (1905).

1936

Janko Orožen: Gradovi in graščine v narodovem izročilu, Celje, 1936.

Ko je Janko Orožen delal kot profesor na celjski gimnaziji, so dijaki zanj zbirali ljudske pripovedke o gradovih – tako je nastal tudi zbir bajanja o Šaleškem gradu.¹⁰⁶ Med pripovedmi sta tudi tista o Turkih in streli, ki upepeli grad – obe sta skoraj dobesedno povzeti po Gadolli/Janischu.

Zidanje Šaleškega gradu (zapisal Franc Skaza)

Nekoč je bival na šaleškem gradu graščak Valentin. Ukazal je kmetom, da so mu prišli gradit velik stolp. Tudi z gradu Turn so prišli tlačani pomagat. Delavcev je bilo ko listja in trave. Nadzorovala jih je mlada grofova hči, ki je zelo grdo ravnala s podložniki; kdor je le malo počival, je moral jahati oslico. Oslica je bila iz lesa in je imela zelo ostro hrbtišče. Jahaču so zvezali noge pod osličinim trebuhom, tako da ni mogel razjahati. Marsikdo je na oslici izkrvavel.

Nekoč je dala grofična mučiti starega tlačana. Ob tisti priliki se je zemlja odprla in požrla mlado okrutnico.

Še danes se vidi prepad, ki ga je dal izkopati graščak, da bi rešil hčerko.

Podzemeljski hodniki (zapisal Franc Povh)

Najmogočnejši grad v Šaleški dolini je bil Šalek. Ta grad je imel podzemeljske zveze z drugimi gradovi. Največji podzemeljski rov pa je vodil do Ognjenega gradu, čigar razvaline se nahajajo nekaj sto metrov višje.

Ker je proklet grad, je seveda proklet tudi rov. Pogumni fantje so že večkrat hoteli odkopati in pobrati zaklad, ki je baje skrit v rovu. Toda kadarkoli so odkopali zemljo do rova, so slišali v njem neko bobnenje, prestrašili so se in zbežali.

Grajske postojanke (zapisal Franc Povh)

Šaleški gospodje so imeli svoje postojanke tudi po vaseh. Tako je bila pri Oštirju (kakor se zdaj pri hiši pravi) v Šaleški vasi njihova shramba za žito.

V isti vasi so imeli stolp, s katerega so graščaki klicali svoje lovce z rogom na lov. Temu stolpu so pozneje Šaleščani prizidali cerkev. Na nekem stebru blizu cerkve so imeli graščaki v starih časih kip sv. Krištofa, zaščitnika treznosti. Ta kip je bil baje zelo velik, kajti sv. Krištof je imel za palico precej debel hrast.

Turki oblegajo Šaleški grad (zapisal Franc Povh)

Pravijo, da so Turki nekoč oblegali Šaleški grad. Vse poslopje so razstrelili, samo stolpu niso mogli do živega; radi njegove trioglate oblike so se odbile od njega vse turške krogle.

Ako je kaj resnice na tem, se je to zgodilo leta 1643, ko so oblegali bližnje Velenje.

Strela uniči Šaleški grad (zapisal Franc Povh)

Pripovedujejo, da so pred sto in petdesetimi leti nekega popoldne v gradu plesali. Divjala je nevihta in v grad je treščilo. Niso pa opazili požara, dokler ni bila vsa streha, ki je bila narejena iz skodljev, v plamenu. Tedaj je zgorel tudi arhiv.

To pripovedovanje utegne biti resnično. Po tem požaru gradu niso več obnavljali.

Šaleški graščak prekolne grad, ženo in hčere (zapisal Franc Povh)

V šestnajstem stoletju sta močno slovela turnski in šaleški graščak. Bila sta si v sorodu, ker je imel turnski graščak za ženo princezinjo, hčerko šaleškega graščaka. Bila sta kakor prav prijatelja, toda oba sta bila prestrastna igralca.

Nekoč sta igrala ves dan. Proti večeru sta bila že v taki strasti, da sta zastavila vsak svoje preoženje. Zgodilo se je, da je turnski grof v igri zmagal. Dobil je šaleški grad z vsem posestvom. Šaleški graščak pa se je strašno razjezil in v jezi je preklel ne le šaleški grad, ampak tudi svojo ženo in svoje tri hčere, princezinje. Proklete so še zdaj, grof pa se je preselil drugam.

¹⁰⁶ Orožen, Gradovi, 119-122.

Pred devetdesetimi leti je živela neka stara ženica. Za vogalom svoje hiše, ki stoji pod gradom, je videla nekoč prokleta grofico v črnem oblačilu, ki je z neko kuhalnico mešala v kadi zlate cekine. Ženica se je prestrašila in je hotela zbežati. Ženica se je ojunačila in je stopila bliže h grofici, ki ji je povedala, da bi jo bila rešila, če bi se ne bila prestrašila in zbežala. Dobila bi bila vse zlate cekine. Ista ženica je nekoč videla proklete princezinje, ki so se v črni kočiji vozile okrog gradu.

Zakleta graščakinja (zapisal Franc Nedoh)

Neki mož je hodil mimo šaleškega gradu na delo v bližnji rudnik. Ker je bil zelo skromen, je hodil na delo bos. Toda po gozdu je bilo ostro kamenje; zato je uporabljal za tisti del poti lesene cokle, ki jih je shranjeval v razvalinah. Nako jutro se mu je tako mudilo, da se ni umil in ni zajutrkoval. Ko hoče tistikrat zopet shraniti cokle v porušene gradu, zagleda med kamenjem nekoliko veder, polnih zlatnikov, okoli katerih je plesala stara žena in pela: »Človek božji, umij se s prosom!« Toda delavec se prestraši in zbeži. Pride mu na misel, da ga je strašilo, ker se ni umil. Hitro teče k potoku in se umije. Tedaj mu pride naproti drug človek. Rudar mu pove, kaj je videl in slišal. Oba se ojunačita in gresta nazaj h gradu. Ko prideta v notranjost razvalin, vidita ženo, ki je sedela brez veder in vzdihovala. Približata se ji in žena reče tistemu, ki je zbežal: »Nesrečni človek, zakaj me nisi ubogal! Rešil bi bil mene, ki sem zakleta, in dobil bi bil vse zlate.«

Grajski hlapec Jurij s Šaleškega gradu (zapisal Franc Skaza)

Bilo je na praznik sv. Rešnjega telesa. Procesija se je vila po prijazni šaleški vasici. Udeležili so se je skoraj vsi vaščani, hlapec Jurij pa ni prišel. Podal se je rajši v grajsko klet. Mislil si je: »Danes se lahko napijem, ko ni nikogar doma.«

Komaj je odprl vrata, je zagledal strašen prizor. Pred njim je stal v svilo oblečen mož. V eni roki je držal velik križ, v drugi pa veliko in črno kačo, ki mu je z repo ovijala noge in ga tako stiskala, da je kričal in klical na pomoč.

Komaj je neznani trpin zagledal Jurija, je zavpil nad njim: »Ti si zdaj isto napravil, kar sem storil nekoč jaz.« Nato se je zgrudil mrtev na tla. Ta trpin je bil neki prejšnji graščak.

Ista kazen je zadela zdaj hlapca Jurija. Kdor bi si upal iti na sveti večer med 11. In 12. uro na razvaline in bi pri vsakem koraku, ki bi ga naredil od doma do razvalin, zmolil očenaš, tisti bi čul ihtenje hlapca Jurija.

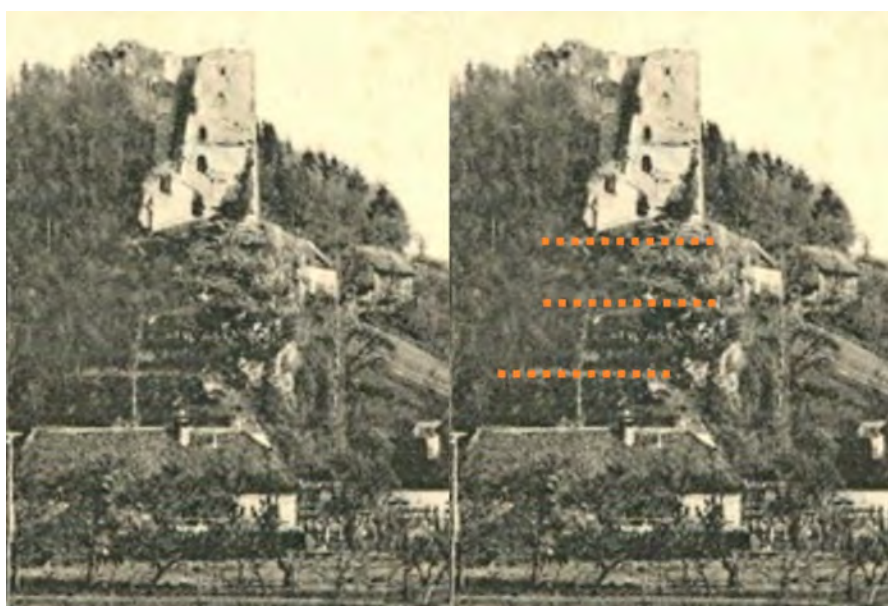
1938

Gustav Šilih: Beli dvor. Drugi natis 1996

V mladinskem romanu *Beli dvor* Gustava Šiliha se pogosto omenja grad Šalek in je v nje tudi ilustriran. Uporabljeno je lokalno ustno izročilo, a je literarno predelano.

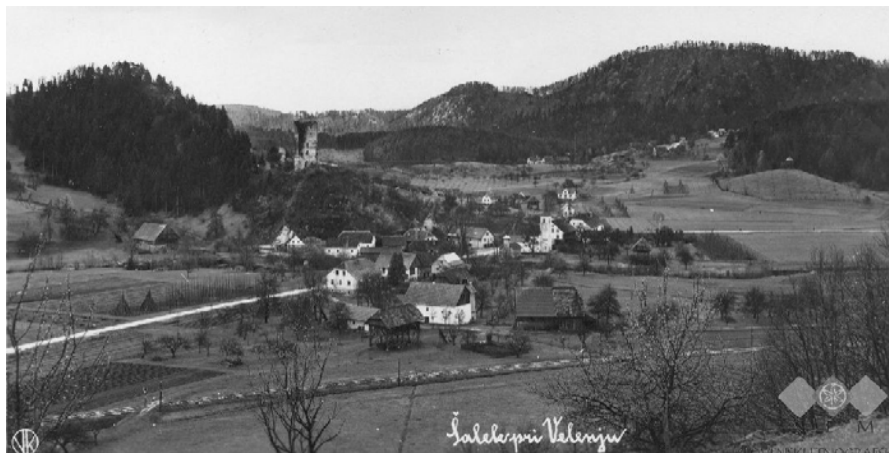
Ilustracija gradu Šalek iz knjige in naslovnica

Terase pod gradom

1928 - 1947

Na **fotografijah Vekoslava Kramariča** je Šalek tik pred hitro urbanizacijo Šaleške doline po drugi svetovni vojni. Posebno zanimiv je povsem izkrčen grajski grič.

Slika¹⁰⁷Slika¹⁰⁸Slika¹⁰⁹

¹⁰⁷ <https://www.etno-muzej.si/sl/digitalne-zbirke/vekoslav-kramaric/f0038385>, 23. 11. 2017.

¹⁰⁸ https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/b/b1/Postcard_of_%C5%A0alek_Castle.jpg, 23. 11. 2017.

¹⁰⁹ https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/4/4d/Postcard_of_Velenje%2C_%C5%A0alek.jpg, 23. 11. 2017.

2. polovica 20. stoletja

Zapiski Štefanije Prislan¹¹⁰

Štefanija Prislan, ljudska pesnica, ki je živela v Šaleku,¹¹¹ je zbirala ustno izročilo v 2. polovici 20. stoletja.

Na Šaleku je strašilo

Še dolgo po prvi svetovni vojni so ljudje trdili, da na Šaleškem gradu straši, zato si opolnoči nihče ni upal na ruševine.

Doblčakov Cenek¹¹² trdi, da je nekoč šel opolnoči po bližnjici čez Šaleški grad. Pridružila se mu je črna senca, stisnila se je k njemu in ni nič govorila. Bolhova Micka (kasneje nuna - usmiljenka) je tudi videla črno ženo. Če so oni verjeli v te prikazni, bomo pa še mi.

Zadnja stanovalka v Šaleškem gradu (ko je bil stolp že skoraj uničen) je bila neka Ana, stara žena, ki se ni bala strahov. Zdaj teh strahov ni več.

Streljanje z možnarji

Ko so bile lepe nedelje in druge večje slovestnosti, je bilo vse zelo praznično. Na Šaleškem gradu so moške in fantje v belih predpasnikih in šopki na prsih streljali z možnarji, da je odmevalo po vsej dolini.

Šaleški grad

Voda v grajsko kuhinjo je bila napeljana iz Lemplnovega hriba, da je imela pritisk, in od Košana ter od Zabukovnika. Otroci smo še videli stopnice v gradu.

Šaleški kmetje

Doblčakov Cenek mi je povedal, kar so njemu povedali starši: nekateri kmetje so bili svobodni, kmetovali so na svoji zemlji, imeli v lasti živino in konje. Ko pa so jih grofje potrebovali, so prišli – z živino ali brez. Takšen status so imeli bližnji kmetje Urh, Trbu in Doblčak s hišnimi številkami 1, 2 in 3.

Pri Oštirju v Šaleku je bila nekdanja grajska kašta za žito in oštarija.

Podložnik Gregorc je imel na oskrbi Odrovo, Boltovo, Melanšekov kozolc in polje proti Velenju.

Pred drugo svetovno vojno je bil za oskrbnika gradu in naše (= Prislanove) hiše Lovrek/Lovrenc.

Pri gradu je bil pa oskrbnik Šafar, ki je odredil - »zašafal« - delo.

Boltovemu kozolcu se je reklo tudi Gregorčev.

Kolavtarjeva hiša je še tudi grajska. Žal so ji zamenjali okna, podrli grajski mlin, ki je stal ob vodi, z letnico 1600 in nekaj. Letnico je imel vklesano na kamen na vhodu v mlin. Zraven je bila žaga, še naprej pri cesti je bila pa kovačnica.¹¹³ Vse te dejavnosti so bile na vodni pogon. Hiša – kovačnica še stoji in se ji je reklo pri Hoflajtnerju. Drugim hišam v Šaleku se je reklo po domače Šafar, Stropnik, Lovrenc, Gregorc, Kolavter, Hofleitner, Kavčič, Jozn, Oštir in Peplhavz, ki so ga pa podrli.

¹¹⁰ Photocopies in the archive of Špela Poles, original in possession of Marjan Prislan.

¹¹¹ <http://www.saleskibiografskileksikon.si/index.php?action=view&tag=872>, 18. 11. 2017.

¹¹² Doblčakov Cenek, born in 1910 near Doblčak farm above Šalek (in the upper / Gornji Šalek).

¹¹³ Schmutz 2-91 pri geslu Paka navaja v Šaleku po en mlin (Mauthmühl), stope in žago.

Mlin v Šaleku.¹¹⁴

Vodnjaki v Šaleku

Nad prešo pri Kolavterjevih svinjaki je en dušnik, zgoraj je velb, tam je bil pa »štepah«, na ravnici pod gradom je bil tudi en mali studenček. Tam si je Marlinovka, šaleška perica, naredila njivico, kjer je sadila krompir in fižol. Stanovala je pa v Čuježevi hiši. V Kolavterjevi hiši – kleti – je bil tudi vodnjak, voda je imela vedno isti vodostaj, iztekala se je pa neznano kam. Sploh je imela v Šaleku vsaka hiša en ali dva vodnjaka. Vsi so bili zidani. Naš je bil eden pri hlevu, drugi (zidan, globok 8 m) je bil v vrtu, kjer je zdaj avtobusna postaja, le bliže hiši. Zasuli so ga, ko so delali predor in so cesto prestavili proti hiši. Nad Čuježevo hišo je studenec čiste vode, ki ima tak pretok, da bi lahko imel cel Šalek zadosti vode. Ta voda se tudi izteka pod zemljo – neznano kam.

Človeške kosti v Kolavtarjevem svinjaku pod gradom Šalek

Ded Doblčakovega Ceneka je bil zidar. Delal je tudi Kolavtarjeve svinjake - tam so našli luknjo v skale pod grad in človeške kosti. Da je našel človeške kosti med skalovjem pod gradom pripovedujejo tudi Kolavtarjev Slavko in drugi otroci iz Šaleka.

Podzemni rovi gradu Šalek

Hodnik je bil od Šafarjeve hiše, za katero je bila kovačnica (hamer kovačnica na vodno kladivo) do gornjega gradu Ekenstein.

Nedaleč od Pavlnovega studenca je bil še en skrivni hodnik, globoko v pečevju, tam pri Košanovem skalovju.

¹¹⁴ <http://www.knjiznica-velenje.si/3242>, 23. 11. 2017.

1962

Pirchegger Hans, Die Untersteiermark in der Geschichte ihrer Herrschaften und Gülten, Städte und Märkte. München 1962. Prevod povzet po: Zimmermann, Gradovi, str. 236, 237.

»Cerkev sv. Martina nasproti utrdbe je bila pod patronatom lastnikov gradu. Že 1264 je bilo ugotovljeno, da pripada Egelofu Šaleškemu, ...« Priče pri tem so bili Turnski in nekaj tržanov Velenja.

»1287 je Siegfried Šaleški obljubil krškemu škofu, svojemu gospodu, da svojih pravic do hiše ne bo prodal mimo njegove volje ... Vendar sta 1335 brata Niklas in Oto [Šaleška] pripoznala suverenost Friderika Žovneškega in 1336 je škof podelil fevd njemu. 1353 dana v fevd od tega grofa Nikolaju Kenbergerju, 1371 Mertu [Martinu] Rifniškemu, čigar hči jo je 1428 prodala Sobrijaškemu. 1437 so grofje [Žovneški – pravilno: Celjski, op. R. P.] podelili v fevd Thiemu Hantschkenu (?). 1516 dediči Davida Sobrijaškega; to so bili Perneški, Rakniški, Kainaški in Lambergerji, ki 1542 potrdijo svoje deleže.«

»Pred 1575 si je gosposčino pridobil Erazem Raumschüssel in jo dobil v fevd od deželnega kneza. Od njegovih potomcev jo je dobil baron Oto Teufenbach († 1695); potem je z dedovanjem prešla na barone Gabelhofne, ki so jo združili s Turnom, zato isti lastniki do 1886, potem hitre menjave, 1916 baron Ludvik Haerdtl.«

»Grad je bil po 1770 prepuščen propadu; lastništvo je v celjski fevdni knjigi 1437 zapisano Hantschkenu, prav tako 1458 v fevdni listini [krškega] škofa Sigmundu Sobrijaškemu; utrdba z gradiščem in 26 kmetij različnih velikosti, dalje 36 daleč raztresenih hub, med njimi veliko opuščenih, več gozdov (en skupen z Eckensteinom), ves hrib Koželj, ribarjenje v Paki od velenjskega polja do 'viseče stene' [pri Hudi Luknji].«

»Hčeri Ekarta Šaleškega je škof podelil fevd 1404 ... 1772 je isti fevd dobil J. J. Gabelkhoven od deželnega kneza.«

1975, 1977, 1982, 1993

Slovenski kastelolog, umetnostni zgodovinar Ivan Sopar je obravnaval grad Šalek v petih publikacijah:

- **Grajski objekti z območja Slovenske Štajerske na Vischerjeve zemljevidu iz leta 1678.** V: Celjski zbornik 1971-72, opis upodobitve Šaleka na str. 418.
- **Grad in naselje Šalek,** 1975.
- **Razvoj srednjeveške grajske arhitekture na Slovenskem Štajerskem,** 1977.
- **Gradovi, graščine in dvorci na slovenskem Štajerskem,** 1982
- **Grajske stavbe v vzhodni Sloveniji, IV. Knjiga. Med Solčavskim in Kobanskim,** 1993.

Stopar je opisoval grad še pred prenovo. Čeprav je poznal upodobitev gradu na Vischerjevem zemljevidu, ki razločno kaže dva stolpa in nižji del med njima, se je nagnil k mnenju, da je bil grad zgrajen centralno okoli samo enega osrednjega obrambnega stolpa. Ob prenovi je bilo odkrito dvorišče in drugi = bivalni stolp. Zelo dragoceni pa so njegovi opisi stanja ruševine pred prenovo.

Stopar poudari, da leži grad Šalek tik ob prastari poti iz Velenja proti Slovenj Gradcu in dalje na Koroško.¹¹⁵ vzpostavi kulturno-zgodovinski okvir z navedbo prazgodovinskih in rimskih najdb v širši okolici ter vključenostjo doline v kneževino Karantanijo, kasneje v Savinjsko mejno krajino/marko oz. pod oblast oglejskega patriarha. Ob prvih omembah svobodnih gospodov Šaleških, Bertolda, Dietrika in Hartnida pravi, da

»so bili suvereni gospodarji šaleškega aloda in so se tako po odličnosti lahko merili z najimenitnejšimi rodbinami na območju današnje slovenske Štajerske. Kadar nastopajo kot priče, so v listinah vselej navedeni na odličnem mestu. Grad šalek se v virih izrecno omenja šele leta 1287 kot »haus Schalekke«.

Stopar omeni spor med Edeloffom Šaleškim in škalskim župnikom o patronatu nad cerkvijo sv. Martina in povzame lastnike po Orožnu, Janischu in Pircheggerju, omeni pripovedke Janeza Orožna.

Končnica -eck – ek v imenu Šalek naj bi kazala na veliko starost gradu.

Stopar pri opisu gradu navede:

Pred nami so ostanki mogočnega trikotnega stolpa, ki na vseh treh straneh sega še v višino petih nadstropij, malone do svoje prvotne višine. Zidovje stoji na strmi skali, ki se s treh strani prepadno spušča proti dolini, na vzhodni, južni strani pa jo loči od nekdanjega predgradja na temenu hriba globok polkrožen prečni jarek, umetno vsekano v skalo. Grad je tako z vseh strani dobro zavarovan in se mu je bilo mogoče približati samo z juga, tu pa so se sovražniku postavljale na pot hude ovire, saj je bilo jarek kajpak mogoče braniti. Varovalo ga je obzidje, ki je oklepalo grad in v katerem so bila utrjena vrata, predvsem pa ga je bilo mogoče uspešno obvladovati z vrha stolpa, ki ga je nekdanj obtekal lesen obrambni hodnik.

Stolp je obrnjen proti jarku s svojim ostrim jugovzhodnim vogalom. Taka postavitev je omogočala nenavadno dobro obrambo, saj so vsi sovražni izstrelki dobesedno zdrseli ob poševnih stenah, ne da bi mogli napraviti občutno škodo. Vogal je temu primerno še posebej utrjen, saj ga sestavljajo v spodnjem delu veliki, kamnoseško natančno obdelani kvadri. Ni čuda, da živi med ljudstvom izročilo, kako so ga Turki zastonj oblegali, ker so se vse krogle odbile od njega.

Takšna postavitev stolpa je tudi v srednjeevropskem gradivu redka. Nanjo naletimo pri gradovih Araberg, Finstergrün in Rauhenneck,¹¹⁶ na bližnjem Hrvaškem pa na gradu Velika pri Požegi.¹¹⁷ Pri slednjem gre za koncept gradu, ki v vsem spominja na prvotno zasnovo Šaleka. Seveda pa so podobno funkcijo kot naštetih trikotni stolpi opravljali na srednjeveških gradovih tudi peterokotni stolpi. Takšen, najbrž v 14. stoletju k starejši zasnovi prizidani stolp se je pri nas ohranil na gradu v Slovenskih Konjicah.

Če si natančno pogledamo temelje, iz katerih raste mogočni šaleški stolp, opazimo, da niso vse stene enako debele. Najmočnejši sta južna in vzhodna stena, ki sta najbolj izpostavljeni, saj merita v premeru kar 250 oziroma 230 cm, medte ko je zahodna stena za meter tanjša. To kaže, da imamo

¹¹⁵ Stopar, Grad, 1.

¹¹⁶ Povzeto po Piperju.

¹¹⁷ Povzeto po : Gjuro Szabo: Srednjevečni gradovi u Hrvatskoj i Slavoniji, Zagreb 1920.

opraviti s trikotnim stolpom, ki je bil del obsežnejše grajske zasnove. Bil je obrambno najbolj poudarjen del grajskega kompleksa, nekakšen ščit, ki je varoval druge grajske sestavine.

Stopar opisuje grad še pred prenovo v devetdestih letih 20. stoletja in navaja na južni fasadi okrnjene šivane vogale v spodnje delu južne stene (ki so bili dozidani ob prenovi), zaprte primarne odprtine (ozka lina z obrobo iz apnenčevih klesancev v pritličju in pravokotno gotsko okno s posnetimi robovi, ki so ju ob prenovi odprli), sekundarne odprtine (okno in portal v priličju, ki so ju ob prenovi zazidali). Opozarja na površinsko strukturo zidu, ki je delno zakrita z zaplatami ometa in kaže na številne prezidave.

Vrh nekdanjega tretjega nadstropja so v zidu odprtine, ki so rabile za lego stropnikov; tudi k temu delu stolpa se je torej nekoč prislanjalo poslopje, ki je segalo v višino treh nadstropij in ki je bilo v pritličju povezano z notranjščino stolpa skozi že omenjeni portal.

Iz časa nastanka gradu se je vrh stene ohranil tudi ostanek vrat – del podboja in praga – ki so držala iz notranjščine stolpa na obrambni hodnik; ta je tik pod strešnim napuščem obtekal stolp. Vrata so v vrhnjem delu oddrobljena, v spodnjem, še ohranjenem, pa zazidana.¹¹⁸ Zidava stene je v spodnjem delu zabrisana, neavtentična, v vrhnjih dveh nadstropjih pa kaže poudarjeno težnjo po platenju, ne da bi bili kamni položeni v pravilne lege.

Na vzhodni fasadi opiše razsuti dimnik kamina od prvega do četrtega nadstropja, ki je bil kasneje tudi obnovljen.

Oken na tej steni ni, ohranjene pa so v treh legah luknje, v katerih so tičali stropniki. Stolp je bil potemtakem tudi na tej strani do višine treh etaž obzidan. V pritličju se stena podaljša proti severu in tu je ohranjen del ostenja vrat, ki so nekdanj povezovala severni in vzhodni stanovanjski trakt. Podoben prehod slutimo tudi v tretjem nadstropju, v četrtem pa je ohranjen del podboja iz lehnjaka, ki je ta del gradu povezoval z notranjščino stolpa. V spodnjih etažah je na mnogih mestih še ohranjen omet, medtem ko sta vrhnji nadstropji neometani.

Zahodna fasada je dokumentarno najzgovornejša, čeprav relativno najslabše ohranjena.

V notranjščino stolpa pridemo skozi vratno in napol sesuto okensko odprtino v pritličju. Tu je v ostenju vidno močno vezivo, malta, pomešana z rečnim peskom in opečnim drobirjem, ki kaže na visoko starost zasnove.

Vratna odprtina v nadstropju je bila ob Stoparjevem obisku brez okvirjev (zdaj rekonstruirani op. R. P.), »v drugem nadstropju so ohranjena celotna vrata s podboji in ločno preklado, v tretjem del vrat in pravokotno okno, v četrtem le še okenska polica« (zdaj rekonstruirane sedilije op. R. P.). Ostenje vrat se kaže tudi v podaljšanem zidu na skrajni levi, tod so vrata povezovala oba prislonjena stanovanjska trakta. Tudi na tej steni razbiramo ležišča stropnikov, v pritličju pa se kažejo sledovi nekdanjih obokov in morda stopnic. Kot tehnično posebnost velja omeniti, da so stropniki počivali na deskah, vzdanih v steno pod njihovimi ležišči.

Levi del zidu, kjer sta se nekdanj stikali vzhodna in zahodna stranica stolpa, je skupaj s steno, v katero sta se kraka podaljšala, zgrmel v globino (zdaj delno rekonstruirano op. R. P.). Na desni strani se prislanja k stolpu tanjša stena, ki je le fragmentarno ohranjena in ki je nekdanj tvorila jugozahodno fronto palacija (dejansko notranjega dvorišča op. R. P.). Prvotno je segala do višine dveh etaž, pozidali pa so jo hkrati s stolpom. V nadstropjih nad to steno so še ohranjeni prvotni šivani vogali stolpa.

Notranjščina stolpa kaže tako kot njegova zunanjščina znamenja številnih prezidav. V spodnjih treh nadstropjih so še ohranjeni nastavki nekdanjih obokov iz lehnjaka, v zadnjem nadstropju pa se močni steni stanjšata in tvorita podest, ki je nekdanj nosil lesen strop. Ostalo zidovje, kolikor ga je še ohranjenega, pokriva grušč, le tu pa tam slutimo pod rušo potek starega zidovja, premalo, da bi lahko rekonstruirali grajski tloris. Tega bo mogoče razvozljati, ko bodo opravljena predvidena raziskovalna dela.

¹¹⁸ Rekonstruirano ob prenovi.

Dalje Stopar pregleda stare upodobitve gradu in iz načina zidave in oblik vratnih portalov sklepa na starost gradu (1975):

»Več ali manj pristna zidava stolpa, ohranjena v vrhnjih dveh nadstropjih, kaže s s svojimi nepravilnimi legami že na čas gotike, torej vsaj na pozno trinajsto stoletje. /.../ Na risbi, ki jo je v svoji študiji objavil Otto Piper, so portali polkrožno sklenjeni, kar bi kazalo na dvanajsto oziroma zgodnje trinajsto stoletje. /.../ Piper omenja, da je jugozahodna stena grobo zidana po načinu ribje kosti, tako imenovani opus spicatum. Takšna zidava kaže na romaniko, vendar je stena danes preveč razvaljena, da bi lahko Piprovo trditev preverili. Vsi vidni elementi na stolpu so gotski, zato najbrž nismo daleč od resnice, če postavimo nastanek gradu šele v pozno 13. stoletje. Prvi gospodarji Šaleške doline so potemtakem prebivali v ne več ohranjenem dvoru ali gradu.«

Leta 1993 Stopar datacijo gradu nekoliko spremeni:

Stene stolpa, ki se pod streho stolpa stanjšajo, oblikujejo pohodno površino. Z nje je bilo mogoče preko cin obvladovati dostope do gradu. Stolp je bil že od vsega začetka povezan tudi s palasom, in to v vseh etažah, razen vrhnji, ki se je prosto vzdigovala iznad streh obodnih grajskih stavb. V njegovih stenah so ohranjene številne avtentične okenske in vratne odprtine, vendar so njihovi okvirji, ki so iz lehnjaka, že tako obrabljeni, da so od daleč komaj razpoznavni. Šele podrobnejši ogled je pokazal, da so arhivolte portalov polkrožne, kar kaže na njihov nastanek v romanski dobi. Ob zlasti v vrhnjih etažah še dobro ohranjenih ogelnikih in le nakazani želji po platenju v zidavi, ohranjeni arhitekturni členi omogočajo, da nastanek stavbe postavimo še v prvo polovico ali sredo 12. stoletja, kar se sklada tudi z ohranjenimi listinami.¹¹⁹

Stopar po Piperju povzame še možnost prvotne zanove gradu v sestavi zgolj stolp + dvorišče in opiše dozidave – organsko rast gradu:

»Prvotno skromnemu, naravnost vojaško utilitarnemu jedru so dodajali nove in nove stavbne sestavine. Grad je postajal čedalje udobnejši, reprezentančnejši, zlasti pa so objekte, ki so rabili gospodarskim namenom in ki so se od kraja nemara stiskali na tesnem grajskem dvorišču v okrilju stolpa, preneseli v predgradje.«

V Razvoju srednjeveške grajske arhitekture Stopar uvrsti grad Šalek med gradove, ki nadaljujejo tradicijo kastela. Lego stolpa s konico, usmerjeno proti dostopu do gradu, primerja z Viltušem in tristrani stolp označi za bergfrid.

Našteje podobne trikotne stolpe v Avstriji in na Hrvaškem in navede, da so trikotne in peterokotne oblike stolpov redke a nikakor izjemne. Povzame opis gradu in ponovi, da naj bil stanovanjski palacij prislonjen neposredno na stolp (ob prenovi se je pokazalo, da je bilo med njima še dvorišče). Piše, da so portali v zahodni steni stolpa

»razložljivi samo kot vezni členi med stanovanjskimi prostori in izbami v stolpu, ki medsebojno v spodnjih etažah niso bile povezane, saj so jih ločili v nastavkih še vedno ohranjeni oboki. Stanovanjski trakt kastela je bil dvonadstropen, vrhnja vrata pa so bila že v njegovem podstrešju, ki ga je prekrivala strma dvokapna streha. Njena sled je v steni stolpa še vidna. Šalek je bil skromen grad, saj že omejeni prostor ni dopuščal, da bi se preveč razrasel. Poznejše prizidave niso bistveno spremenile njegovega značaja, saj so se novi objekti tako rekoč prilepili na njegovo stolpasto jedro in izrabili še tiste zadnje možnosti, ki jih je nudila površina skalne kope. Naravno je, da so bila gospodarska poslopja zato že od kraja postavljena na jasi vzhodno od njega, kjer jih vidimo na starih upodobitvah.«¹²⁰

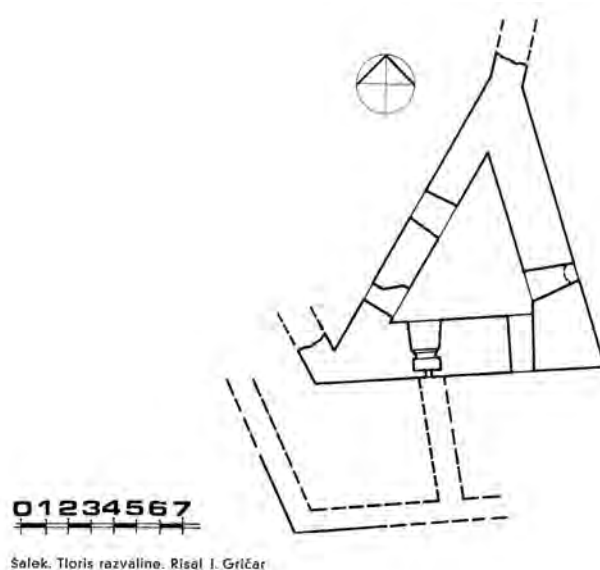
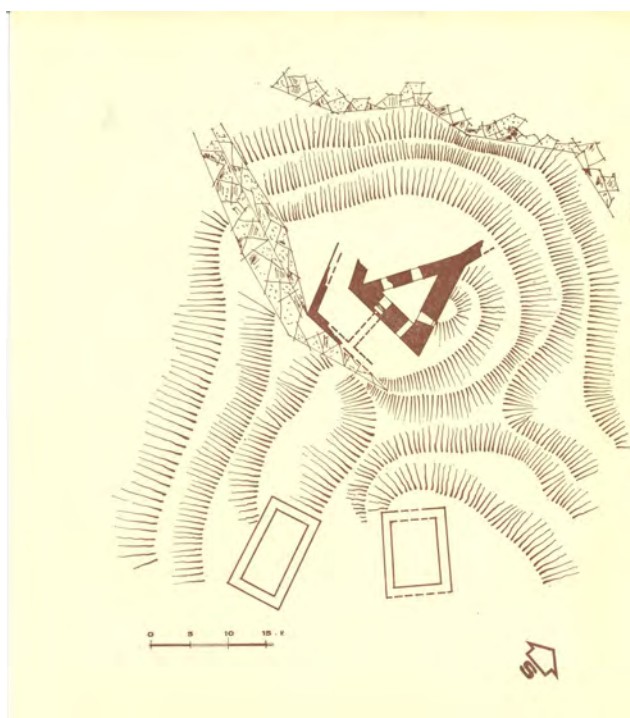
Podobno (kot pri gradu Lindek, op. R. P.) se razvojne zakonitosti uveljavljajo tudi na gradu Šalek. Omejeni prostor vrh skalne kope ni dopuščal drugačnih rešitev in tako je bila rast zasnove opredeljena s prislanjanjem novih stavbnih gmot k staremu jedru, ki so ga sčasoma obdale z vseh strani. V končni podobi je tako nastal tipičen raščen gotski grad z osrednjo, vertikalno močno

¹¹⁹ Stopar, Grajske.

¹²⁰ Stopar, Razvoj, 105-108.

poudarjeno dominantno v starem trikotnem obrambnem stolpu. Stavbne faze niso več razvidne, ker so razen stolpa vsi deli gradu povsem razsuti in si njegovo nekdanjo podobo lahko rekonstruiramo samo s pomočjo starih upodobitev.¹²¹

Iste razvojne tendence, kot so jih ugotovili pri aksialnih gradovih, se ob drugačnih možnostih kažejo tudi pri gradovih, ki so se z radialnim dodajanjem novih sestavin razrasli v centralno akcentuirane zasnove, saj so se nove sestavine neposredno prilepile ob grajsko jedro. Tak značilen primerek je v našem spomeniškem gradivu grad Lindek ali v še bolj nazorni obliki Šalek v Šaleški dolini. Toda čeprav je splošni značaj vseh teh gradov v primerjavi z gradovi romanske dobe bolj diferenciran, ostaja še vedno stvaren, trd in kubično sklenjen. To je razločno videti tudi na primeru gotskega gradu Dobrna.¹²²

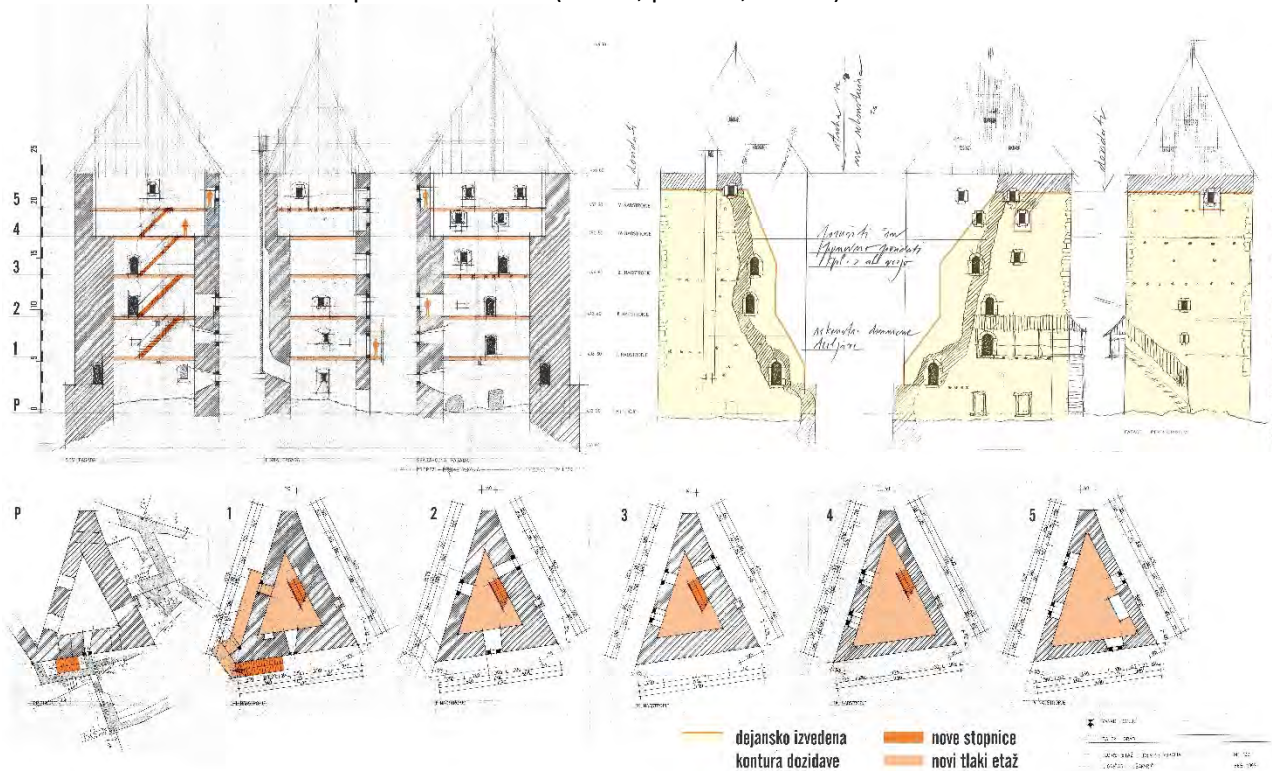
Dva tlorisa gradu, ki ju je objavil Ivan Stopar.

¹²¹ Stopar, Razvoj, 141.

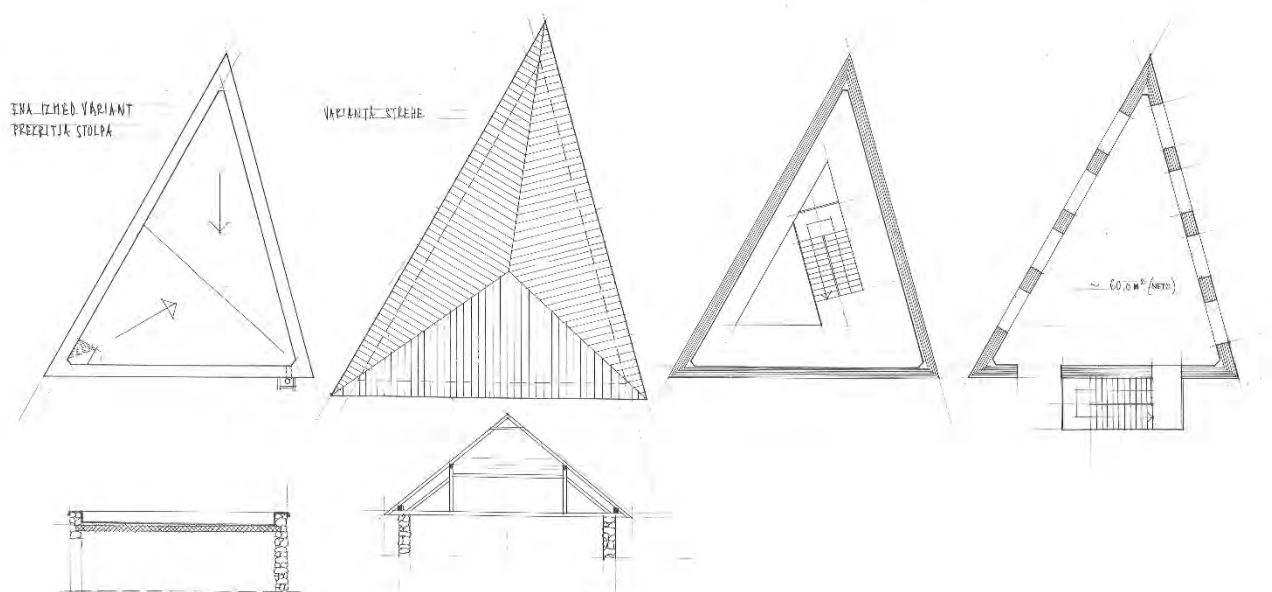
¹²² Stopar, Razvoj, 160.

1970

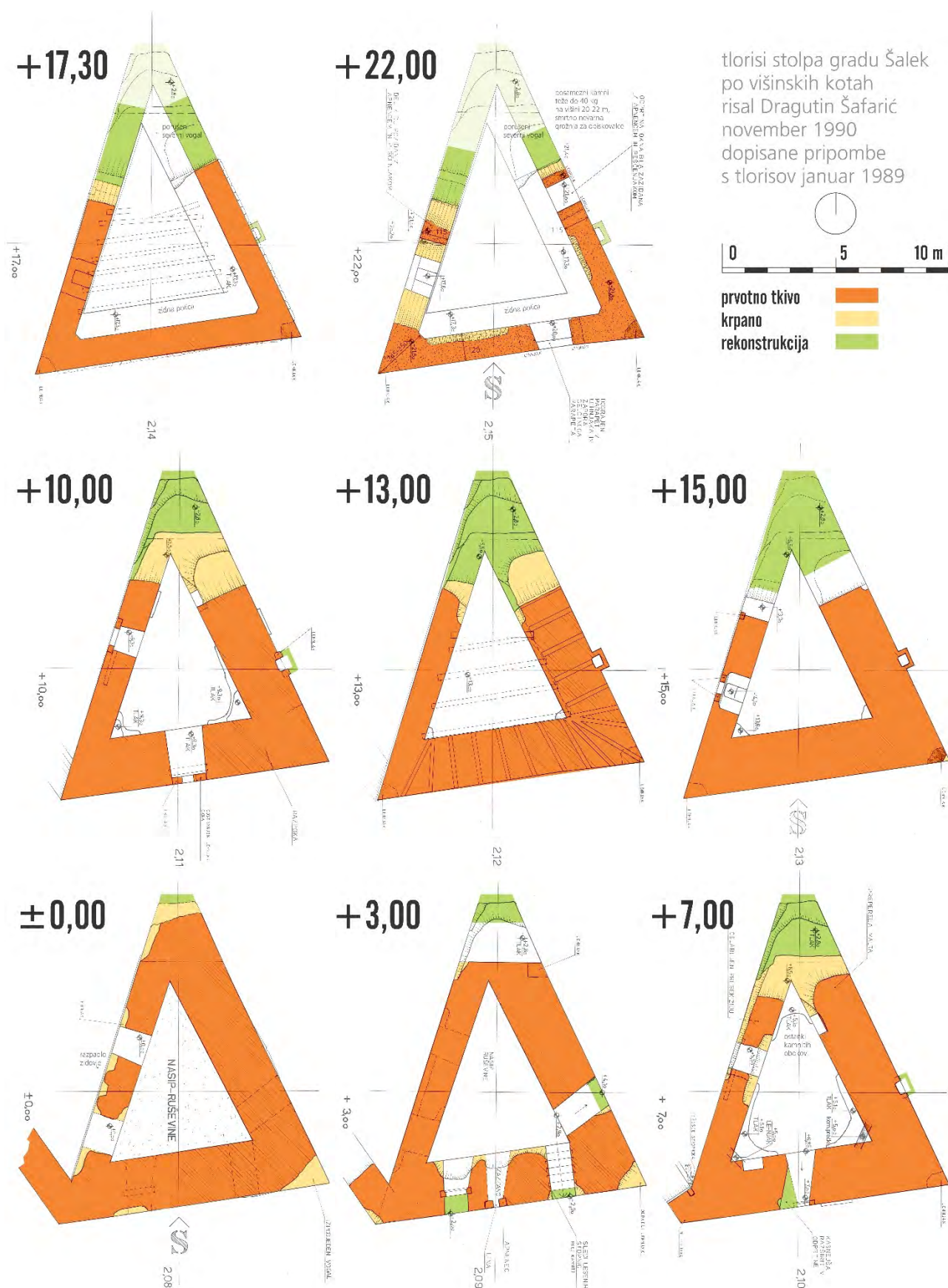
V sklopu raziskav gradu so bile izvedene izmere objekta ter fotogrametrični posnetek fasad, na tej osnovi je Ivo Gričar izdelal arhitekturni posnetek stavbe (tlorise, prereze, fasade).

Iz dokumentacije, ki jo hrani Muzej Velenje, je razvidno, da so razmišljali tudi o zastrešitvi stolpa ter vgradnji / rekonstrukciji lesenih ploščadi po etažah in stopnišč: od pritličja do 1. nadstropja bi bilo stopnišče zunanje, z leseno streho, stopnišča v višjih etažah pa bi bila notranja. Dejansko je bila izvedena lomljena kontura severnega vogala stolpa, brez strehe, podestov in stopnišč.

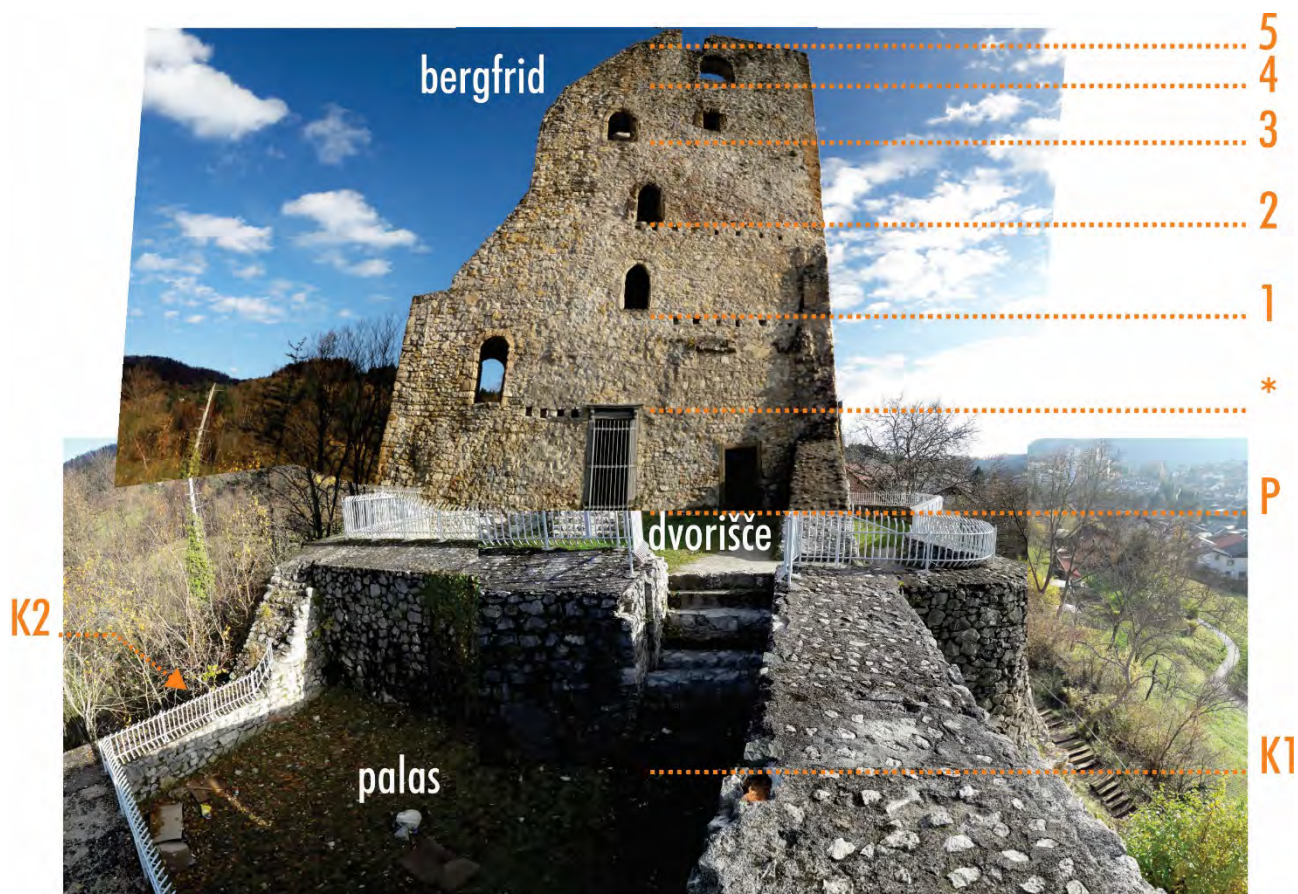
Razmišljali so o različnih naklonih strehe (strma piramidasta, nižja piramidasta, ravna) in o različnih pozicijah stopnišč (notranja, zunanja).

Tlorisi trikotnega stolpa na različnih kotah. Na koti 13 m so lepo vidne tramovnice, ki potekajo skozi južni in vzhodni zid in so bržčas konzolno nosile zunanji obrambni hodnik ob fasadi (razviden na rekonstrukcijah). To niso brunčnice (sledovi brun, ki so jih uporabljali za gradbene odre) – tramovnice so pravokotne in večje, brunčnice okrogle in manjše.

Kljub izdelani arhitekturni dokumentaciji se še vedno postavlja vprašanje, koliko etaž je (na koncu razvoja) dejansko imel grad Šalek: levi skici bi jih imela stolp ter vertikalne komunikacije na dvorišču 6, ena klet je razvidna pri palaciju na severni strani dvorišča, še dodatno klet pa je morda imel prizidani stolp vzhodno od dvorišča, ki je temeljen še niže. Vse skupaj torej 9 etaž?

V notranjščini stolpa sta etaži pritličje in 1. nadstropje združeni.

1986

Pavle Blaznik: Historična topografija Slovenije, II, Slovenska Štajerska in jugoslovanski del Koroške do leta 1500, I, A-M. SAZU, Znanstvenoraziskovalni center SAZU, Zgodovinski inštitut Milka Kosa, Založba Obzorja, Maribor 1986. str. 383, 384

ŠALEK vas pri Velenju s podružnično cerkvijo sv. Andreja

(jeseni) 1154, 27. 3. 1155, 28. 12. 1160, (zač. 1161), 13. 1. 1161 (verj. maja) 1162, 1. 11. 1164, 22. 1. 1187, 25. 7. 1189: Bertoldus de Shalach (Gr 4, št. 326, str. 172); Berthtoldo de Schalach (Gr 4, št. 342, str. 179); Perhtoldus de Schalahc (Gr 4, št. 408, str. 211); Perhtoldus de Scalach (Gr 4, št. 444, str. 225); Perhtold de Salach (Gr 4, št. 471, str. 238); Pertholdus de Shalake (Gr 4, št. 730, str. 370); in resientia ... Berchtoldi de Salecka (Gr 4, št. 760, str. 382)

20. 6. 1156, 27. 5. 1173: Dietricus de Scalach ... Perhtoldus de Scalach liberi (Gr 4, št. 373, str. 192); Perhtoldus de Shalach, Ditricus de Shalach (Gr 4, št. 533, str. 270)

13. 5. 1163, 1169, 6. 1. 1174: Dietricus de Schalach (Gr 4, št. 456, str. 230); Ditricus de Scalach (Gr 4, št. 505, str. 255); Dietrich de Schalach (Gr 4, št. 545, str. 277)

20. 4. 1189: Hartnidus de Schalahc – (Gr 4, št. 757, str. 380)

13. 1. 1264: dominus Egeloffus de Shelek ... capella sancti Martini ante Shelek – (UB IV, št. 125, str. 78)

2. 12. 1264, 3. 10. 1287: Syfridus de Schaelecke (UB IV, št. 147, str. 92); Siffrid von Schalekke ... haws cze Schalekke (MDC VI, št. 61, str. 41)

20. 6. 1305: Leutolt, sein bruder Fridreich von Schalekk – (MDC VII, št. 285, str. 111)

3. 11. 1311, 10. 8. 1319, 26. 10. 1323: Wulfing der Schalekker (RHSt, št. 319, str. 91), Wlfing der Schallekker (RHSt, št. 1104, str. 292); Wulfing von Schalekk (MDC VIII, št. 679, str. 197)

1314, 30. 8. 1335, 28. 7. 1336: Niclas von Schallegh ... die vöste Schallegh (RHSt, št. 706, str. 191); Nicla der Schaleker ... daz halbe haus Schalek (kop. LA); von Nikel dem Schalecker aufgegebene feste zu Schalek (kop. LA)

18. 5. 1220: Schaleker – (org. AS)

13. 11. 1320: Schalleker – (MDC VIII, št. 561, str. 165)

1323 Scharlach – (ONB 418)

6. 9. 1331: Fridrich von Schalek (MDC IX, št. 467, str. 144), detto, št. 468, str. 144 / opozorilo: Otorepec: MDC piše napačno: Schallek /

4. 8. 1345: ecclesia seu capella sancti Martini prope Schalek – (kop. LA)

16. 1. 1350: abbas ... monasterii Ob(er)nburgensis ... frater Wilhelmu t(em)p(or)e, que plebanatum ecclesie in Schaelach regebat – (org. LA)

1350: Salech – (ONB 418)

11. 11. 1353: dye vest Schalek – (kop. LA)

9. 3. 1358: ecclesiam in Schalach – (kop. LA)

26. 5. 1370: Niklas der Schaleker ... Ekhart ... Schaleker ... Schalekker – (org. AS)

26. 5. 1370: Elspet Niklas des Schaller(ers) wirtin ... die gueter ... vmb Schallek gelegen – (org. LA)

1370: vest Schallek – (ONB 418)

18. 5. 1371: die vest Schallek – (kop. LA)

24. 6. 1371: sand Merten per Schalek – (org. AS)

9. 11. 1375: mit ... Ekharts Schaleker – (Kfk, f. 220)

1379: Schalek (ONB 418)

1403/4: die vest Schalek ... Schaleker (Kfk, f. 220)

1403/4: zwischen Halek vnd des Newenhaus (Kfk, f. 238)

1407: hof gelegen Schalegg – (Kfk, f. 238)

1412: die vest Schalekg – (Kfk, f. 81')

2. 5. 1418: Schallekker – (org. ŠALj)

1421: ain hof helegen zu Schalekk – (Kfk, f. 96')

1421: 20 emper pergrecht zwischen Halekk vnd den Newnhaws – (Kfk, f. 96')

1424: Schellekch – (ONB 418)

1426: cappel in Schellekch – (Or 2, str. 318)

1436: vnser vessten Scheallekg ... mitsambt dem purgperg, item sechsvndzwainczikg hofstet darunder in Sannd Merten phar gelegen – (Cfk, f. 99')

1436: am Trniz mei Sannd Andres (Cfk, f. 100)

1441: die vessst Scellekg – (Kfk, f. 41)

1444: S. Andre – (Onb 418)

1457-1461: ain hueben vnder Schalekg ... genant am Entznig ... vnnd ain muel – (Cfk LA, f. 75)

1458: von hof gelegen ze Schalekg ... die vessten Schalekg mitsambt dem purkhperg, 26 hofstet darunder in Sand Martens pharr gelegen – (Kfk, f. 288)

1458: zwischen Schalekg vnd des Newnhaws – (Kfk, f. 288)

1458: Gruotz bey Sannd Andre – (Kfk, 2/9, f. 66')

31. 3. 1477: ad Sanctum Martinum prope Schallekg – (kop. LA)

ok. 1480: sloss Schalekh – (urb. Egkst., LA)

28. 10. 1497: Johannem Schelleger ... presbiterum - (CKSL)

14./15. stol.: vicarius capellae Sancti Martini ante Schalek – (UB IV, št. 125, str. 78)

prim. Škale

ŠALEŠKA DOLINA v območju Velenja
8. 3. 1282, ...

AS – Arhiv SR Slovenije v Ljubljani

Cfk – celjska fevdna knjiga v AS

CKSL – centralna kartoteka srednjeveških listin za Slovenijo pri Zgodovinskem inštitutu Milka Kosa ZRC SAZU

Gr – Fr. in M. Kos, Gradivo za zgodovino Slovencev v srednjem veku, Ljubljana, knjiga I-IV, 1902-1928

Kfk – fevdni knjigi krške škofije (Lehensprotokoll Gurk), 1) 2/8 (1403/4-1468, 306 fol., 2) 2/9 (1455-1469), 224 fol., ki ju hrani Koroški deželni arhiv v Celovcu

LA – Štajerski deželni arhiv v Gradcu

MDC – Monumenta historica ducatus Carinthiae I-IV + Ergänzungsheft. 1896-1915 ed. A. Jaksch; V-XII 1956-1972 ed. H. Wiessner

Or 2 – Ign. Orožen: Das Bisthum und die Diözese Lavant, II/1. Benediktiner-Stift Oberburg, Marburg 1876

RHSt – A. Redik, Regesten der Herzogtum Steiermark, I. Band 1308-1319. 1. Lieferung, Quellen zur geschichtlichen Landeskunde der Steiermark, VI. Band, Graz 1976

ŠALj – Škofijski oziroma Nadškofijski arhiv v Ljubljani

UB IV – H. Appelt – G. Pferschy, Urkundenbuch des Herzogtums Steiermark IV, 1960-1975

1990

Aktivnosti za rekonstrukcijo grajskih ruševin

Vrh ruševine¹²³

Grad Šalek pred obnovo¹²⁴

¹²³ <http://mapio.net/pic/p-26568759/>, 20. 11. 2017.

¹²⁴ Dostop na grad jamarski klub Speleos, večina fotografij: Dragutin Šafarić.

Foto dokumentacija iz gradbene dokumentacije za prenovo, februar 1989, foto Dragutin Šafarič in Peter Marinšek, arhiv Muzeja Velenje

1991/92

Zaščitna arheološka izkopavanja na gradu Šalek in obnova ruševine

Grad je na splošno trajna ruševina. V letih 1991 in 1992 so bila izvedena arheološka izkopavanja, ki so jim sledila obnovitvena dela, izvedena na območju celotne ruševine gradu. Zidovi so bili stabilizirani, ustvarjen je bil nov vhod s stopnicami na ruševino, dodana je bila ograja, ki preprečuje padce z ruševine. Arheološka izkopavanja so bila omejena na prostor med stolpom in obrambnim zidom.¹²⁵

Grajske ruševine med arheološkimi izkopavanji v letu 1991 (Danijela Brišnik, Šalek Castle ruins – protection, management, use-reuse, prezentacija, Velenje, 24. 8. 2017) ter gradivo za knjigo Brišnik, Ravnikar, Grad Šalek, arhiv R. P.

¹²⁵ Poročilo Radovana Cunje, Oddelek za arheologijo Univerze v Ljubljani, 6. 4. 1992 (arhiv Muzeja Velenje).

Ta in naslednje strani: povedne fotografije iz arhiva ZVKDS OE Celje iz časa sanacije gradu

Detajl okna na vzhodni fasadi

ZGORAJ: Slika zazidane primarne strelne line: Stopar, Grad. Med obnovo so originalno lino odprli - sedanje stanje line.

Grad Šalek pred in med obnovo. Z obnovo se je spremenil poprej nazobčani obris gradu.¹²⁶

Znatni deli zidov so bili na novo pozidani, ne da bi bila poudarjen stik med originalnim in novim.¹²⁷

Materialna kultura iz poznega srednjega veka in kasnejšega časa, ki je bila v veliki meri pridobljena tudi z zaščitnimi arheološkimi izkopavanji na gradu Šalek v letih 1991 in 1992, je bogata po količini in obliki: vse vrste kuhinjske keramike (različne vrste loncev, skled, krožnikov in drugih posod), preprosto oblikovanih in neloščanih - iz zgodnjih obdobj - in tistih iz 15. in 16. stoletja, bogato obarvanih v pisanih barvah in umetno okrašen. Eden najzanimivih predmetov je »šaleška pivska čaša«, čaša z vrsto odtisov, izdelanih s štirimi majhnimi geometrijskimi pečati. Številni so fragmenti oploščanih pečnic različnih oblik, motivov in barv, redki so kovanci, pa tudi okensko stekl in steklene čaše. Zelo poseben prestižni izdelek je zložljiva sončna ura z gradu Šalek.¹²⁸

¹²⁶ Slike iz: Poles, Pozojeva, 28, <https://www.pinterest.com/pin/445715694354167189/>, 18. 11. 2017.

¹²⁷ Drugače so ravnali npr. na gradu Raglan: ko so vrhove razrušenih zidov pokrivali z betonom, so ga z mehko membrano ločili od zidu. Ločilna plast omogoča, da je dozidava popolnoma reverzibilna: beton se da enostavno odstraniti na ločilni plasti, ne da bi pri tem poškodovali originalno tkivo. <http://www.buildingconservation.com/articles/life-for-ruins/life-for-ruins.htm>

¹²⁸ Danijela Brišnik: From late Antiquity to Šalek drinking cup. V: Velenje, razprave o zgodovini mesta in okolice, Mestna občina Velenje, Velenje, 1999, p. 87, 88.

Namizno posodje s Šaleka.

»Šaleška pivska čaša«

Pološčene pečnice s Šaleka

Steklena najdba s Šaleka.

Kovanci s Šaleka

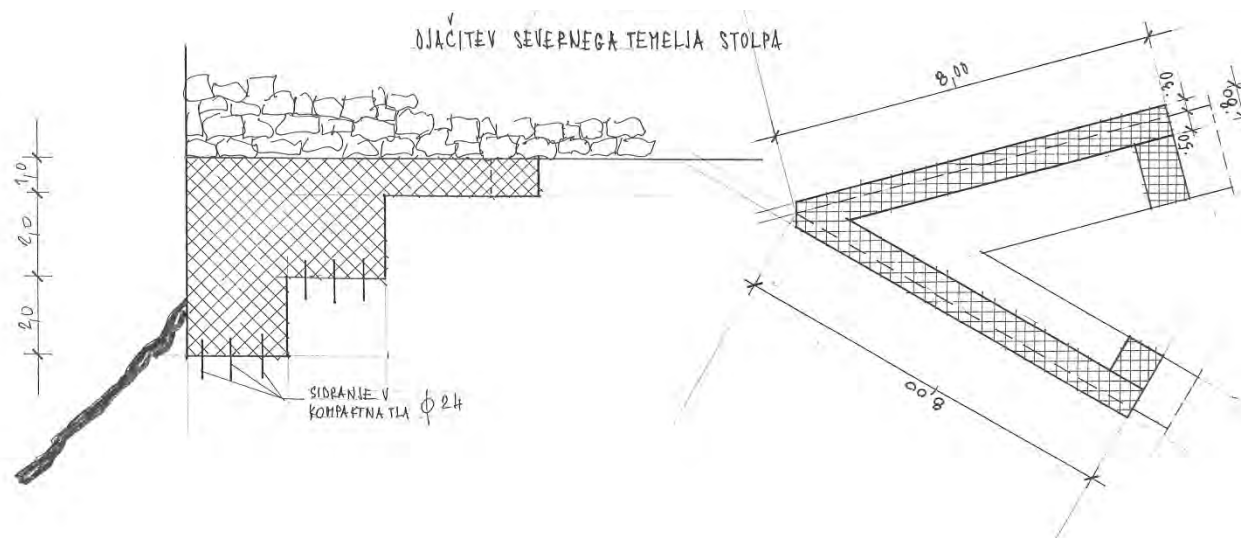

Zložljiva slonokoščena ura s Šaleka

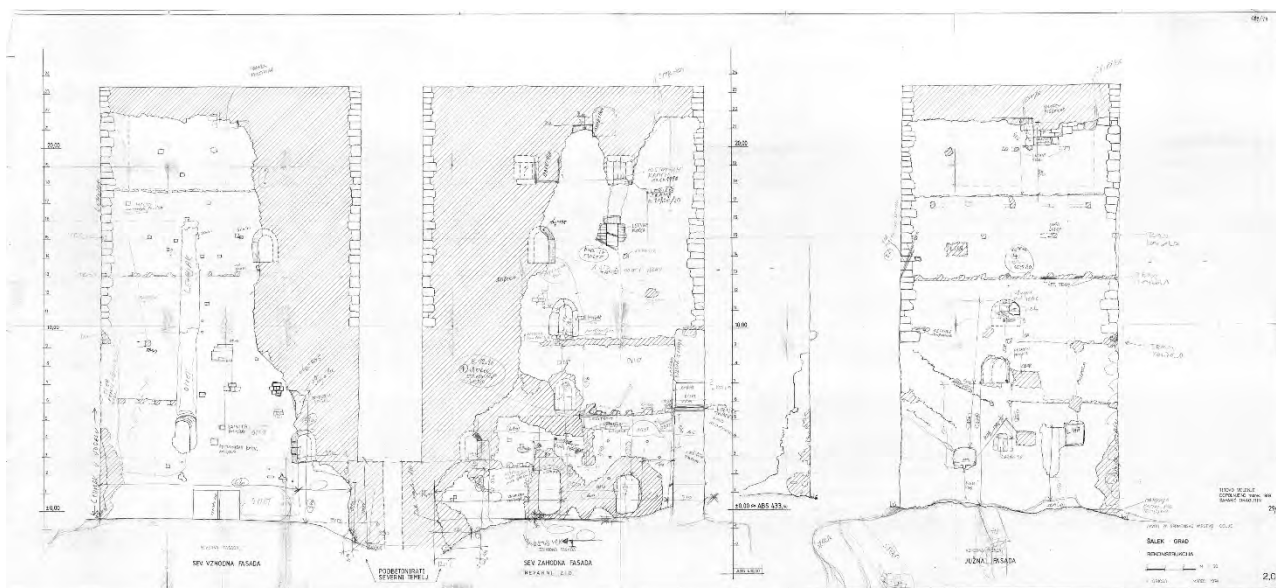
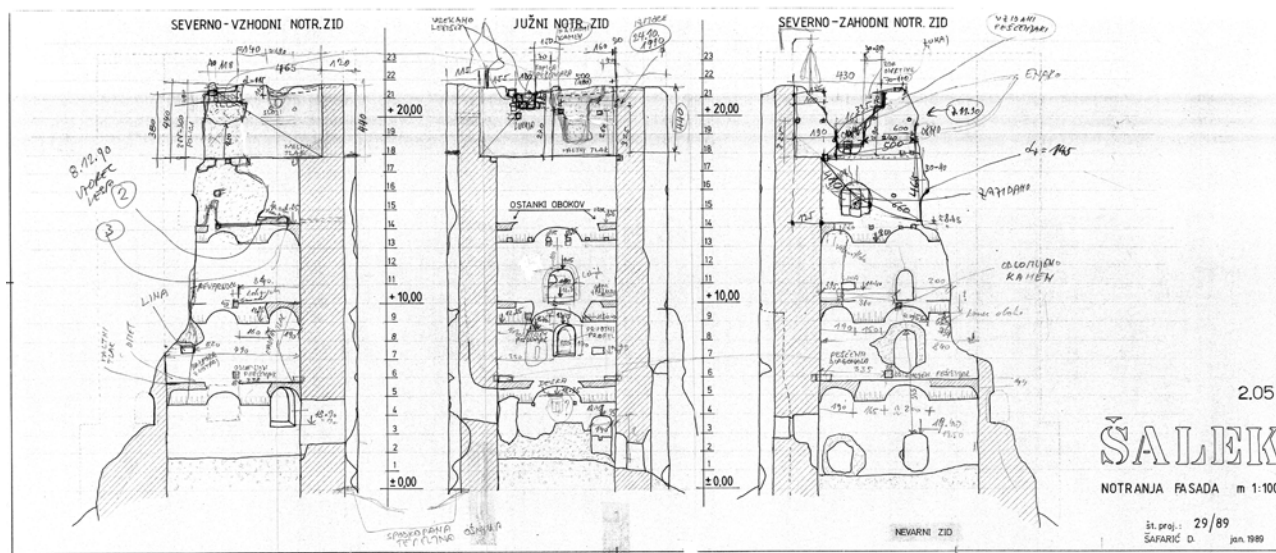

Kovinske najdbe s Šaleka

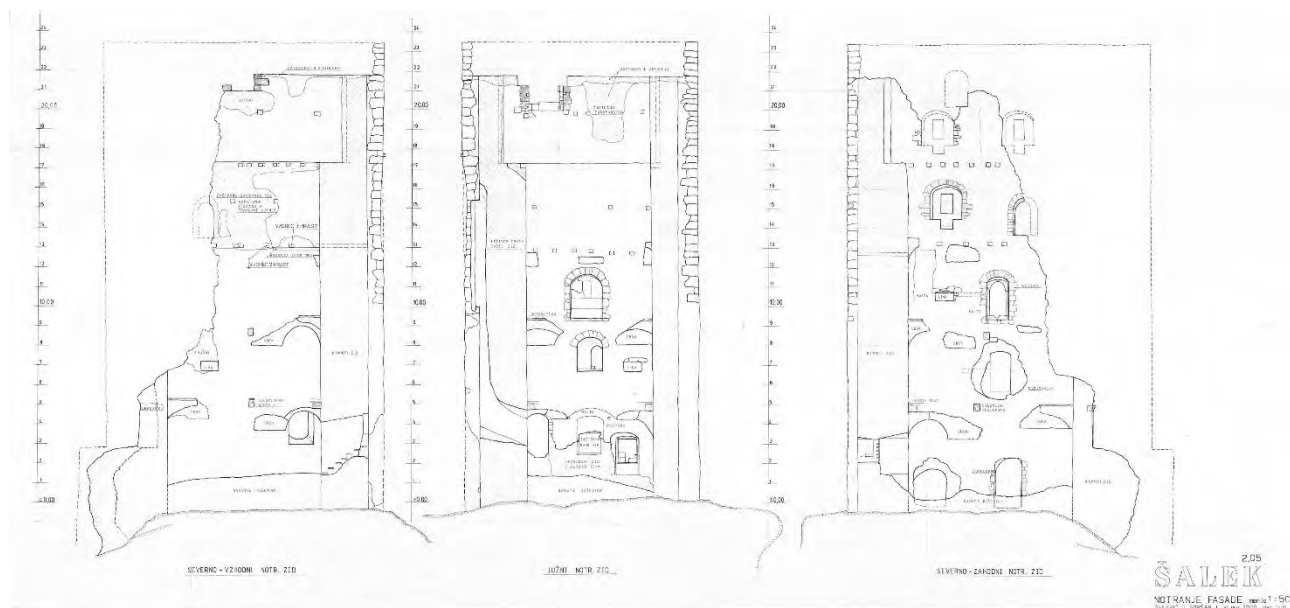
Vse fotografije so iz gradiva za knjigi: Brišnik, Ravnikar, Grad Šalek, 1999 ter Ravnikar, Šaleška, 2005.

Sistem ojačitve severnega temelja stolpa, ki je pred prenovo že visel v zraku, s podbetoniranjem. 129

Gradbena dokumentacija z vrisanimi opombami iz časa izvajanja obnovitvenih del, hrani Muzej Velenje. Razvidno je mdr., da so bili vzeti vzorci ohranjenega smrekovega lesa za analizo.

1995, 1999,

Zgodovinar Tone Ravnikar je na novo napisal zgodovino gradu Šalek, umestil zgodbo samega gradu v širši kontekst razvoja grajske mreže v Šaleški dolini,¹³⁰ vključujoč spoznanja Hansa Pircheggerja,¹³¹ Dušana Kosa,¹³² Jožeta Koropca,¹³³ Pavla Blaznika,¹³⁴ Petra Simonitija¹³⁵ idr.

Arheologinja Danijela Brišnik je opisala in ovrednotila najdbe arheoloških izkopavanj na gradu.

- Danijela Brišnik, Tone Ravnikar: **Grad Šalek**. Kulturni center Ivana Napotnika Velenje, Muzej Velenje, Založništvo Pozoj, Velenje, 1995.
- Danijela Brišnik, Tone Ravnikar: **Grad Šalek**. Kulturni center Ivana Napotnika Velenje, Založništvo Pozoj, Velenje, 1999.
- Tone Ravnikar: **V primežu medplemiških prerivanj**, Pedagoški inštitut, Ljubljana 2010.
- Tone Ravnikar: **Razvoj grajske mreže v Šaleški dolini do konca srednjega veka**. V: Šaleški gradovi viteza Gadolle, Knjižnica Velenje, Velenje 2015.

Znanstvene monografije
o gradu Šalek

Zgodovinar Tone Ravnikar je prikazal vzporednice med nastankom gradov Šoštanj in Šalek kot rezultatom kolonizacije / preselitve plemiških rodbin v Šaleško dolino s Koroške ter pred tem z južne Bavarske.

Z dokumenti, povezanimi z nastankom lastniške cerkve/grajske kapele sv. Martina v romaniki (12. stol.), je dokazal, da je Šaleški grad tedaj že stal. Prečistil je verigo lastnikov gradu in osvetlil njihov pravni status. Prikazal je grbe plemiških rodbin, povezanih s Šalekom. Osvetlil je pomen gradu v prostoru Šaleške doline skozi čas.

¹³⁰ Tone Ravnikar, Velenjski meščani v 13. stoletju? Šoštanjski vitezi ali vitezi iz Šoštanja v 13. stoletju, 1992. Gospodje Turnski v 13. stoletju, 1992. Posest grofov Vovbrških v Šaleški dolini, 1993. Šaleška dolina med 10. in 17. stoletjem, 2005. Po zvezdnih poteh: Savinjska in Šaleška dolina v visokem srednjem veku, 2007. ...

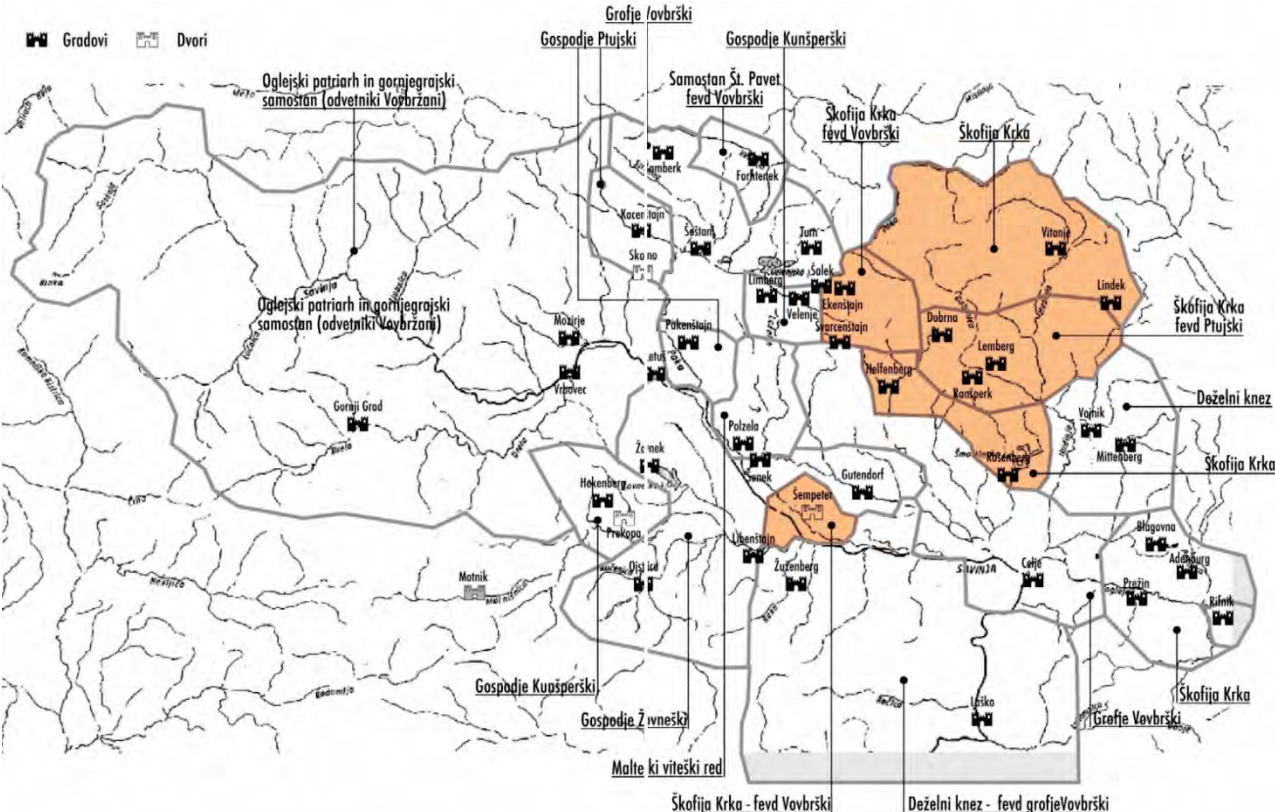
¹³¹ Hans Pirchegger, Die Untersteiermark in der Geschichte ihrer Herrschaften und Gülden, Städte und Märkte, 1962. Die Herrschaften der Bisthums Gurk in ehemaligen Steiermark, 1956.

¹³² Dušan Kos, Med gradom in mestom, 1994.

¹³³ Jože Koropec, Mi smo tu, 1985.

¹³⁴ Pavle Blaznik, Historična topografija slovenske Štajerske in jugoslovanskega dela Koroške do leta 1500, II del, 1988.

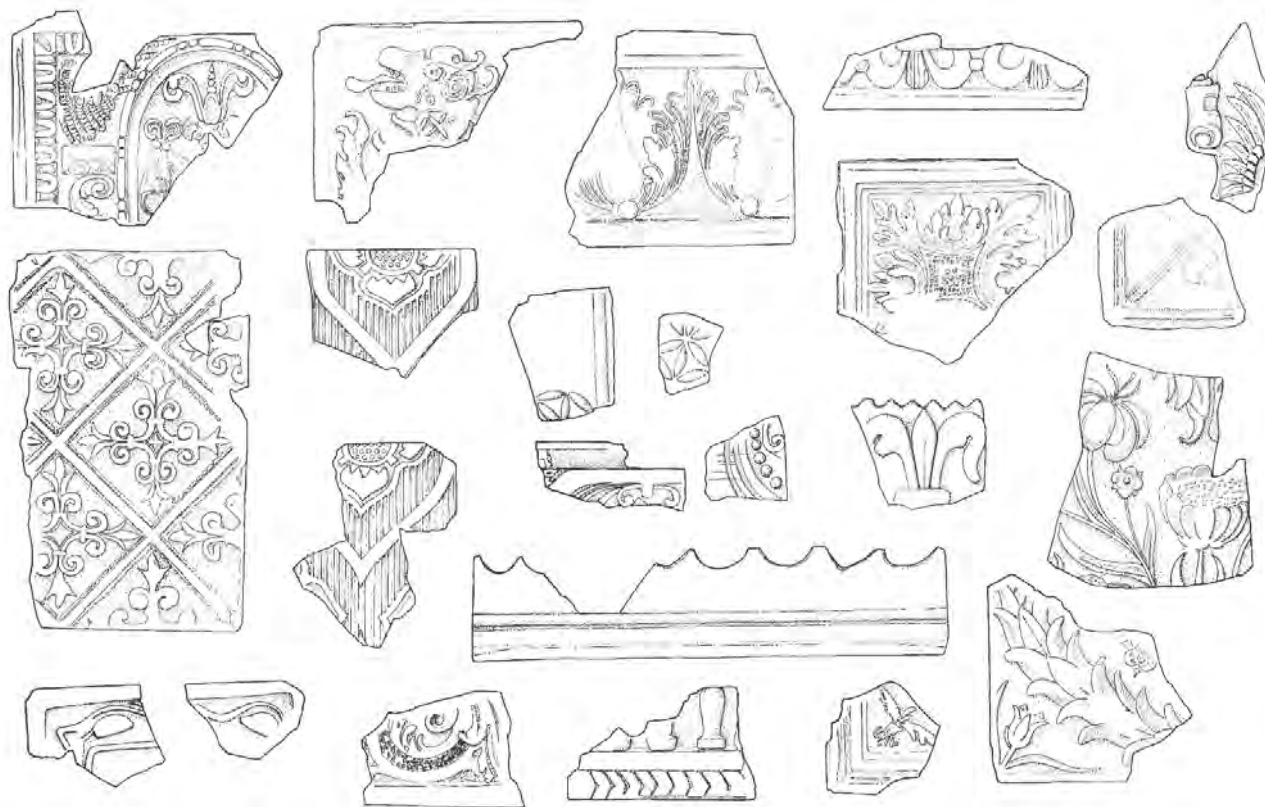
¹³⁵ Peter Simoniti, Huamnizem na Slovenskem in slovenski humanisti do srede XVI. stoletja.

Tone Ravnikar: Posestna struktura v Savinjski in Šaleški dolini.¹³⁶ Poudarjeno je ozemlje škofije iz Krke, katerega del je bil fevd Šalek.

Arheologinja Daniela Brišnik ugotavlja, da presenetljivo številne in raznovrstne arheološke najdbe pričajo o relativno visoki materialni/bivalni kulturi na Šaleku, prineseni predmeti po dokazujejo njegovo povezanost s sredozemskim svetom in svetom onkraj Alp. Med drobnimi najdbami s Šaleka izpostavi slonokoščeno sončno uro, opiše najdene novce, med kovinskimi najdbami opredeli puščične osti, spona, ključ, žebelje, igle, opiše najdbe iz stekla: drobce pivskega posodja, okenskih pihancev, steklenič in reprezentančnih kosov. Na osnovi najdenih odlomkov pečnic sklepa, da so grajske prostore ogrevali z desetimi do dvanajstimi pečmi. Pečnice so različnih kakovosti, obdelav (loščene, neloščene), iz različnega časa (14. - 17. stoletja) in zajemajo iz različnega likovnega/motivnega sveta, od zmajev do rastlinskih motivov, tapetnih vzorcev in renesančnega okrasja. Pestro profilirano in okrašeno keramično posodje obsega različno posodo za kuhanje in shranjevanje ter pisano slikano namizno posodo, najdeni so bili lonci, skleda in latvice, krožniki, pivsko posodje (mdr. čaša s pečatnim okrasjem in boka v tehniki majolike). *Brišnikova ugotavlja, da arheološke najdbe potrjujejo izsledke umetnostnozgodovinske stroke o nastanku gradu v romanski dobi in njegovi organski rasti skozi stoletja. O zidu na robu previsne skale, ki sega pod severni vogal grajskega stolpa in je starejši kot grad, pravi, da je bil bržkone narejen ob terasiranju skalne kope, da so pridobili več uporabnega prostora. Opozarja, da najdeni odlomki prostoročno izdelane slabo pečene keramike in svitkastega lonca ter ostanki stojk, ki nakazujejo obstoj lesenega objekta, bržčas kažejo na bivanje na skalni kopi pred postavitvijo gradu.*

¹³⁶ Ravnikar, V primežu, 442, 443.

Fragmenti nekaterih pečnic z gradu Šalek, risbe iz gradiva za knjigo Brišnik, Ravnikar, Grad Šalek, 1999.

2001, 2011

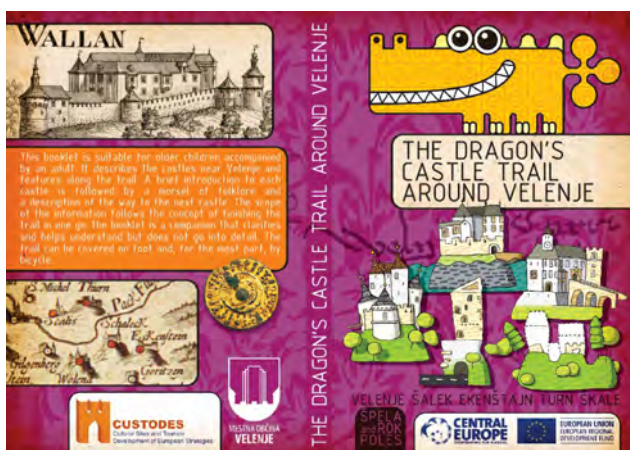
Zapiski Špela Poles & Pozojeva grajska pot okoli Velenja

Na mladinskem raziskovalnem taboru Erico - Velenje 1999 in 2000¹³⁷ ter ob pripravi vodiča za Pozojevo grajsko pot okoli Velenja (2011)¹³⁸ je Špela Poles zbrala lokalno ustno izročilo, med drugim tudi o gradu Šalek in okolici:

Šaleški grad naj bi bil samo stražni in opazovalni stolp Ekenštajnskega gradu, ki je bil pravi grad. Veže ju podzemni rov in še danes tla na nekaterih mesti votlo donijo in bobni pod nogami, če hodiš po grebnu med gradovima, kot bi skakal po sodu. Rov, v katere naj bi bil tudi zaklad, so večkrat zaman iskali. Vhod je menda na strani gradu proti Šafarju ali pa v skalah na zahodni strani, v špranji, ki se menda vsako leto »bolj zapira«. V špranji so domačini našli kamnite kroglice, s katerimi naj bi Turki obstreljevali grad Šalek. Drugi rov pa naj bi vodil s Šaleka na Velenjski grad.

Nekoč so Avstrijci z načrti iskali po skalovju, da bi na hrbtu hriba našli rov, a jih je nek gospodar nagnal in dal luknjo, ki so jo odkrili, zazidati, kar naj bi se še opazilo. Tudi Šaleški fantje so hoteli s kopanjem najti rov med gradovima, a jim žanadrmerija ni pustila.

Luknja podzemnega rova menda sega v skale pod grad tam, kjer je bil Kolavtarjev svinjak. Pred njo so našli človeške kosti, a brez lobanje. Prepeljali so jih na pokopališče k sv. Martinu. V luknjo naj bi metali nepokorne podložnike. Prav tam je še ne dušnik. Od Pavlovega korita (studenca) vodi še en hodnik v pečovju blizu Košanovega skalovja. V grajskih ruševinah je zaklad. Ključ do njega naj bi bil v (danes podrti) Šafarjevi hiši pri vhodnih vratih.

Naslovnica vodnika po Pozojevi grajski poti okoli Velenja

Pot med gradovima Šalek in Ekenštajn

¹³⁷ Poles, Grad, 280.

¹³⁸ Poles, Pozojeva, 36-38. Informatorji: Ciril Špital, Šalek 22, Velenje. Pavla, Alenka čas, Cesta X/34, Velenje. Tudi: rokopis Alenke Čas iz leta 1964 po pripovedovanju mame Mire Čas. Mici Martinc, 1924, Cesta v Bevče 3, Velenje. Štefanija Prislán, 1914, Šalek 25, Velenje. Tudi njeni zapiski. Manja Janežič, Cesta I/16, Velenje. Jože Vanovšek, 1919, Koroška cesta 33, Velenje. Elizabeta Založnik, Lipa 1, Velenje.

Ko so tlačani morali še trdo delati za gospodo v mogočnih gradovih, je na gradu Šalek živela zelo krita graščakinja. Podložnike je nemilo preganjala k delu. Ko je nekoč na mučilnici grozne muke trpel uporen kmet, ki ni hotel dati desetine, je bilo konec njenega gospodovanja. Kmet jo je preklel. V tistem hipu se je odprla skala in v razpoko pogoltnila hudobno graščakinjo z mučilnico vred. Še dolgo so se tlačani spominjali zaklete graščakinje.

Zgodilo se je 19. stoletju, ko so prvi rudarji hodili peš na delo v jamo. Bil je silvestrski večer. Rudar iz Bevč se je po »šihtu« še zadržal v krčmi in se proti polnoči vračal domov – po kolovozu navkreber proti Bevčam. V cerkvenem zvoniku je pričelo biti polnoč. Pospešil je, a obstal kot okamenel: iz razvalin šaleškega gradu je pridrvela ognjena kočija z žarečimi konji, ki jih je vodila črna gospa, sedeča v kočiji. Kočija je bliskovito preletela pot do starega gradu Ekenštajn in izginila med razvalinami. Ura je odbila, otrpli rudar pa od strahu ni zmozel niti koraka več. Zjutraj so ga našli napol zmrznjenega v snegu. Šele po nekaj dneh je okreval in povedal ljudem, kaj je videl. V kočiji naj bi bila zakleta graščakinja, ki ne najde miru. Vsakih sto let se na silvestrovo prepelje z ene razvaline na drugo. Če bi pogumen človek upal ustaviti ognjene konje, bi jo rešil. Tako pa v tihih nočeh še vedno zavija in joče v krošnjah smrek okoli gradu Šalek.

Ilustracija zgodbe o grofici, ki vozi gorečo kočijo, iz vodnika po Pozojevi grajski poti okoli Velenja.

Kamniti sedež v skalah pod gradom.

Tik pod obzidjem gradu Šalek so pred skalno votlino otroci imeli kamniti sedež, od koder je bil razgled na vas Šalek in proti Velenjskemu gradu.

2018

Projekt Ruins

V sklopu projekta Ruins, v katerega je bila vključena Mestna občina Velenje, je potekala vrsta aktivnosti s ciljem, da se izdela upravljavski načrt gradu.

Publikacija ZVKDS OE Celje

ZVKDS OE Celje je izdal publikacijo o gradu, ki prinaša zadnja umetnostnozgodovinska in konservatorska spoznanja.

Risbe fasad z vrednotenjem pomembnosti, Debevec, 2018.

Zgodovina gradu Šalek

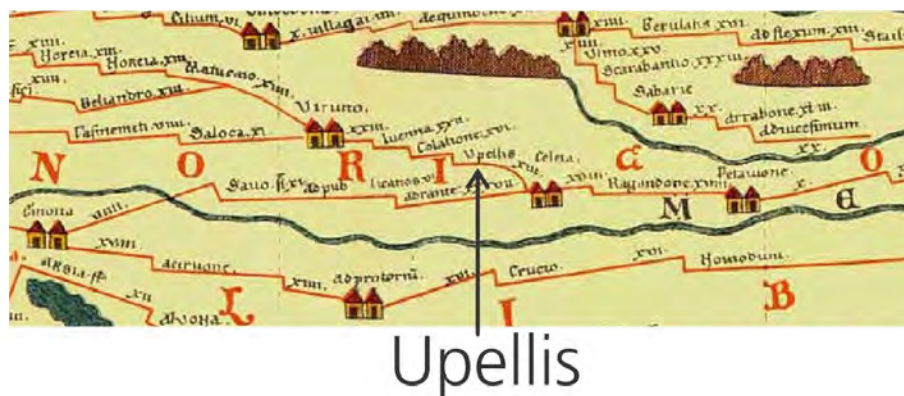
Zgodovina območja, posesti in razvojne stopnje

PRAZGODOVINA

Šaleška dolina in okoliški griči so privlačili naseljence od zgodnjega kamenega dobe naprej. Na vzhodnem robu Šaleške doline, v jami Špehovki (nad reko Pako na pobočju Tisnika) so odkrili ostanke obiskov ali kratkotrajnega bivanja ledenodobnega človeka. Predmeti iz kamna in kosti pripadajo obdobju Aurignacien. Jama je bila naseljena približno istočasno kot jama Mornova zijalka na severozahodnem robu doline. Kasnejše najdbe majhnih nožev in kostnega rezila pripadajo kulturi Gravettien. Ljudje so obiskovali Špehovko tudi v mezolitiku.¹³⁹ V dolini so bile najdene tri polirane kanite sekire iz pozne kamene dobe (neolitika) in bakrene dobe. Bronasto dobo predstavljajo fragmenti ročno izdelane, slabo žgane keramike z gradu Šalek, čeprav je negotovo, če je bila na kasnejšem grajskem griču tudi stavba iz tistega časa. Najdbe iz železne dobe so sulične osti iz vasi Bevče blizu Šaleka in bronaste zapestnice iz Špehovke.¹⁴⁰ Tudi naselbinsko ime rimske poštne postaje Upellis naj bi bilo predrimsko / predromansko.¹⁴¹

RIMSKA DOBA

Z intenzivnim rimskim osvajanjem današnjega slovenskega ozemlja v letih 35. in 22. pr. n. št. je Šaleška dolina padla pod administracijo noriškega kraljestva, ki je bilo v letih 41. in 54. n. št. vključeno v rimsko državo kot provinca. V bližini Šaleka so bili najdeni ostanki rimske opeke v Stari vasi in Šmartnem, kjer so našli tudi rimsko grobno tablo, ki jo je Publius Aelius Speratinus in ženi Candidi postavil sin Sperat.¹⁴² Po dolini so našli številne romanske kovance. Na zemljevidu rimskega cesarstva (Tabula Peutingeriana) je prikazana poštna postaja Upellae na razdalji 13 rimskih milj od Celeie (Celja) in 16 rimskih milj od Colatiae (Slovenj Gradca) – na ustrezni razdalji sta dve današnji naselji, Velenje in Vitanje. Številni zgodovinarji so razvili teorijo, da leži Upellae v Škalah ali pri Stari vasi pri Velenju¹⁴³ na vicinalni rimski cesti, ki je vodila od Celja in vstopila v Šaleško dolino pri Šaleku, peljala skozi Upellae / Staro vas pri Velenju, dalje preko Mislinjske doline do Starega trga pri Slovenj Gradcu in naprej na Koroško.¹⁴⁴

Navedba kraja Upellis v rimskem Noriku, domnevno je to Stara vas pri Velenju/Šaleku, na rimskem zemljevidu Tabula Peutingeriana.¹⁴⁵

¹³⁹ Mitja Brodar: *Ledenodobni ljudje v Šaleški dolini*. V: Velenje, razprave o zgodovini mesta in okolice, Mestna občina Velenje, Velenje, 1999, p. 54.

¹⁴⁰ Danijela Brišnik: *Od kamnitih sekir do terre sigillate*. V: Velenje, razprave o zgodovini mesta in okolice, Mestna občina Velenje, Velenje, 1999, p. 69.

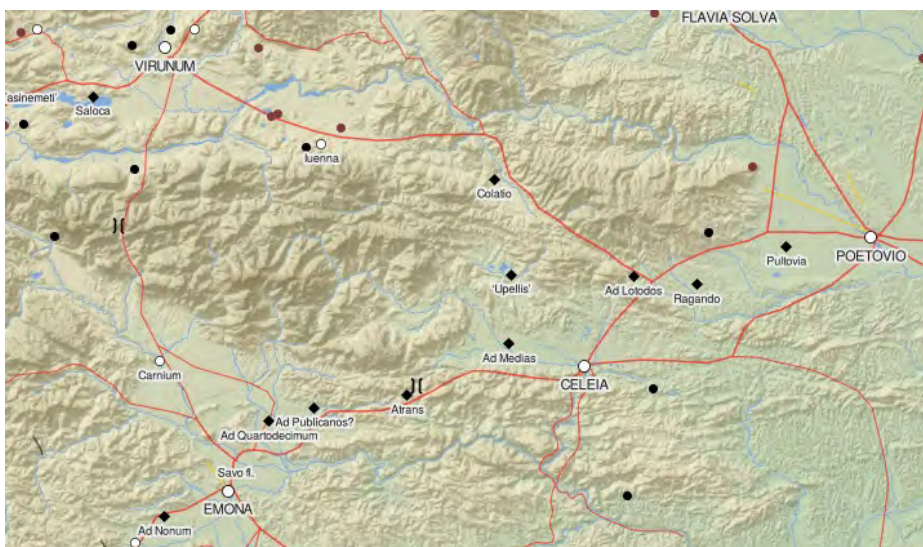
¹⁴¹ Repanšek, Keltska, 31.

¹⁴² Prepis in prevod Milan Lovenjak, Poles, Poskok, 8.

¹⁴³ Dr. Milan Ževart (1949: Upellae = Velenje? Seminarska naloga. Arhiv Muzeja Velenje.), dr. Jaro Šašel (1954: Upellae – Vitanje? Zgod. čas. 8, 125 ss), dr. Jože Hudales (1989: Kakšno je bilo Velenje v rimskih časih, v: Šaleški razgledi 2: Prispevki k zgodovini Šaleške doline, 9 ss), dr. Tone Ravnikar (1989:). Digital Atlas of the Roman Empire, <http://imperium.ahlfeldt.se/places/13842.html>, Marjeta Šašel Kos, The early urbanization of Noricum and Pannonia. V: Roma e le province del Danubio, 2009. http://iza.zrc-sazu.si/pdf/Sasel_Kos_Early_urbanization_2010.pdf

¹⁴⁴ Brišnik, Danijela: *From late Antiquity to Šalek drinking cup*. V: Velenje, razprave o zgodovini mesta in okolice, Mestna občina Velenje, Velenje, 1999.

¹⁴⁵ <https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/5/50/TabulaPeutingeriana.jpg>, 7. 10. 2017.

Cestna mreža v
Rimski dobi¹⁴⁶

Šalek naj bi stal prav na tovorni poti od Dobrne do sv. Ahaca: »Ta gre od Dobrne preko sv. Janeza na Vinski gori, sv. Miklavža, ob ruševini Šalek, teče nato preko Sv. Brica, Sv. Vida in se izteče v bližini cerkve sv. Ahaca na veliko rimsko itinerarno cesto, ki vodi od Celja proti Virunumu.« *

* Razprave, Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Razred za zgodovinske in družbene vede, Ljubljana 1969, 350.

https://books.google.si/books?id=BIaOQAAMAAJ&q=schalleg&dq=schalleg&hl=sl&sa=X&ved=2ahUKewjBvNPOn5LjAhUo_SokHeHqCdk4ChDoATABegQIARAI - Planko, Upellae, navaja, naj bi bila na Graški gori poganski tempelj, verjetno mitrej, ter starokrščanska cerkev iz 5. ali 6. stoletja (po Petru Petruju, Ilustrirana zgodovina Slovencev 1979). Bržčas gre za »Graško goro na Gosposvetah« oz. Graški holm = Grazerkogel – prim. Petru, arheološka, ter Peter Petru, Matija Žargi, Narodni muzej v Ljubljani, Obzorja, 1983, str. 19. <https://books.google.si/books?id=LKgfAQAAMAAJ&q=Gra%C5%A1ki+gori+na+Gosposvetah&dq=Gra%C5%A1ki+gori+na+Gosposvetah&hl=sl&sa=X&ved=0ahUKewjmlfGG1J3jAhVRpYskHS7IDmEQ6AEIJzAA>

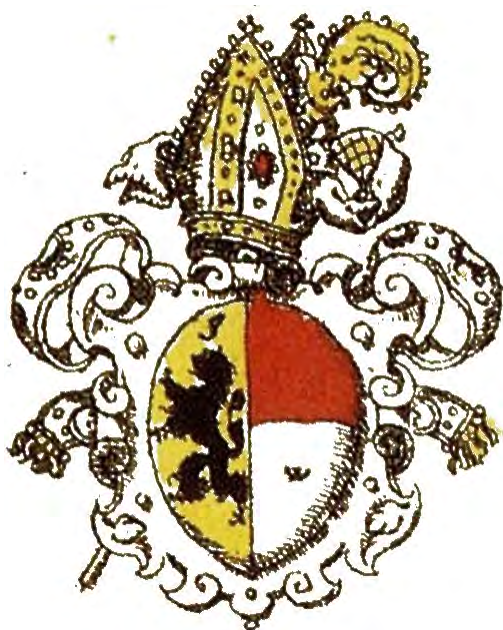
¹⁴⁶ <http://imperium.ahlfeldt.se/places/13842.html>

Drugače: Pahič Stanko: Doslej neraziskan odsek rimske ceste Celeia – Poetovio. V: Razprave Dissertationes VI, Slovenska akademija znanosti in umetnosti, razred za zgodovinske in družbene vede, Ljubljana 1969. 'Zaradi tega ne morem pritrditi tezi, ki jo je razvil J. Šašel, Zgodovinski časopis 8, 1954, 125 ss, o poteku virunske ceste prek Velenja, saj se zdi njegovo opiranje samo na še nepreiskane antične seliščne najdbe pri Velenju, nezanesljivo srednjeveško tradicijo (ki opozarja, kot je navedeno v op. 6., da je bil prehod prek Plešivca uporaben le za lažje tovore, medtem ko so vozili »težje vozove, naložene s češpljami in žitom, čez Dobrno, Vitanje, Slovenj Gradec na Solnograd, od koder so sse vračali naloženi s soljo) in golo primerjanje geografskih danosti Velenja in Vitanja (Upellae je bila na cesti med Celejo in Colatije, pač le mutatio kot npr. Ivenca na poti prej ter morebiti Zg. Dovže pol poti dalje) ob pomanjkanju vmesnih antičnih najdb premalo za dokaz virunske ceste prek Velenja. / ... / K Šašlu, ki se v topografsko dokazovanje svoje trase rimske ceste ne spušča, prim. Ferkov oris ceste čez Lošperk v FTB 1900, 5 ss /.../ v poročilu graški hranilnici za leto 1892 (z dne 15. 1. 1893), medtem ko tu omenja tudi »eine ungeahnte herrlich gebaute Römerstrasse« južno od cerkve sv. Ahaca v smeri domnevno proti Velenju, v poročilu graški hranilnici za leto 1894 (z dne 12. 1. 1895) pa še vicinalno cesto od Dobrne do Velenja ter tovarno pot od Dobrne do sv. Ahaca: »Dieser geht von Neuhaus über St. Johann am Weinberg, St. nicolai, vorbei an der Ruine Schallelegg, läuft dann über sv. Britz, St. Veit und mündet in der Nähe der St. Achazkirche in die grosse römische Itinerarroute ein, die von Celeia nach Virunum führte.«'

SREDNJI VEK

Poznavanje obdobja pozne antike, časa velikih selitev in zgodnjega srednjega veka je v Šaleški dolini slabo, vendar je bila tu najdena keramika iz pozne antike, leta 2019 pa slovanski grobovi iz 3/3 9. stoletja v cerkvi sv. Martina: z izjemno bogatimi dodatki predvsem ženskega nakita – ogrlic, prstanov, obsenčnih obročkov, kar kaže na pomembne predstavnice ženskega spola takratnega časa.¹⁴⁷ Morda je bila na hribu Gradišče višinska utrdba. Naselje Družmirje je domnevno dobilo ime po slovanskem gospodarju / voditelju, imenovanem Tresmir. Cerkev sv. Jurija na Škalah, omenjena v začetku 12. stoletja, je imela status »prafare« (prvotne župnije), ki ga imajo samo najstarejše cerkve in središča kolonizacije.

Grad Šalek je bil zgrajen v prvi polovici 12. stoletja. Svobodni vitezi Šaleški so najverjetneje prišli s Koroške in prej z Bavarske (skupaj z gospodarji bližnjega Šoštanja / Kacenštajna), kolonizirali zemljo in postavijo svojo lastniško cerkev/grajsko kapelo sv. Martina. Prvotna družina je ohranila grad v lasti do sredine 13. stoletja. V tistem času je prvotno svobodno družino zamenjala nova, tudi imenovana po gradu Šalek, vendar podrejena škofiji v Krki na Koroškem, ki je - s pridobitvijo Šaleka - zaokročila škofijsko posest na vzhodnem delu Šaleške doline, segajočo od Dobrne do Vinske Gore, prek Lipja in Bevč do Šaleka. Krški škof je grad Šalek kot fevdalno posest podelil grofom Vovbrškim, katerim so ga upravljali ministeriali.

Grb Krške škofije¹⁴⁸ in grofov Vovbrških.¹⁴⁹

¹⁴⁷ <http://www.vtvstudio.com/pri-cerkvi-sv-martin-v-velenju-odkrili-staroslovanske-grobove/>

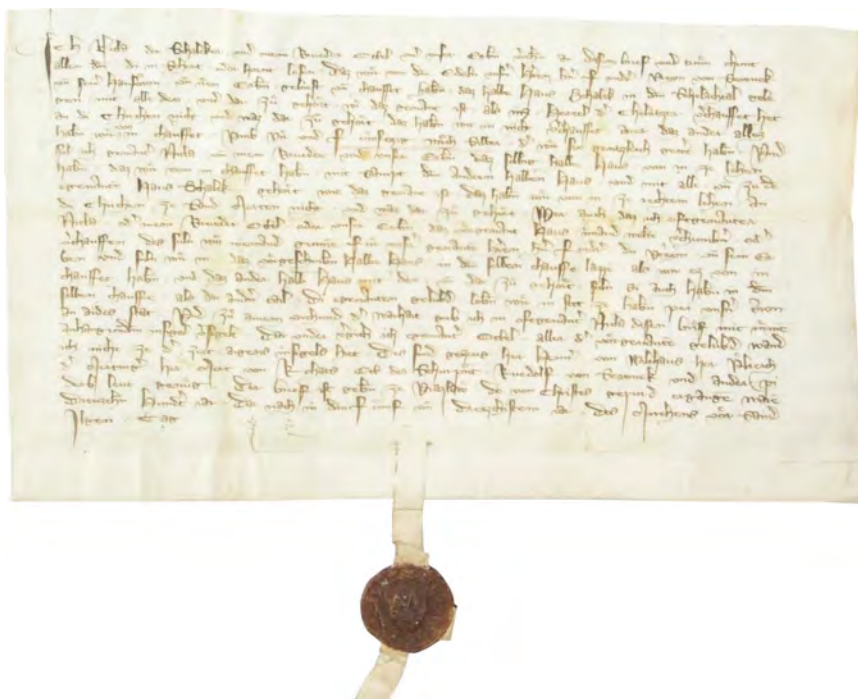
¹⁴⁸ Johann Siebmacher: Neue Wappenbuch, https://de.wikipedia.org/wiki/Liste_der_Bisch%C3%B6fe_von_Gurk-,Klagenfurt#/media/File:Gurksiebmacher.jpg, 29. 10. 2017. http://www.wappenbuch.de/pages/wappen_12_Siebmacher.htm, 29. 10. 2017.

¹⁴⁹ Colours: Aleksander Hribovšek: The coat of arms of the Count of Cilli (Grbi grofov Celjskih), http://www.grboslovje.si/novice/2015_4_15_0001.php, 5. 11. 2017. Ravnikar, Grbi, 88, indicates the field was primarily red.

Grofje Vovbrški so konec 13. stoletja nadzirali večino Šaleške. Egeloff in Sigfrid iz Šaleka sta omenjena leta 1264, v začetku 14. stoletja pa sta omenjena Wulfing in brata Leutold in Friedrich iz Šaleka.

Leta 1314 sta Nikolaj in njegova žena Adelheid s Šaleka prodala grad Šalek Nikolajevemu bratu Ottu in Offmaini z bližnjega gradu Eckenstein.

Ko so leta 1322 umrli Vovbrški grofje, so Šaleški izkoristili priložnost in s soglasjem krških škofov je grad postali njihova fevdalna posest. Vendar so kmalu morali priznati nadvlado mnogo močnejših gospodov Žovneških. Ti so popolnoma obvladovali Šaleško dolino (razen gradu in trga Velenje). Leta 1335 je krški škof podelil gradove Šalek in Ekenštajn kot fevdalno posest gospodom Žovneškim. Gospodje Šaleški so postali Žovneški vazali, kmalu zatem pa so zapustili grad, da so upravljali druga posestva (Podčetrtek) za gospode Žovneške (ki so takrat že postali grofje Celjski). Čeprav so služili drugje, so gospodje Šaleški ohranili večja posestva v Šaleku (leta 1404 so bila lasti Doroteje, hčerke Ekharda Šaleškega, ki je služboval v Vipavi).

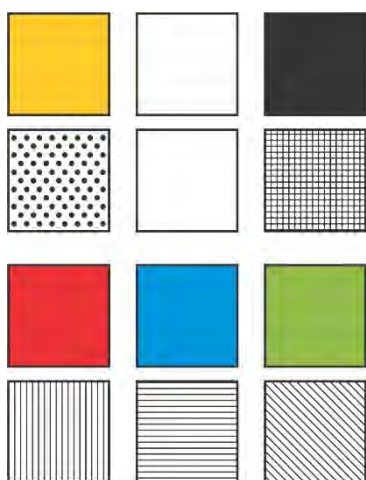
Grb gospodov Žovneških.

Odkup zastavljene polovice gradu Šalek s pripadajočim od Friderika Žovneškega in prejem v fevd. SI AS 1063/4034, 8/30/1335: Brata Nikolaj (Nicla der Schaleker) in Oton (Ottel) s Šaleka naznanjata, da sta odkupila od Friderika Žovneškega (Fridreichen vreyen von Sewnek), njegove žene in dedičev (zastavljeno) polovico gradu Šalek (Schalek), ki leži v Šaleški dolini (Schelachtal) z vsem pripadajočim, kot jima je to prodal Hertel Kollnitzer (Hertel der Cholntzer). Obenem sta prejela od Žovneškega to polovico, razen cerkve sv. Martina, v fevd.¹⁵⁰

¹⁵⁰ <http://arsq.gov.si/Query/detail.aspx?ID=132015>, 29. 10. 2017, Foto: <http://arsq.gov.si/Query/bild.aspx?VEID=168364&DEID=10&SQNZNR=1>, 29. 10. 2017.

Pečat Nikolaja s Šaleka in povečava grba s tega pečata.¹⁵¹

Po opisu iz Arhiva Slovenije je to: »Okrogel viseči pečat iz naravnega voska, pritrjen s pergamentnim trakom. Podoba: grb (polje deljeno, zgoraj dve konici). Legenda: † S. NICOLAI * DE * SCHALEK.« Na grbu s pečata je vidna šrafura na spodnji polovici grba: vzporedne padajoče črte, ki pomenijo zeleno barvo.

Heraldične barve in šrafure

Grb Nikolaja s Šaleka: spodnje polje je zeleno

¹⁵¹ <http://arsq.gov.si/Query/bild.aspx?VEID=168365&DEID=10&SQNZNR=1>, 5. 11. 2017.

Grb grofov Celjskih

Grad Šalek so za grofe Celjske upravljali sekundarni vazali oz. so ga grofje podeljevali v sekundarni fevd. Tako je grof Friderik I. Celjski leta 1353 podelil v fevd **Niklu / Nikolaju Ojstriškemu / Kienberškemu** (z gradu Osterwitz-Ojstrica pri Dravogradu) »uglednejši grad Šalek« – uglednejši kot gradič Vuzenica / Kienberg.¹⁵²

Grb s pečata Nikla z Ojstrice (Kimberšega / Ojstriškega). ARS ZL 1353 XI 11.¹⁵³

Glede na vrednost gradu D. Kos¹⁵⁴ deli gradove in njihove lastnike na:

- do 30 mark srebra: nižji vitezi;
- 30-200 mark srebra: gospodje in pomembnejši vitezi – v to kategorijo je spadal Šaleški grad;
- 200-800 mark srebra: ugledni gospodje;
- 800 in več: grofje in visoki gospodje.

Leta 1371 je imel gradova Šalek in Rifnik (Reicheneck) od Celjskih v fevdu Hans / Mert / Martin II **Rifniški** (1338, † pred 6. X. 1404). Njegovi hčerki Katarina in Agneza¹⁵⁵ sta leta 1428 prodali grad družini **Sebriaških**. Grad se takrat omenja kot vest Schallek.

¹⁵² Kos, Vitez, 334. ARS ZL 1353 XI11

¹⁵³ Po: Kos, Gradovi, 334.

¹⁵⁴ Kos, Vitez, 83.

¹⁵⁵ Boris Hajdinjak: Dobrnski do začetka 15. stoletja <https://docplayer.org/107519414-lz-zgodovine-dobrne-uredil-miha-preinfalk.html> omenja samo Agnezo. Dobrna, Kronika 62/2014, str. 387.

Grb gopodov Sebriških iz kapele sv. Jurija na Ljubljanskem gradu.

Pečat z žigom Sebriških

Leta 1437 naj bi Šalek Celjski grofje podelili v fevd Thiemu Hantschkenu – tako celjska fevdna knjiga. Leta 1516 so bili lastniki gradu dediči Davida Sobrijaškega; to so bili Perneški, Rakniški, Kainaški in Lambergerji, ki 1542 potrdijo svoje deleže.

Iz družine Sebriških izhaja Ahac (Acacio de Sobriach, A. Sebriache de Sachlleck¹⁵⁶ / della Carniola¹⁵⁷ / Carinthiano¹⁵⁸), ki se je leta 1466 vpisal na dunajsko univerzo, kjer je 1470 magistriral. Med 1475 in 1479 je študiral v Padovi, bil župnik v Laškem (1486), med letoma 1487 in 1500¹⁵⁹ pa 53. tržaški škof. Velja za vidnega teologa in humanista svojega časa.¹⁶⁰

Žiga Sebriški je bil dvakrat kranjski deželni glavar (prvič kot 36. glavar: 1463 – 1467 in drugič kot 38. glavar: 1470 – 1482, ko je umrl).¹⁶¹

Leta 1458 je krški škof predal Žigi Sebriškemu v fevd grad s 26 domci in 36 daleč naokoli raztresenih kmetij, med katerimi je bilo tudi že precej opustelih. K posesti je spadalo več gozdov, celoten hrib Koželj in pravica do ribolova v Paki od Hude luknje do meje z velenjsko gosposčino.¹⁶²

Po nekaterih virih naj bi Celjski grofje ta fevd pridobili v svojo svobodno last - alod. Grad naj bi tako po njihovem izumrtju leta 1456 prešel v deželnoknežje roke, ti pa naj bi ga nato prodali naprej.¹⁶³ Drugi viri temu nasprotujejo, saj naj bi 1458 s šaleško posestjo še vedno razpolagal krški škof.

¹⁵⁶ Ravnikar, Grad Šalek, 29.

¹⁵⁷ <http://www.istrianet.org/istria/religion/history/bishops.htm>, 30. 10. 2017.

¹⁵⁸ F. Ireneo della Croce: *Historia antica, e moderna: sacra e profana, della citta di Trieste, celebre colonia de' cittadini romani ...*, Venezia, 1698. https://books.google.si/books?id=1qbEaTn8MRMC&pg=PA7-IA8&lpg=PA7-IA8&dq=Acacio+de+Sobriach&source=bl&ots=93_3Sz9r5k&sig=HWMHp0WXZPYSt6GMWuXII_e70IY&hl=sl&sa=X&ved=0ahUKEwjEgrS545fXAhVKfxoKHUUPAbY4ChDoAQg1MAI#v=onepage&q=Acacio%20de%20Sobriach&f=false, 30. 10. 2017.

¹⁵⁹ Umrl 29. 12. 1500. *Archeografo triestino*, Società di Minerva, 1921, p. 221.

¹⁶⁰ Ravnikar Tone: *Razmišljanja ob nekaterih odprtih vprašanjih iz preteklosti Šaleške doline*. V: *Šaleški razgledi 2*, Prispevki k zgodovini Šaleške doline. Kulturni center Ivana Napotnika, Titovo Velenje, 1989, 26.

¹⁶¹ https://sl.wikipedia.org/wiki/Seznam_de%C5%Beelnih_glavarjev_Kranjske, 5. 11. 2017. Na freskah v kapeli sv. Jurija na Ljubljanskem gradu sta letnici 1466 in 1487. Zaporedno številčenje po seznamu v Valvasor, *Deß Hochlöblichen*, 21, 22. https://books.google.si/books?id=YWxUAAAcAAJ&pg=PA21&lpg=PA21&dq=sigmund+seabriach&source=bl&ots=YBUWY8oksZ&sig=9hGYXOnBB-vHkUOF_Zt2WGE0hal&hl=sl&sa=X&ved=0ahUKEwiyzdS85qfXAhWFSRoKHcr8D9AQ6AEIQzAF#v=onepage&q=sigmund%20seabriach&f=false. http://www.grboslovje.si/novice/article_2010_09_17_0006.php, 5. 11. 2017.

¹⁶² Opis gosposčine po celjskem urbarju 1437 in fevdni listini 1458. Orožen, Dekanat Schallthal, 147-148, Pirchegger, Untersteiermark, 223, Stopar, Šalek, 7, Ravnikar, Grad Šalek, 30.

¹⁶³ https://sl.m.wikipedia.org/wiki/Grad_%C5%A0alek

POZNA GOTIKA IN RENESANSA

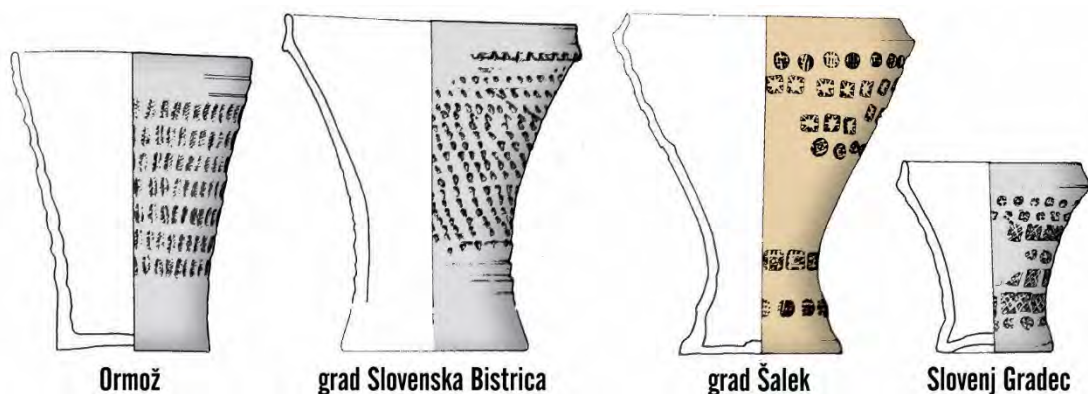
Iz časa, ko je bil Šalek v lasti Celjskih, ga vsaj trije sklopi najdb povezujejo s širšim celjskim območjem: čaša tipa Celje (Šaleška pivska čaša) z vtisnjenimi pečatki, kvadratni tlakovci z motivom štirilistov, s kakršnimi je tlakovana šaleška cerkev, ter pečnice.

Tlakovci iz neglazirane žgane gline so domnevno izdelek domače delavnice, ki je v 15. stoletju delovala na območju Savinjske doline, in so bili najdeni na gradu Žovnek ter v cerkvah sv. Andreja v Šaleku in sv. Matevža v Šmatevžu pri Gomilskem.¹⁶⁴

Opečni tlak v cerkvi sv. Andreja: primarno narejen za cerkev ali prenesen z gradu, ko je bil ta opuščen konec 18. stoletja?

»Gotske čaše vrste Celje (so) na Slovenskem s svojo izrazito individualno izdelavo in bogatim okrasom zelo prepoznavna oblika poznosrednjeveškega pivskega posodja, ki je, kot kaže, morala biti v sozvočju s samosvojim, morda celo prestižnim odnosom preožnejšega plemiškega in meščanskega sloja do osebne čaše za pitje žlahtne pijače. Čaše imajo fino, značilno klekasto oblikovano ustje. Noga je narebrena, v nekaterih primerih tudi gladka. Dno je ravno ali rahlo vzbočeno. Skoraj nimamo dveh identičnih primerkov, temveč se razlikujejo v obliki, velikosti in izvedbi okrasa. Okras je narejen individualno, od primera do primera različno. Večinoma imajo po vsej površini okra pečatkov in vbodov ali pa je okras narejen s koleščkom. /.../ Kvaliteta gline in žganja sta zelo različni; večina ima karakteristike zelo trde, zvneče lončenine. Redkokdaj imajo lošč. Pri skupnem številu skoraj 200 znanih primerkov skupine celjskih čaš izstopajo čaše večjih dimenzij - s Šaleka.«¹⁶⁵

Gotske čaše vrste Celje (po Guštinu)

¹⁶⁴ Opis v sklopu razstave o Celjskih v Knežjem dvoru, Pokrajinski muzej Celje.

¹⁶⁵ Guštin, Celjske čaše, 147, 156, 159.

Kot dokument časa bi bilo potrebno pretresi še obe glavi na obočnih konzolah konzolah ob slavolokou cerkve sv. Andreja – konzole na tem mestu so v analognih primerih označene z grbi donatorjev¹⁶⁶ in morda gre za portreta plemiških donatorjev = šaleških gospodov, ki sta darovala za cerkev. Zdi se, da si je kamnosek bolj prizadeval, da bi dosegel podobnost z dejansko osebo kot da bi izdelal dve simetrično enaki konzoli.

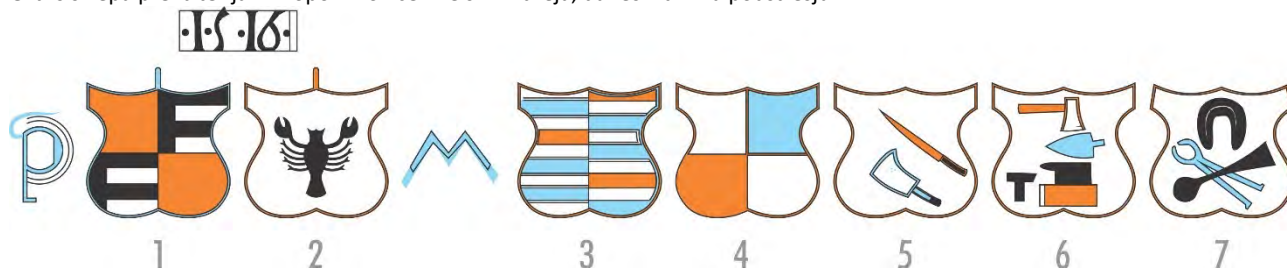
Obočni konzoli v cerkvi sv. Andreja v Šaleku – donatorska portreta plemiških gospodov?¹⁶⁷

Posebnost arhitekture iz prve gradbene faze cerkve v Šaleku je to, da so – vsaj tako vse kaže – oporniki segali do strehe – tovrsten sistem oblikovanja je pravzaprav izreden, sicer se oporniki končajo že pod vrhom zidu z lastno pultasto strešico.

Ponovimo: leta 1516 so bili lastniki Šaleka dediči Davida Sobrijaškega; to so bili Perneški, Rakniški, Kainaški in Lambergerji, ki so tudi leta 1542 potrdili svoje deleže. Prav v leto 1516 je z letnico na sklepu prezbiterija datirana poslikava šaleške cerkve, ki je potemtakem morala biti tedaj že dokončana. Ohranjeni so 4 plemiški grbi in trije cehovski (risbe so zakrili kasneje dodani obočni loki med zunanji oporniki).

Grbi s sklepa prezbiterija in z opornikov cerkve sv. Andreja, danes vidni na podstrešju

Grbi s sklepa prezbiterija in z opornikov cerkve sv. Andreja pričajo, da gre za skupno ustanovo plemičev (grbi 1: Lamberger?, 2: rak?¹⁶⁸, 3: ?, 4:?) in cehovskih združenj (5: mesarji, 6: kovači, 7: podkovni kovači).¹⁶⁹

¹⁶⁶ V cerkvi na Vinski Gori nosita konzolna sklepniška grbe gospodov Dobrnskih. Poles, Gospodje Dobrnski, 416.

¹⁶⁷ Analogne konzolne portretne maske: križni hodnik, dominikanski samostan na Ptuju, Jože Curk: Dominikanski samostan na Ptuju, gradbeno zgodovinska skica, str. 323. https://issuu.com/s.kolibri/docs/dominikanski_samostan_ptuj_zsplet

¹⁶⁸ Pokončno postavljen črn rak na srebrnem polju. Danes je z rakom asociativno povezana rdeča barva (rdeč kot rak), vendar postane rak rdeč šele po kuhanju (= mrtev), heraldične živali pa so upodobljene žive. Prim: Hesekiel, Der Capitain, 506.

¹⁶⁹ Poles in drugi, Sakralna, 187, dodatno kolorirano.

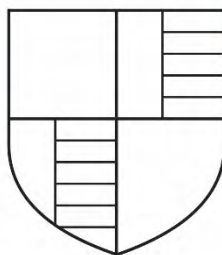
Ker je bila v cerkvi narejena tudi plemiška empora na zahodni strani (z lastnim vhodom in zunanjim stopniščem), je bila cerkev domala nedvomno plemiška ustanova gospodov z bližnjega gradu Šaleka. Potem bi bilo logično, da bili štirje naslikani grbi dejansko grbi štirih lastnikov gradu.

grb Lambergerjev

zrcalna slika

osnovna delitev

grb s cerkve v Šaleku

Grb Lambergerjev in sorodnost med zrcalno dispozicijo geometrije tega grba in grbom na cerkvi v Šaleku

Osnovna členitev 1. grba je identična, kot jo ima grb Lambergerjev, če ga zrcalimo okoli navpične osi. Tovrstna zrcaljenja v umetnosti niso bila redka, saj so motivi krožili s posredovanjem grafičnih odtisov, pri rezanju / odtiskovanju pa se je lahko zamešalo strani.

Družina Racknitz / Ragnitz je imela v grbu prednjo polovico belega osla na rdečem polju.¹⁷⁰ Zaradi izredne sorodnosti priimka 'Raknic' z besedo 'rak', pa se je le težko ubraniti misli, da je grb s črnim rakom, upodobljen na sklepu Šaleške cerkve ob Lambergerjevem, morda zamišljen kot govoreči grb vitezov Rakniških.

Kainach

Pernek

Rakniški (Racknitz)

Rakniški?

Grbi Kainaških,¹⁷¹ Perneških¹⁷² in Rakniških¹⁷³ ter grb z rakom s šaleške cerkve.

»Lambergi so kranjska plemiška rodbina, po poreklu verjetno iz Koroške, od koder so prišli najprej na Gorenjsko kot ministeriali Ortenburžanov. Rodbina je postala pomembna v 15. stol., v 17. in 18. stol. je dosegla vrhunec. Lambergi so bili vojaki, državniki, diplomati in cerkveni dostojanstveniki. Na Kranjskem so imeli številna posestva in gradove: Bled, Boštanj, Brdo pri Lukovici, Čemšenik, Čretež, Črnelo, Gamberk, Graben, Gutenberg, Kamen, Logatec, Mirno, Ortnek, Smreko, Staro Loko, Stari Gutenberg, Snežnik, Trniče pri Begunjah, Pusti grad pri Radovljici in Zaprice (po Valvasorju).«¹⁷⁴ Najbolj znana člana rodbine sta Žiga (1420-1488), prvi ljubljanski škof, ter vitez Gašper (ok. 1463–ok. 1515) z gradu Kamen pri Begunjah, ki »se je kot poveljnik v službi cesarja Maksimilijana I. bojeval v Belgiji, Nemčiji, Italiji, Avstriji in Sloveniji. Bil je tudi cesarjev osebni prijatelj in najbolj znan turnirski dvobojevalec svojega časa v Srednji Evropi. Zaradi poguma in uspehov je postal celo junak slovenske ljudske pesmi Pegam in Lambergar. Gašperjev sin Jakob II. je še utrdil pomen Lambergerjevega rodu – bil je cesarski svetnik, poveljnik kranjske plemiške vojske in kranjski deželni glavar. Ker je bil organizator obrambe proti Turkom, so se na njegovem gradu in v Ljubljani zbirali poveljniki in eminentni gosti iz vse Evrope.«¹⁷⁵

¹⁷⁰ Več upodobitev pri Siebmacherju, Johann Siebmachers allgemeines großes und vollständiges Wappenbuch, 8tes Supplement, Nürnberg 1787, 6. https://reader.digitale-sammlungen.de/de/fs1/object/display/bsb10329178_00013.html

¹⁷¹ Povzeto po Siebmacherju: https://reader.digitale-sammlungen.de/de/fs1/object/display/bsb10329173_00023.html

¹⁷² http://wappen.tiroler-landesmuseen.at:81/index34a.php?wappen_id=2875

¹⁷³ <https://upload.wikimedia.org/wikipedia/de/7/73/Racknitz-Wappen.png>

¹⁷⁴ <http://arsq.gov.si/Query/detail.aspx?ID=24846>

¹⁷⁵ <http://www.viharnik.com/content.php?IDb=99>

Leta 1505 je bil ulit zvon, hranjen v šaleški cerkvi, ki naj bi bil prinesen iz grajske kapele. Zvon ima napis + sancta maria ora pronobis mccccv.

+ Sancta Maria ora pronobis mccccv

Zvon, po izročilu iz grajske kapele

Če predpostavimo, da je bil zvon narejen za grajsko kapelo, bi ta morala torej leta 1505 že stati. Prvič se kapela sicer omenja v vizitacijskem protokolu iz leta 1545.¹⁷⁶ Kakorkoli – v prvi polovici 16. stoletja je bil očitno grad že predelan: najbrž so ga že razširili s plaščem dodatnih stavb okoli trikotnega stolpa na JV delu, kjer na Vischerjevi grafiki vidimo kapelo. To pomeni, da so spremenili tudi obrambni koncept gradu: ukinili so nekdanjo obrambno galerijo na zunanjščini stolpa, tja se je naslonil dvonadstropni prizidek s kapelo v vrhni etaži. Na prezidave morda kaže tudi drugačno poimenovanje Šaleka: če so ga prej imenovali vest = trdnjava, je zdaj sloss = grad (1480).

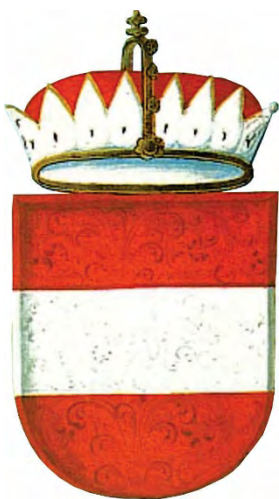
Ob cenitvi posesti (najbrž 1542, ko so bile ocenjene tudi druge spodnještajerske gosposčine) je bila ocenjena vrednost dominikalnega donosa gospostva Šalek na 1023 forintov in 57 kron, vrednost rustikalnega donosa pa na 83 forintov in 43 kron. Šaleško gospostvo je tedaj obsegalo tri urade s 105 hišami v Dobrovi, Pesjem, na Konovem, Kozjaku, v Paki, Prelogah, Prelski, Završah, Zgornjem in Spodnjem Šaleku, Črni (Črnovi), Šentvidu (pri Valdeku) in v Cirkovcah.¹⁷⁷

¹⁷⁶ Orožen, Dekanat Schallthal, 127, 147, Stopar, Šalek, 24.

¹⁷⁷ Schmutz, Historisch, 463, Orožen, Dekanat Schallthal, 147-148, Stopar, Šalek, 7.

Kraji, od koder so bili
podložniki gospodstva Šalek

Leta 1575 se v šoštanjskem urbarju omenja kot lastnik Šaleka Erazem Raumschüssel, kateremu je grad podelil **deželni knez**.¹⁷⁸

Deželni grb¹⁷⁹

¹⁷⁸ https://sl.m.wikipedia.org/wiki/Grad_%C5%A0alek

¹⁷⁹ https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/d/d5/Privilegium_maius_detail.jpg

Ramschüssli veljajo za »eno najbolj spoštovanih spodnještajerskih rodbin tega časa.«¹⁸⁰ Jurij Ramschüssel je bil udeležen v čarovniškem sodnem procesu v Šoštanju 1581.¹⁸¹ poročilo štajerskega deželnega profosa Jakoba Bithnerja, 2. februarja 1581, pravi, da je v Šoštanju uredil spor med Jurijem Raumschuesslom in tržanko zaradi časovništva, očitno razžalitev časti zaradi obrekovanja.

Gospodje s Šaleka so bili protestanti, o čemer pričajo vizitacijski protokoli iz let 1620, 1631 (Rosina Elizabeta Ramschissl), 1641.¹⁸² Ob njih se kot protestanti omenjajo še posamezni gospodje z Ekenštajna, Velenja, Gradiča, Turna, šoštanski sodnik ipd. ostalo ljudstvo pa je bilo katoliško. Erazem Ramschüssel je med kmečkim uporom 1635 grad obvaroval, da ga kmetje niso izropali, tako, da je puntarje oskrbel z orožjem in možmi, za kar so mu po zadužitvi upora tudi sodili v Celju.¹⁸³ Znana sta dva grobna kamna predstavnic družine Raumschüssel iz Šaleka, Rosine Ursule in Sophie.

Zgoraj: nagrobnik Rosine Ursule Rambšisl, domnevno iz kapele Šaleškega gradu, 1626.

Desno: nagrobnik Sophie Rambšisl "von Schon(enegg?)¹⁸⁴ und Schallleg", Waidhoffen an der Ybbs, Avstrija, 1653.¹⁸⁵

¹⁸⁰ Stopar, Grad, 6.

¹⁸¹ Po Ravnikarju naj bi bil obdolžen čaranja, a ne obsojen, Grad Šalek, 30, po Byloff, Hexenglaube, 47.

<https://books.google.si/books?id=ul1uwoI9BD4C&pg=PP2&lpg=PP2&dq=byloff+hexenglaube&source=bl&ots=mk0sUaCiSX&sig=Nc pq9qMVIDnL30cdI-7ZxuyGmHo&hl=sl&sa=X&ved=2ahUKEwjtnvD8m67dAhXEZ1AKHaQCAZoQ6AEwCXoECAEQAQ#v=onepage&q=byloff%20hexenglaube&f=false>

¹⁸² Orožen, Dekanat Schallthal, 32, 33. Stopar, Grad, 39.

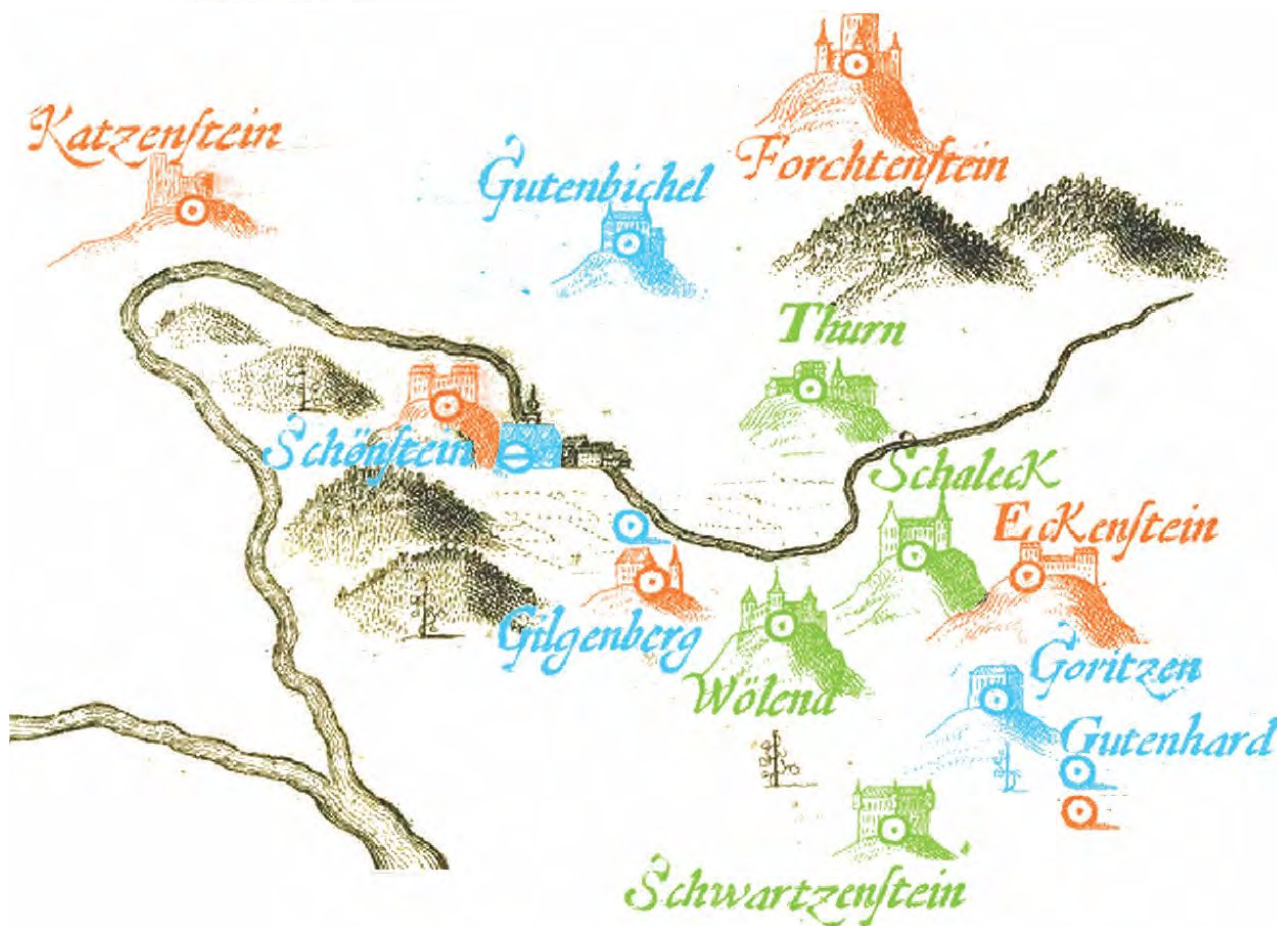
¹⁸³ Ravnikar, Grad Šalek, 30.

¹⁸⁴ Gadolla, Šaleški, 56, omenja inventar po Juriju Ramschüsslu v Šeneku/Schoenegg.

¹⁸⁵ Nagrobnik vzidan v zunanjščino mestne župnijske cerkve sv. Marije Magdalene in Lamberta, Waidhoffen na Ybbsu, Avstrija. Slika sestavljena iz: Herbert Fischer, 19. 5. 2016, <http://tng.adler-wien.eu/showmedia.php?mediaID=96756>, 5. 11. 2017, ter https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/6/6b/Waidhofen_an_der_Ybbs_-_Pfarrkirche_hll_Maria_Magdalena_und_Lambert_-_Grabstein_an_der_Kirche.jpg, 5. 11. 2017. Prepis: HIER LIGT BEGRABEN DIE WOLLEDL GEBORNE FRAV SOPHIA / RAMBSCHISLIN VON SCHON VND SCHALLEG GEBORNNE / WALTERIN WELCHE IN GOT SELIGLICH ENTSCHLAFEN IST / DEN XXII IVNI MDCLIII GOT VERLEIH IHR EIN / ERELICHE AVFERSTEHVNG AMEN

Računalniško kolorirani grb Vernekov z nagrobnika Rosine Ursule Rambšisl, rojene Vernek. Morda je bila grbovna plošča prvotno dejansko polihromirana.

Širši kontekstualni okvir dogodkov v Šaleški dolini - razvoj grajske mreže v renesančni dobi: oranžno so označeni gradovi, ki so bili uničeni, zeleno - gradovi, ki so bili prilagojeni za bolj udobno bivanje, modro - novi dvorci, ki so nastali kot dediči starih gradov.

Grad Šalek je bil eden od štirih gradov v dolini Šalek (poleg gradov Velenje, Turn in Švarcenštajn), ki so se iz prvotno izrazito vojaško zasnovanih trdnjav srednjega veka uspeli spremeniti (z dodatki, spremembami, razvojem) v renesančna bivališča, ki so privzela vse mogoče izboljšave novega načina življenja od 15. stoletja naprej, npr. večja zastekljena okna, peči itd. Eno od obsežnih obnovitvenih del na gradu - nedvomno v novem renesančnem slogu - je mogoče povezati z napisom na obokanem okvirju glavnih vrat (Erazem Raumschüssel 1620/1626).¹⁸⁶

Sredi zime 1676, ko je bil v lasti družine Raumschüssel, je grad prvič pogorel, vendar je bil obnovljen. Stavbni izvedenec / zidarji mojster Primož Pšerničnik (Pschernitschnikh) iz Šoštanja je kot uradni zastopnik dežele 10. januarja 1676 škodo ocenil na 2.866 florintov.¹⁸⁷

¹⁸⁶ Gadolla, Šaleški, 173.

¹⁸⁷ Stopar, Grad, 24, po: Kolbach, Rochus: Steirische Baumeister, Tausendundein Werkmann, Graz 1961, 467. Tudi http://www.gradovi.net/grad/salek_grad

Grb družine Raumschüssel po Siebmacherju in Valvasorju,¹⁸⁸ dodatno računalniško obarvan.

Govoreči grb pojasnjuje priimek v nemškem jeziku: Raum + Schüssel; predstavljene so tri srebrne skledе (= Schussel v nemškem jeziku) s srebrnimi žlicami, ki lebdijo v prostoru (= Raum v nemščini).

Omembe:

- Daniel Ramschüßel auf Schallleg.¹⁸⁹
- Michael Ramschissl baron von Schönegg und Schallleg (1669), žena Johanna Schoberin¹⁹⁰
- Franz Reiner baron Ramschüssel von Schönegg und Schallleg¹⁹¹
- 1662 se omenja tudi Rosina Elisabeth von Ramschüssel zu Schöneck und Schalllegg, rojena von Keutschach zu Tanzenberg.¹⁹²
- Franz Raimund Freiherrn Ramschüssel von Schönegg zu Schalllegg, lastnik gradu Frankenstein / Ramschüsselhof na Koroškem¹⁹³

¹⁸⁸<https://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/Siebmacher-siebmacher-wappenbuch-1/der-adel-von-kroatien-und-slavonien-horvatorszag-es-szlavonia-E25A/csaladok-E277/rambschissel-10776/>, 9.11.2017. Valvasor, Opus insignium armorumque, 1688. Deß Hochlöblichen Hertzogthums Crain Topographisch-Historischer Beschreibung https://books.google.si/books?id=pspNgSnp6r8C&pg=PA91&lpg=PA91&dq=rambschissel+wapen&source=bl&ots=P1xhWNaNc8&sig=__uxHjDtc2c-H5N8yNVcgR5wtsw&hl=sl&sa=X&ved=0ahUKEwiczrSMk7DXAhVF-aQKHSU8A4sQ6AEIUjAL#v=onepage&q=rambschissel%20wapen&f=false str 92.

¹⁸⁹ Gubo, Geschichte, 236.

¹⁹⁰

Monatsblatt des Heraldisch-Genalogischen Vereines "Adler", 1901.

<https://books.google.si/books?id=PhAWAAAIAAJ&q=schalllegg&dq=schalllegg&hl=sl&sa=X&ved=2ahUKEwU0cuZnJLjAhXh4sKHVw5C204bhDoATA>

¹⁹¹

Franz Xaver Kohla, Gustaf Adolf von Metnitz, Gotbert Moro: Kärntner Burgenkunde: Quellen- und Literaturhinweise zur geschichtlichen und re Stellung der Burgen, Schlösser und Ansitze in Kärnten sowie ihrer Besitzer. Geschichtsverein für Kärnten, 1973.

<https://books.google.si/books?id=P5AhaAAAMAAJ&q=schalllegg&dq=schalllegg&hl=sl&sa=X&ved=2ahUKEwU0cuZnJLjAhXh4sKHVw5C204bhDoATA>

¹⁹²

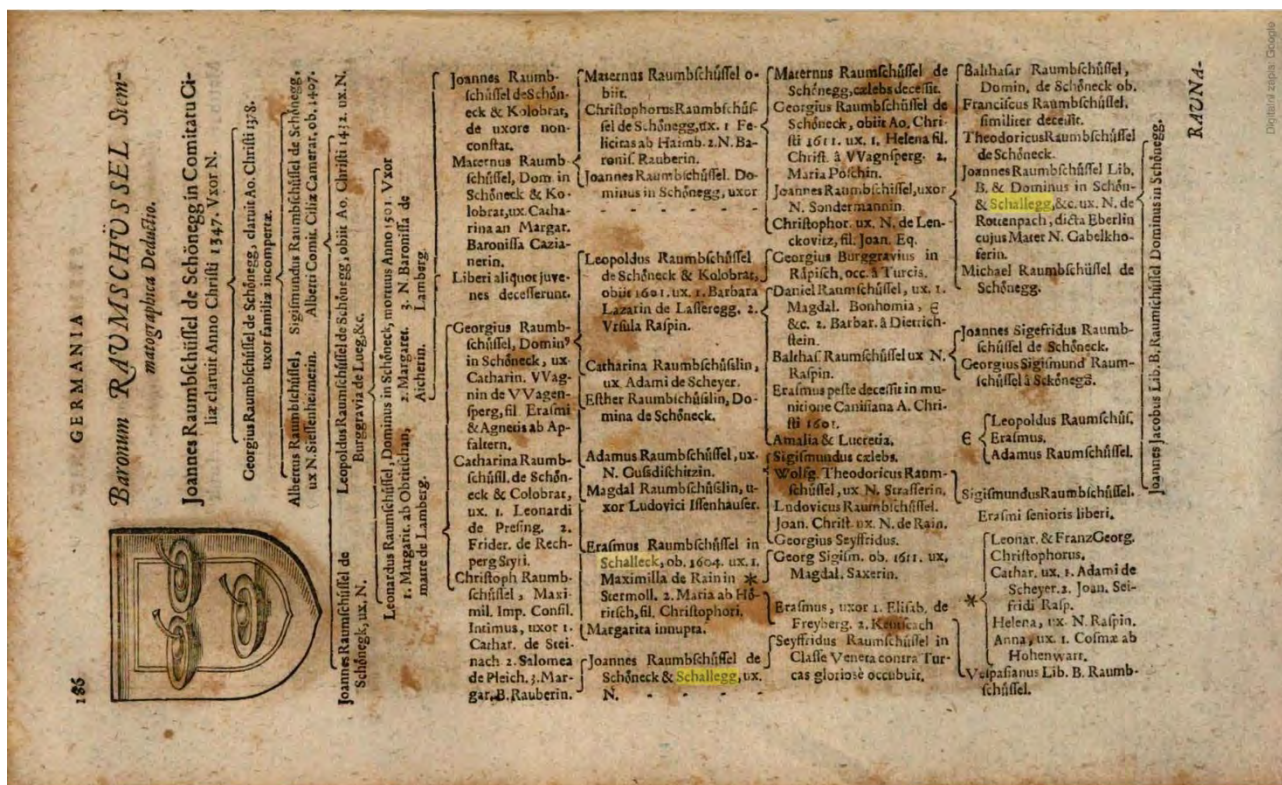
Hans Pawlik: Archiv für vaterländische Geschichte und Topographie, 2009,

<https://books.google.si/books?id=JxEtAQAAIAAJ&q=schalllegg&dq=schalllegg&hl=sl&sa=X&ved=0ahUKEwj1r7ntu6TjAhXqsYsKHabIDal4eBDQhQhQMAy>

¹⁹³ Barbara Felsner: Ein Spaziergang von Kremschitz zum Kirchlein St. Leonhard und über Winklarn und Frankenstein nach St. Georgen am Weinberg, vir: splet.

V kamen vklesani grb Sibile Gabelkhoven, rojene Raumschüssel.¹⁹⁴ Dodatno računalniško obarvano srednje polje. Stilizacija skled in žlic je že tako močna, da so praktično neprepoznavne.

Družinsko drevo Raumschüsslov, z označenimi tremi člani, povezanimi s Šalekom.¹⁹⁵ Zelo nazorne so tudi žličke in posodice v grbu.

¹⁹⁴ Grb na epitafu Friderika in Sibile Gabelkhoven († 1653), prvotno v cerkvi sv. Jurija v Šalah, prenesen v Marijino cerkev v Starem Velenju.

¹⁹⁵ Bucelini Gabrielis: Germanie Topo-chrono-stemmatopographicae, sacre et profanae, 1672.

<https://books.google.si/books?id=vfyf0cvXRysC&pg=RA8-PA186&lpg=RA8-PA186&dq=schallegg&source=bl&ots=NEvb-RgKRY&sig=qinHXJ9nSydAD63bZRFKjz00U94&hl=sl&sa=X&ved=2ahUKewiEz6Lus77cAhXOskQKHct8DmI4FBDoATAcCegQIAxAB#v=onepage&q=schallegg&f=false>

Margareta, vdova Erazma Raumschüssla mlajšega, rojena baronica Buccheim je 1664 prodala Šalek svojemu bratrancu Otonu baronu **Teuffenbachu**. Leta 1688 se na Šaleku omenjata dva sina in hčerka umrlega barona. V njihovem obdobju, leta 1694, je nastala votivna slika iz grajske kapele. Marija je upodobljena kot Lavretanska mati božja s papeško tiaro, kar je v slovenskem prostoru izreden ikonografski motiv. Grajski gospe sta oblečeni po modi s francoskega dvora.¹⁹⁶

Analogne upodobitve Lavretanske matere božje s papeško tiaro pričajo o kontekstu šaleške slike.¹⁹⁷ Izvira iz ikonografije Lavretanske matere Božje in je torej vezana na italijanski kulturni / idejni prostor.

¹⁹⁶ Poles, Sakralna, 227.

¹⁹⁷ 1: Čudežna blažena devica iz Loreta, zavetnica Cremona, <http://www.ncregister.com/blog/MHartog/mary-in-all-her-glory>

2: Angeli prenašajo sveto hišo naše gospe v Loreto, anonimna slika iz 17. stole. Mehika. http://www.tfp.org/science-confirms-angels-took-the-house-of-our-lady-of-nazareth-to-loreto/?utm_source=sm-tfp&utm_medium=email&utm_content=TFP160812&utm_campaign=tfp_newsletter

3: Madona iz Loreta, 1822, slika iz območja Piemonta. https://1.bp.blogspot.com/-OXOfZsLZHE/WExUC1BKZzi/AAAAAAS14/LOfTBrhxPgOdOPMhDm_BlzlXvrSEsTvBgCLcB/s1600/1481392586226_M5_width.jpg

4: anonimni kipar, Naša gospa iz Loreta, prva polovica 18. stol., Muzej Varšavske škofije https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Anonymous_Statue_of_Our_Lady_of_Loreto.jpg

5: Naša gospa iz Orope, Italija. <http://interfaithmary.net/black-madonna-introduction/>

6: krona na Marijinem kipi na Lavretanski poti v Cremoni. <http://www.duepassinelmistero.com/madonnaneracrema.htm>

7: http://www.agorabrenna.it/blog/wp-content/uploads/2015/10/chiesa_olgelasca_05.jpg

Otto Friedrich Teuffenbach (+1695) je bil poročen z Jožefo Katarino Elizabeto, rojeno Ruess von Ruessenstein zu Wiederdriess. Njegov sin Ferdinand Leopold baron Teuffenbach naj bi bil rojen na Šaleku l. 1678 (+1713) in se l. 1708 omenja kot gospodar Šaleka.¹⁹⁸ Sorojenci: Anna Cecilija, Frančiška Elizabeta, Karl.¹⁹⁹ Teuffenbach so imeli v lasti različne posesti na Štajerskem.²⁰⁰

V matriki univerze v Innsbrucku se omenja Carolus Otto Ignatius Teuffenbach-Schalleg.²⁰¹

Teuffenbach so po požaru dali gradu obliko, ki jo poznamo z grafike v Vischerjevi Topografiji.

Grb družine Teuffenbach.²⁰²

1722 je bil lastnik Šaleka Georg Ignaz baron **Mauerburg**, lastnik Braneka pri Ljutomeru, Dolnjega gradu (sedež gospostva Ljutomer), Cvena. Njegova žena naj bi bila Jožefa Katarina Elizabeta, rojena baronica Teuffenbach, imela sta dve hčeri. Baron Mauerburg je umrl leta 1730, star 42 let in je pokopan v Ljutomeru. Varuh njegovima nepolnoletnima hčerama je postal Karel Leopold baron Gabelkhoven,²⁰³ ki naj bi bil leta 1732 tudi lastnik Šaleka.²⁰⁴

Tako smo bržčas našli povezavo med Teuffenbachi, Mauerburgi in Gabelkhovni kot zaporednimi lastniki Šaleka.

Grb družine Mauerburg.²⁰⁵

¹⁹⁸ Johann IV Weiss: Geschichte des Herzogthums Steiermark, Gratz 1860, str. 37.

<https://books.google.si/books?id=bCG5SksXJecC&pg=PA37&dq=teuffenbach+schallegg&hl=sl&sa=X&ved=0ahUKEwiFgd7Q05TjAhUixosKHRT-CJlQ6AEIKzAH#v=onepage&q=teuffenbach%20schallegg&f=false>, tudi https://sl.m.wikipedia.org/wiki/Grad_%C5%A0alek

¹⁹⁹ <https://www.geni.com/people/Ferdinand-Leopold-von-Teuffenbach/6000000082701783340>

²⁰⁰ [https://de.m.wikipedia.org/wiki/Teuffenbach_\(Adelsgeschlecht\)](https://de.m.wikipedia.org/wiki/Teuffenbach_(Adelsgeschlecht)). Prim tudi: Leopold von Beckh-Widmanstetter: Studien an den Grabstätten alter Geschlechter der Steiermark und Kärntens, Auszug aus der Stammtafel der Herren von Teuffenbach:

https://books.google.si/books?id=zdUy_eJcZPgC&pg=PT5&dq=schalleck+schloss&hl=sl&sa=X&ved=2ahUKEwixvzbV18njAhXIs4sKHKvDQo4ChDoATAdegQIARAR#v=onepage&q=schalleck%20schloss&f=false

²⁰¹ Die Matrikel der Universität Innsbruck, Universitätsverlag Wagner, 1952.

<https://books.google.si/books?id=XONAAAAAMAAJ&q=schalegg&dq=schalegg&hl=sl&sa=X&ved=2ahUKEwiViQXnpLjAhWiplsKHXTJCw4HhDoATAAegQIARAD>

²⁰² [https://de.m.wikipedia.org/wiki/Teuffenbach_\(Adelsgeschlecht\)#/media/Datei%3ACOA_Teuffenbach_192.png](https://de.m.wikipedia.org/wiki/Teuffenbach_(Adelsgeschlecht)#/media/Datei%3ACOA_Teuffenbach_192.png)

²⁰³ Pintarič, Odnosi, 63.

²⁰⁴ https://sl.m.wikipedia.org/wiki/Grad_%C5%A0alek

²⁰⁵ Ibid. - Pečat barona Mauerburga je tudi na listini v Pokrajinskem arhivu Maribor. <http://images.monasterium.net/img/SI->

Domala takoj, ko so gospostvo prevzeli **Gabelkhoveni**, so ga združili s svojo posestjo gradu Turn v Škalah in ga od tam tudi upravljali, po Gadolli že 1732.²⁰⁶ Omenja se celo gospostvo Turn-Šalek. Tačas je v Šaleški dolini prihajalo do združevanj večih gosposčin, pri čemer so neredko odprodali gospodarski (dominikalni) del: Šalek + Turn, Lilienberg + Velenje,²⁰⁷ Schwarzenstein + Velenje,²⁰⁸ Forhtenek + Šoštanj.

Družina Gabelkhoven je imela »govoreči grb«: upodobljeni sta dve prekrizani vilici (= Gabel v nemščini).

V kamen vklesani grb odružine Gabelkhoven, z bližnjega gradu Turn.²⁰⁹ Dodatno računalniško obarvano srednje polje. Stara oblika vilic z dvema rogljema.

Po Gadolli²¹⁰ so bili lastniki gospostva:

- **Leopold Karel Jožef** baron Gabelkhoven, deželni svetnik,²¹¹ gospodar na Fohrteneku, Šaleku in Vodrižu (*1704 †1777), ki je domnevno po smrti svoje žene prodal Šalek svoji materi;
- **Ana Marija Eleonora** baronica Gabelkhoven, vdova Janeza Jožefa, ki se 1740, 1742, 1749, 1751 navaja kot gospodarica gospostev Turn in Šalek;
- Po njeni smrti 1752 / 1753 6 dedičev;
- 1771 – 1774 se pojavlja **Leopold** baron Gabelkhoven (†1777) kot pooblaščenec svojega brata **Sigismunda Ignaca Joahima** barona Gabelkovna (*1706 †1775), generalmajorja njegovega cesarsko kraljevega apostolskega veličanstva, c. k. komornika, viteza milinarskega reda Marije Terezije,²¹² gospodarja gospostev Turn in Šalek, ker ta sam ni mogel živeti na Turnu zaradi svoje vojaške službe. 1775 -1783 se pojavlja kot pooblaščenec Janez Widmayer;
- 4 dediči po Sigismundu do polovice in Ignac **Jauerbug**, bržčas njihov stric.

[PAM/Zbirka-listin/si_pam-0001_00683.jpg](#)

²⁰⁶ Gadolla, Šaleški, 175.

²⁰⁷ Gadolla, Šaleški, 113.

²⁰⁸ Gadolla, Šaleški, 198: »O Schwarzensteinu sem naknadno izvedel, da je Vincenc grof Sauer pred letom 1792 grad skupaj z občinami prodal nekemu Korošacu, dominij [gosposčino] in kmete so preselili v Velenje in skupaj upravljali. Kdaj se je to zgodilo z Lilienbergom, doslej še ni [bilo] ugotovljeno.«

²⁰⁹ Grb iznad glavnega vhoda v grad Turn, srednje polje grba Adama Seifrieda Gabelkoven, 1678. Barve po Siebmacher, Wappenbuch, 1605, <https://de.wikipedia.org/wiki/Gabelkoven>, 5. 11. 2017.

²¹⁰ Gadolla, 2015, 74 ss. Identično Schmutz, 1-436, ki pa kot datum smrti navaja 14. 2. 1778.

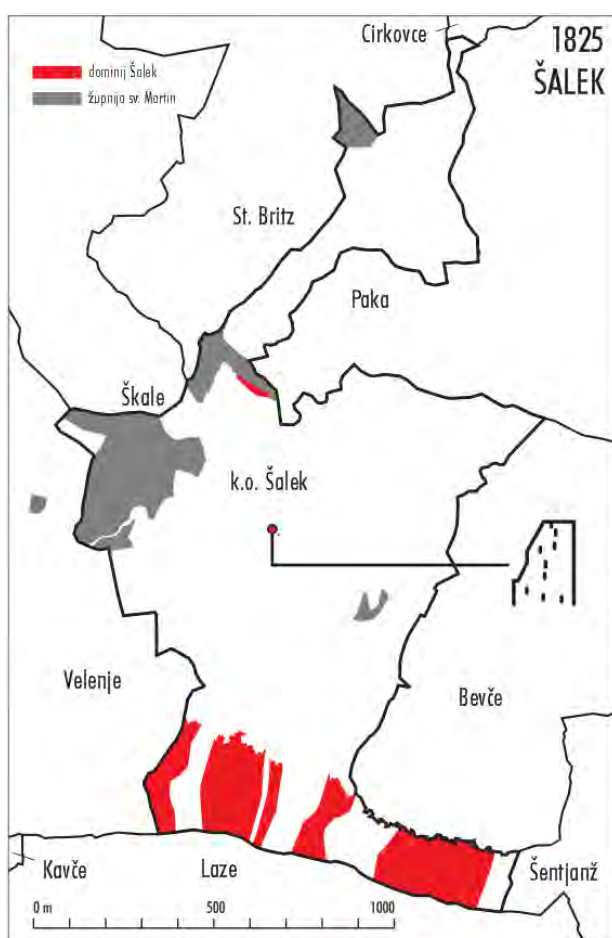
²¹¹ Gadolla, Šaleški, 151.

²¹² Wißgrill Franz Karl: Schauplatz des landesässigen Niederösterreichischen Adels vom Herren- und Mitterstande, III zvezek, Dunaj 1797, 195. https://books.google.si/books?id=BLIBAAAACAAJ&pg=RA2-PA195&lpg=RA2-PA195&dq=schalllegg&source=bl&ots=7r10F7ropQ&sig=g17BV9zUH9hggSHErCrBYliiY_o&hl=sl&sa=X&ved=2ahUKewjEIJd4sL7cAhWQbFAKHZPxBS44ChDoA-TACegQIAhAB#v=onepage&q=schalllegg&f=false

Po Gadolli že v času Sigismunda (okoli leta 1760) lastniki Turna niso več živeli na gospostvu ampak v Gradcu in zaradi služb po raznih krajih so gospostvo oddajali v zakup,²¹³ zakupniki so bili: Jožef Anton Remšak, Jožef Conrad, 1744 Martin Ratej, pred 1762 Aleksander Pečan, 1752 Janez Anton Ziegler, 1763 Jožef Leopold Wagner, 1775 Janez Widerger, potem 2 zakupnika.

V univerzitetnih krogih se omenjata:

- Antonius Gabelkhoven de Turn et Schalleg (*1758, sin Sigismunda in grofice Francisce de Forgach), ki izvira s Štajerske²¹⁴
- Frančišek Ksaver de Thurn et Schalleg (1777)²¹⁵

Obseg posesti Šalek v Franciscejskem katastru 1825.

Gadolla piše, da kmetje iz okolice Turna Gabelkovnov kot lastnikov niso poznali niti po priimku in so vsi menili, da so zaupniki gospostva v resnici lastniki. Gadolla tako (sredi 19. stol.) sklepa, da se zaradi državnih služb »tu od davnine ni za stalno zadrževal nobeden Gabelkhofen«.²¹⁶ Ta podatek je pomenljiv predvsem zaradi vrednotenja izročila o drugem požaru, ki naj bi tako »upepelil« Šalek, da ni bil več primeren za bivanje in ga niso več obnavljali, požar pa naj bi zanetila strela med plesom. Kdo naj bi plesal na Šaleku, če grofje še Turna dejansko niso uporabljali?

²¹³ Gadolla, Šaleški, 80.

²¹⁴ Matricula et acta Hungarorum in universitatibus italiaz studentium. Endre Veress: Fontes rerum Hungaricarum: Magyar történelmi források, Typis Societatis Stephaneum Typographicae, 1917.
<https://books.google.si/books?id=F5AxQAAMAAJ&q=schalleg&dq=schalleg&hl=sl&sa=X&ved=2ahUKEwJC34P5o5LjAhV5AxAIHVupAq44UBDoATAAegQIARAD>.

²¹⁵ Positiones ex institutionibus juris civilis Romani, quas ...propugnandas suscepit ... Sigismundus Gabelhoven de Thurn et Schalleg ... in Universitate Tyrnavensis jurium auditor ... mense Augusti 1777 ... Országos Széchényi Könyvtár, Bibliographia hungariae, 1971.
<https://books.google.si/books?id=NRAnAQAAIAAJ&q=schalleg&dq=schalleg&hl=sl&sa=X&ved=2ahUKEwivmPHipLjAhU6AxAIHUEBQC4WhDoATADegQIARAR> Tudi Bibliographia litterarum Hungariae geoeconomicarum - A magyar gazdasági irodalom könyvészete: köt. 1806-1830,
<https://books.google.si/books?id=fCYnAQAAIAAJ&q=schalleg&dq=schalleg&hl=sl&sa=X&ved=2ahUKEwje5fuWoJLjAhUOXosKHXPBCVo4ChDoATAEegQIARAX>

²¹⁶ Gadolla, 2015, 77.

Ključen dogodek za propad gradu naj bi bil katastrofičen požar, ki ga sodobne publikacije brez sence dvoma datirajo v leto 1770. Problematična sta oba podatka, sam požar kot vzrok propada stavbe in letnica tega požara. Preglejmo še enkrat, kaj o tem pravijo opisovalci gradu (kronološko):

Bodoky - Jožefinski vojaški zemljevid (**izmera in opis 1784-85**):²¹⁷ »Grad Šalek je trdna zgradba /.../ v njem bi bilo lahko nameščenih /.../ pol stotnije vojakov« – grad je leta 1784/85 očitno še povsem funkcionalen. Letnica 1770 kot datum terminalnega požara ni smiselna.

Schmutz (1822): ne omenja nobenega katastrofičnega dogodka

Vitez Gadolla (1847): »Šalek naj bi pred kakimi 100 leti upepelila strela«²¹⁸ - to bi bilo okoli 1750. dosti prehitro. In na drugem mestu: »... je Šalek ruševina šele 90 let. Po pripovedki naj bi v grad udarila strela, ga upepelila ...«²¹⁹ - požar je izrecno naveden kot ljudsko izročilo.

Orožen (1884): »grad je bil obljuden še konec prejšnjega [=18.] stoletja«²²⁰ - ni omembe požara.

Janisch (1885): Verjetnejša /.../ je [pripovedka], da je pred ne dosti več kot 100 leti strela udarila v grad Šalek in ga upepelila.«²²¹ »Različni podatki iz tega lastniškega časa z gotovostjo dokazujejo, da je bil Šalek /.../ do okoli 1770 še primeren za bivanje«²²² - Janisch povzema Gadollo in podatke o požaru označi kot »verjetnejšo pripovedko«.

Piper (1905): »grad je bil okoli 1770 še obljuden, nato naj bi ga upepelila strela«²²³ - domneva o požaru.

Pirchegger (1962): »grad je bil po 1770 prepuščen propadu«²²⁴ - ni omembe požara.

Stopar (1975): »okoli leta 1770 je Šalek /.../ zajel požar, izročilo pripoveduje, da je /.../ udarila v grad strela in ga upepelila.«²²⁵ Stopar citira Janischa. »Po tem požaru je grad opustel.« Požar je privzet kot dejstvo.

Ravnikar (1999): »Leta 1770 je grad ponovno pogorel, po tem požaru ga niso več popravljali in je začel hitro propadati«²²⁶ - požar in leto 1770 sta navedena kot dejstvo.

Debevc in drugi (2018): »Leta 1770 je grad pogorel še drugič, po tem požaru ga niso več popravljali ...«²²⁷ - požar in leto 1770 sta navedena kot dejstvo.

Kako bi bilo možno, da bi požar upepelil grad (vsaj strehe), zvon iz kapele pa bi se ohranil nepoškodovan? Če bi zgorela lesena konstrukcija, bi zvon padel iz zvonička in se razbil / stalil.

Potegnimo črto: če imamo za požar v 17. stoletju dokument izvedenca, pa ni doslej predložen nobenih zgodovinskih dokumentov, ki bi pričali o drugem požaru (v 18. stoletju); zgodnejši avtorji ta požar celo izrecno navajajo kot ljudsko izročilo. Leta 1785 je bil grad še trden in uporaben. Potrebno bo najti dokument o drugem požaru ali dopustiti možnost, da je bil grad zavestno prepuščen propadu ali morda del stavb celo namerno razkrit, saj grad konec 19. stoletja za lastnika ni imel več nobenega praktičnega pomena:

- obrambna vloga že dolgo ni bila več potrebna / aktualna
- pridvorno gospodarstvo je bilo razprodano, preostale gozdove in kos pašnikov so upravljali s Turna
- s Turna so upravljali tudi rustikalni del gospodstva Šalek.

»Ogrožene je bila njegova pravna, ekonomska in družbena podlaga in s tem tudi njegov fizični obstoj.«²²⁸

²¹⁷ Naši kraji (sekcija 163) so spadali v območje Notranje Avstrije, ki je bila posneta in opisana 1784-1785.

https://de.wikipedia.org/wiki/Josephinische_Landesaufnahme, tabela z letnicami snemanja za posamezna območja.

²¹⁸Gadolla, 2015, 60.

²¹⁹Gadolla, 2015, 168.

²²⁰Orožen, 1884, 147.

²²¹Janisch, 1885, 803. <http://www.dlib.si/stream/URN:NBN:SI:DOC-QQOVG1BG/95d7865e-f120-43e9-9d01-e2f4e6db7507/PDF>

²²²Janisch, 1885, 804.

²²³Piper, 1905, 172.

²²⁴Pirchegger 201 Schalleger, str. 222-224 – po Zimmermann, 2015, 237.

²²⁵Stopar,

²²⁶Ravnikar, 1999, 30.

²²⁷Debevc, 2018, 16. Omemba požara leta 1770 tudi str. 46

²²⁸Komej, Grad, 13,

Davek na strehe (Dachsteuer), ki ga je konec 18. stoletja ne dovolj premišljeno uvedel cesar Jožef II, je obdavčil stavbe glede na velikost strehe. Lastniki niso bili več zmožni vzdrževati gradov, ki niso bili intenzivno uporabljani, oz. so ti postali samo finančno breme, zato so jih razkrili in prepustili propadu.²²⁹ Takšno usodo so doživeli številni gradovi v Avstriji mdr.: Güssing²³⁰ (vzhodno od Gradca), Rauhenstein (Baden pri Dunaju), Glanegg (severno od Celovca), Altschelleiten, Klaus, Zagging, Gallenstein. Davek na streho in posledično razkritje gradu kot glavni vzrok za njegov propad Šaleka navajajo tudi študentski zapiski.²³¹

Kakorkoli - grad Šalek so konec 19. stoletja opustili.²³² Čeprav se to zdi šele kot začetek konca, gre bržčas za sklepno dejanje: že v Jožefinskem katastru (1789-90) je razvidno, da gospodarskega (dominikalnega) dela gospostva Šalek domala ni bilo več: obsegal je samo pet parcel, v Franciscejskem katastru pa stavbno parcelo z ruševino gradu, eno parcelo z ruševino stavbe v predgradju in gozdove na Kožlju. To ni bila več funkcionalna gospodarska celota. Obdelovana zemljišča v sklopu pridvorne posesti so bila torej že pred 1790 razprodana kmetom.²³³ So se baroni Gabelkhovni odločili, da bodo grad opustili; ali so se to odločili kar oskrbniki, ki jim je bil od rok? Je bil »požar« samo priročen izgovor ali gre za pomešan ljudski spomin na starejši požar in drugega požara morda sploh ni bilo? Kako je lahko požar grad »upepelil«, če je na Stari Kaiserjevi Suti (1830) vidno še vse zidovje do prvotne višine, vključno z drobnim zidanim zvoničkom grajske kapele?

Lastniki posesti Turn / Šalek so se za Gabelkhovni razmeroma hitro menjavali:

- 1802 **Josef Franz Bayer**: zanj Gadolla piše, da je izvajal mnoge delitve zemljišč, prodaje in razkosavanje gosposčin, da bi iz njih potegnil kar največ golih finančnih koristi;
- 1805 člani družine **Del Negro** (Janez Nikolaj, ok. 1820 sin Niklas Franc, 1835-45 njegove hčere Marija, Katarina in Terezia):²³⁴ v tem času je bila zadnjič na novo narejena streha na stolpu Šaleškega gradu, nekaj kamnitih elementov pa je bilo prenesenih s Šaleka na Turn, ki so ga Del Negri v dvajsetih letih delno obnovili, nato pa so ga desetletja dajali v zakup in na njem niso več prebivali.²³⁵ Veje družine Negro so posedovale še gradove Forchtenek, Šoštanj, Turn in Žovnek,²³⁶ Legant,²³⁷ Štrovsenek.²³⁸

Leta 1829 se kot oskrbnik gospostev Turn in Šalek omenja Joseph Skubic,²³⁹ leta 1838 kot najemnik g. Sajovic.²⁴⁰

²²⁹ <https://de.m.wikipedia.org/wiki/Dachsteuer>. Herwig Wolfram: Österreichische Geschichte, 1995, str. 224.

<https://books.google.si/books?id=MnoMAQAAMAAJ&q=dachsteuer+oesterreich+18+jhdt&dq=dachsteuer+oesterreich+18+jhdt&hl=sl&sa=X&ved=0ahUKEwiXouT72eTjAhXLmIsKHx1FB2QQ6AEIFDAC>. Prim. tudi Komelj, Grad, 14.

²³⁰ <http://www.schloesserstrasse.com/seite.mv?10-30-00-00+&lg=si>

²³¹ studentski.net/get/ulj_fif_ar1_al1_sno_zapiski_01.doc

²³² Brišnik, Ravnika, *Grad Šalek*, 73, 74.

²³³ Del dominikalne zemlje je imela še cerkev sv. Martina.

²³⁴ Gadolla, 215, 241.

²³⁵ Golec, Domožnanec, 21 - op. 44: StLA, Steiermärkische Landtafel, LT II, Urkundenbuch Tom, 206377-378; Tom 214, fol. 532-542 ter op. 49: StLA, Handschriften, Gruppe 2, Hss. 1385, fol. 68.

²³⁶ Schmutz, 2-7.

²³⁷ http://www.gradovi.net/grad/legant_stok

²³⁸ http://www.gradovi.net/grad/strovsenek_dvor_dvorec

²³⁹ Allgemeine deutsche Garten-Zeitung, 1829, str. 225. <https://books.google.si/books?id=OCVAAAAAcAAJ>

²⁴⁰ Joanneum Jahresberich 1838, str. 3, <https://books.google.si/books?id=FrQ1z1S4AfAC>

Pečat gospostva Turn in Šalek z grbom družine del Negro leta 1841²⁴¹ ter shema grba.²⁴²

Nagrobna plošča Janeza Nikolaja del Negra, »gospoda gospostev Turn in Šalek v Šaleški dolini, /.../ vestnega župana Zagreba na Hrvaškem«. ²⁴³ Pokopališče pri cerkvi sv. Ane v Slovenskih Konjicah.

²⁴¹ Zgodovinski arhiv Celje, Magistrat Šoštanj. Napis: HERRSCHAFT THURN UND SCHALLENGER AMTS SIGIL.

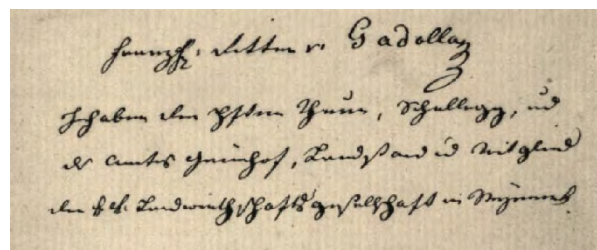
²⁴² Detajl zadnje strani kataloške karte 21466, Fischner-Wappenkartei, spletna podatkovna baza knjižnice tirolskega deželnege muzeja Ferdinandeum. http://wappen.tiroler-landesmuseen.at:81/index34a.php?wappen_id=21467

²⁴³ Nikola del Negro se omenja kot trgovec Schwartcz na kapitolski strani Zagreba. Kaj, 2005, str. 69 – splet.

- 1844 Franz vitez Gadolla oz. zakonca Gadolla kupita grad Turn pri Šaleku z dvema pripadajočima zemljiškima gospodstvom, ²⁴⁴

Grb Franza viteza Gadolle ²⁴⁵ in njegov podpis

Karl Noé pl. Nordberg

Frančiška Noé pl. Nordberg

- 1861 Karl Greinitz, ²⁴⁶
- 1871 Alfred vitez Wilhelm,
- 1873 Karl in Franziska Noe pl. Nordberg (kasneje lastnika Gorice), ²⁴⁷
- 1874 Franz Ržiha, ²⁴⁸
- 1877 Franz vitez Kreil – menda Heinrich vitez Keil, cesarsko kraljevi polovnik v pokoju ²⁴⁹,
- 1880 Karl Kratochwil,
- 1882 Ernest Pick,
- 1886 Rudolf Rathoff baron Schmiedl pl. Seeberg, ²⁵⁰
- 1890 dr. Sigmund Ban,

²⁴⁴ Golec, Domožnanec, 14 in 26 op. 67: Ob prodaji je spadalo k Turnu blizu 311 oralov zemljišč (okoli 177 hektarov), od tega 220 oralov gozda, 41 oralov travnikov, 18 oralov sadovnjakov, 17 oralov njiv, 10 oralov pašnikov, oral vinograda ter 4 orali stavbišč, tj. Turnski graščinski kompleks in razvalina gradu Šalek (StLA, Steiermärkische Landtafel, LT II, Urkundensammlung 1862/2381).

²⁴⁵ Golec, Mali, 24. Po viteški diplomi iz leta 1784.

²⁴⁶ 18. avgusta 1871 se še navaja kot lastnik Turna in Šaleka med veliikimi zemljiškimi posestniki. Priloga k št. 188 Grazer Volksblatt. <https://books.google.si/books?id=fBO89oja-T8C&pg=PP381&dq=schallegg+verbrannt&hl=sl&sa=X&ved=0ahUKEwjpn-u8lpLjAhWRqlsKHR00DoOQuwUIDzAB#v=onepage&q=schallegg%20verbrannt&f=false>

²⁴⁷ Poles, Villa Bianca, 164 ss.

²⁴⁸ Haj: časopis pro lesnika, myslivce a pritele prirody, 1875, 15.

²⁴⁹ Der Steirische Landbote: Organ für Landes- und Landeskultur-Interessen, Graz 1877, str. 19.

https://books.google.si/books?id=OW6M0Qee_EQC&pg=PA19&dq=schallegg&hl=sl&sa=X&ved=0ahUKEwjryaGFuaTjAhVL_CoKHel9CyE4RhDoAQzMAI#v=onepage&q=schallegg&f=false

²⁵⁰ Neues Wiener Tagblatt (Tages-Ausgabe), 30. 5. 1886, str. 4. <http://anno.onb.ac.at/cgi-content/anno?aid=nwg&datum=18860530&seite=4&zoom=33&query=%22Schallegg%22%2B%22%2B%22%2B%22ruine%22&ref=anno-search>; Österreichische Forst-Zeitung, 4. 6. 1886, str. 5. <http://anno.onb.ac.at/cgi-content/anno?aid=ftz&datum=18860604&seite=5&zoom=33&query=%22Schallegg%22&ref=anno-search>

- 1893²⁵¹ Daniel pl. Lapp,²⁵²

Daniel pl. Lapp, lastnik velenjskega premogovnika, in njegov grb

- 1916/17 Ludvik baron Haerdtl

Grb Haerdtl

²⁵¹ Grazer Tagblatt, 2. 5. 1893, str. 2. <http://anno.onb.ac.at/cgi-content/anno?aid=gtb&datum=18930502&seite=2&zoom=33&query=%22Schallegg%22%2B%22%2B%22%2B%22thurn%22&ref=anno-search>

²⁵² Turn je uporabljal za svojo letni rezidenco, pozimi pa je živel v Gradcu. Grazer Tagblatt, 15. 10. 1910, str. 2. <http://anno.onb.ac.at/cgi-content/anno?aid=gtb&datum=19101015&seite=2&zoom=33&query=%22Schallegg%22&ref=anno-search>

- Položaj lastnikov je bil težaven: v času 1920-41 je med okoli 40 večjimi razprodajami grajskega inventarja na slovenskem tudi Turn pri Velenju.²⁵⁴

- Nepremičninski oglas, v katerem se posrednik hvali, da je že petkrat (5!) prodal gospostvo Turn – Šalek.²⁵⁵

Zap. št.	St. zemljišta (parcele)	Označa parcele (hišna številka, obde javljene vrste)	Povezbe po katastru			Z. št.
			hi	a	m²	
209	2086/78	hiša, dvorišče, travnik		8	0379	209
210	2086/79	hiša, dvorišče, travnik		10	3587	210
211	2093/1	njivna površina - travnik		32	03	211
212	2117	gora		2130	3321	212
213	2118/1	travnik		57	4889	213
214	2114	✓ hiša, dvorišče			0036	✓ 214
215	2145	hiša št. 1 dvorišče				215
		urt		43	0686	216
216	2146	✓ urt njiva		1	3040	216
217	2373	✓ usetvena gozda šelak			78	✓ 217
218	2450	gora, travnik		1	753054	218

[illegible]

Izseki iz zgodovinskega zemljiškoknjižnega izpiska

V 2. polovici 20. stoletja so grajski zidovi, prerasli z grmovjem in drevesi, hitro razpadali; masivne stene so pokale in se krušile zaradi korozije okoliškega terena, slabih temeljev (približno 2 m temeljev severnega vogala je manjkalo) in deževnice, ki je spirala vezivno malto iz sten ter z zmrzaljo povzročala razpoke. Notranjščina stolpa je bila napolnjena z ruševinami, ki so se dvigale do višine 2 m. Odločili so se, da je treba ruševino takoj obnoviti ali popolnoma odstraniti, saj je (zaradi kamnov, ki so padali z vrha zidov) predstavljala veliko nevarnost za naključne obiskovalce in planince, ki jih vodi planinska pot Šaleška tik ob stolpu, kot tudi za prebivalce, živeče pod gradom.

²⁵³ Orožen, Das Bisthum, 68. Zimmermann, Gradovi, 249. Po: Reinhart baron Echt, Wilhel Hoffer: Geschichte der steirischen Jagdgebiete (II. Zvezek dela Jagdgeschichte Steiermarks). Leykam, Graz 1928, 565. Seher, Zgodovina II, 367. Reichert omenja za Gadollo kot lastnika še barona Seckendorffa. Reichert, Einst, III band, 10-11.

²⁵⁴ Komelj, Grad, 22.

²⁵⁵ Grazer Tagblatt, 12. 5. 1892, str. 11. <http://anno.onb.ac.at/cgi-content/anno?aid=gtb&datum=18920512&seite=11&zoom=33&query=%22Schallegg%22%2B%22%2B%22%2B%22thurn%22&ref=anno-search>. Tudi Amtsblatt zur Laibacher Zeitung. Ignaz Alois Edler v. Kleinmayr, 15.07.1896. <https://dlib.si/stream/URN:NBN:SI:DOC-SU4OEL3S/06ff342d-401d-4dd3-8d56-0ab379ba1020/PDF>

Leta 1971 je Turistično društvo Velenje ustanovilo odbor za obnovo gradu Šalek,²⁵⁶ ki je leta 1975 objavil Stoparjeve ugotovitve o gradu in okolici. Istega leta je Zavod za spomeniško varstvo Celje izdelal fotogrametrično podobo in fasadne načrte ruševine.

Pod gradom je bil med letom 1975 in 1977²⁵⁷ zgrajen 93 dolg predor, potreben za preusmeritev povečujočega se prometa iz jedra naselja Šalek. Vibracije med gradnjo tunela in zaradi težkega prometa so dodatno destabilizirale ruševino.

Prenos imena
Šalek
z imena
naselja²⁵⁸ na ime
cestnega
predora.

Leta 1983 je Skupščina Občine Velenje pravno zaščitila ruševine gradu Šalek kot umetnostni in arhitekturni spomenik (na parcelah 2373, 2372/1?, katastrska občina Velenje).²⁵⁹ Leta 1989 je bila ruševina dokumentirana, izdelan je bil načrt sanacije.²⁶⁰ Leta 1990 se je Velenjski izvršni svet odločil za obnovo ruševin, da bi jo utrdili in tako preprečili njeno nadaljnje razpadanje ter potencialne žrtve. Izdelani so bili načrti za prenovo.²⁶¹

Gradbena dela so se začela še preden so pristopili arheologi, dela je ustavil Zavod za varstvo dediščine in arheološka izkopavanja je prevzel Oddelek za arheologijo na Filozofski fakulteti Univerze v Ljubljani.²⁶²

²⁵⁶ Stopar, Grad, Uvod.

²⁵⁷ https://sl.wikipedia.org/wiki/Seznam_cestnih_predorov_v_Sloveniji, 19. 11. 2017., http://www.rotaryklubvelenje.si/kronologija_velenja, 23. 11. 2017.

²⁵⁸ <https://mojalbum.com/bischoflack/velenje-vollan-na-starih-razglednicah/velenje-salek-na-petih-slikah-4-eur/21193997/povecaj>

²⁵⁹ Odlok o razglasitvi kulturnih in zgodovinskih spomenikov na obočju Občine Velenje. Uradni vestnik Občine Velenje, 20. 10. 1983.

²⁶⁰ Marij Kogoj, Dragutin Šafarič, Projektna študija 1989.

²⁶¹ Dragutin Šafarič, Projekt za prenovo gradu Šalek, 1991.

²⁶² studentski.net/get/ulj_fif_ar1_al1_sno_zapiski_01.doc

Okoli leta 1890 je bil jugozahodno od gradu Šalek zgrajen »grad Novi Šalek pri Velenju« - po načrtih dunajskega arhitekta Ota Hieserja,²⁶³ za baronico Ritter de Zahony.²⁶⁴ Stavba je bila kasneje različno poimenovana (Villa Ritter, Villa Neu Schallegg, Villa Valdeck), danes je znana kot Vila Herberstein. S prenosom imena s starih ruševin na novo vilo / grad se je ta romantično predstavil kot naslednik primarne grajske stavbe, analogno, kot je bila bližnja Vila Eggenstein / Gorica (dejanski pravni) naslednik gradu Ekenštajn in kot je Vila Bianca veljala za grad Spodnje Velenje ali grad v trgu.²⁶⁵

Vinjeta gradu Novi Šalek.²⁶⁶

Prednja fasada gradu Novi Šalek, napisi so povečani.²⁶⁸

Šalek pri Velenju v pogledu od gradu Novi Šalek, 1908²⁶⁷

²⁶³ Cyriak Bodenstein: Hundert Jahre Kunstgeschichte Wien, 1788-1888: eine Festgabe anlässlich der Seculärfeier der Pensions-Gesellschaft Bildender Künstler Wiens, str. 87.

²⁶⁴ Janežič / Poles, 2003, 13.

²⁶⁵ Poles, 2011, 66.

²⁶⁶ <https://prodottitop.com/?q=SIEGEL>.

²⁶⁷ Muzej Velenje, MV;R-0000294/2010 <https://museums.eu/collection/object/33739/salek?pUnitId=36>

²⁶⁸ Janežič / Poles, 2003, 28.

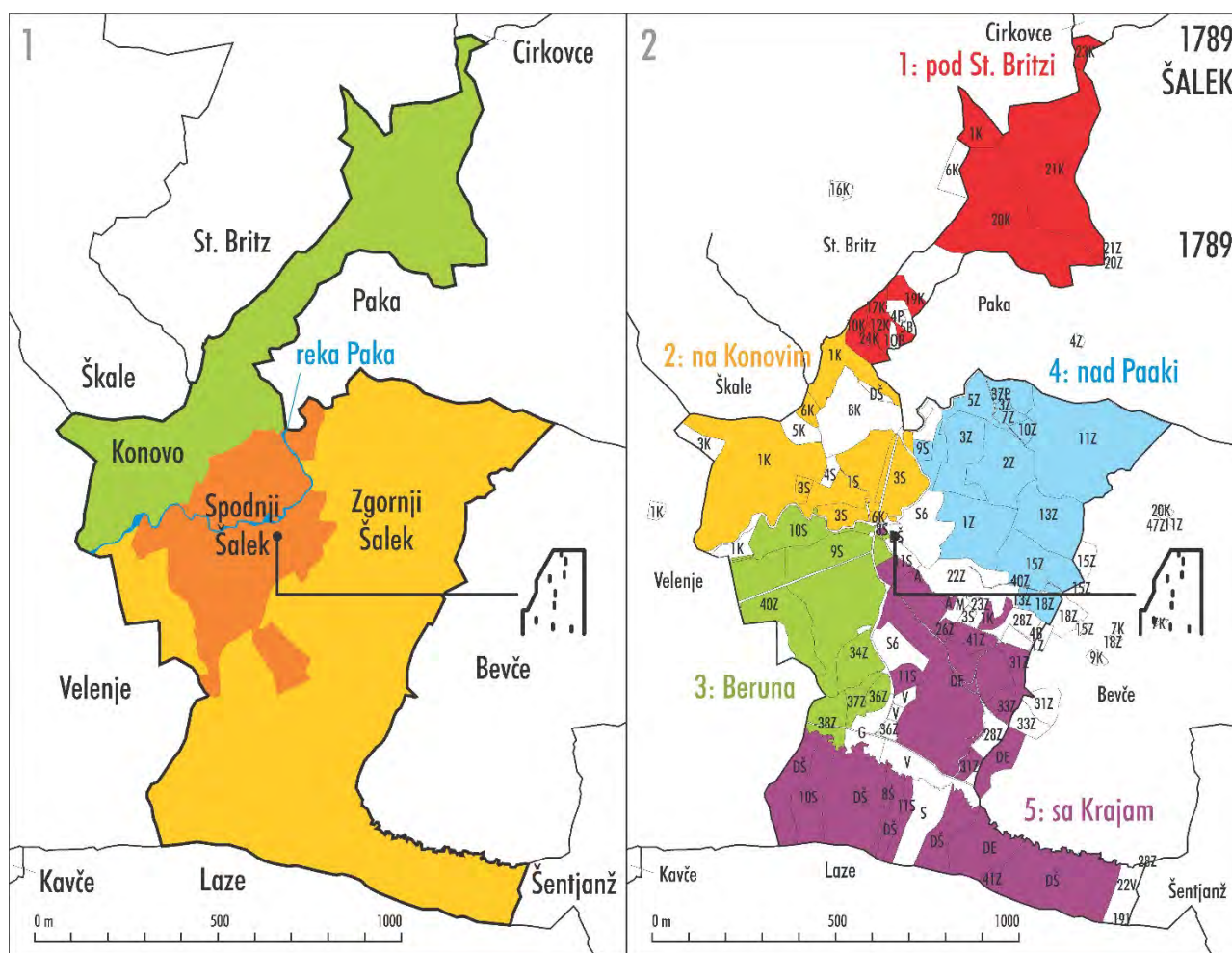
Časovna os lastnikov Šaleškega gradu po Schmutzu, Gadolli / Janischu, Orožnu, Stoparju, Ravnikarju, Zimmermannu / Bachofnu / Hofferju, Seherju

Opombe k časovni osi: baron Mauerbur,²⁶⁹ Zimmermann,²⁷⁰ Seher.²⁷¹ Za Gadollo se kot lastnik omenja še baron Seckendorff.²⁷²

Geneza lokacije (krajinska analiza)

ANALIZA KATASTRA

Dragocen vpogled v organizacijo krajine dajeta Franciscejski in Jožefinski kataster, kjer je z retrogradno analizo možno sestaviti karto ledinskih imen s konca 18. stoletja. Ta imena pričajo nekdanjem izgledu krajine (poraščenost z listavci: hrasti, bukvami), o starih kulturah (češplje, vinogradi), o potencialnih arheoloških najdiščih (gradišče, dvor). Razvidna je nekdanja organiziranost ruralnega gospodarstva (kmetije v celkih, kmetije z razdrobljenimi deli posestva, kajžarji, sogorniki, dominikalna zemljišča), preden je bila Šaleška dolina aktivno industrializirana in urbanizirana.

Enote prostora okoli radu Šalek po analizi katastra.

1: širša območja katastrske občine Šalek (Konovo, Spodnji Šalek, Zgornji Šalek).

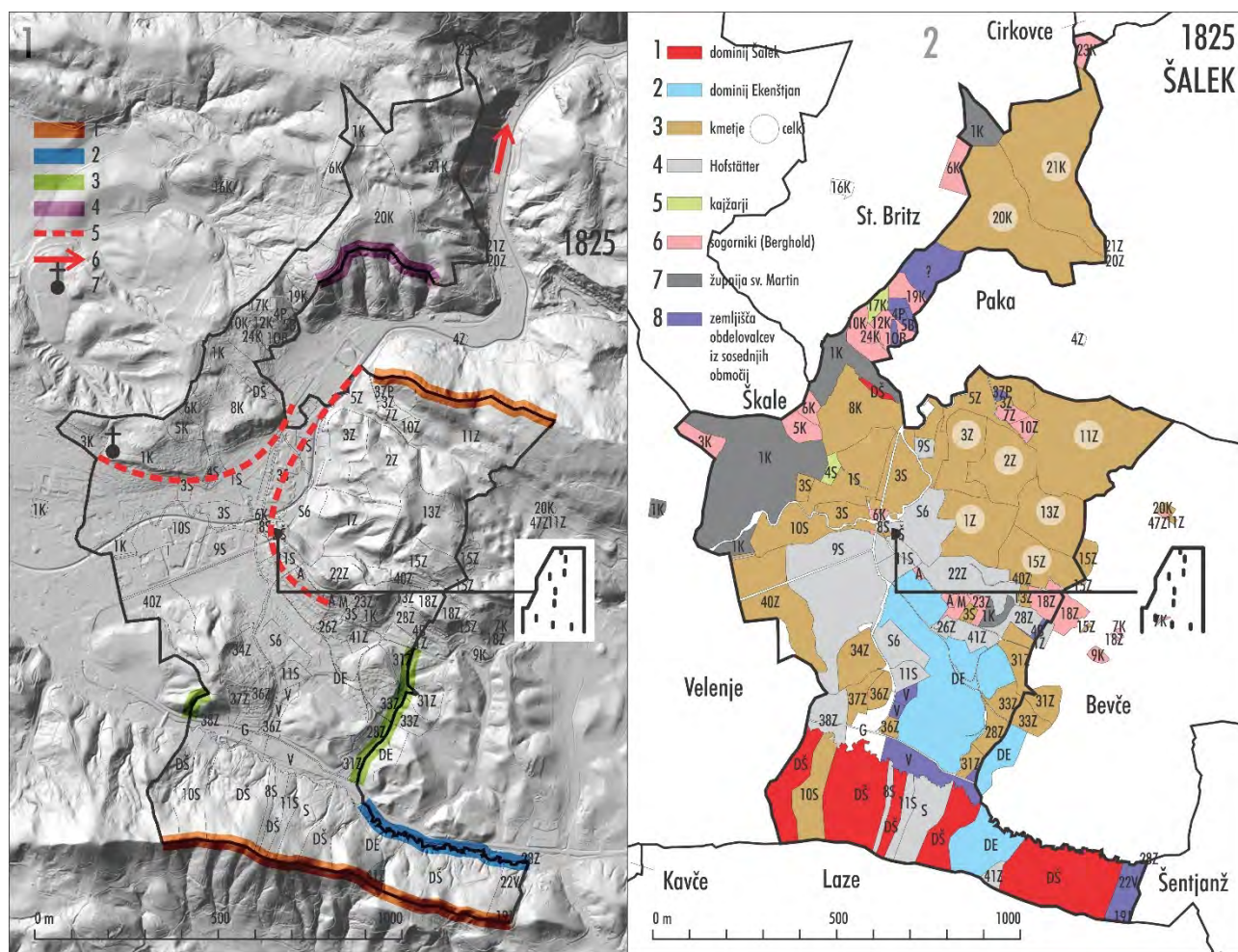
2: ožja območja (ledine / ride: pod Šembricem, na Konovim, nad Pako, za krajem, Beruna (?)).

²⁶⁹ Navedba listine v arhivskih pridobitvah Zgodovinskega društva za Štajersko: Georg Ignaz baron Mauerburg, gospod gospodstev Šalek, sv. Jožef itd. je prodal Martinu Mazeju in njegovim dedičem kmetijo, pripadajočo gospodstvu Šalek za 40 fl., ob tem, da je od tega posestva potrebno gospodstvu Šalek oddelati 4 fl. /.../, Šalek, 28. 4. 1722. Jahresbericht über den Zustand und das Wirken des Historischen Vereins für Steiermark, 1859

²⁷⁰ Zimmermann, Gradovi, 249. Po: Reinhart baron Echt, Wilhel Hoffer: Geschichte der steirischen Jagdgebiete (II. Zvezek dela Jagdgeschichte Steiermarks). Leykam, Graz 1928, 565.

²⁷¹ Seher, Zgodovina II, 367.

²⁷² Reichert, Einst, III band, 10-11.

Izsledki analize katastra:

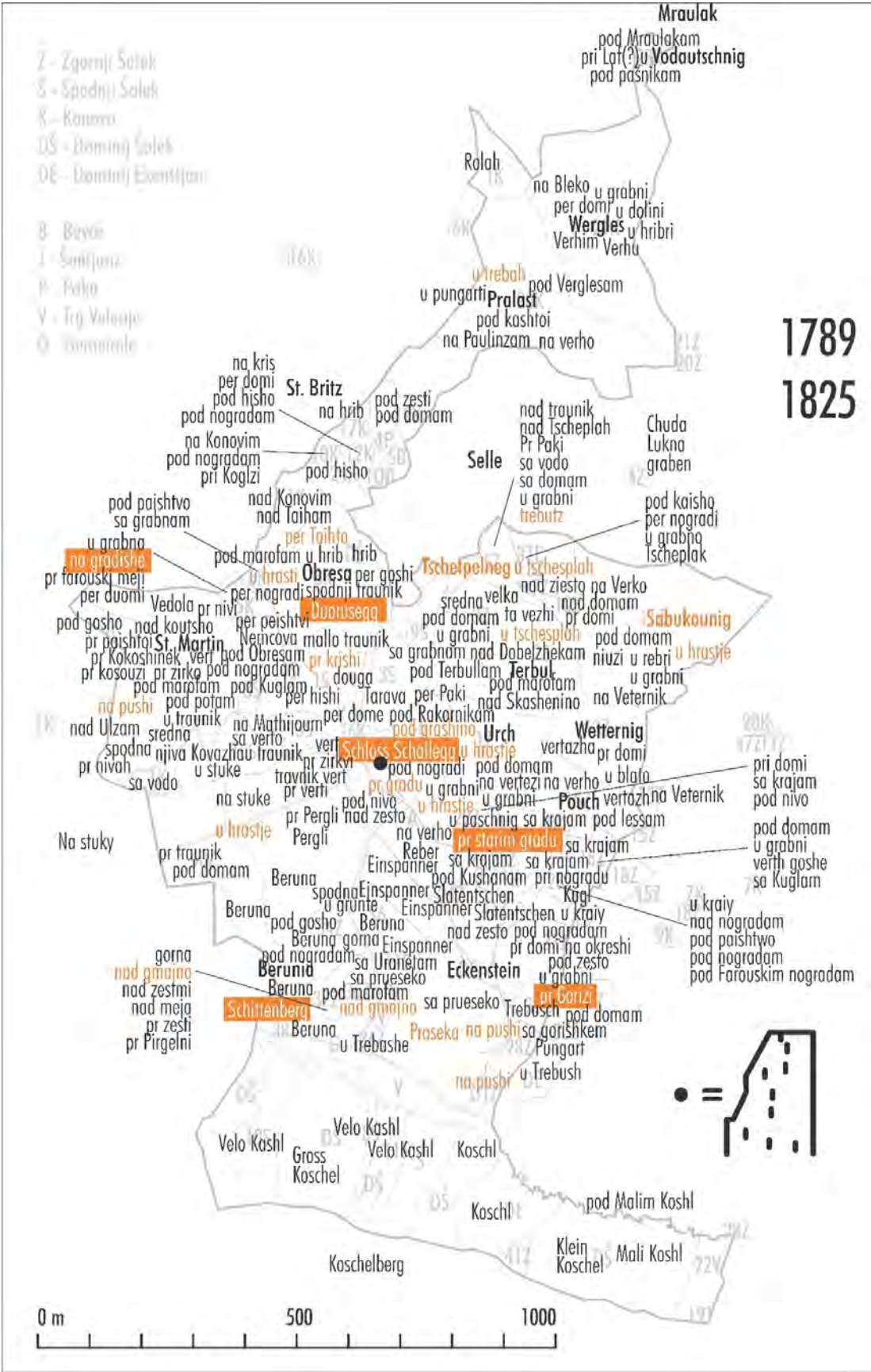
1. Potek mej katastrske občine se lokalno veže na izrazite geomorfološke strukture: 1 – greben, 2 – potok, 3 – graben, 4 – prelom terena. Lepo je razvidna zožitev doline – 5 – na vstopu v sotesko proti Hudi luknji – 6 –, ki ga obvladujeta / nadzirata cerkev sv. Martina in grad Šalek.
2. Gospodarska raba / status zemljišč: 1 ostanki dominija gospostva Šalek, 2 dominij posestva Gorica / Ekenštajn, 3 kmetije (obkroženo = kmetije v celkih), 4 imetniki manjših kmetij (domcev) – »oštetarji«, ²⁷³ 5 kajžarji, 6 sogorniki, 7 v lasti župnije sv. Martina (dominikalna zemlja), 8 zemljišča v lasti obdelovalcev iz sosednjih območij.

Na naslednji strani: ledinska imena z Jožefinskega katastra, prikazana na grafični osnovi Franciscejskega katastra. Za razumevanje krajine so indikativna predvsem:

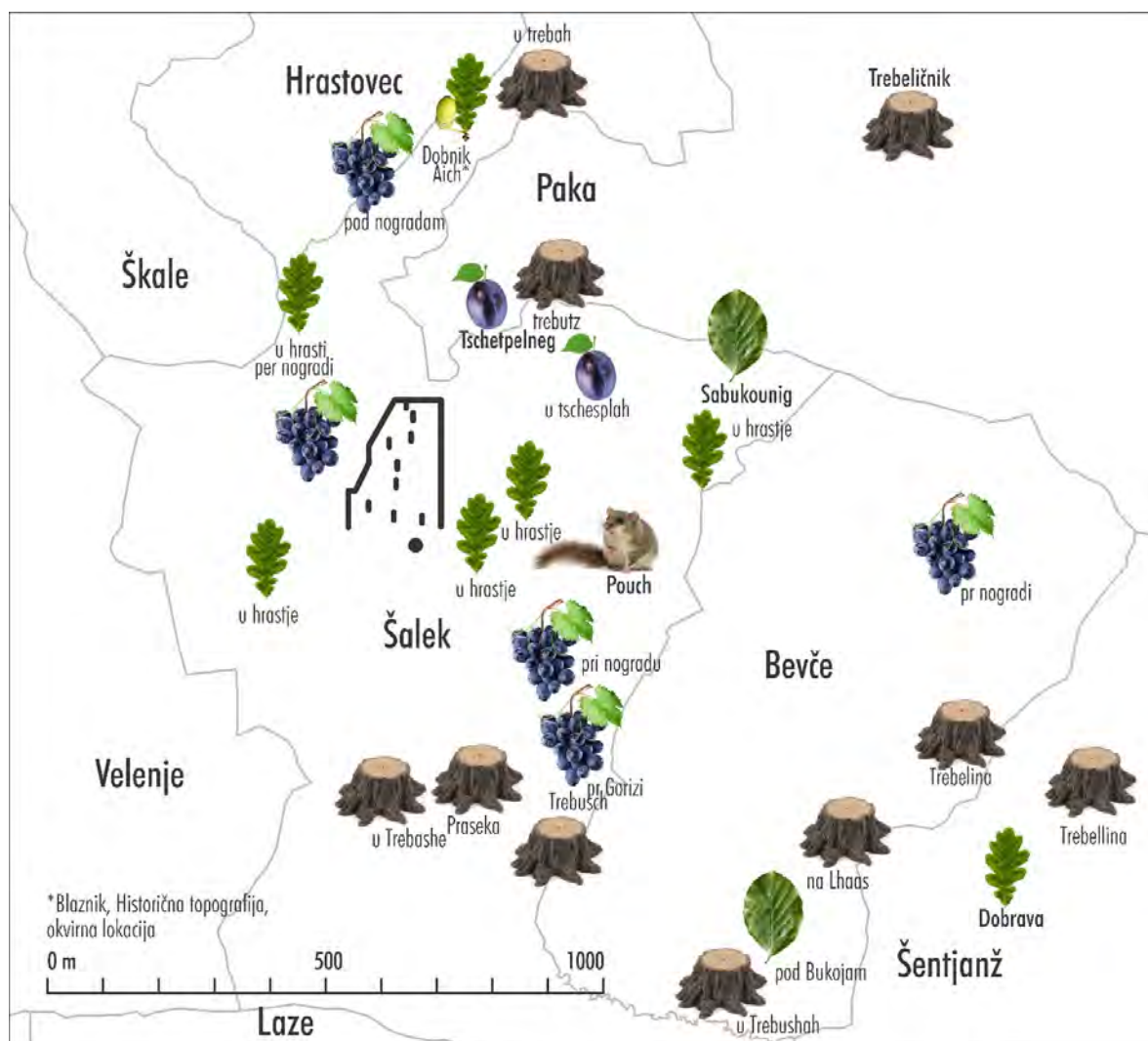
- imena po listavcih (v hrastu, v češpljah, Zabukovnik), ki kažejo na nekdanje rastje oz. pridelovalne kulture;
- imena, ki kažejo na krčenje zemlje (v trebah, preseka), ki kažejo na kasnejše širjenje obdelovalnih območij;
- območja kajžarjev, ki so navadno mlajša;
- območja celkov, ki kažejo na območja duge kolonizacije (10. – 13. stoletje);²⁷⁴
- imena, ki kažejo na možnost starejše poselitve oz. zginulih grajskih stavb (na gradišču, Dvorovšek, pri starem gradu, pri Gorici, pod graščino, Žitenberg).

²⁷³ <http://www2.arnes.si/~rzjtopl/rod/metode/r-slovar-nem.htm>

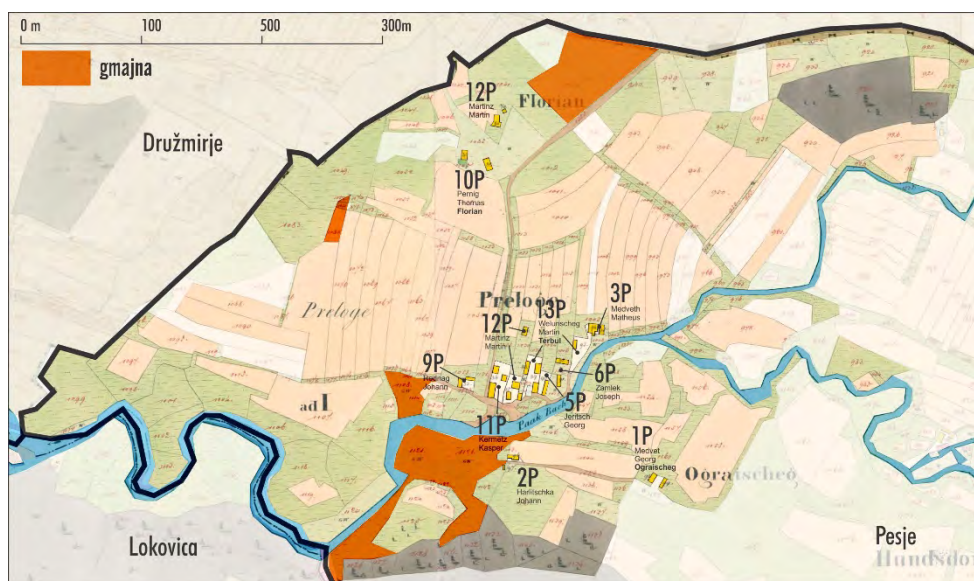
²⁷⁴ https://sl.wikipedia.org/wiki/Kolonizacija_na_Slovenskem

Karta ledinskih imen po Jožefinskem katastru. Poudarjena so imena, ki ažejo (ali bi lahko kazala) na posebne lokacije: gradišče nad cerkvijo sv. Martina in dvor zahodno od lokala "Skalca" v Šaleku, dvor Žitenberg.

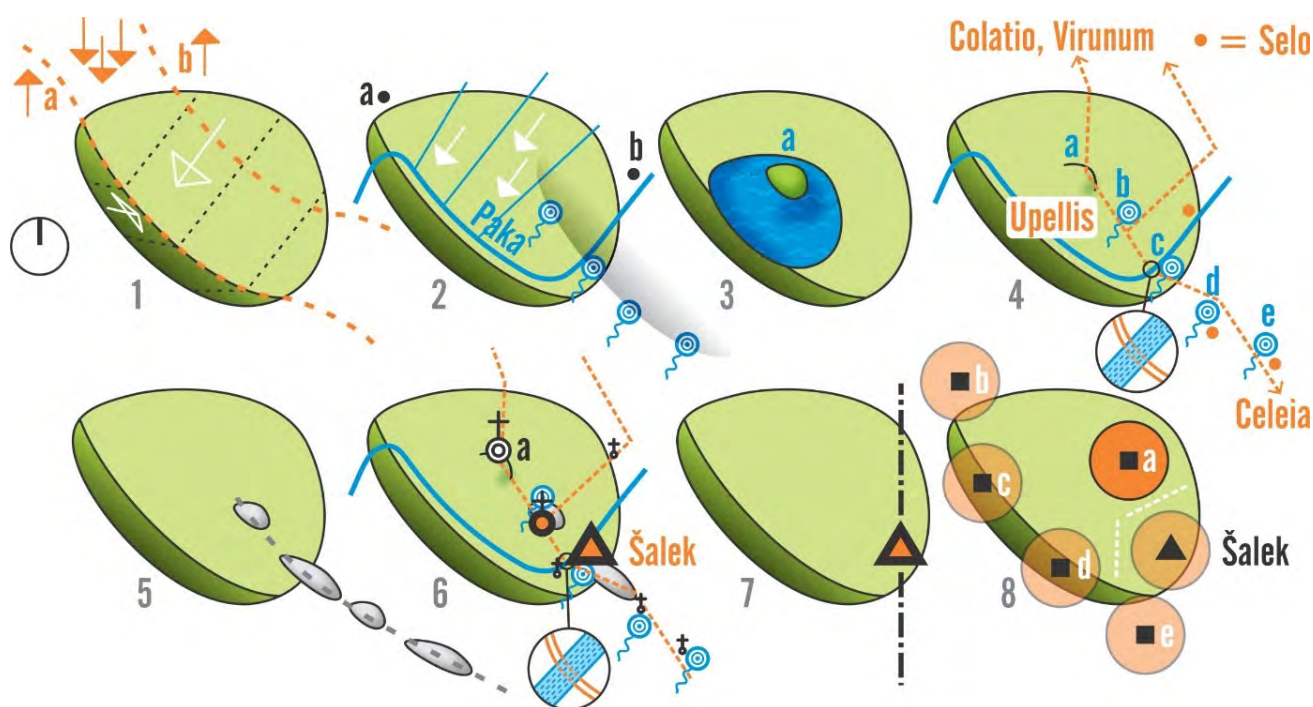

Karta s prikazom ledonskih imen: **po listavcih** (hrast, dob, bukev), ki kažejo na nekdanjo poraščenost območja, **vezanih na krčenje gozda** (= trebljenje) in tako pridobljene površine (laze), **nekdanje vinograde in sadovnjake** (češplje) in morda lovne živali (polh).

V sklop dominikalne posesti Šaleškega gradu je po Jožefinskem katastru sodila tudi gmajna (skupni travniki) v Prelogah: gornja na severu in južna ob Paki (Na produ). Po okoli 35 let mlajšem Franciscejskem katastru je lastnik Gornje gmajne (parcele 1039) Dominij Turn. Do menjave gospodstva (Šalek - Turn) je brččas prišlo, ker sta bili od okoli 1730 gospodstvu Šalek in Turn združeni in so ju za iste lastnike upravljali isti upravitelji / najemniki s sedežem na Turnu.²⁷⁵

²⁷⁵ Poles Rok: Sprehod po izbrisani krajini: Prelog. V: Šoštanjski list, 2019. SI AS 1110: Jožefinski kataster za Štajersko, 1784-1790, Okrajna gosposka Velenje, k.o. Velenje, Grundertrags-Matrikel. Arhiv Republike Slovenije.

Analiza krajine okoli gradu Šalek, komentar v nadaljnjem besedilu

GEOLOŠKI RAZVOJ KRAJINSKE MATRICE in NARAVNI ELEMENTI, KLJUČNI ZA POSELITEV

1. GEOLOŠKO-GEOGRAFSKA NARAVNA MATRICA: Šaleška dolina je nastala zaradi razlik v dviganju terena med Šoštanjsko geološko prelomnico na jugu (a) in Smrekovskim prelomom na severu (b). Nekdanje dno doline je več kot 1 km pod sedanjim površjem.²⁷⁶ Jugozahodni rob doline je zelo strm, pobočja proti severu pa se dvigajo počasneje in bolj na široko (asimetrični prerez doline).

2. HIDROLOŠKE ZNAČILNOSTI: Posledica asimetričnega prečnega prereza doline je, da vsi pritoki h glavni vodni žili (reki Paki) pritekajo s severne strani, od koder so tudi prinašali naplavine v dolino in s tem potiskali Pako proti JZ robu doline.²⁷⁷ Na stiku med vrhnjimi, propustnimi apnenčastimi plastmi zadnjih grebenov Karavank in spodnjimi neprepustnimi plastmi je nastala cela vrsta stalnih izvirov, ki niso presahnili niti v največji suši.

RAZVOJ KULTURNE KRAJINE

3. MITSKO JEZERO: V dolini je ohranjeno izročilo, da je bila nekoč jezero, sredi katerega je bil otrok (a) z gradom / cerkvijo.²⁷⁸ Pojavljajo se mnenje, da gre za spomin ljudi na jezera, ki so bila ostanki ledenodobne poledenitve.²⁷⁹ Najstarejši človeški izdelki, ki pričajo o prisotnosti ljudi v dolini, so bile najdeni v jamah Mornovi zijalki (b) in Špehovki (c)²⁸⁰ na višjem obrobju doline, kjer se pojavlja tudi izročilo o žal ženah, ki so ljudem svetovale pri poljedelstvu²⁸¹ – tovrstna izročila naj bi kazala na staroselski življenj.²⁸²

²⁷⁶ Markič, Sachsenhofer, 2010, 4 in slika 1.3.

²⁷⁷ Kotnik, 2014, 15.

²⁷⁸ Pražupnijska cerkev v Šalah je bila poimenovana Sv. Jurij na jezeru. Vijanski, 1857. Orožen, 1936, 132-136. Mlinšek, 1991, 126.

²⁷⁹ Bizjak, 2017, 16:00 in dalje.

²⁸⁰ Brodar, 1999. Brišnik, 1999 a.

²⁸¹ Poles, Izbir bele vode

²⁸² Bizjak, 2017, 12:06 in dalje.

4. PROMET: Najstarejša prometna smer je skozi dolino tekla iz smeri Celja (antične Celeie) proti Slovenj Gradcu (Colatio) in dalje na Koroško.²⁸³ Antični ostanki (opeka, Speratov nagrobnik), najdeni na pobočju pod cerkvijo sv. Martina,²⁸⁴ bržčas pripadajo poštni postaji Upellis na rimski vicinalni cesti, ki je v dolino prišla po pobočju iz smeri Janškovega sela, se spustila v dolino in na severni strani doline tekla naprej proti severu, bodisi preko Škalskih Cirkovc, bodisi preko Škal. Pot je morala v dolini prečkati tudi reko Pako: po poročanju geodetov, ki so risali prvi avstrijski vojaški zemljevid, sta bili brodišči, kjer je bilo moč z vozom peljati preko preko reke Pake, v Šaleku (c) ali pri Selu.²⁸⁵ Vzdolž domnevne trase rimske ceste najdemo kar tri naselja tipa »Selo«, ki so značilno za slovansko naselitev (Janškovo SELO (e), Bevško SELO²⁸⁶ (d) in SELO ob Paki), na območju cerkve sv. Martina so bili najdeni slovanski grobovi iz 3/3 9. stoletja s posameznimi antičnimi pridatki,²⁸⁷ nad cerkvijo pa se pojavlja toponim »na gradišču«²⁸⁸, pogosta so imena po listavcih (Če(š)peljnik, Hrastje, Bukovnik), kar vse priča o poselitve doline v slovanskem času. Indikativna je morda tudi legenda o grofici, ki se naj bi se v goreči kočiji na božič vozila/vicala med gradovoma Šalek in Ekenštajn²⁸⁹ – bržčas gre za analogijo motivu Šembilje, ki se – vsaj na krasu – »lepi« na trase antičnih cest.²⁹⁰

V kontekstu širše krajine je razvidna izredna vloga vode v pokrajini – sledimo lahko »vodni črti« od Škal do Šentjanža in v tej »vodni krajini« razberemo, da so bile naselbine vezane na stalne studence, ob pokristjanjenju krajine pa so bili prekriti izredni kraji v prostoru (mesta starejših čaščenj?), vezani na vodo):

- sv. Jurij na jezeru – pražupnijska cerkev na nekdanjem otoku - sv. Jurij kot premagovalec zmaja
- sv. Martin na forštat - pod izvirom (sedanjim vodnim rezervoarjem) / na Gradišču (stara naselbina) / pri vrtači, od koder so lezli parkeljni (vrata v onostranstvo) - sv. Martin kot izganjevalec hudiča²⁹¹
- sv. Andrej/Krištof pri brodišču čez Pako v Šaleku; še je ohranjen kamnit hranilnik ob cerkvi, kamor so darovali – je šlo primarno za dar rečnemu božanstvu za varno pot / prečkanje reke? Sv. Krištof je po legendi brodil preko vode in nosil ljudi na drugi breg
- sv. Miklavž nad jamo Drajšnico, kjer izvira Bevški potok
- sv. Janez Krstnik na Peči, pri stalnem izviru, pod cerkvijo je skalna polica z jamami.

²⁸³ Brišnik, 1999 b.

²⁸⁴ Orožen, 1884, 133, 134. Šašel, 1954.

²⁸⁵ O brodišču: grafika: Območje med Velenjem in Šalekom na jožefinskem vojaškem zemljevidu.

<http://mapire.eu/en/map/firstsurvey/?bbox=1678653.1438722084%2C5836553.089734621%2C1687825.5872664298%2C5841416.395659266&layers=osm%2C1%2C73>, 5. 11. 2017. Opis: Poročilo kartografa Bodokyja, zastavnika liškega regimenta, v sklopu sekcije 163 za področje Paka pri Velenju Rajšp, 1999, 50.

²⁸⁶ Poimenovanje Območje je razvidno iz Jožefinskega katastra v navezavi na Franciscejski kataster

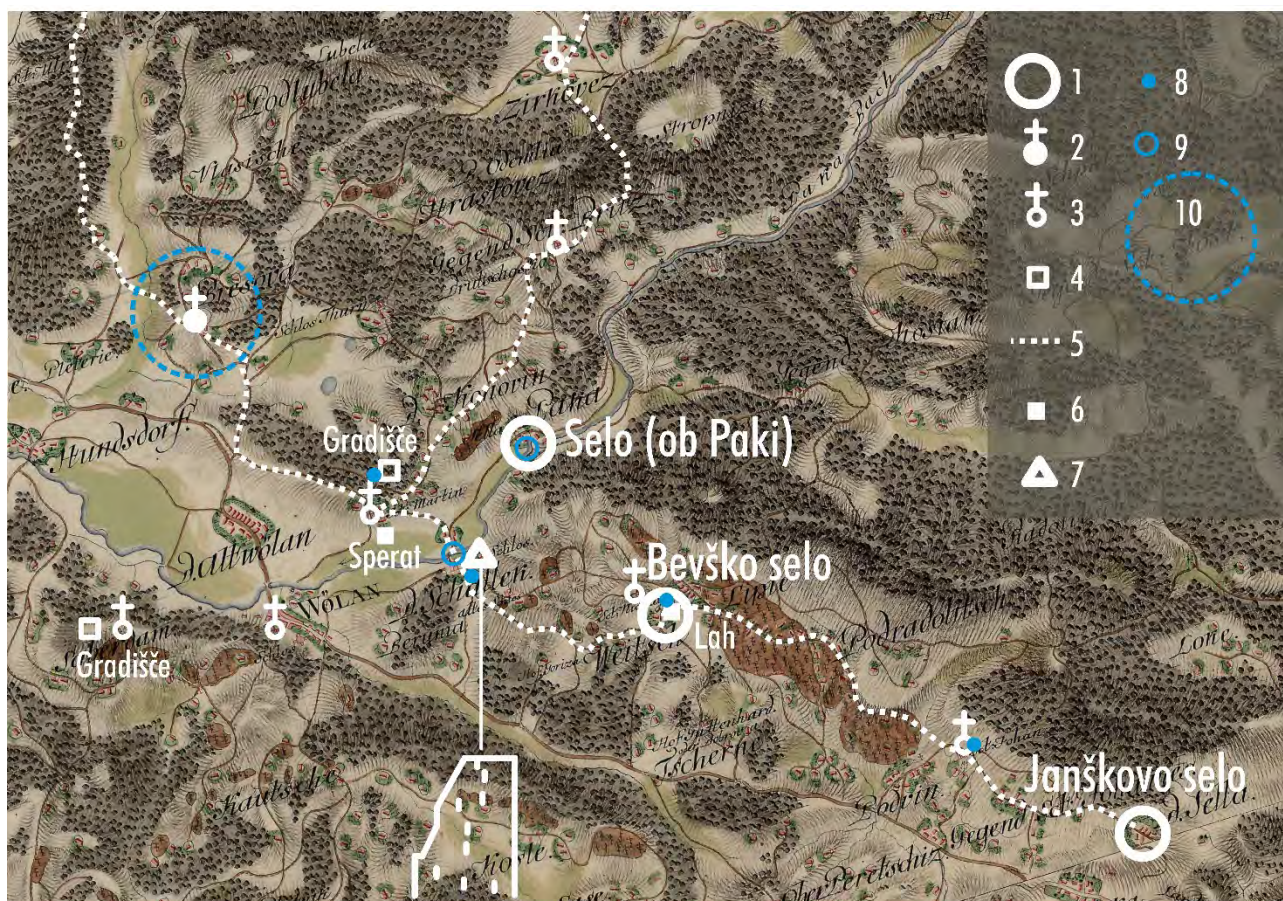
²⁸⁷ Pogovor z Danijelo Brišnik, vodjo ZVKDS OE Celje, Vinska Gora, 3. 10. 2018.

²⁸⁸ Njiva »na gradishe« (na gradišču), lastnik Maria Nemez (Nemec), hišna številka Konovo (Konovim) 5, št. parcele 98. Jožefinski kataster, Grundertrags-Matrikel der Steuer-Gemeinde Oberchalleg, str. 12. SI AS 1110. Lokacija je bila določena po retrogradni analizi katastra v navezavi na Franciscejski kataster preko lastnikov oz. hišnih števil.

²⁸⁹ Poles, 2011, 36.

²⁹⁰ Hobič, 2015, 86

²⁹¹ Takšen je upodobljen na baročni sliki na velikem oltarju.

Širša krajina okoli Šaleka (od Janškovega sela do Škal): 1 stare naselbine tipa Selo, 2 pražupnijska cerkev v Šalah, 3 cerkev, 4 Gradišče, 5 stara pot, 6 lokacija, kjer je bil najden rimski kamen (Sperat) in lokacija tolponima Lah, 7 stalni izvir pitne vode, 8 brodišče preko reke Pake, 9 nekdanji otok v jezeru (po ljudskem izročilu).

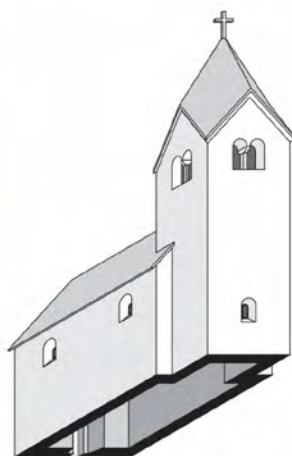
5. MIKROLOKACIJA: Na jugovzhodnem delu doline se na vstopu v zgornji tok reke Pake pojavita dve skalni polici, vsaka na svoji strani doline: na eni polici je danes cerkev sv. Martina, na drugi Šaleški grad. Sta del dolgega, ozkega skalnega hrbta, ki teče še dalje proti JV in na katerem stojijo še gradovi Ekenštajn, Šlangenburg (stari grad v Dobrni) in Lemberg.²⁹² Skalni hrbet sega v Šaleku kar nekaj deset metrov v dolinsko dno.

Cerkev sv. Martina²⁹³ in serija gradov na skalnem hrbtu od sv. Martina do Lemberga.

²⁹² Morlot, 1852, 7.

²⁹³ Paraafrazirana risba.

Cerkev sv. Martina danes in poskus rekonstrukcije prvotne podobe v času romanike.

6. IZBRANA LOKACIJA GRADU: Pri lokaciji, kjer je bil postavljen grad Šalek, gre za izredno koincenco naravnih in kulturnih elementov krajine:

- Tu je bila reka Paka potisnjena tik ob sam JV rob doline;
- Tu se je v dolino spustila antična (in bržčas še starejša) pot Celje – Šaleška dolina – Slovenj Gradec – Koroška in na brodišču prečkala reko;
- Nad brodiščem se kot naravna polica visoko nad dolino dviga ozek, strm skalni hrbet, katerega tri stranice so naravno nedostopne, in omogoča izvrstno obrambo ter nadzor nad potjo in dolino;
- V bližini izvira močan stali izvir pitne vode.²⁹⁴

Ne dolgo potem, ko je bil postavljen grad, so grajski gospodje zgradil tudi »svojo« lastniško cerkev sv. Martina: na podobno izredni lokaciji: pod stalnim studencem (kjer je danes glavni rezervoar pitne vode za mesti Velenje in Šoštanj), bržčas pod nekdanjim gradiščem, nad območjem ostankov rimske naselbine in slovanskih grobov. Najbrž se v poimenovanju cerkve »sv. Martin na forštat«²⁹⁵ skriva spomin na nekdanje antično »mesto«, saj sta Velenje in Šoštanj mestni status dosegla šele v 20. stoletju. S postavitvijo lastniške cerkve s kripto,²⁹⁶ v kateri so bili bržčas grajski gospodje tudi pokopani, je bil s krščansko vsebino prekrit starejši kulturni prostor – vzpostavljena navezava na starejše pokopališče.

Grad Šalek ni bil zgrajen v praznem prostoru: cerkev sv. Martina je bila podrejena pražupnijski cerkvi »sv. Jurija na jezeru« v Škalah, ki je bila starejša.²⁹⁷ Nenavadna oblika katastrske občine Šalek priča, da je bila ta kolonizacija dejansko »interpolacija«, aktivna ureditev vmesnega prostora med območjem gradu Thurn/okolice škalske cerkve, območjem vinogradov proti Vinski gori (Krška škofija) in območjem kasnejšega Velenja (vasi, gradu in trga s tem imenom), kar se sklada z ugotovitvami zgodovinarjev.²⁹⁸

Katastrska občina Šalek, katere območje lahko najbrž povežemo s kolonizacijskim aktom vzpostavitve gradu,²⁹⁹ je obsegala dominikalno zemljo gradu, nekaj večjih kmetij v celkih ter manjša območja vinogradov, ki jih je obvladovalo gorsko pravo. Pridružena je bila »enklava Bevče«, območje vinogradov in vaše naselbine, ki je bila starejša kot Šalek: na to kaže poimenovanje Bevško Selo, pri čemer je poimenovanje »selo« značilno za slovansko poselitev (v bližini sta še kraja Selo v Paki in (Janškovo) selo v Šentjanžu na Peči

²⁹⁴ O izvirih v zapiskih Štefanije Prislan. Tudi: Prislan, 1999, 35: »Kolavtarjev studenec po Šaleškim gradom, ki ga ni več. Imel je vedno enak vodostaj: nikoli se ni iztekel čez rob in nikoli ni zmanjkalo vode«.

²⁹⁵ Poles, 1998, 150.

²⁹⁶ Kripta je bila odkrita ob arheoloških raziskavah cerkve leta 2018.

²⁹⁷ Ravnikar, 2007, 70.

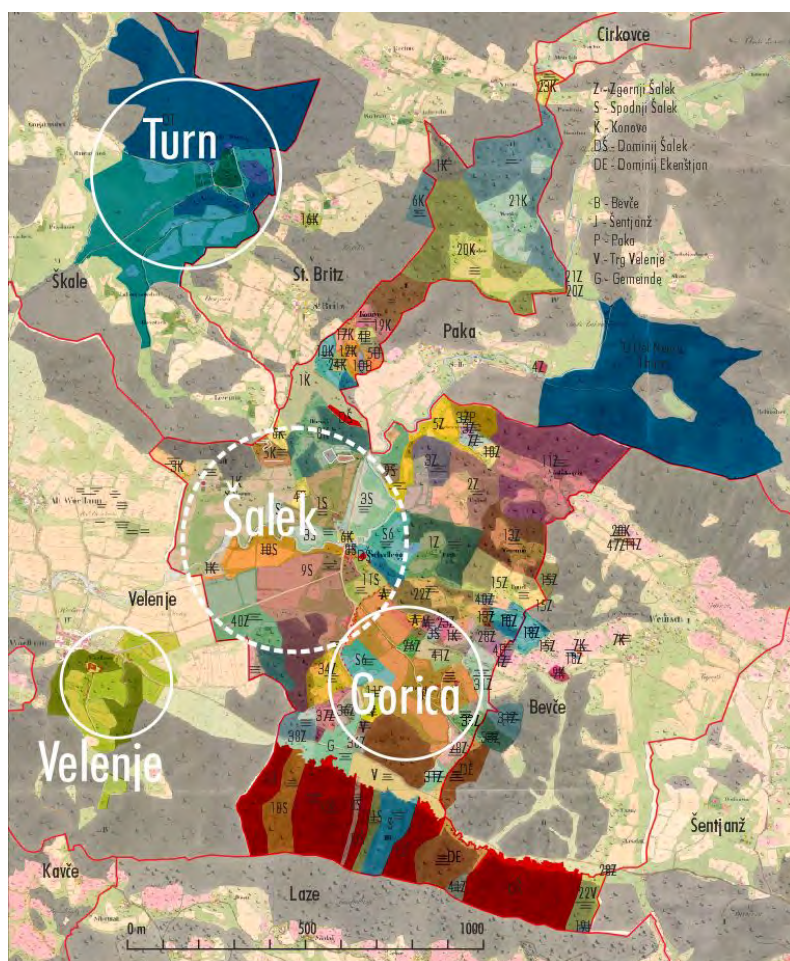
²⁹⁸ Kos, 2005, 21.

²⁹⁹ Prim. Pletrski, 2011, 13: »/.../ meje katastrskih občin [se] ujemajo s tedanjimi gospodarskimi območji vasi, ki so hkrati njihov okoljski maksimum.«

/ Vinski Gori), domače ime Lah v Bevčah³⁰⁰ pa morda kaže na ostanke antične poselitve.

7. GRAD KOT OS SVETA (axis mundi) PROSTORA IN ZGODOVINE: Vtis novozgrajenega gradu Šalek je moral biti izreden: skalni hrbet je bil očiščen drevja; v skalni hrbet je bil vsekane globok grajski jarek, ki je omogočil obrambo lokacije tudi z JV strani, z odbitim/izkopanim kamenjem pa je bil visoko na skali nad dolino zgrajen 6 etaž visok bel tristrani stolp – bržčas do tedaj povsem neprimerljiva stavba v tem okolju z nizkimi, majhnimi lesenimi kmečkimi hišami. Grad je postal os, okoli katere se je vrtelo življenje vzhodnega dela Šaleške doline, ki je po njem tudi dobila ime. Na grafiki iz 17. stoletja je lepo razvidno, kako lega grajenih elementov v prostoru zrcali struktura tedanje družbe: najvišje je grad, najnižje prebivališča podložnikov, nad njimi se dviga cerkveni zvonik.

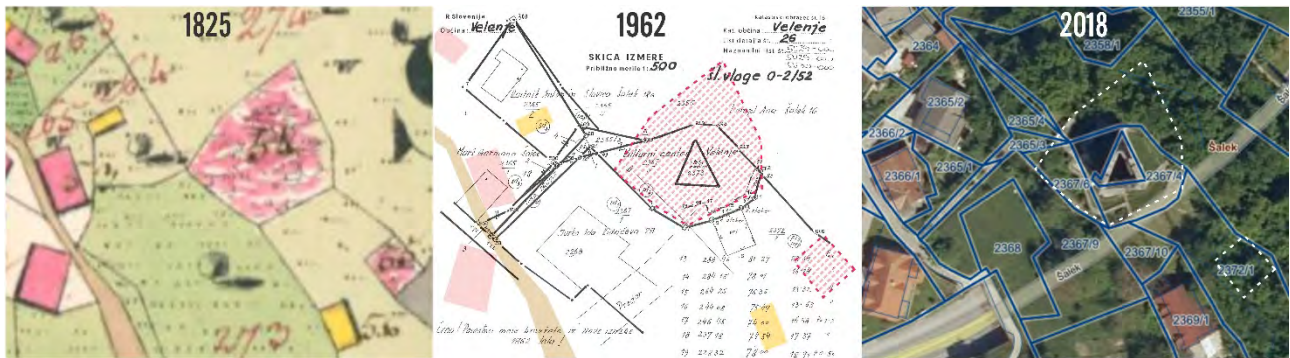
8. UPRAVNA DELITEV: V Šaleški dolini je bila cela gruča gradov, v njenem osredju Šalek, Turn (a), Šoštanj (b), Limbar / Lilienberg (c), Velenje (d), Švarcenštajn / Gradič (e), vsak s svojim dominikalnim zemljiščem. Gradova Velenje in Turn sta zaokroženo pridvorno posest okoli gradu ohranila do druge svetovne vojne, pri Šaleku pa je razkrojeno že v Jožefinskem katastru 1789. Ta »razpad« stare »gospodarske« ureditve krajine okoli gradu Šalek se je najbrž po malem začel z združitvijo gospostev Šalek in Turn (1732?), ko se je težišče uprave preneslo na Turn. Odločitev lastnikov, da po požaru 1770 gradu Šalek ne bodo obnovili je bila bržkone tudi odločitev, da ne bodo več ohranjali starega dominikalnega zemljišča gradu Šalek, ki je bil upravniku na Turnu od rok, in so ga razprodali bližnjim kmetom; lastnik gospostva je obdržal le dve parceli z ruševinami gradu in stavbe v predgradju ter večino gozdov.³⁰¹

Poskus določitve obsega jeder nekdanjih dominikalnih posesti gradov v Šaleški dolini.

³⁰⁰ Državna topografska karta, <https://www.geoprostor.net/piso/ewmap.asp?obcina=VELENJE>, 26. 10. 2018. Franciscejski kataster, zap. št. 20. V bližini domačije navaja Jožefinski kataster toponim Duorshek (Dvoršek), ki ga morda lahko povežemo z »izgubljenim dvorom v Bevčah« (Brišnik,), pa tudi za parcelo podružnične cerkve se zdi, da je nekoč del območja v lasti te kmetije (Franciscejski kataster).

³⁰¹ Seznam gradbenih parcel št. 54 in 55 v tekstovnem delu franciscejskega katastra (1825) za katastrsko občino Šalek. SI AS 177/C/F/C400/s/PT, <http://arsq.gov.si/Query/detail.aspx?ID=370626>, 12. 9. 2017.

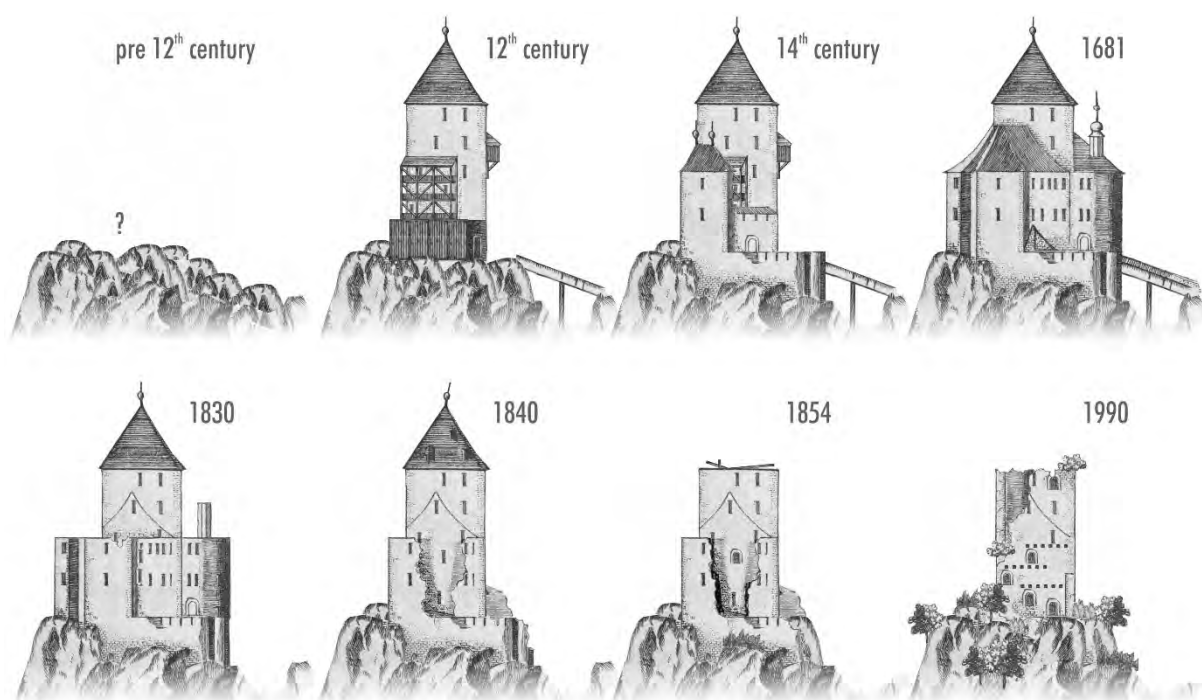

Primerjava oblike parcele gradu Šalek skozi čas: lastniško se prostor drobi, kar otežuje upravljanje z ruševino.

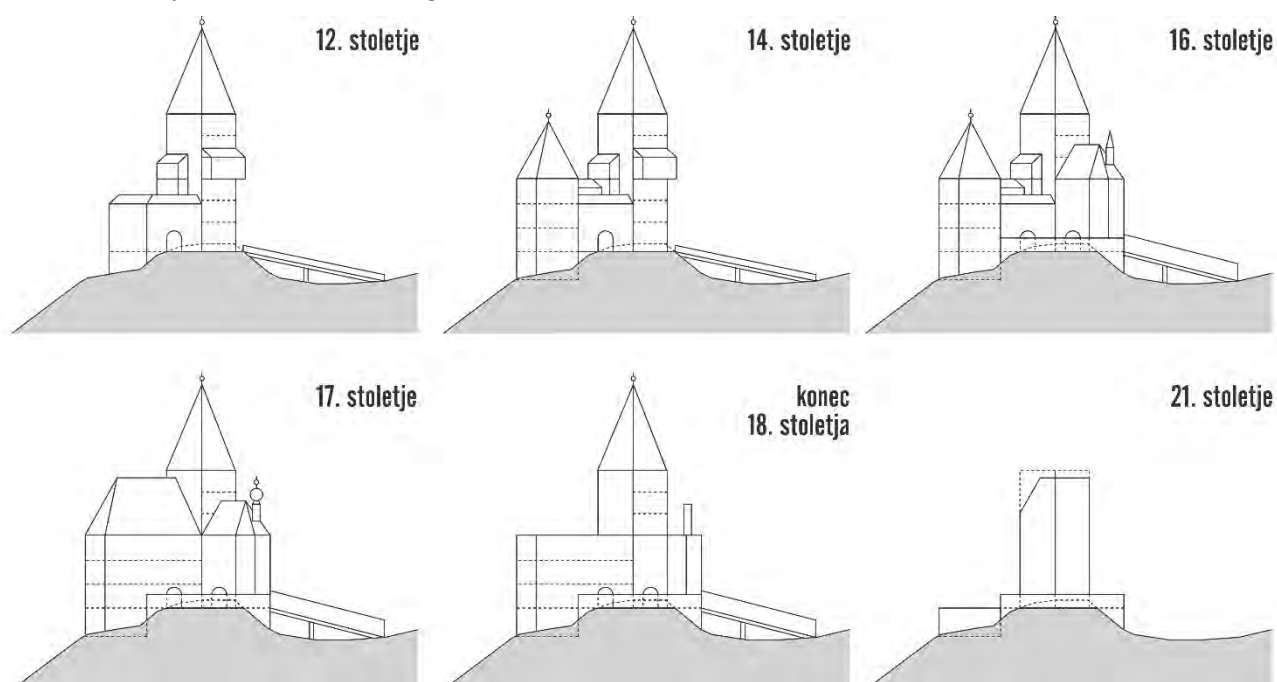
Geneza objekta

FAZE RAZVOJA IN PROPADA RUŠEVINE

Grad Šalek se je razvijal postopno v obdobju več kot 800 let.

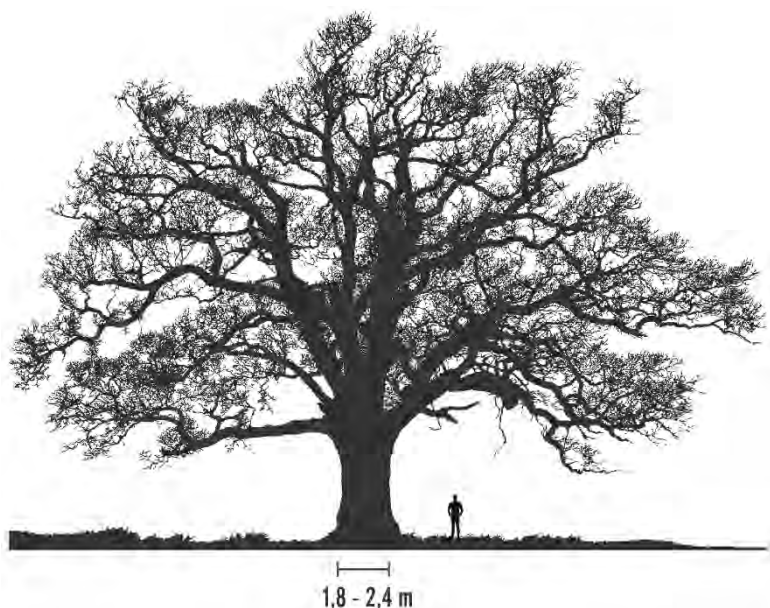

Razvoj in propad gradu Šalek (od 12. do 20. stoletja), parafraza Vischerjeve grafike. Faza, kjer bi bilo dvorišče obdano samo z leseno palisado, je dvomljiva: ker v spodnjem nivoju trikotnega stolpa na vogalih ni klesancev iz lehnjaka (medtem ko so v vrhnjih nadstropjih), je bilo dvorišče najbrž že od začetka obzidano in se je zid dvorišča organsko nadaljeval v zid stolpa. Če zidu na dvorišču ne bi bilo, bi bil najbrž s klesanci obdelani vogali do tal.

Shema volumenskega razvoja gradu

- Pred 12. stoletjem: Ostanke, najdeni ob arheoloških raziskavah (starejši zid pod temelji stolpa, prostoročno izdelana keramika), dokazujejo starejše rabe atraktivne lokacije na skalnem grebenu.³⁰² Stara ledinska imena kažejo, da so bili v okolici hrastovi gozdovi in še sredi 19. stoletja so bili v dolini vidni ostanke ogromnih hrastovih dreves.³⁰³

Ponazoritev velikosti hrastov,
ki jih navaja Gadola

- V dvanajstem stoletju je bil v severozahodni konec skalnega hrbta vsekano približno štiri metre globok in preko 10 metrov širok grajski jarek, ki je iztek ozkega skalnega grebena ostro ločil od nadaljevanja grebena proti jugovzhodu. Tako so dobili lokacijo, ki je bila zaščiten z vseh strani (s treh strani z naravno prepadno skalo, s četrte pa z grajskim jarkom), kjer je bilo pretežno najbrž z lokalno izkopanim / nalomljenim materialom (bel apnenec) zgrajeno grajsko jedro: visok tristrani obrambni stolp z zunanjimi stopnišči ter dvorišče, zaščiten s palisado ali zidom. Stolp je bil z enim od vogalov obrnjen proti dostopni strani. Najbrž je bila visoko na stolpu na mestu proti dostopu že narejen tudi zunanji obrambni hodnik, da je bilo dostop lažje braniti.³⁰⁴ Do gradu je preko jarka vodil strm lesen most, ki so ga v sili lahko hitro podrli. Stopar piše, da je v malto zidov stolpa primešana zdrobljena opeka, ki jo je še danes moč najti na več mestih. To pomeni, da je pred gradnjo gradu v času romanike v bližini že stala trdna stavba/stavbe, grajene z opeko. To je bržčas rimska opeka z območja starovaških njiv, za katere so Jaru Šašlu pripovedovali, da so polne opeke in kamnov, v bližini pa je bil najden tudi rimski nagrobnik.³⁰⁵ Bržčas gre za ostanke pošne postaje Upellis med Celeio (Celjem) in Colatiom (Stari trg pri Slovenj Gradcu) na stari poti na Koroško (Virunim).

³⁰² Brišnik, Ravnikar, 1999, 73-78.

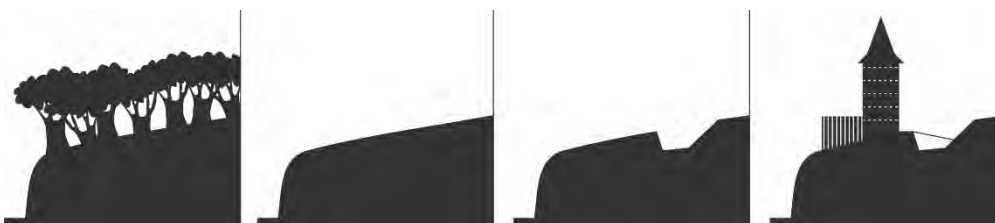
³⁰³ Gadolla, 1847, 168-176, 181: Pri sadovnjaku in pristavi gradu Turn so se še sredi 19. stoletja našle korenine, po katerih se je dalo sklepati na hrastova drevesa premera 6-8 čevljev.

³⁰⁴ Jakič, 1997, 3.

³⁰⁵ Šašel, 1954.

Zdrobljena opeka
v malti grajskih zidov.

Akt izgradnje gradu:
odstranitev gozda,
vsekan jarek, zgra-
jen grad

Material za gradnjo je bil poleg apnenca še peščenjak (okvirji lin) in lehnjak (portali, vogalni klesanci).

Preklada iz peščenjaka nad lino v pritličju
stolpa, z luknjo za kovinsko palico

Šivani vogalni klesanci kleti palacija so iz
lehnjaka³⁰⁶

Generalna zidava iz apnenca

- Domnevno je bil v 14. stoletju ob prosto stranico dvorišča dodan še bivalni stolp:³⁰⁷ ker je bil postavljen proti izteku grebena, kjer se teren spušča, je dobil klet. Nov stolp je bil s starejšim obrambnim stolpom povezan z zunanjimi hodniki. Dvorišče je bilo najbrž dodatno utrjeno. Z izgradnjo obzidja je bilo ustvarjeno medgradje: obiskovalec je že znotraj obzidja, ampak še ne v gradu – to je bila točka popolnega nadzora – naravnost v obiskovalca je iz masivnega obrambnega stolpa strmela strelna lina, klesana iz peščenjaka, visoko nad njim so bili vojščaki na obrambni galeriji pod streho stolpa. Pot je zavila na levo – to je bil obrambni trik: vojščak ima meč v desnici, ščit pa v levici in če pot zavije na levo, mora napadalec braniteljem razkriti svojo nezaščitenost, ne more se dobro skriti za ščit. Iz medgradja se je med cinami obzidja dobro videlo po vsem pobočju pod gradom.

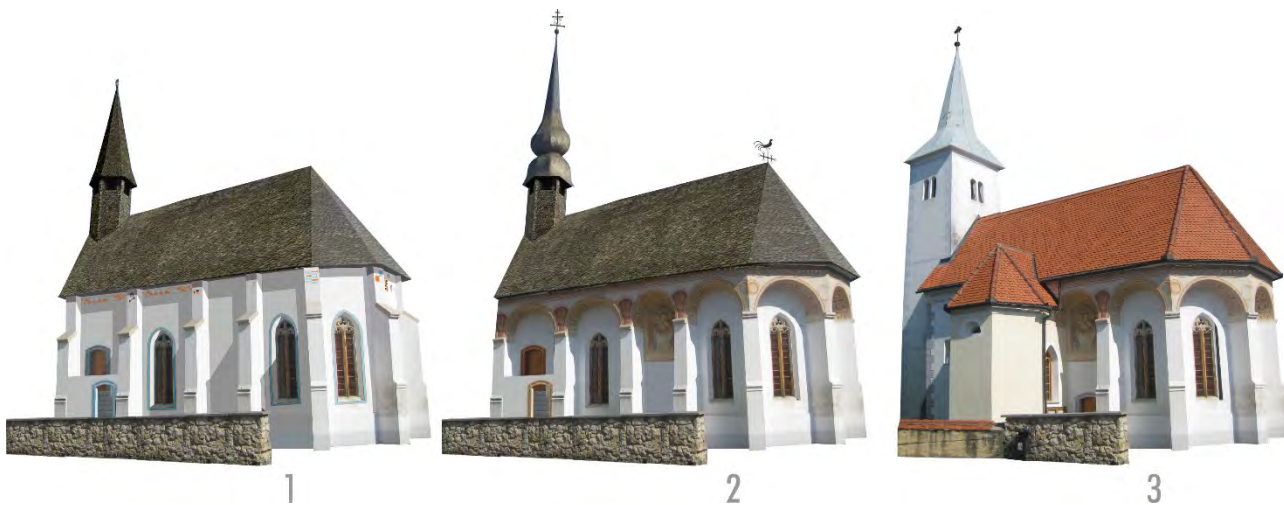
³⁰⁶ Lehnjaka ne smemo mešati s tufom: lehnjak je rumenkasta sedimentna kamnina in nastane, ko voda teče preko rastlin v potokih in se na njih izloča apnenec. <https://sl.wikipedia.org/wiki/Lehnjak> Tuf ali groh pa je zelenasta kamnina, sprijet prah ognjeniškega nastanka. <https://sl.wikipedia.org/wiki/Tuf> Zmedo ustvarja angleško poimenovanje »tufa« za lehnjak in »tuff« za tuf.

³⁰⁷ Kos, 2005, 19, 375.

Rekonstrukcija izgleda gradu Šalek v 14. stoletju.³⁰⁸

- 1681: V 17. stoletju³⁰⁹ je bil grad prezidan v renesančnem slogu. Na ozkem hrbtu dejansko ni bilo več prostora za širjenje navzven, zato so nadzidali in preoblikovali stare strukture: nekdanje dvorišče med starima samostojnima stolpoma je bilo v celoti spremenjeno v povezovalno stavbo med njima, ki so jo pokrili z razsežno sedlasto streho in vanjo vgradili reprezentančen polkrožen portal iz peščenca z napisom o lastniku; na vzhodni strani stolpa so bile nad medgradje nadzidane stavbe, mdr. poligonalno zaključena kapela s stolpičem s čebulasto kapo; dozidan je bil stolp na severni strani. Grad je dobil izgled centralne zasnove, ker so nižje, podrejene stavbe kot plašč obkrožile višji osrednji stolp. V smislu renesančnega občutka za krajinsko urejanje je bil dodan drevored ob dostopni poti, sicer pa je grajski grič ostal brez drevja (nadzor, obramba). Ker je stara lastniška cerkev sv. Martina onstran doline postala župnijska cerkev, so si grajski gospodje s Šaleka in Ekenštajna ter cehi (mdr. kovači, podkovni kovači, mesarji) zgradili novo, gotško cerkev v samem naselju Šalek.

Cerkev sv. Andreja v Šaleku, poskus rekonstrukcije gradbenih faz:

- 1.: 1516 – oporniki do strehe, grbi plemičev in cehov;
- 2.: 1/4 16. stol. – povezava opornikov z loki, grbi plemičev, Avstrije, cesarska impresa
- 3.: sedanji izgled.

Prav osredotočenje lokalnega kapitala v gradnjo nove gotške cerkve v Šaleku je morda razlog, da župnijska cerkev sv. Martina (primarna lastniška cerkev gospodov šaleških, tačas velenjska župna cerkev) ni bila gotizirana – župnijske cerkve v Družmirju, Škalah in Šentjanžu so dobile gotške dolge kore, šentiljska nekoliko krajšega.

³⁰⁸ 3D model in renderiranje Rok Poles, na osnovi rekonstrukcijskih risb iz arhiva Zavoda za varstvo kulturne dediščine Slovenije, OE Celje, risal Ivo Gričar.

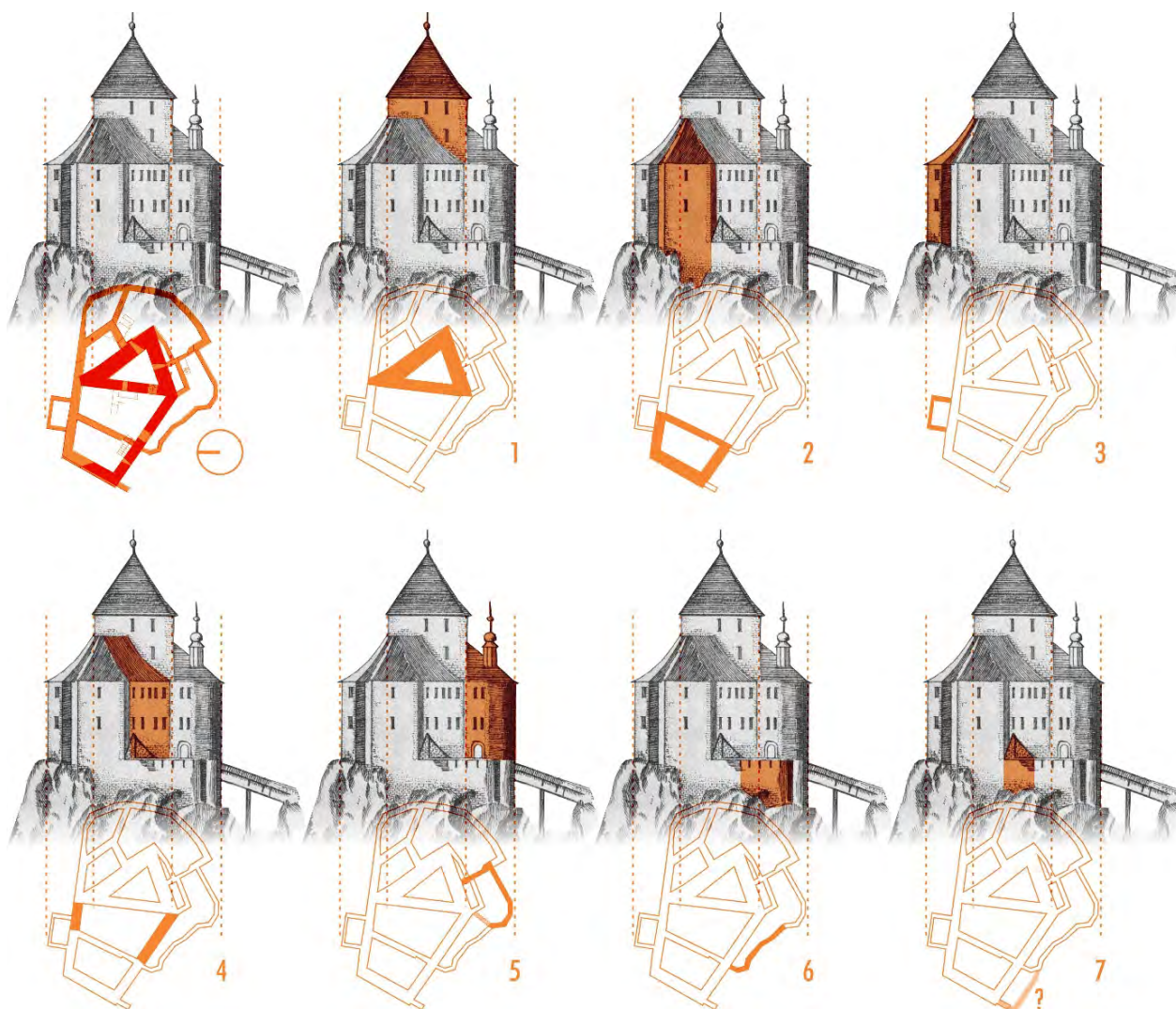
³⁰⁹ Gadolla, 1847, 57, 173 navaja na napisu na portalu letnico 1620/26. Morda pa je padla prezidava ravno v čas med Vischerjevim zemljevidom (1678) in njegovo topografijo (1681) in sta zato upodobitvi tako različni.

- V začetku 17. stoletja je bilo gospostvo Šalek združeno z gospostvom Turn. Za lastnike, ki niso bivali v dolini, so posestvi upravljali upravniki. Konec 18. stol. je bil grad Šalek opuščen. Leta 1830³¹⁰ so bili zidovi obrobni stavb ohranjeni dejansko še do primarne višine, le dvajset let kasneje³¹¹ pa so bili v veliki meri že razvaljeni. Na upodobitvah gradu so vidno ostanki streh, opisovalci poročajo, da so še vidni skopi ostanki kapele. Sredi 19. stoletja ostane brez strehe tudi tristrani stolp. Grad je služil kot kamnolom gradbenega kamna, nekatere arhitekturne člene so prenesli na grad Turn. Poleg grajske stavbe se je sula tudi nekdanja lastniška in gospodarska ureditev krajine okoli gradu.
- Od sredine 19. stoletja dalje je raslo ozaveščanje izrednosti gradu (trikotni stolp), pojavljala so se prizadevanja za njegovo ohranitev ter prva kastelološka in zgodovinske obdelave (pl. Gadola, I. Orožen, Piper, Stopar).
- Po drugi svetovni vojni je bil v luči politične presoje prostora grad dojet kot negativni element krajine (»ostanki nepravičnega družbenega reda«) in bi jih bilo najbolje odstraniti. Leta 1990 je grad Šalek dosegel minimum grajene substance: stavbnega oboda okoli stolpa praktično ni več; okoli stolpa in v njem je groblja razsutih ruševin; severni vogal stolpa je porušen (na tem mestu je bil temelj izpran in so zidovi stolpa že viseli v zraku); grad in okolica sta bila zaraščena.
- V 70. letih 20. stoletja so se začele raziskave in aktivnosti za ohranitev gradu. Z obnovo v 90 letih 20. stoletja je bila rekonstruirana linija obzidja ter utrjeno zidovje tristranega stolpa. Odkriti in prezentirani so bili ostanki drugega stolpa. Obnova z ravno zaključenimi dozidavami zidov spremeni – geometrizira značilno konturo ruševine, ki je bila prej organska, razbrazdana. Urejena je bila dostopna pot na grad. Izdane so bile publikacije o grajski zgodovini (Stopar, Ravnikar) in arheoloških najdbah (Brišnik).

³¹⁰ Upodobitev: Šalek, Stara Kaiserjeva suita, 1830.

³¹¹ Upodobitev ruševine gradu Šalek na plakatu toplic Dobrna (po letu 1854). Brišnik, Ravnikar, 1999, 23.

ANALIZA SESTAVA GRAJSKE STAVBE

Analiza stavbnega tkiva (grajenih volumnov) gradu Šalek.

- Ali lahko razumemo sestavo gradu Šalek na njegovem vrhuncu? Če po velikosti in usmerjenosti uskladimo Vischerjevo grafiko (1681) in sodoben tlorisni posnetek,³¹² se pokaže osupljivo natančno ujemanje: grafika deluje praktično kot popoln naris/fasadni prikaz stavbe. Jedro objekta je trikotni obrambni stolp/bergfrid (1), ki presega ostale dele po višini z dvema etažama. Najbližje gledalcu je palas (2), domnevno iz gotske dobe. Severno je ob palas in nekdanje notranje dvorišče prislonjen manjši stolpič (3) – njegova streha je pultasta in sledi liniji strehe osrednjega stavbnega sklopa (4). Osredje gradu je zavzelo ves tloris nekdanjega dvorišča med bergfridom in palasom – ima razsežno sedlasto streho, ki je poenotena s streho palasa. Desno od bergfrida je dozidek s kapelo (5), ki ima mnogokoten ali polkrožen zaključek, kjer je najbrž stal oltar, ter zvonik s čebulasto streho. Zvoniki so bili na grajskih kapelah redki.³¹³ V pritličju dozidka (pod kapelo) je polkrožen prehod, ki povezuje območje mostu preko obrambnega jarka in vhoda v osrednji del gradu. Pred vhomom je medzidje (6) s cinastim prsobranom

³¹² Tloris arheoloških raziskav in ohranjenih struktur na gradu Šalek, risba Ivo Gričar. ZVKDS OE Celje. Brišnik, Ravnikar: 1999, 35.

313

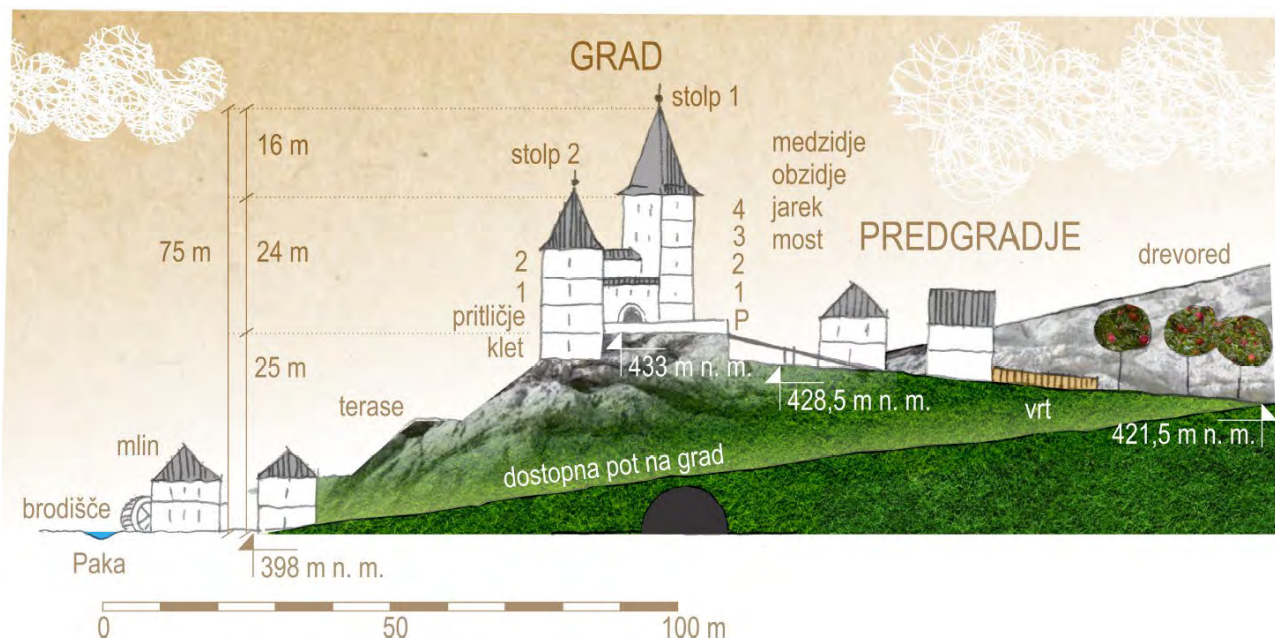
Navajajo se še pri gradovih Grub pri Piberju, Kornberg, Leonrod, Liechtenstein, Mihaelova kapela pri Feistritz/Ilz, Strechau.

Zeitschrift Historischer Verein für Steiermark, 1957, str. 69.

<https://books.google.si/books?id=8x8SAAAAIAAJ&q=schallegg&dq=schallegg&hl=sl&sa=X&ved=2ahUKEwib08iF1cniAhWlplsKHfpZDEw4ggEQ6AEwBXoECAEQfw>

(6). Od medzidja naprej do konca palasa sega še pritličen dozidek, od katerega je danes ohranjen samo še kos temelja.

- Z dozidavami je bila razvita osrediščena forma gradu: imamo osrednji stolp, vsi drugi elementi okoli njega pa delujejo kot višinsko poenoten obod dodatnih prostorov okoli trikotnega stolpa. Prvotna avtonomija palasa je povsem izginila, palas se je do neprepoznavnosti zliil z drugimi dozidki.

Vertikalno razvita krajina na območju gradu Šalek

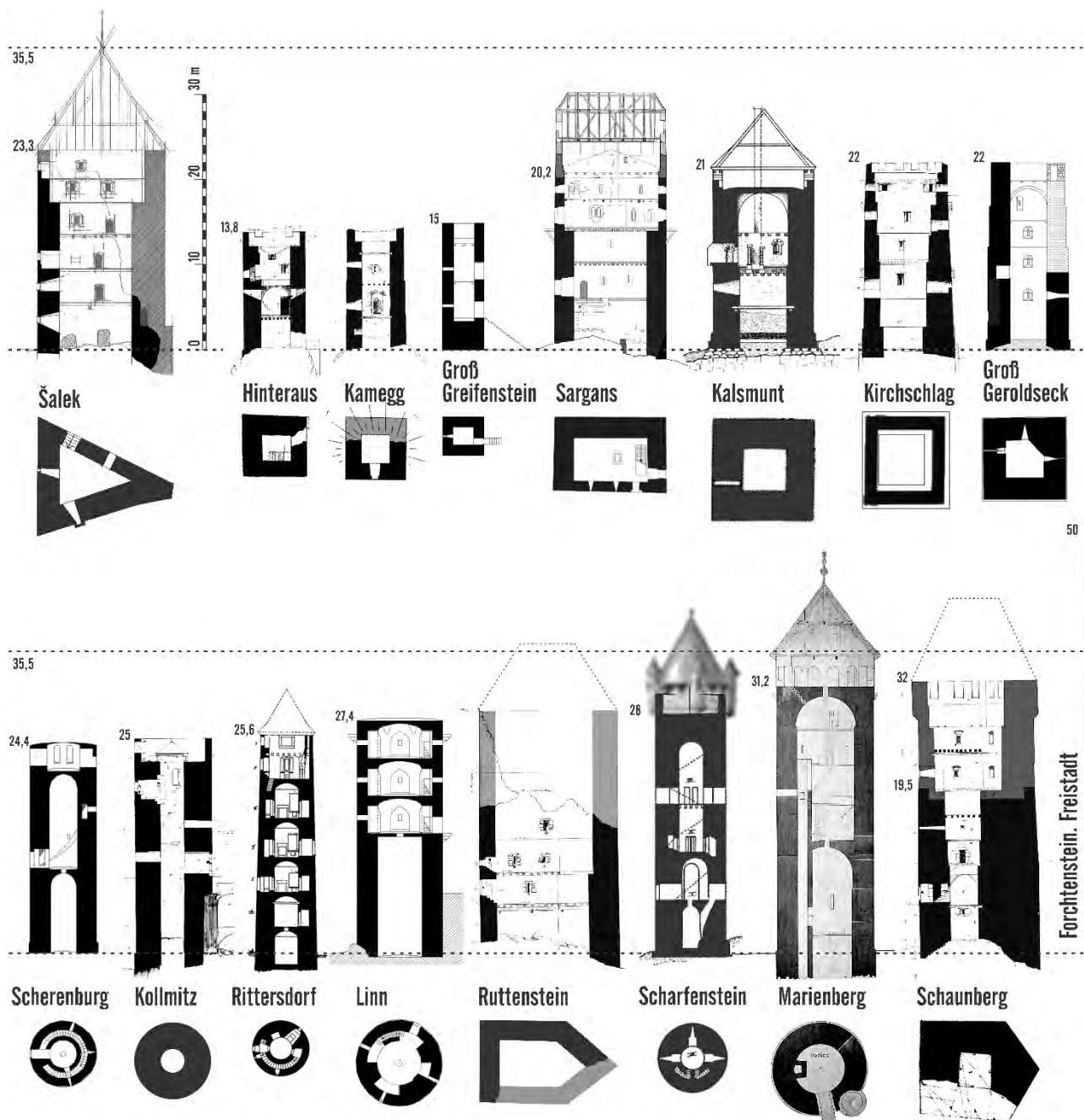
ŠE O TRIKOTNEM STOLPU

Po pregledu sorodnega gradiva se pokaže, da so bili bergfridi najrazličnejših oblik, tudi takšnih, ki se zdijo najprej skregane z zdravo pametjo (eno- in dvo-kotnik).

Na gornji primerjavi se lahko opazi, da je imel tristrani stolp gradu Šalek pravzaprav kar veliko notranje površine.

Če stolp Šalek primerjamo z nekaterimi drugimi bergfridi po višini, se pokaže, da je bil med zelo visokimi: k temu je prispevala tudi njegova tristrana oblika, zaradi katere je imel široko in visoko streho. Višina strehe je predstavljala eno tretjino višine cele stavbe. Tako visoke strehe – glede na zidani stolp – ni imel noben drug primerjani bergfrid.

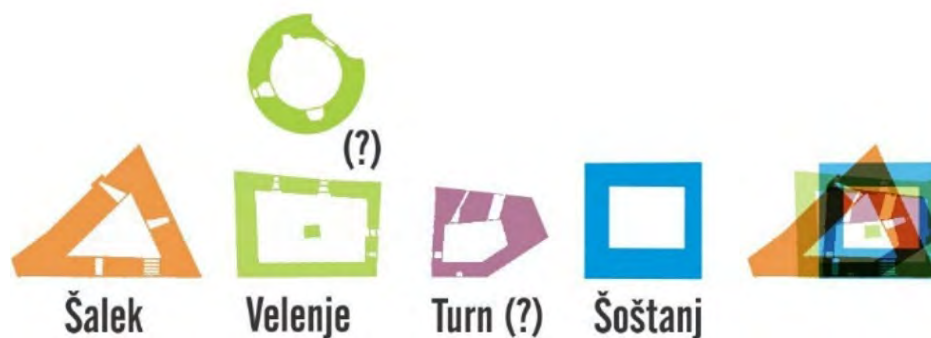

Primerjava Šaleka in nekaterih drugih bergfridov po višini, vir načrtov: splet.

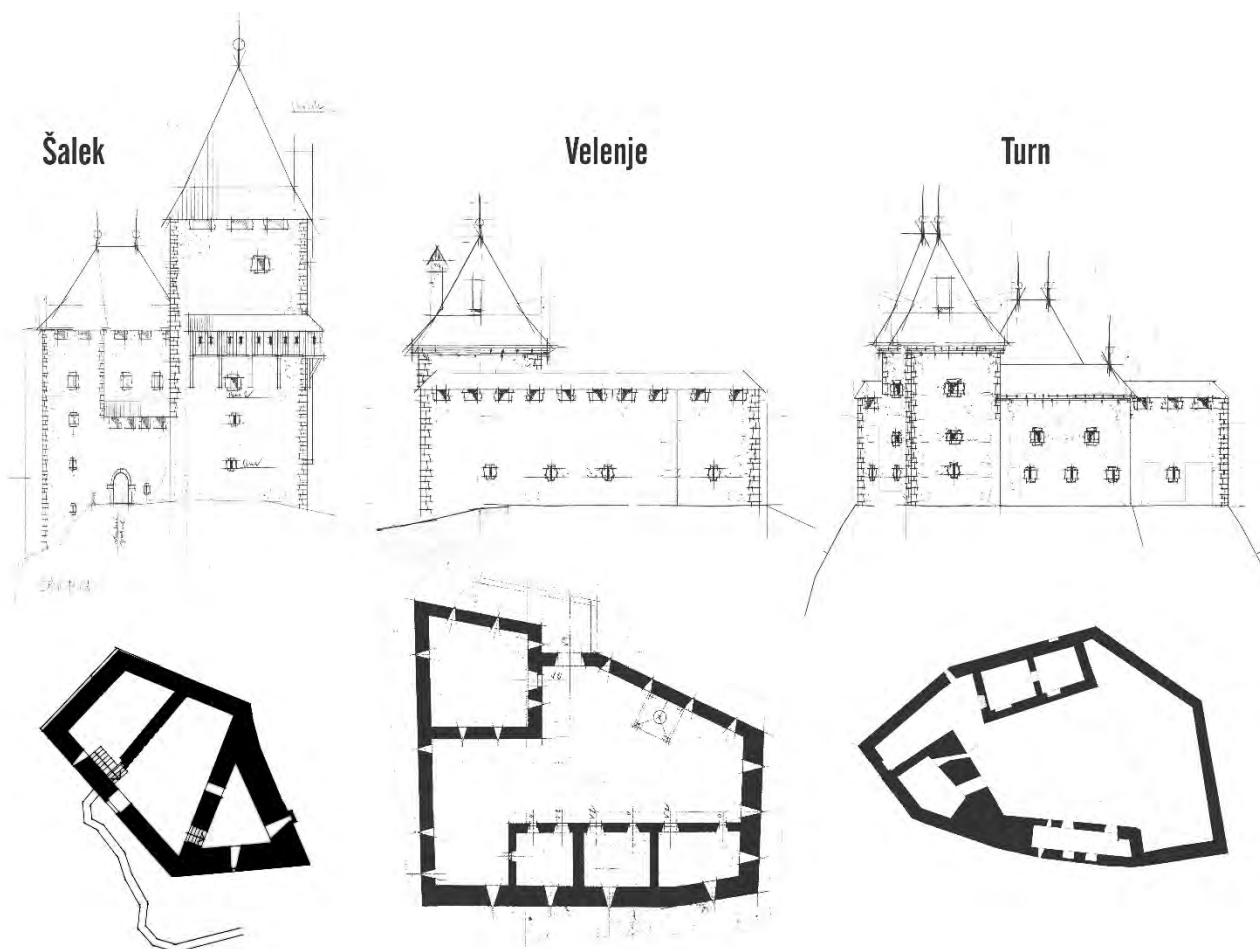
Narejena je bila primerjava velikosti nekaterih gradov v Šaleški dolini s Šalekom: na prvi pogled se zdi, kot bi šlo za (zelo) majhen grad.

V Šaleški dolini se pojavijo tri oblike romanskih grajskih stolpov: trikotna (Šalek), pravokotna (Šoštanj) in okrogla (Kacenštajn v Florjanu pri Šoštanju). Če upoštevamo samo ta jedra gradov oz. prve razvojne faze, se – presenetljivo – pokaže, da je Šalek moral v prostoru delovati največji.

Če upoštevamo še višine ostalih gradov v Šaleški dolini, je prvenstvo Šaleka še očitnejše: grad Velenje je imel komaj 3 nadzemne etaže, grad Tun enako. Šalek je bil vsaj za tretjino višji od obeh.

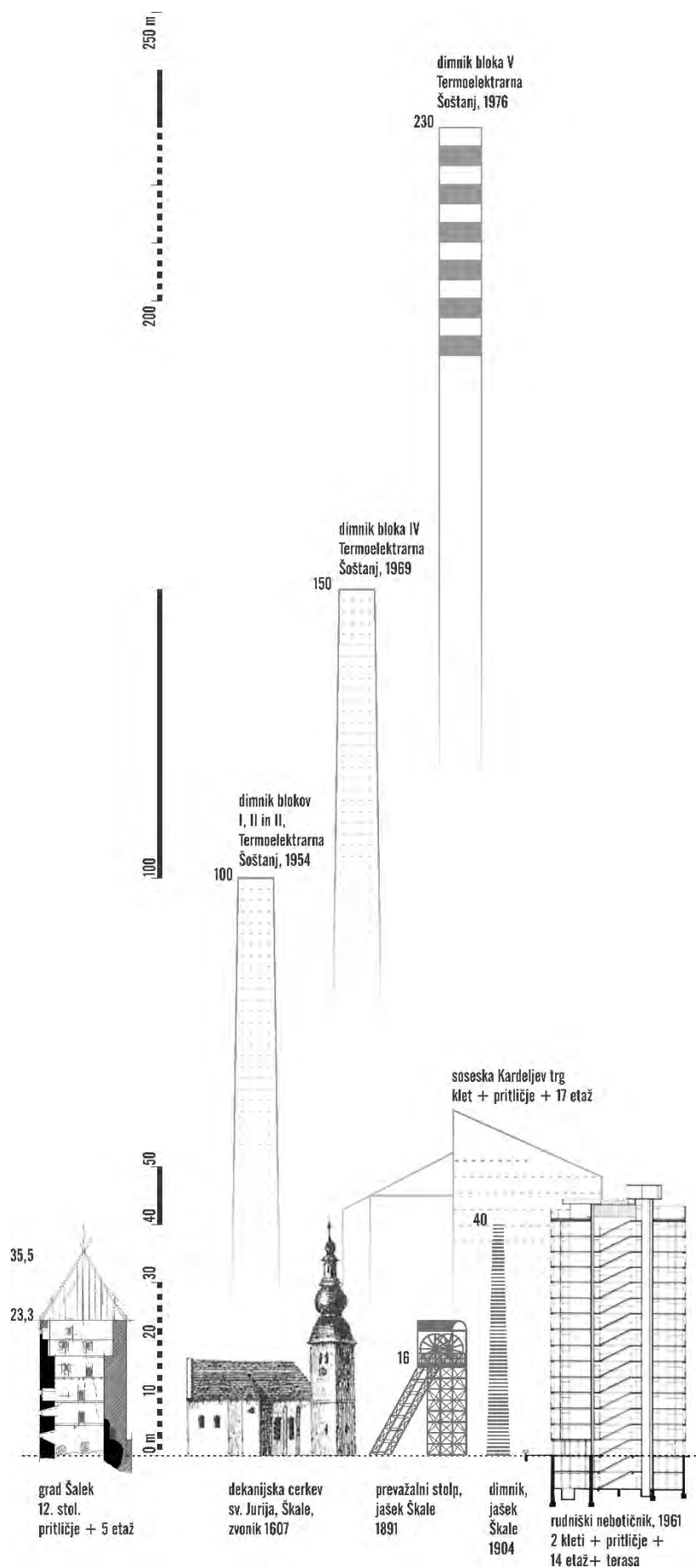
Domnevni izgled gradov Šalek,³¹⁴ Velenje³¹⁵ in Turn³¹⁶ v 13. stoletju – Šalek ima izrazito zbito, vertikalno zasnovo, Velenje in Turn sta bolj zleknjena, na širšem prostoru.

Tako se ponovno pokaže, da je zaradi trikotne oblike stolp deloval velik - večji, kot je bil v resnici. Morda moramo diametralno spremeniti pogled na trikotni stolp: do sedaj smo se predvsem čudili, kako majhno uporabno površino ima zaradi svoje nenavadne oblike, v resnici pa moramo najbrž občudovati zasnovo, ki ob kar najmanjši stavbni masi ustvari kar največji prostorski vtis: tako po širini kot po višini. Ob goli obrambni funkciji stavbi se tako kot ključna pokaže reprezentančna vloga stavbe – grad je služil (tudi ali predvsem) kot »orodje« za eksponiranje lastnika – za postavljanje pred sosedi, za demonstracijo moči, statusa, ugleda – bil je izraz bogastva in pomena lastnika v prostoru. Očitno je Šalek to vlogo izpolnjeval odlično: bil je markantnejši od sosedov (gradov Velenje, Turn) in širši prostor je (p)ostal poimenovan po njem (Šaleška dolina).

³¹⁴ Prilagojeno po Ivu Gričarju, arhiv ZVKDS OE Celje.

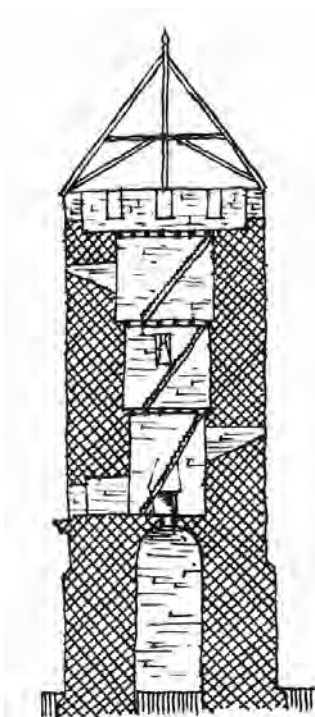
³¹⁵ Prilagojeno po Ivu Gričarju, arhiv ZVKDS OE Celje glede na določitev stavbnih faz po Ivanu Stoparju (1989, 53).

³¹⁶ Iz tlorisa po Šiferju (2010, list 1.3.2) je povzeto domnevno grajsko jedro, ki je stalo najvišje na skali (brisani so podkleteni deli, ki so najbrž sekundarni dozidki in so nastali, ko se je moraj grad širiti z vrha skalne kopice navzven. Brisano je sekundarno notranje stopnišče (Gadolla, 2015, 80) ter arkadni deli, ki so najbrž (po)renesanci. Iz prerezov po Šiferju (2010, A-A list 1.3.9, G-G list 1.3.14), je razvidno, da označeno grajsko jedro nikjer ni višje od P+1+M, pri čemer vemo, da so bili grajski zidovi še dvignjeni ob menjavi ostrešja (Gadolla, 2015, 79). Tako grad najbrž ni bil višji, kot je narisano, morda še etažo nižji. Šele s sondiranjem zidov bi bila možna izelava zanesljivejše rekonstrukcije, vendar pa grad najbrž primarno ni bil razsežnejši kot na naši risbi. Primarni dostop je bil s severne strani (Gadolla, Šaleški, 52, 58). Fasada je sestavljena kot kolaž iz členov, pobranih z rekonstrukcij Ivan Gričarja za Šalek in Velenje, da se je ohranila slogovna enotnost risb.

Primerjava
višinskih
gabaritov
stavb v
Šaleški dolini

Tristrani stolp
gradu Šalek je
bil s svojo
etažnostjo P +
5 (pritličje in
vsaj 5
nadstropij)
stoletja
najvišja
tukajšnja
stavba.

Sedilija v trikotnem stolpu gradu Šalek.³¹⁷

Še nekaj besed o problematiki dveh odprtin za vstop v pritličje bergfrida. Pri Pipru sta še vidna oblikovana portala: desni je zgoraj raven, levi pa le rahlo napet – medtem ko so portali vrhnjih nadstropij polkrožni. To bi kazalo, da sta pritlična portala mlajša. V podobni smeri piše Piper: da je bilo v vogalu pritličja mesto za ogenj, morda kuhališče - »najbrž ne izvirno ampak po prebitju vrat«.³¹⁸ Torej bi lahko imeli primarno bergfrid brez vhoda v pritličje od zunaj, kar se sklada s shematično podobo bergfrida, za katerega je značilen tako imenovan povišan vhod = vhod, ki iz pritličja ampak na nivoju nadstropja stolpa in je dostopen preko lastnega mostu, stopnic ali lestev.³¹⁹

Shema bergfrida po Pipru, slika 69.

³¹⁷ Osnova: gradbena dokumentacija Dragutina Šafariča v Muzeju Velenje, dopolnitev RP.

³¹⁸ Piper, 1905, 171.

³¹⁹ <https://sl.wikipedia.org/wiki/Bergfrid>

Nematerialna dediščina, vezana na grad Šalek (pregled motivov)

Nabor ljudskega / ustnega izočila, povezanega z gradom, je zelo obsežen. Gradivo je bilo zbrano v več fazah od sredine 19. stoletja dalje in obsega mdr. naslednje motive:

obdobje	zapisovalec	motivi
1847	Franz vitez Gadolla ³²⁰	• V grad naj bi med plesom udarila strela in povzročila požar • V gradu naj bi bilo 36 sob • Na zunanjščini stolpa naj bi bilo stopnišče z več kot 80 stopnicami, pokrito s škodlami • V kuhinjo naj bi bila napeljana voda s sosednjega hriba • Zaradi trikotne oblike so se od stolpa odbijale topovske kroglice med turškim obleganjem • Imel Šalek naj bi izhajalo iz slovenske besede skale, ne iz nemške besede Schall = odmev • V vasi Šalek naj bi stala gotska graščina • Okolica naj bi bila prvotno hrastov gozd • Votlina z množico stopal, preraslih z mahom, vrata se treskoma zaprejo, vhoda nikoli več ne najdejo
1878	Josef Andreas Janisch	Povzema Gadollo, pri stopnišču napiše, naj bi šlo za kamnite stopnice
1936	Janko Orožen ³²¹	• Zidanje Šaleškega gradu, okrutno grofično požre zemlja, grof izkoplje prepado, da bi jo rešil • Podzemni rov do bližnjega gradu Ekenštajn • V vasi Šalek naj bi stala grajska žitna shramba in stolp • Turške kroglice se odbijajo od tristranega stolpa • V grad naj bi med plesom udarila strela in povzročila požar • Graščak zaigra grad in prekolne ženo ter tri hčere. Prekleta grofica meša cekine v kadi, grofične se v črni kočiji vozijo okoli gradu • Žena pleše okoli veder z zlatniki, mimoidoči je ne uboga in je zato ne reši in ne dobi zaklada • Graščaka muči kača, ker je šel pit vino v klet namesto na procesijo, ista kazni doleti hlapca
2/2 20. stol.	Štefanija Prislan ³²²	• Na Šaleku naj bi strašila tiha črna senca • Voda v grad naj bi bila napeljana s treh strani • Poseben status so imeli kmetje Urh, Trbu in Doblčak • Pri Oštirju je bila grajska žitna kašča in gostilna • Šafar je bil grajski oskrbnik • Grajski mlin je imel nad vhodom letnico 16?? • Množica stalnih studencev v Šaleku • Človeške kosti pri Kolavtarjevem svinjaku pod gradom • Podzemni hodniki: od Šafarja do Ekenštajna, od Pavlnovega studenca
2001, 2002	Špela Poles ³²³	• Šaleški grad naj bi bil le stražni in opazovalni stolp Ekenštajnskega gradu, ki je bil pravi grad • V podzemnem rovu med gradovoma Šalek in Ekenštajn naj bi bil zaklad • Vhod v rov je pri Šafarju ali v skalni špranji v grajski skali

³²⁰ Gadolla, 1847, 168-176.

³²¹ Orožen, 1936, 119-122.

³²² Photocopies of notes in the archive of Špela Poles, original in possession of Marjan Prislan.

³²³ Poles, 2000, 280. Poles, 2011, 36-38.

		• Pod gradom je skalna špranja, ki se vsako leto bolj zapira • V špranji pod gradom naj bi našli kamnite turške krogle • Podzemni rov naj povezoval gradova Šalek in Velenje • Ključ od zaklada v grajskih ruševinah naj bi bil v Šafarjevi hiši • Kmet prekolne kruto graščakinjo, ki jo požre skala • Grofica na ognjeni kočiji z žarečimi konji se vsakih sto let prepelje na silvestrovo z ene ruševine na drugo (Šalek – Ekenštajn) • Pod gradom je skalni kamniti sedež
--	--	---

Kljub velikim fizičnim in mentalnim spremembam v krajini grad Šalek ostaja ena ključnih prostorskih dominant in identitetnih točk doline in mesta Velenje.

Razlaga

Analiza Vischerjeve upodobitve gradu

Vischerjeva grafična upodobitev Šaleka iz leta 1681

Z odstranitvijo ozadja se pozornost osredotoči na grad. Zradirane so ruševine Ekenštajna in gozdni hribi.

Grad stoji na same robu skalnega grajskega griča. Iz za obzidja se dviga sklop stavb okoli osrednjega stolpa, stolpič s čebulasto streho označuje grajsko kapelo. Glavni stolp sega 5 etaž v višino.

Poševni grajski most, očitno v leseni izvedbi, podprt z osrednjim stebrom.

Pot k mostu drži preko pobočja.

Tri gospodarska poslopja v predgradju, z vrtom, označenim z lesenim plotom.

Naselje – vas Šalek pod gradom, s cerkvijo sv. Andreja.

Drevje: sadovnjak ali drevored ob grajskem vrtu. Dreves je precej manj kot danes – s pobočja grajskega griča so redno odstranjevali vegetacijo iz varnostnih/obrambnih razlogov.

Obseg grajenega tkiva, ohranjen kot ruševina gradu Šalek.

Dilema je, koliko je še ohranjenega od gospodarskih stavb, bodisi kot neprezentirane ruševine ali kot del sodobne stavbe.

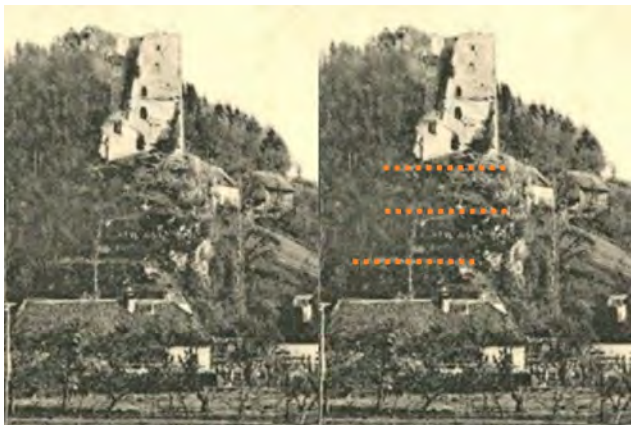
Razrušeni ostanki gospodarske stavbe v predgradju. Razglednica, Knjižnica Velenje.³²⁴

Zid južno pod gradom je sedaj skoraj povsem preraščen³²⁵

³²⁴<http://www.knjiznica-velenje.si/3242>, 22. 10. 2017.

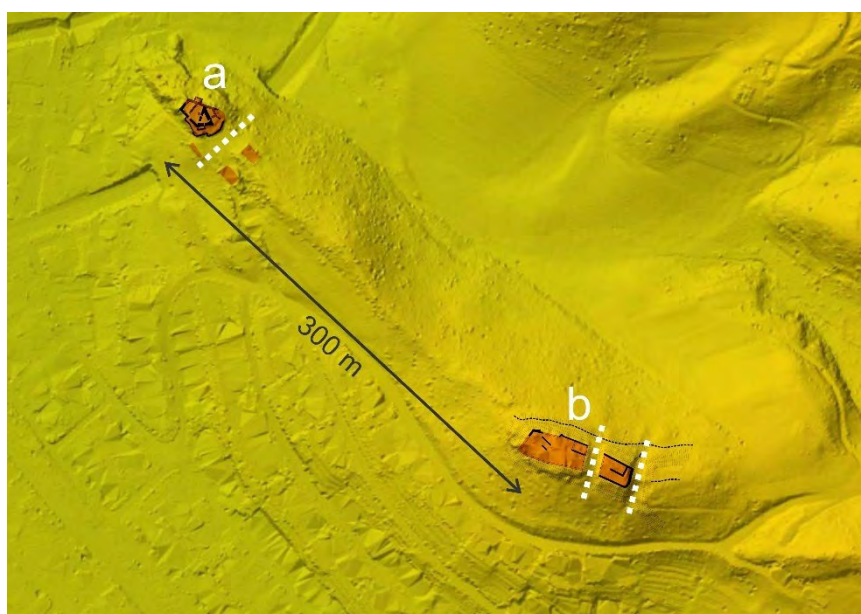
³²⁵<http://www.gradovi.net/grad/data/salek/PICT7593.JPG>, 22. 10. 2017.

Na starejših fotografiji se vidijo terase pod gradom na severni strani.³²⁶

Grajski grič na stari razglednici.³²⁷

V 13. stoletju so v neposredni bližini, na grebenu istega hriba v oddaljenosti manj kot 300 metrov jugovzhodno od Šaleka, zgradili grad Eckenstein kot sedež posesti Krških škofov v vzhodnem delu Šaleške doline. Po nakupu Šaleka škofija ni združila pripadajočih posesti obeh gradov.

Po ustni tradiciji velja: "Eckenstein je bil resničen grad, Šalek je bil samo njegov opazovalni stolp".

Ko je bil Šalek še naseljen, je bil Eckenstein že razrušen.

Vischerjeva upodobitev Šaleka, 17. stoletje.

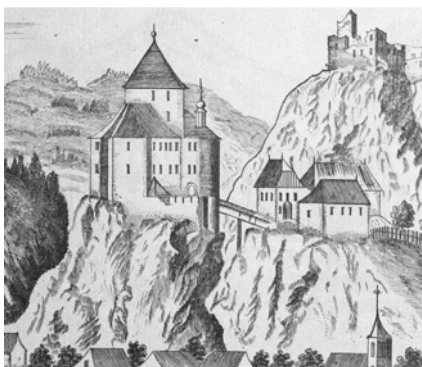
³²⁶<http://www.knjiznica-velenje.si/3242>, , 22. 10. 2017.

³²⁷<http://www.knjiznica-velenje.si/3242>, , 22. 10. 2017.

Greben od Šaleka do Ekenštajna danes

Stare grafike in razglednice nam omogočajo, da **sledimo propadu gradu**.

1681: Upodobitev gradu preden je postal ruševina.

Okoli leta 1830: Stene poslopij okoli glavnega stolpa so še ohranjene do prvotne višine drugega nadstropja, vendar so brez streh.

Pogled s severa. Trikotni stolp še ima streho.

Po letu 1854: tristrani stolp je končno izgubil streho, obzidje in zidovi palacija se rušijo.

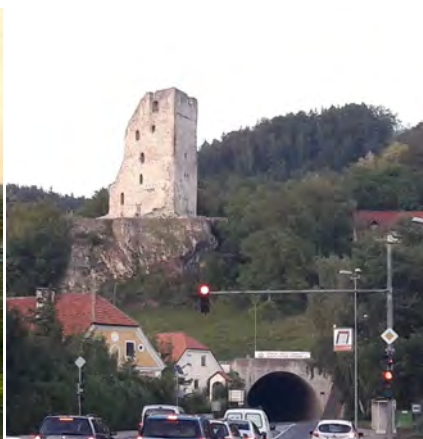
Okoli leta 1860

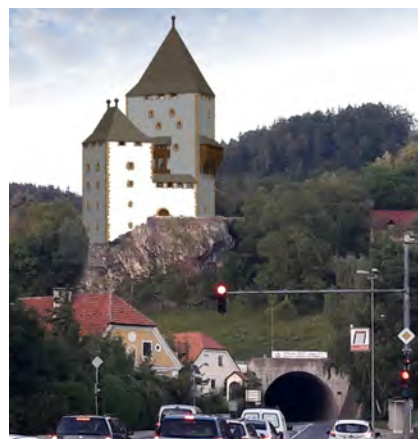
Okoli leta 1864

Ruševine pred obnovo, ko so imele najmanjšo stavbno maso.

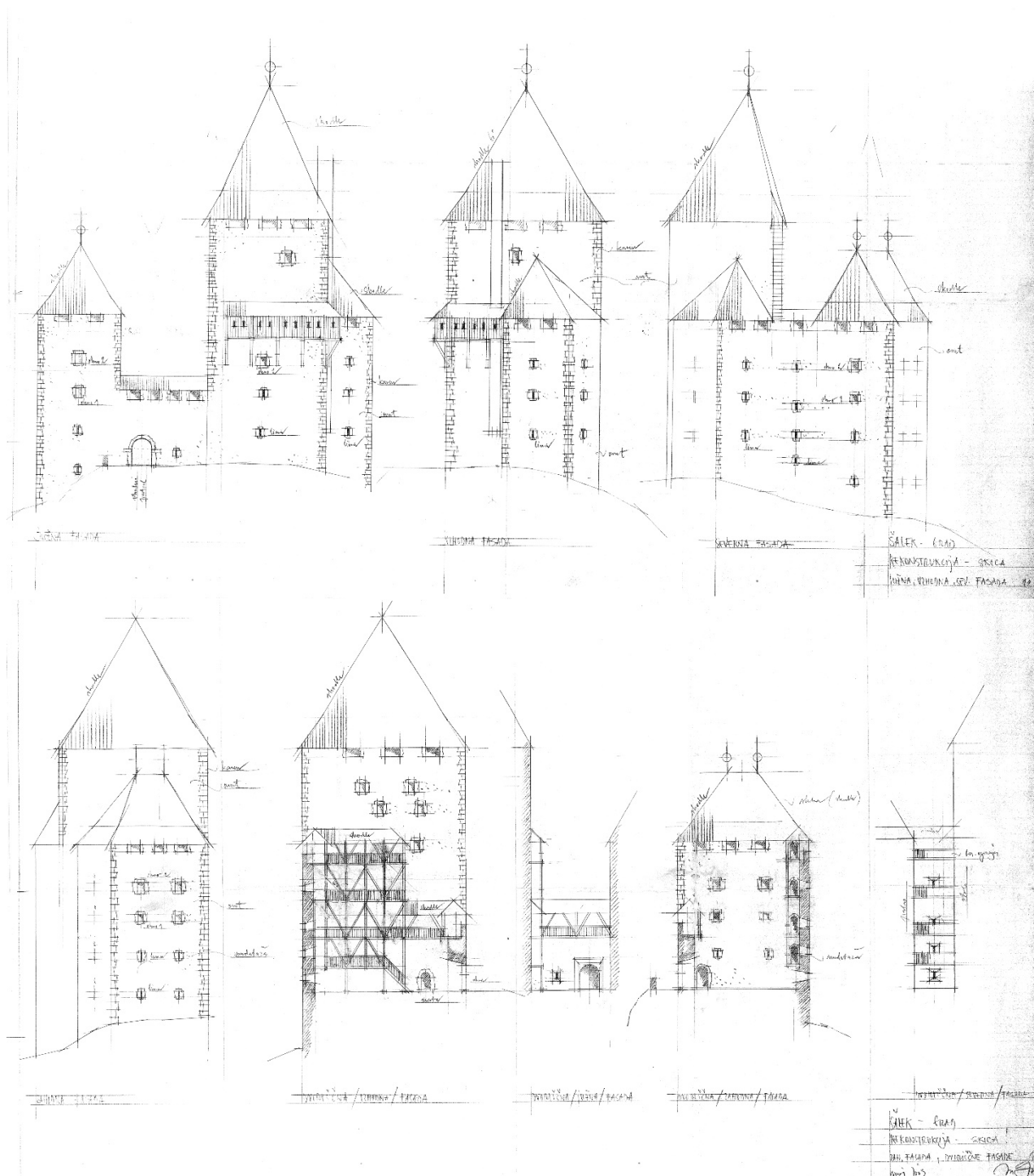

Šalek po obnovi v letih 1990/91: deli obzidja, zidov in stolpa so bili na novo pozidani, zato je stavba ponovno pridobila nekaj volumna.

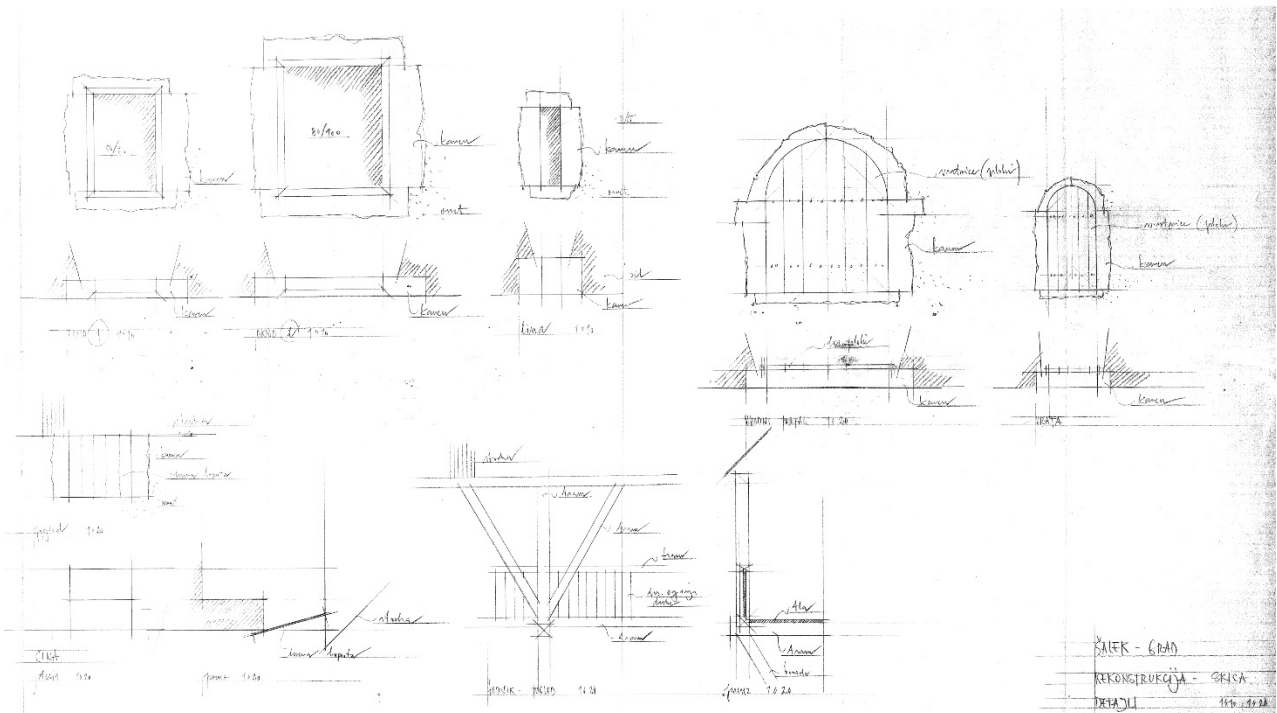
Ponazoritev izgleda gradu v sodobnem okolju.

Ploskovita (2D) rekonstrukcija izgleda gradu in arhitekturnih detajlov

Fasade in prerezi gradu Šalek, rekonstrukcija, risba iz arhiva ZVKDS OE Celje, risal Ivo Gričar.

Rekonstrukcija temelji na zunanjih stopniščih, ki segajo več etaž visoko. Do tretjega nadstropja gradu je približno 14,5 m in če upoštevamo ustno izročilo o zunanjem stopnišču ob stolpu z „več kot 80 stopnicami“, bi to pomenilo, da bi bila stopnice visoka 1450 cm / cca 80 stopnic = cca 18 cm/stopnico, kar je čisto verjetna / uporabna višina stopnice.

Arhitekturni detajli in rekonstrukcije, risba iz arhiva ZVKDS OE Celje, risal Ivo Gričar.

Računalniška prostorska (3D) rekonstrukcija izgleda gradu

Tridimenzionalna rekonstrukcija gradu v 14. stoletju. Grad so sestavljali: dva stolpa (obrambni stolp s trikotnim tlorisom in stolp – palacij s kvadratnim tlorisom), notranje dvorišče z navpičnimi in vodoravnimi zunanjimi komunikacijami med stopoma (leseni hodniki in stopnišča) ter obrambni zidovi (obzidje). Predstavitev s pobeljenimi zidovi, poudarjenimi arhitekturnimi elementi iz peščenjaka ali travertina in kamnito / leseno strešno kritino. 3D model in renderiranje Rok Poles, na osnovi rekonstrukcijskih risb iz arhiva Zavoda za varstvo kulturne dediščine Slovenije (ZVKDS OE Celje), risal Ivo Gričar.

Drugačna površinska obdelava modela – ponazoritev lesa.

Na osnovi 3D-virtualnega modela gradu je bila tridimenzionalno natisnjena maketa.

3D model se občasno uporablja za predstavitev nekdanjega videza gradu javnosti.

Grad Šalek je ena od petih postaj na Pozojevi grajski poti okoli Velenja. Pot je opisana v knjigi / vodniku in vsak udeleženec lahko dobi posebno zgibanko za zbiranje žigov (na voljo na Turističnem informacijskem centru v Villa Bianci). Vsaka od postaj na Pozojevi grajski poti je označena z informacijsko tablo, ki vsebuje zemljevid, poseben žig, ki ga je treba prefrotirati na zgibanko, osnovne informacije o zgodovini gradu in ljudsko pripoved.

Upoštevajoč priporočilo, naj se beseda »ruševina« pojavi kot del imena dediščine v logotipu, je bil spremenjen delovni logotip ruševine:

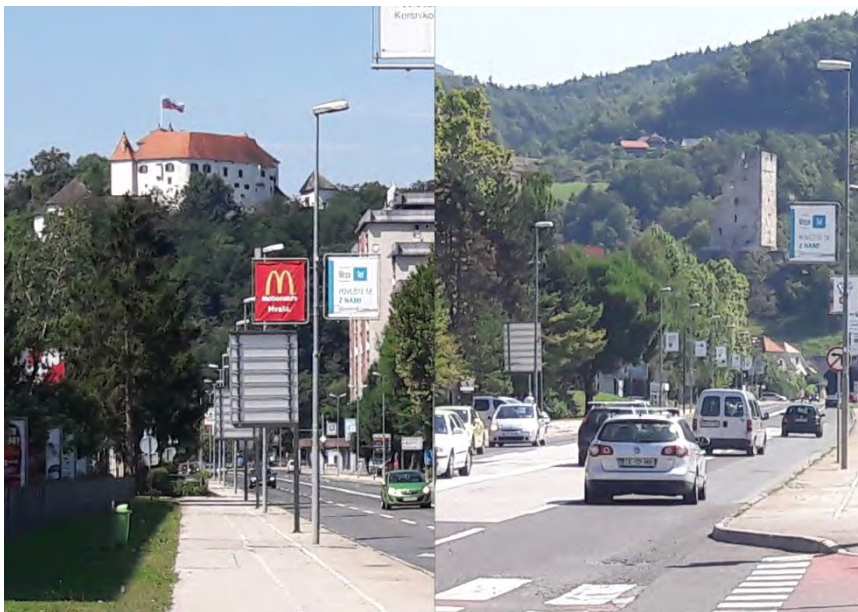

Razvoj logotipa, ki temelji na značilne obrisu ruševine, s kasneje dodano besedo »ruševina«.

Določitev pomenov / vrednosti dediščine

Likovna vrednost:

Značilen obris (kontura) ostankov obrambnega stolpa gradu Šalek definira pogled na zahodno obrobje Šaleške doline kot takoj prepoznavno znamenje v pokrajini.

Posebnost Velenja je ravna Šaleška cesta z gradom Velenje na zahodu in gradom Šalek na vzhodni strani. Čeprav se zdi, da je ta ureditev »od vedno«, je to precej mlada krajinska gesta iz 1. četrtine 19. stoletja - ob upoštevanju, da sta oba gradova stara več kot 800 let.

Nočna podoba gradu Šalek.

Kljub razvoju vzhodnega dela Šaleške doline je ruševina gradu Šalek ohranila svojo vizualno vlogo v okolju.

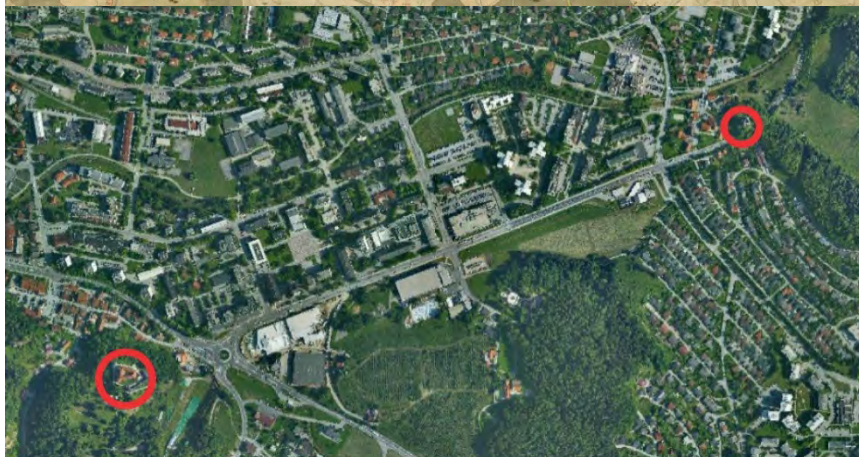

Na avstrijski vojaški karti s konca 18. stoletja³²⁸ je razvidno, da je bila cesta med Šalekom in Velenjem ukrivljena. Obkrožena sta gradova Velenje in Šalek.

³²⁸ Rajšp, Slovenija.

Ravno cesto med Šalekom in Velenjem najdemo na franciscejskem katastru (1825).

Sodobna situacija: geometrijska mreža urbanega središča modernističnega mesta Velenje izhaja iz stare ceste Velenje – Šalek.³²⁹

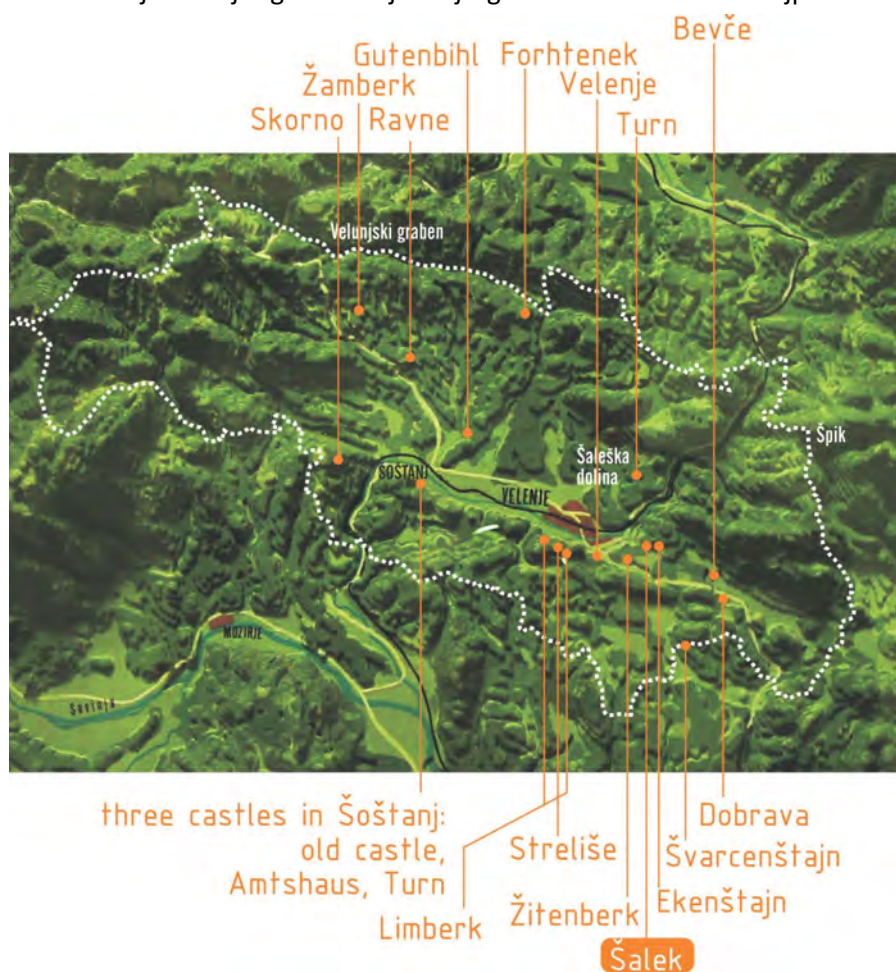

Z aktivno urbanizacijo dna doline po drugi svetovni vojni se je spremenil kontekst gradu in naselja Šalek.

³²⁹ <https://www.geoprostor.net/piso/ewmap.asp?obcina=VELENJE>, 22. 10. 2017.

Zgodovinske vrednosti:

Grad Šalek je skoraj zagotovo najstarejši grad v Šaleški dolini in najpomembnejša grajska stavba v dolini.³³⁰

Gradovi in dvorci v Šaleški dolini

³³⁰ Ravnikar, Razvoj, 2015.

Glavna značilnost gradu Šalek je njegov tristrani stolp. Grad Šalek je edini grad na slovenskem s tristranim obrambnim stolpom in eden redkih gradov, ki imajo to obliko stolpa v Evropi.

Čeprav je še nedavno veljalo, da v Evropi obstaja le kakšnih 5 tristranih stolpov (Šalek, Araberg/Araburg, Finstergrün, Rauhenek, Velika pri Požegi),³³¹ jih je pregled z internetnim brskalnikom odkril več ducatov:

Država	Št.	Bergfridi oz. analogno	Št.	Drugi tristrani stolpi
Avstrija ³³²	6	Ruggburg, ³³³ Streckau, ³³⁴ Rauhenek, ³³⁵ Waldstein, ³³⁶ Forchtenberg bei Semriach, ³³⁷ Klingenstein ³³⁸		
Fancija	2	Rochebaron, ³³⁹ Beaucare – Chateau de Montmorency ³⁴⁰		
Hrvaška	1	Stari grad – Velika pri Požegi ³⁴¹		
Italija	5	Castiglione del Lago (Fortezza del Leone) ³⁴² , Passignano, Gardona, Nocera inferiore, Santa Lucia del Mela	1	Triangolo Barberini
Madžarska	1	Boldogko		
Nemčija	1	Grenzau ³⁴³		
Poljska			1	Uraz
Slovaška	2	Uhrovec, Košice		
Slovenija	1	Šalek (morda Ranšperk?)		
Španija	1	Castelo da Mola		
Švica	2	Haldenstein ³⁴⁴	1	Rheinfelden (Messerthurm) ³⁴⁵ – mestno obzidje

Pri teh tristranih stolpih moramo razlikovati:

- tristrane bergfide, ki so s Šalekom primerljivi tako po obliki kot po funkciji in po času nastanka;

³³¹ Piper, 1905, 170. Stopar, 1975, 13.

³³² Grad Araberg je sestavljena okrogla in trikotna foma.

³³³ <http://www.burgenwelt.org/oesterreich/ruggburg/object.php>, 26. 10. 2018.

³³⁴ <http://www.friedmund-hueber.at/strechau14.htm>, 21. 10. 2017. Romanesque Bergfried of the **STRECKAU** castle is generally referred to as of a "triangular" shape, thus in fact it has 5 corners – the Šalek tower similarly has a triangular inner shape but polygonal outer perimeter.

³³⁵ https://de.wikipedia.org/wiki/Burgruine_Rauhenek, <https://www.google.si/maps/search/RAUHENECK/@48.0057367,16.2029432,236a,35y,60.7h,35.59t/data=!3m1!1e3>, 12. 9. 2017.

³³⁶ <https://meliponini.wordpress.com/2015/05/28/die-reise-zuruck-ins-mittelalter/>,

https://de.wikipedia.org/wiki/Burgruine_Waldstein, 12. 9. 2017.

³³⁷ http://www.burgenseite.com/unknown/forchtenbg_txt.htm

³³⁸ http://www.burgenseite.com/unknown/salla_txt.htm, 12. 9. 2017.

<https://www.google.si/maps/place/Burgruine+Klingenstein/@47.1060137,14.9601845,279a,35y,14.06h,4.87t/data=!3m1!1e3!4m6!3m5!1s0x4771d4d00b9f06e1:0x20779caebf94779a!4b1!8m2!3d47.1062357!4d14.9606682>

³³⁹ <http://auvergne.travel/kulturerbe/bas-en-basset/burg-rochebaron/tourisme-PCUAUV043FS0000E-4.html>, 12. 9. 2017, <http://a398.idata.over-blog.com/0/23/09/69/chateau/03-15-43-63/43/rochebaron-/43-Rochebaron-00.jpg>, 21. 10. 2017.

³⁴⁰ https://en.wikipedia.org/wiki/Beaucaire,_Gard#/media/File:Chateau_de_Beaucaire_donjon_1.JPG

³⁴¹ Stopar, 1975, po: Gjuro Szabo: Sredovječni gradovi u Hrvatskoj i Slavoniji, Zagreb 1920, 14, 117. <http://www.templari.hr/strucni-radovi/Sredovjecni%20gradovi%20u%20Hrvatskoj%20i%20Slavoniji.pdf> 26. 10. 2018.

³⁴² <http://www.miralduolo.com/de/castiglione-del-lago/>, 12. 9. 2017.

³⁴³ https://de.wikipedia.org/wiki/Burg_Grenzau#/media/File:Burg_Grenzau_014.JPG, 12. 9. 2017.

http://www.regionalgeschichte.net/westerwald/staedte-doerfer/orte-g/grenzau/feeds/fotostrecke/tt_content_85295/0.html, 12. 9. 2017.

³⁴⁴ https://de.wikipedia.org/wiki/Burg_Haldenstein,

<https://www.google.si/maps/place/7023+Haldenstein,+%C5%A0vica/@46.8792928,9.523107,164a,35y,9.38h,41.33t/data=!3m1!1e3!4m5!3m4!1s0x4784c637d3cab8d7:0x1d59b46d86a06f68!8m2!3d46.8786697!4d9.5261007>

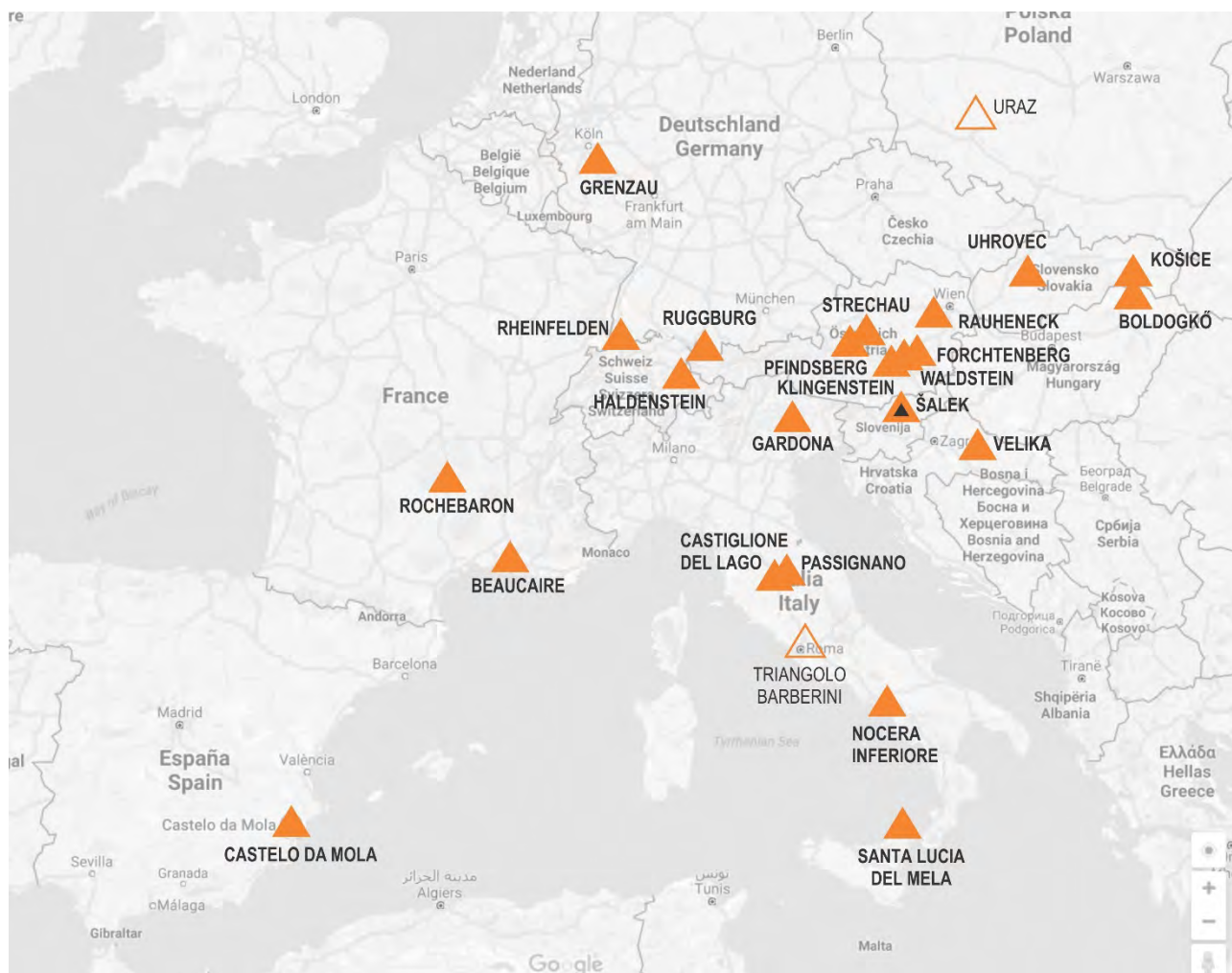
³⁴⁵ <https://deutsche-schutzgebiete.de/wordpress/projekte/schweiz/aargau/>, 23. 10. 2018. <http://www.rheinfelden.net/rhf-f.htm>, 23. 10. 2018. Domnevno 15. stol.

- tristrane stolpe v sklopu mestnih ali grajskih obzidij, ki imajo s Šalekom skupno le tristrano obliko in obrambno namembnost;
- tristrane grajske stolpe kasnejšega nastanka (gotski, renesančni, v historičnih slogih), ki so bili neredko grajeni kot formalistični arhitekturni caprici brez dejanske obrambne funkcije.

Posebnost je pomen tristrane oblike v španskem prostoru, kjer je bil trikotni stolp dojet kot krščanski za razliko od kvadratnega, ki velja za muslimanskega.

Stolpi s trikotnim ali peterokotnim tlorisom so bili z enim od ostrih vogalov obrnjeni proti strani, od od koder so pričakovali glavni napad.³⁴⁶ Konica trikotnika, imenovana »odklonilni klin« (nemško Prallkeil ali Sturmkante) naj bi sprejemala izstrelke pod ostrim kotom (ne pravokotno) in tako zmanjšala njihovo udarno moč.³⁴⁷

Obstajajo tudi hibridne oblike stolpov: s trikotno konico in krožno izbočenimi stenami (Castel Gavone: **Torre Diamante v Italiji**) ali pa je bila trikotna konica celo kasneje, v času renesančnih utrjevanj gradu, dodana na prvotni krožni stolp (Araburg pri Kaumbergu v Avstriji – v 15. stoletju dodana konica na mestu potrebne okrepitve³⁴⁸) ali prvotni pravokotni stolp (*Weitenegg* – v 16. stoletju dodana konica na stolp iz 13. stoletja³⁴⁹).

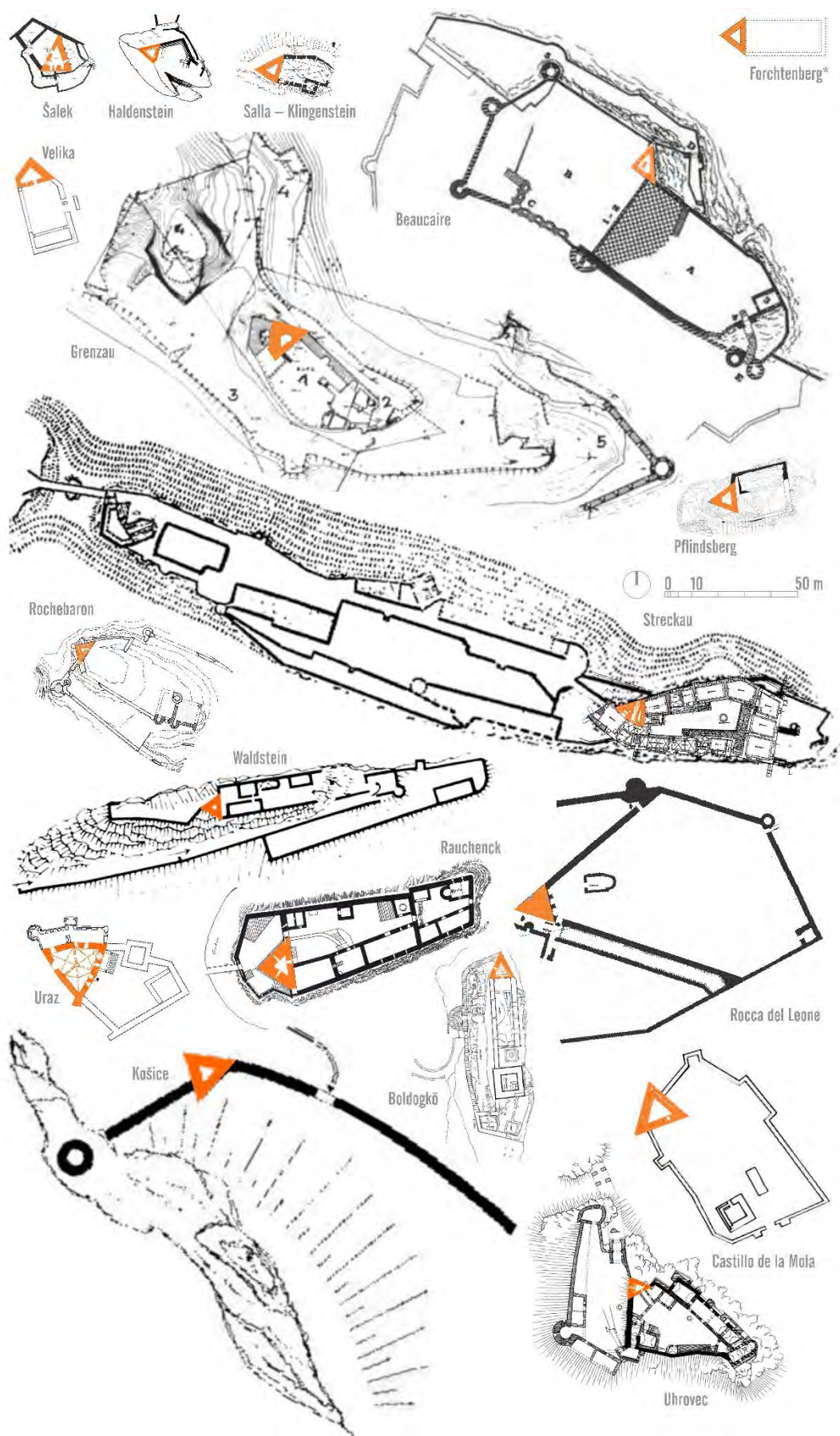
Karta razširjenosti tristranih stolpov

³⁴⁶ <https://de.wikipedia.org/wiki/Bergfried>.

³⁴⁷ <https://www.regionalgeschichte.net/bibliothek/texte/aufsaeetze/grathoff-alte-glossarartikel/bergfried.html>

³⁴⁸ <https://baudenkmaeler.wordpress.com/2018/04/29/bergfried-araburg-niederosterreich/>

³⁴⁹ <http://www.imareal.sbg.ac.at/noe-burgen-online/result/burgid/2353>. *Weitenegg. Načrt gradbenih faz: Gerhard Reichhalter; digitalizacija: Patrick Schicht*

Primerjava
tlorisov
utrd s
trikotnimi
stolpi.
Velikost je
poeno-
tena,
usmerje-
nost je
realna.

* usmerje-
nost ni
znana.³⁵⁰

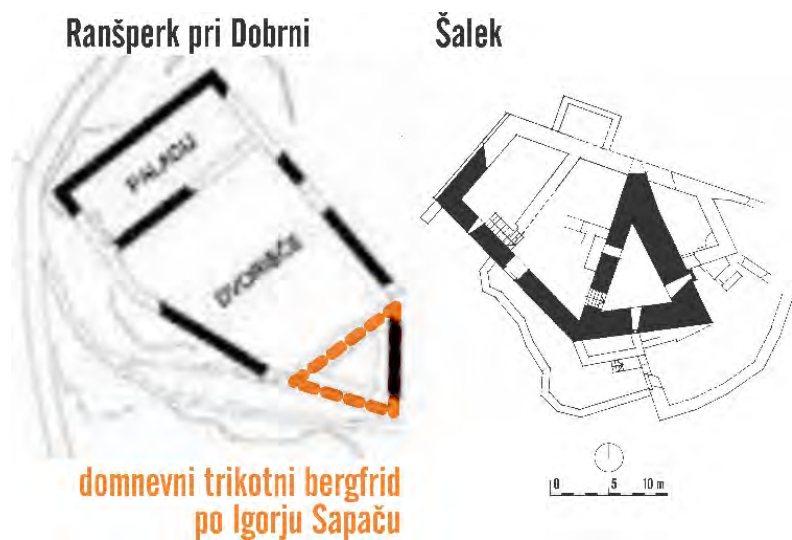
³⁵⁰ Tlorisi analognih gradov:

- **Salla – Klingenstein:** http://www.burgenseite.com/unknown/salla_gr.jpg

- **Grenzau:** Leop. Elester, tloris ruševine gradu Grenzau, izmerjeno 1847, iz mape Elster, Landeshauptarchiv Koblenz, https://www.regionalgeschichte.net/westerwald/staedte-doerfer/orte-g/grenzau/feeds/fotostrecke/tt_content_85295/0.html, http://www.ms-visucom.de/r30/vc_content/bilder/firma451/msvc_intern/74_23_20050520120704.gif
- **Rauchenck:** <https://diglib.tugraz.at/download.php?id=54100923926e6&location=browse>
- **Rochebaron:** <http://a398.idata.over-blog.com/0/23/09/69/chateau/03-15-43-63/43/rochebaron-/43-Rochebaron-00.jpg>, velikost in usmeritev po <https://www.google.com/maps/place/Castle+Rochebaron/@45.3160033,4.0987822,181m/data=!3m1!1e3!4m5!3m4!1s0x47f5c73ee9dac9e5:0x91854493b227e5ed!8m2!3d45.3155953!4d4.099405>
- **Velika:** http://landmarkings.com/velika_zanimljivosti_hr.php, usmeritev po Google Maps
- **Beaucaire:** <http://chateauxenfrance.e-monsite.com/pages/plans-de-chateaux/chateau-de-beaucaire.html>, usmeritev po <https://www.google.com/maps/place/Chateau+de+Beaucaire/@43.8100667,4.6439076,180m/data=!3m1!1e3!4m5!3m4!1s0x12b5dc7f8915afb3:0xe150a27bb9d890e!8m2!3d43.8097585!4d4.6449082>
- **Fortezza / Rocca del Leone, Castiglione del Lago:** <https://tagliasacchi.wordpress.com/2016/08/28/20072010comune-di-castiglione-del-lago-italia/>, velikost in usmerjenost po: <https://www.google.com/maps/place/Rocca+del+Leone/@43.1277119,12.0558257,101m/data=!3m1!1e3!4m5!3m4!1s0x1329553b9238dc3f:0xbcc33abbfd723716c!8m2!3d43.127564!4d12.055521>
- **Waldstein:** <http://www.burgenwelt.org/oesterreich/waldstein/object.php>, po: Krahe, F.-W., Burgen des deutschen Mittelalters, Augsburg, 1996, redakcija Dr. Olaf Kaiser Velikost in usmerjenost po: <https://www.google.com/maps/search/waldstein/@47.2310097,15.2816382,176m/data=!3m1!1e3>
- **Haldenstein:** Untervazer Burgenverein Untervaz, Texte zur Dorfgeschichte von Untervaz, 1940, str. 17. <http://download.burgenverein-untervaz.ch/downloads/dorfgeschichte/1940-Die%20Burgen%20in%20den%20V%20D%C3%B6rfern.pdf>, velikost in usmerjenost po: <https://www.google.com/maps/place/Ruine+Haldenstein/@46.8804545,9.5232364,75m/data=!3m1!1e3!4m5!3m4!1s0x4784c7c690df4c3d:0x1af8448f31046158!8m2!3d46.8804472!4d9.5234185>. 3D model: <https://sketchfab.com/models/29c300011b5b4cc281241c7b91a378c3>
- **Streckkau:** osrednji del: <http://www.friedmund-hueber.at/strechau12.htm>, celota: <http://www.burgenwelt.org/oesterreich/strechau/object.php>, po: Krahe, F.-W., Burgen des deutschen Mittelalters, Augsburg, 1996, redakcija Dr. Olaf Kaiser. Velikost in usmerjenost po: <https://www.google.com/maps/place/Rottenmann,+Avstrija/@47.5307255,14.3117229,714m/data=!3m1!1e3!4m5!3m4!1s0x477175724edbcf7:0xf4d9084cb076eab8!8m2!3d47.5253626!4d14.3573448>
- **Forchtenberg:** Ostanki gradu iz 11. stoletja. Trikotni bergfrid s približno 2 m debelimi zidovi in dolžino cca 14,5 m ter okoli 30 x 15 ostalih grajskih ureditev, obdanih z obzidjem. Shematska sica po: Hermann Truschnig, <http://www.wehrbauten.at/stmk/steiermark.html?stmk/forchtenberg/forchtenberg.html>
- **Castillo de la Mola:** trikotni stolp 1/2 14. stoletja. https://es.wikipedia.org/wiki/Castillo_de_la_Mola, <http://www.jdiezarnal.com/castillodenoveldaplano01.jpg> velikost in usmerjenost po: <https://www.google.com/maps/place/Castell+de+la+Mola/@38.4088271,-0.7936495,131m/data=!3m1!1e3!4m5!3m4!1s0xd63c42d62676a4f:0x9a117646cdf58a63!8m2!3d38.408608!4d-0.7928838>. Precejšnja razhajanja met tlorisom in ortofotom.
- **Uraz,** Poljska, 14.(?) stoletje: <https://medievalheritage.eu/en/main-page/heritage/poland/uraz-castle/> velikost in usmerjenost po: <https://www.google.com/maps/search/URAZ++polska+castle/@51.2439065,16.8492015,322m/data=!3m1!1e3>
- **Montegualtieri,** Italija, 12. stol.: https://it.wikipedia.org/wiki/Torre_di_Montegualtieri
- **Uhrovec,** Slovaška, 2/2 13. stol.: <https://medievalheritage.eu/en/main-page/heritage/slovakia/uhrovec-castle/>
- **Boldogkő,** Madžarska, 13. stol.: http://www.hongaarskinderplezier.eu/indexen.php?pagina=99&att_id=30, velikost po: <https://www.google.com/maps/place/Boldogk%C5%91+Castle/@48.3451401,21.2294434,348m/data=!3m1!1e3!4m5!3m4!1s0x473f47e266c51b7f:0x18e00dc3545d361a!8m2!3d48.3447259!4d21.2325181>.
- **Košice,** Slovaška, zač. 14. stol.: <http://www.palba.cz/newspage.php?news=8275>
- **Pflindsberg,** 1250: https://de.wikipedia.org/wiki/Datei:Grundriss_Burggruine_Pflindsberg.jpg
- **Gardona,** Italija:
- **Monte San Biagio,** Italija, 1100: http://www.marketing.territoriale.it/sudpontino/moduli/cultura/scheda_cultura.html?COD_CULTURA=186
- **Santa Lucia del Mela,** Sicilija:
- **Passignano:**
- **Castello del Parco,** Nocera Inferiore: https://it.wikipedia.org/wiki/Castello_del_Parco_-_Torre_Normanna_Filangieri
- **Triangolo Barberini,** Rom, 1660–1669, arhitekt Francesco Romano Contini: http://baroqueart.museumwnf.org/database_item.php?id=monument;BAR;it;Mon13;21;en, http://www.acampromotes.com/attachments/1450623470-3+1_allegato%20A3%20HD.pdf
- **Severndroog Castle,** Anglija, novogotski slog, arhitekt Richard Jupp, 1784.
- **Broadway Tower,** načrt James Wyatt, 1794.
- **Haldon Belvedere** trikotni stolp (tudi Lawrence castle) pri kraju Exeter, Devon, Anglija, 1788.

Primeri tristranih stolpov v Evropi.

Ob oceni, da je v Sloveniji okoli 900 grajskih stavb,³⁵¹ gre pri tristranem stolpu gradu Šalek vsekakor za izredno tlorisno obliko. Čeprav dr. Igor Sapač domneva, da je brščas stal še en trikotni grajski stolp nedaleč stran od Šaleka: na gradu Ranšperk pri Dobrni.³⁵²

• **Blackwater castle** – trikotni stolp – obrambni zidovi iz 14-16. stol. <https://www.blackwatercastle.com/history-and-heritage/heritage/>

³⁵¹ Jakič, 1997, 1.

³⁵² Sapač, 2014, 604.

Socialna / simbolna vrednost

Prehanja imena Šalek z gradu na dolino, naselje, historistično vilo ...

Grad Šalek je ena najpomembnejših / najbolj ikoničnih stavb v zgodovini Šaleške doline. Zadosten dokaz o njegovem pomenu leži v dejstvu, da po gradu ni bilo poimenovano le naselje ob vznožju gradu, ampak tudi celotna dolina. Skoraj vse druge doline v Sloveniji so poimenovane po rekah, ki tečejo skozi njih. Grad je dal ime naselju Šalek in posledično tudi šoli, gasilskemu društvu, turističnemu društvu in tudi vili »Novi Šalek« (Neuschallegg), ki je danes znana kot Vila Herberstein - ena od treh lokalnih vil, ki so se razglasile za nasledniki starih gradov Šalek, Eggenstein (Gorica) in Velenje (Villa Neuwollan / Harnoncour / Adamovich / Pouilly / Bianca).

Značilen obris grajske ruševine je bil osnova za več logotipov, kar dokazuje pozitivne konotacije ruševine kot sidrnega elementa lokalne identitete.

Podoba gradu Šalek kot osnova logotipov Turističnega društva Šalek, Turističnega društva Velenje, Gasilskega društva Šalek.

Znanstvena / raziskovalna vrednost

Nedotaknjena območja ruševin so dragocena arheološka najdišča. Sama ruševina je ena najstarejših stavb na tem območju in podaja dokaze starih gradbenih tehnik in materialov.

Dediščinske vrednosti

Razglasitev dediščine / pravno varstvo

V Registru nepremične kulturne dediščine Republike Slovenije je ruševina gradu Šalek navedena kot spomenik lokalnega pomena pod številko 4329. Gre za trajno ruševino.

 REPUBLIKA SLOVENIJA
MINISTRSTVO ZA KULTURO

Register nepremične
kulturne dediščine

iskanje seznam pravilnik okoli

ešd:

OPIS ENOTE NEPREMIČNE KULTURNE DEDIŠČINE©

IDENTIFIKACIJA ENOTE DEDIŠČINE

Evidenčna številka enote: 4329
 Ime enote: Velenje - Grad Šalek

OPIS ENOTE DEDIŠČINE

Vrsta dediščine: stavbe
 Tip enote: profana stavbna dediščina
 Obseg enote: objekt
 Tipološka gesla enote: grad, ruševina
 Tekstualni opis enote: Od gradu je ohranjen le stolp, v tlorisu trikotne oblike in visok pet etaž. V stenah ohranjene okenske in vratne odprtine ter način gradnje postavljajo nastanek stavbe v 12. stol.
 Datacija enote: 12. stol., zadnja četrtina 13. stol., 1278, druga polovica 17. stol., tretja četrtina 18. stol., 1770
 Avtor(ji):
 Varstvene usmeritve: stavbe

LOKACIJA ENOTE DEDIŠČINE

Naselje: VELENJE
 Občina: VELENJE
 Lokacija: Grad stoji na strmem, prepadnem griču na vzhodni strani zaselka Šalek.

PRISTOJNOSTI

Območna enota: ZVKD Celje

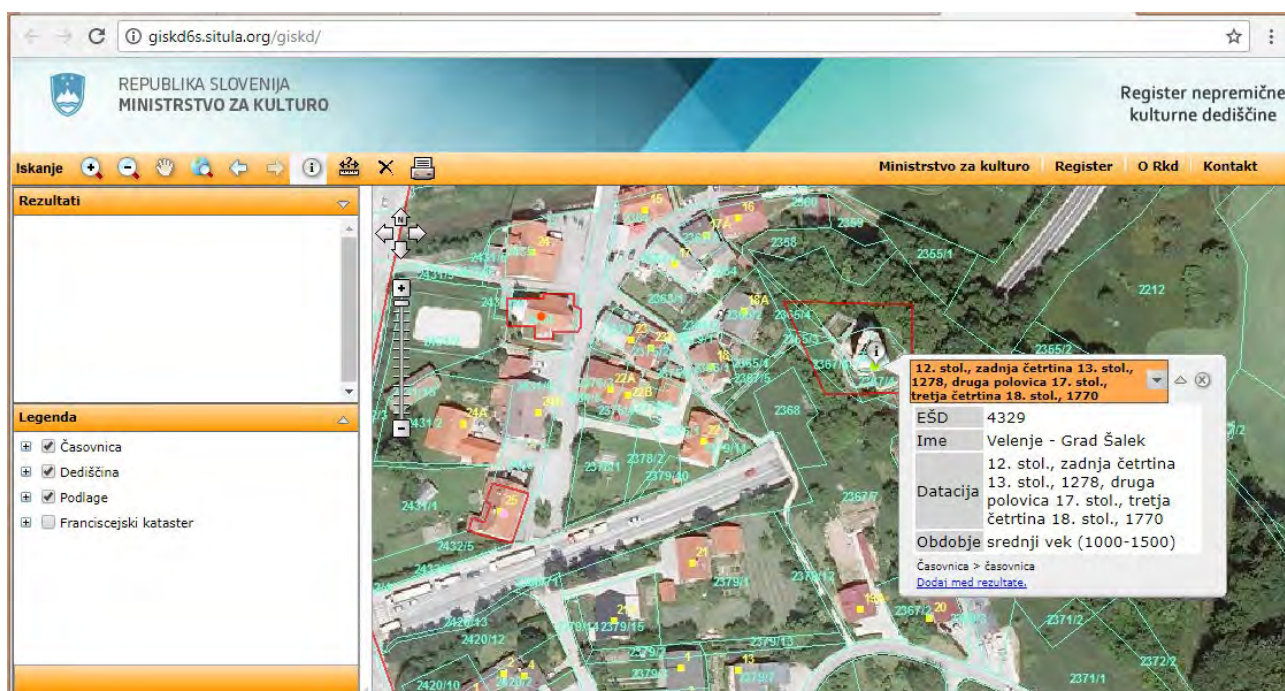
RAZGLASITEV

Vrsta spomenika: spomenik lokalnega pomena
 Akt razglasitve: Odlok o razglasitvi kulturnih in zgodovinskih spomenikov na območju občine Velenje, Uradni vestnik Občine Velenje, št. 10/83-75, 5/84-6
 Vrsta razglasitve: stalna razglasitev do preklica
 Veljavnost razglasitve: 28.10.1983 -

©Register kulturne dediščine

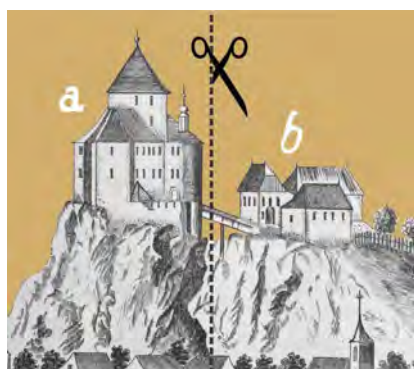
Opis gradu Šalek v tekstovnem delu Registra nepremične kulturne dediščine Republike Slovenije.³⁵³

³⁵³ <http://rkd.situla.org/>, 21. 10. 2017.

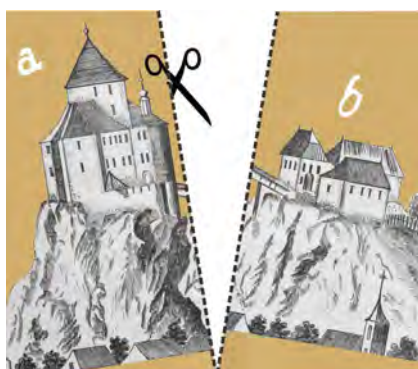

Opis gradu Šalek v grafičnem delu Registra nepremične kulturne dediščine Republike Slovenije, GiskD.³⁵⁴

Uradno ime spomenika je »Grad Velenje - Šalek«. V logotipu je dodana beseda »ruševina«.³⁵⁵

Za zgodnje raziskovalce sta ruševine gradu jasno sestavljala dva dela: grad in pomožne stavbe.

S pravnim varstvom v osemdesetih letih in raziskavami ter obnavljanjem grajskega dela ruševin v devetdesetih letih je bila ohranjena samo polovica prvotne strukture.

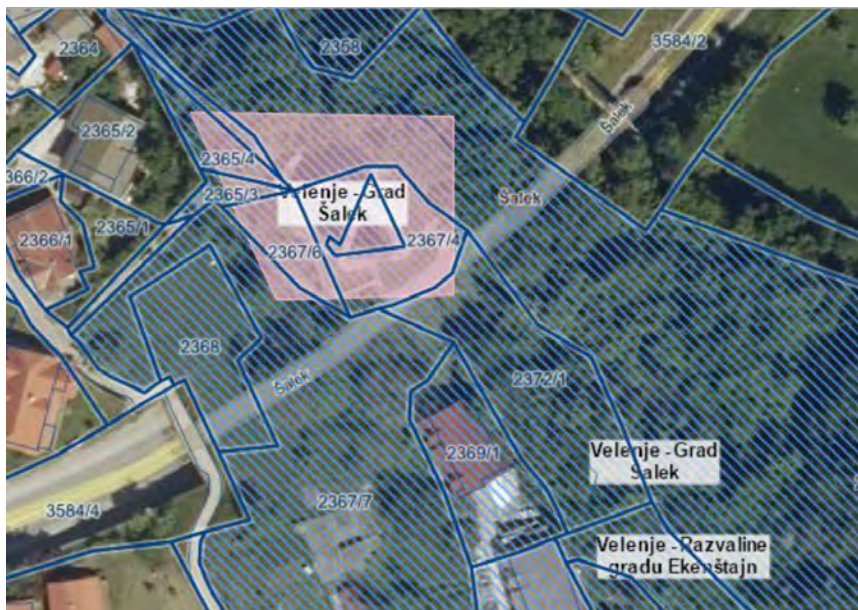
Dolgoročno je nujno ponovno vzpostaviti grajsko ruševino kot celoto: »zlepiti skupaj« grad, pomožne stavbe, izvirno traso dostopa itd., da bi verodostojno predstavili razporeditev objektov na grajskem hribu.

Sledeč pravilu celovitosti (integritete) je treba odkriti in potem zaščititi ter upravljati celotno ruševino.

³⁵⁴ <http://giskd6s.situla.org/giskd/>, 23. 10. 2017.

³⁵⁵ Johnston, Chris, Ian Travers, Jessie Briggs: Ruins, A guide to conservation and management, Commonwealth of Australia 2013, p. 17. <http://www.environment.gov.au/system/files/resources/e4e0fb1f-2553-4a3c-b454-2f7d630cdd6a/files/ruins.pdf>, 18. 11. 2017.

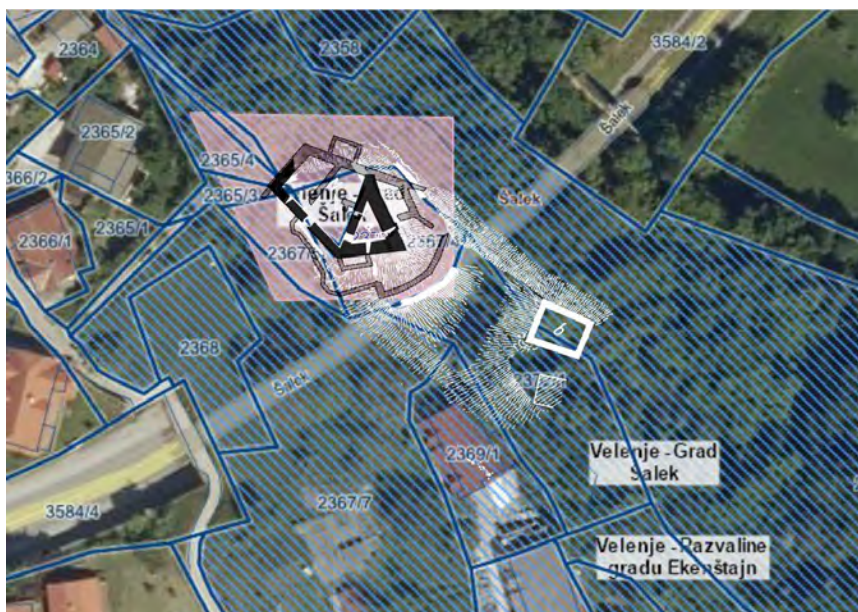
Varovano območje v prostorskih aktih

Preverjanje prekrivanja zavarovanega območja spomenika in dejanske razsežnosti ruševine gradu Šalek:

- šrafirano: vplivno območje kulturnega spomenika (ruševine gradu Šalek)

- roza: sam kulturni spomenik.³⁵⁶

Prekrivanje prikaza zaščitenega območja in tlorisov ruševin - veliko ruševin dejansko pade iz osrednjega zavarovanega območja.

Bistveno je, da se zaščiteni območja spomenika tako prilagodi, da se zaobjame celotno območje ruševin, morda se celo vključi koridor avtentičnega dostopa do gradu. Predhodno mora biti seveda celoten obseg grajskih in pomožnih struktur določen s terenskimi pregledi in morda celo z arheološkimi izkopavanji.

³⁵⁶ Uradna baza prostorskih podatkov Občine Velenje,
<https://www.geoprostor.net/piso/ewmap.asp?obcina=VELENJE>, 20. 10. 2017.

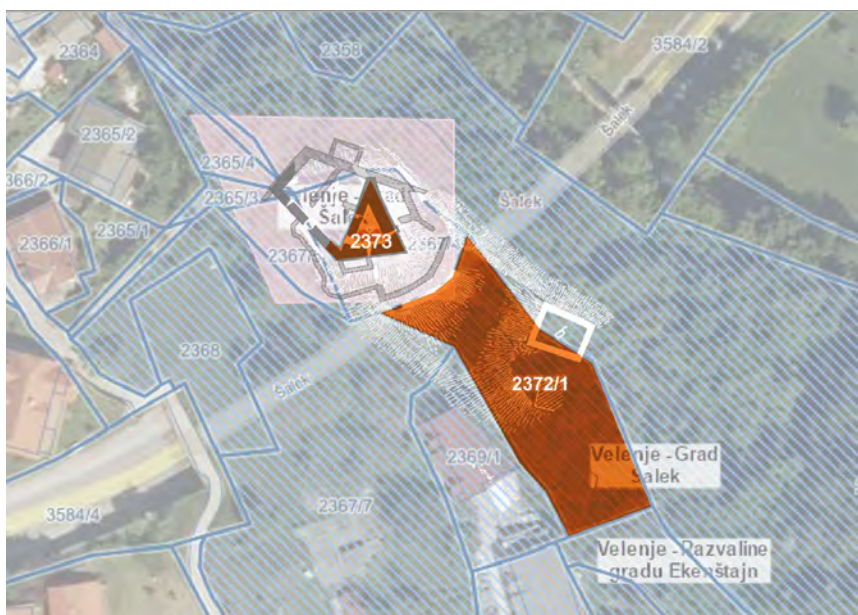

Območja pomembnih pogledov na ruševine gradu

Pomembno je tudi razširiti vplivno območje ruševine, da bi omogočili upravljanje s pogledi na grad vsaj z glavnih prometnih poti.

Oglaševanje na tem območju mora biti strogo omejeno ali celo prepovedano.

Zavarovano območje v zemljiški knjigi

Prikaz zaščitene parcel v zemljiški knjigi razkriva, da sta le dve parceli uradno označeni kot zavarovano območje ruševin.

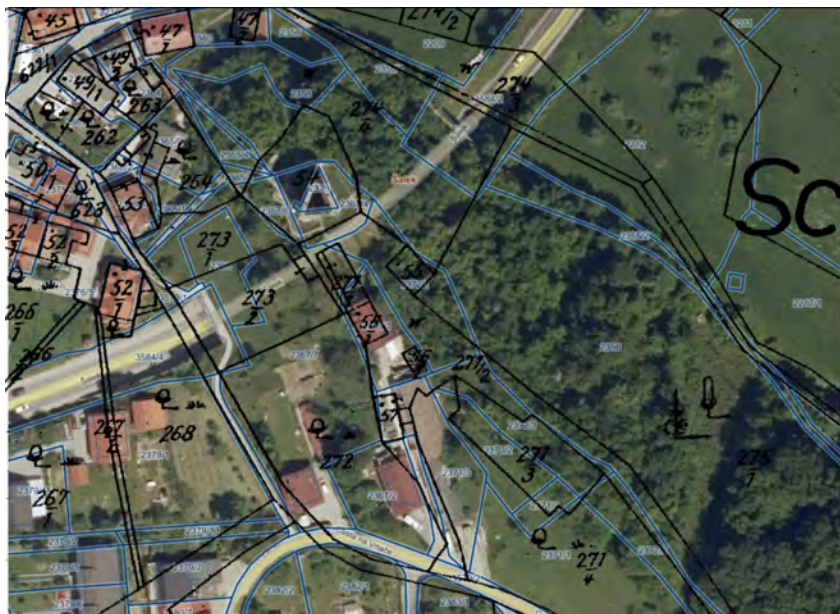
Vpis varovanja ruševine gradu Šalek mora biti izveden na vseh relevantnih parcelah.

Podrobni podatki o izvedenih pravicah in zaznambah:

ID pravice / zaznambe	11329698
čas začetka učinkovanja	01.01.1849 00:00:00
vrsta pravice / zaznambe	612 - zaznamba - urejanje prostora
glavna nepremičnina:	katastrska občina 964 VELENJE parcela 2372/1 (ID 1039662)
podatki o vsebini pravice / zaznambe	
dodatni opis:	
Vloženo 04. 02. 1985, Dn 177/85.	
Po odloku o razglasitvi kulturnih in zgodovinskih spomenikov v občini Velenje se zaznamuje, da je ruševina gradu na parc. št. 2372/1 kulturni oziroma zgodovinski spomenik.	
zveza - ID osnovnega položaja:	1638961
pravice / zaznambe pri izvedeni pravici / zaznambi:	
Pri izvedeni pravici / zaznambi ni vpisana nobena pravica ali pravno dejstvo	

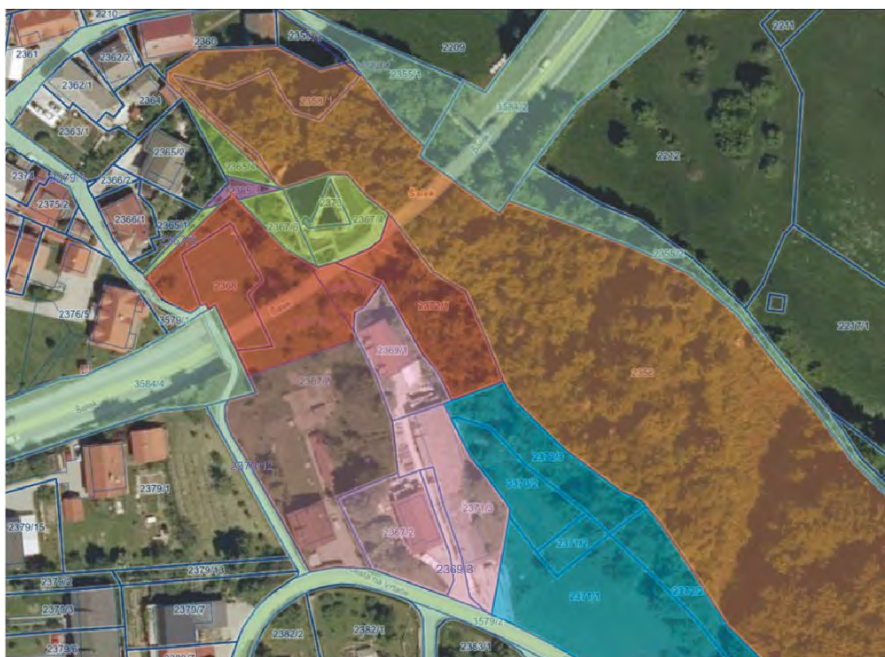
Izpisek iz zemljiške knjige za parcelo 2372/1: »Po odloku o razglasitvi kulturnih in zgodovinskih spomenikov v občini Velenje se zaznamuje, da je ruševina gradu na parc. št. 2372/1 kulturni oziroma zgodovinski spomenik.«

Lastništvo območja

Primerjava razdelitve zemljišč po franciscejskem katastru (približno 1825)³⁵⁷ in danes (osnova PISO za občino Velenje)³⁵⁸

Izvirna razdelitev parcel je sledila naravnim delitvam / mejam / elementom prostora: ena parcela je zajela jedro gradu, stavbe pred gradom so imele lastne parcele, poti so bile logično razdeljene.

- MESTNA OBČINA VELENJE, TITOV TRG 1, 3320 VELENJE
- javno dobro
- Nevenka Lempl,
Nada Verdev,
Darinka Lempl Pahor,
- Miran Jurko,
- Robert Jurko,
- Marjana Verdev,
- Valentin Podpečan,
- Germana Marš,

Sodobna parcelacija / lastniško stanje je kaotično: območje ruševin je razdrobljeno med mnogimi parcelami / lastniki, meje ploskve ne sledijo naravnim delitvam v prostoru. Območje ruševin ima v lasti občina Velenje, širše območje je v lasti različnih zasebnih lastnikov, kar otežuje upravljanje z ruševinami. Zaželeno je, da bi občina dolgoročno kupila večino širšega območja ruševin, kar bi olajšalo kakovostno upravljanje z ruševinami.

³⁵⁷Franciscejski kataster: Gemeinde Schalllegg sammt Enclave Weutsch in InnerOesterreich Zillier Kreis, Bezirk Woellan, 1825. Posnel geodet Franz Nitsch, izrisal geodet Wenzel Lagner. Geodetska uprava Velenje in Arhiv Republike Slovenije. SI AS 177/C/F/C400/g/A01S list A01S, A02S, 22. 10. 2017.

³⁵⁸<https://www.geoprostor.net/piso/ewmap.asp?obcina=VELENJE>, 22. 10. 2017.

k.o.	parc. št.	lastnik	vpis razglasitve	potreben vpis
Velenje	2373	MESTNA OBČINA VELENJE	da	
	2367/4	-II-	ne	da
	2367/6	-II-	ne	da
	2365/4	-II-	ne	da
	2367/5	-II-	ne	
	2379/12	-II-	ne	
	2355/1	javno dobro	ne	
	3584/2	-II-	ne	
	2355/2	-II-	ne	
	3579/1	-II-	ne	
	3584/4	-II-	ne	
	3579/2	-II-	ne	
	2365/3	Germana Marš	ne	da
	2356	Nevenka Lempl	ne	da
		Nada Verdev		
		Darinka Lempl Pahor		
	2358/1	-II-	ne	da
	2358/2	-II-	ne	
	2372/1	Miran Jurko	da	
	2367/9	-II-	ne	?
	2367/10	-II-	ne	?
	2368	-II-	ne	
	2367/8	Robert Jurko	ne	
	2369/1	Valentin Podpečan	ne	?
	2371/3	-II-	ne	
	2367/2	-II-	ne	
	2372/3	Marjana Verdev	ne	
	2370/2	-II-	ne	
	2371/2	-II-	ne	
	2371/1	-II-	ne	
	2372/2	-II-	ne	

Lastniki širšega območja ruševine gradu Šalek spomladi 2018

Ocena stanja

Okrepitev strukture

Z leti so vremenski vplivi ter človeška dejavnost (grad je služil kot kamnolom gradbenega materiala za bližnje zgradbe) poškodovali grad in ga spremenili v ruševino. Fizikalne in mehanske lastnosti sten so se spremenile in njihova nosilnost se je zmanjšala. Razvalina je bila stabilizirana v letih 1990/91, zlasti temelji severnega kota stolpa. Obrambne stene in stene stolpa so bile deloma dozidane, na vrhu stolpa pa je bila izdelana krona iz armiranega betonska, ki preprečuje prodiranje vode v stene. Popravile so se kaverne na stenah, pa tudi nekaj vratnih obokov/okvirjev.

Zaščita zunanje površine sten

Splošne smernice za ohranjanje sten stalnih ruševin poudarjajo ohranjanje originalnega stavbnega tkiva. Zaradi netočne izvedbe nekaterih del, ki so bila opravljena ob splošni prenovi gradu v devetdesetih letih, so izgubljeni nekateri gradbeni detajli, mdr. značilen način postavitve tramov v stene, kjer so jih podložili z leseno desko. Zaželena je rekonstrukcija sledov prvotne izvedbe.

Grad Šalek – isti detajl zidu pred in po obnovi (foto Rok Poles)

Izgubljeni / odluščeni so bili veliki deli originalnega ometa.

Stik med med starimi in novimi deli zidov ni bil označen.

Pri obnovi sten se je učvrstilo ohlapno kamenje, popravile so se vdolbine in vrzeli v stenah ter pustilo grad v stanju trajne razvaline.

Deli porušениh obrambnih zidov so bili obnovljeni. Na vrhu stolpa je bila dodana betonska krona.

Trenutno stene brez zaščite postopno poseljuje trajna in enoletna vegetacije, kar povzroča, da se kamenje rahlja. Ista težava je prisotna na grajskem griču / grajski skali, kjer so padajoči kamni potencialna grožnja za obiskovalce in domačine, ki živijo v neposredni bližini = pod gradom.

Drenaže in odvajanje padavinske vode

Vidna sta dva izvoda drenaž skozi obzidje. Smiselno bi bilo vodo speljati dlje stran od zidov.

Varovanje arhitekturnih detajlov

Na gradu Šalek obstajata dve vrsti zgodovinskih arhitekturnih detajlov: kamniti detajli in omet.

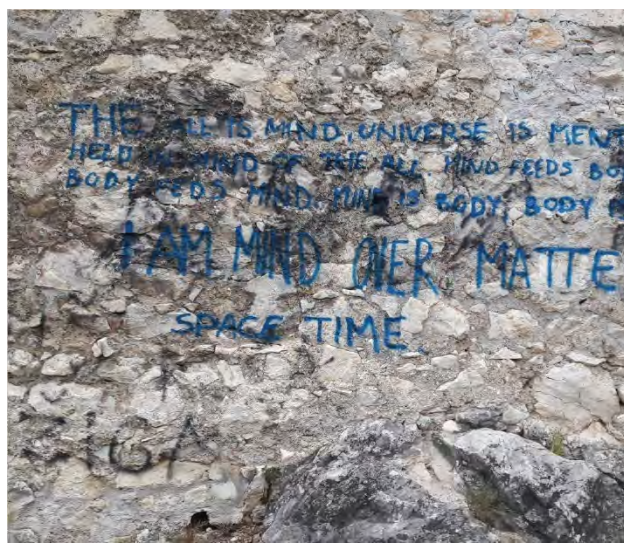
Omet: Na notranjih in zunanjih stenah trikotnega stolpa so območja z izvirnim ometom. Omet na spodnjih delih stavbe je pokrit z zgodovinskimi in sodobnimi grafiti. Posebnih prizadevanj za ohranitev prvotnega ometa ni bilo. Splošno stanje ometa je slabo.

Kamniti detajli: ohranjeni so romanski in gotski kamniti okenski in vratni okvirji ter šivani vogali.

Po Gadolli so bili s Šaleka na Turn preneseni vsaj dva kamnita portala z napisi in 11 kamnitih stopnic.³⁵⁹

Pogled iz zraka na vrh stolpa z armiranobetonsko krono - morda je v levem kotu že nekaj razpok – obvezno je stalno spremljanje ruševine.³⁶⁰

Vandalizem na gradu: veliki napršeni grafitni napisi na grajskih zidovih. Kljub ograji so spodnji deli grajskih zidov stalno ogroženi z vandalizmom. Priporoča se video nadzor.

³⁵⁹ Kljub prizadevanjem, da bi identificiral te arhitekturne elemente, sem lahko našel zgolj napis na eni od stopnic.

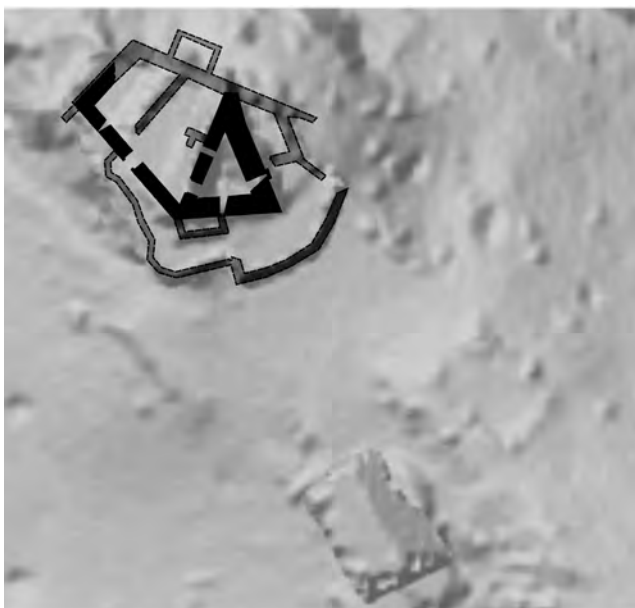
³⁶⁰ Dron camera, Ivan Rožej, <https://www.youtube.com/watch?v=tsqOXMdus-M>, 22. 10. 2017.

Prepoznavanje težav

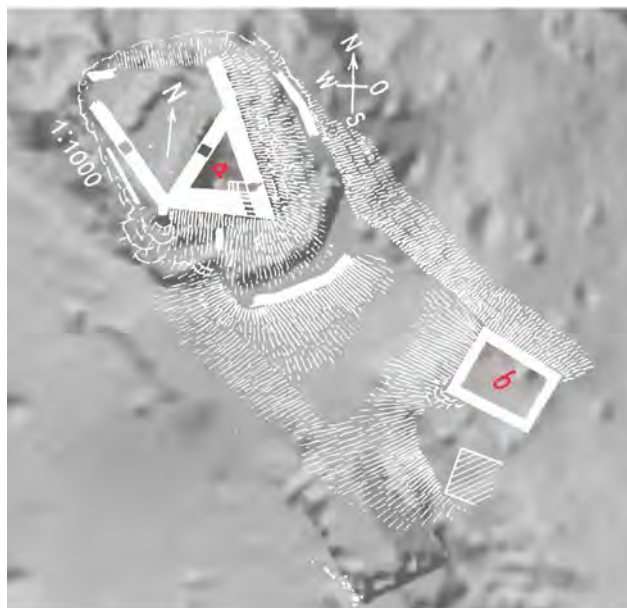
Arheološke raziskave na območjih potencialnih arheoloških najdb – obseg in metodologija arheoloških raziskav se določi v konservatorskem načrtu v sodelovanju z ZVKDS OE Celje.

Izkopavanja so potrebna:

- za določitev natančnega obsega ruševin,
- za oceno njihovega stanja in
- da odgovorijo na določena vprašanja, kot npr. ali je na ploščadi pod gradom zares vodnjak, kako so grajski grič uporabljali v prazgodovini ...

Lidar posnetki omogočajo preverjanje točnosti arhitekturnih posnetkov ruševin: tloris, ki je nastal ob zadnji rekonstrukciji ruševin, je dobro usklajen z Lidar podatki.

Starejši tlorisi se manj ujemajo z Lidar posnetki, vendar ilustrirajo začetno percepcijo ruševin kot dvodelne celote: grad je označen z »a«, pomožne stavbe so označene z »b«. Ta celovitost ruševine je trenutno izgubljena in jo je potrebno ponovno vzpostaviti.

Nujna obnova in razvoj

Posegi v tkivo ruševine se lahko izvedejo v treh različnih merilih:

- v merilu detajla,
- v merilu stavbe (arhitekture) in
- v merilu krajine.

Možne spremembe na nivoju stavbnega detajla

Na splošno: nadomestijo se trenutne agresivne ograje, ustvarijo se uporabna območja za sedenje, ogledovanje, dogodke ...

Za te posege ni potrebno gradbeno dovoljenje, je pa potrebno soglasje Zavoda za varstvo kulturne dediščine Slovenije, območne enote Celje.

Notranje dvorišče med dvema stolpoma leta 2017. Površina se ne uporablja. Kljub ograji je možno hoditi po zunanjem robu sten.

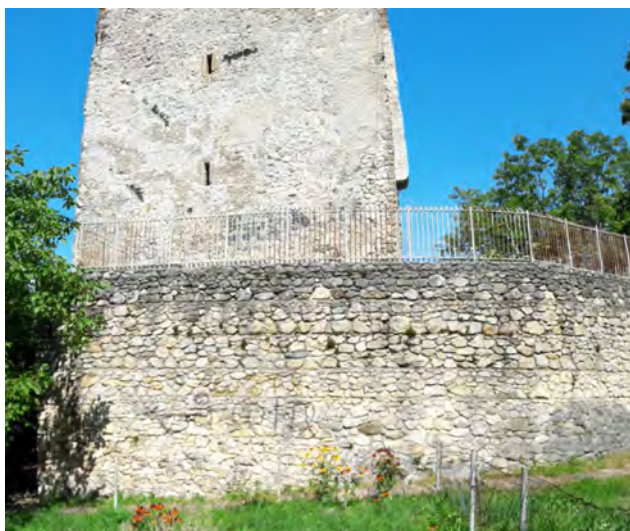
Možnost nove ureditve dvorišča: odstranjena je obstoječa ograja na notranjem robu stene, nova ograja je nameščena na zunanjem robu, vrh stene se uporablja kot lesena klop. Z utrditvijo površine s peščenim nasutjem bi se lahko ustvaril manjši prostor za dogodke. Predstavitev R. P.

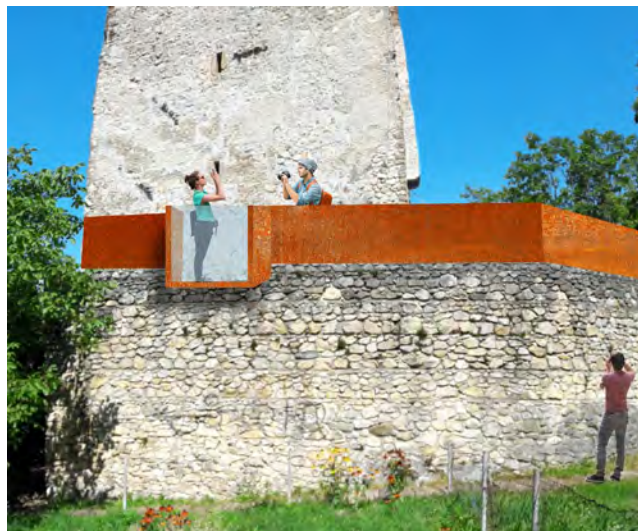
Stene pred vhodom na dvorišče in zahodna stena stanovanjskega stolpa, 2017.
Foto R. P.

S premikom ograje na nov položaj bi del stene postal razgledni hodnik.
Z večjo varnostjo bi pridobili tudi več privlačnosti prostora.
Predstavitev R. P.

Južni zunanji obrambni zid, kjer je nekoč stal most na grad, 2017. Foto R. P.

Z novo ograjo bi bilo mogoče prikazati položaj nekdanjega mostu, s čimer bi ponazorili prvotni dostop na grad.
Predstavitev R.P.

Obvestilo (le v slovenskem jeziku): Za dostop do razvalin dvorca Šalek boste potrebovali ključ, ki ga lahko prevzamete v Turistično informacijskem centru Velenje v Vili Bianci, na naslovu Stari trg 3. Kontaktni telefon: 03 896 18 60, e-pošta ...

Vzorec plošče na ruševini gradu v tujini, ki poudarja možne nevarnosti

Trenutni sistem vstopanja na grad se mora spremeniti.

Vrata v grad in način, kako so ruševine navadno dostopne brez ključa.

Grajske ruševine morajo biti ustrezno označene kot kulturni spomenik

Pravilnik o označevanju nepremičnih kulturnih spomenikov (UL RS 57/2011) zahteva, da se vsak spomenik označi v skladu s predpisanimi pravili. Plošča mora biti okrogle oblike, kovinska, bela in vsebuje osnovne informacije v slovenskem jeziku (neobvezno tudi v angleščini), kot so: ime / naslov spomenika, identifikacijska številka iz registra kulturne dediščine, vrsta spomenika, ime občine, ki razglašča spomenik. Obvezni element table je tudi znak Haaške konvencije. Podrobna navodila so na spletni strani Ministrstva za kulturo Republike Slovenije.³⁶¹ Primerno lokacijo za tablo mora potrditi konservator Zavoda za varstvo kulturne dediščine Slovenije. Plošča naj bo nameščena vsaj 2,5 m nad tlemi.

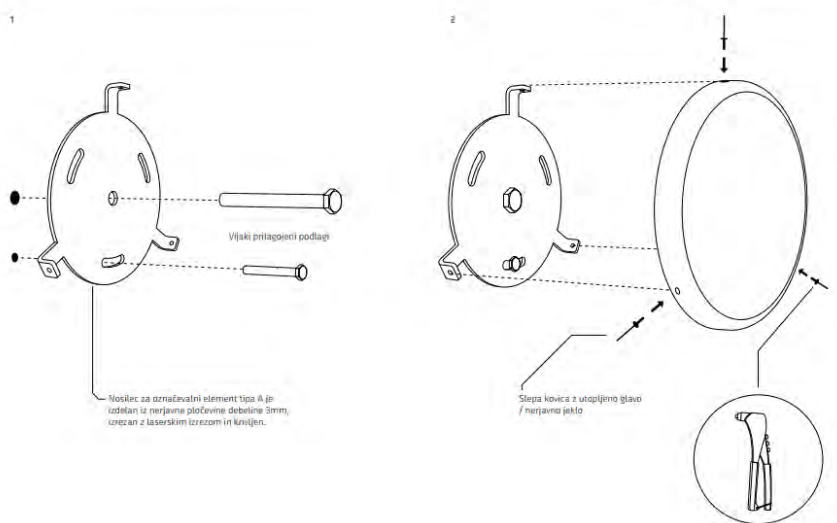
³⁶¹ http://www.mizs.gov.si/fileadmin/mizs.gov.si/pageuploads/zakonodaja/Veljavni/kultura/Prirocnik_oznacevanje_2382011.pdf, 21. 10. 2017.

Označevalna tabla za grad Šalek, zasnovana v skladu z navodili Ministrstva za kulturo. Predpisane pisave "Republica sans" ni mogoče dobiti.

REPUBLIKA SLOVENIJA | MINISTRSTVO ZA KULTURO
PRIROČNIK ZA OZNAČEVANJE NEPREMIČNIH KULTURNIH SPOMENIKOV

13 MONTAŽA
1.3.1 POSTOPEK MONTAŽE ZA OZNAČEVALNI
ELEMENT A1

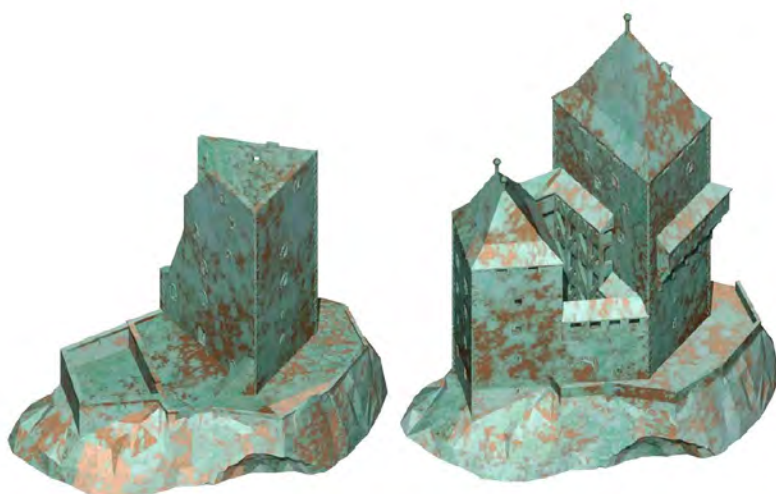
Navodila za namestitev označevalne table iz priročnika z navodili na spletni strani Ministrstva za kulturo.

Primer alternativne izvedbe označitve

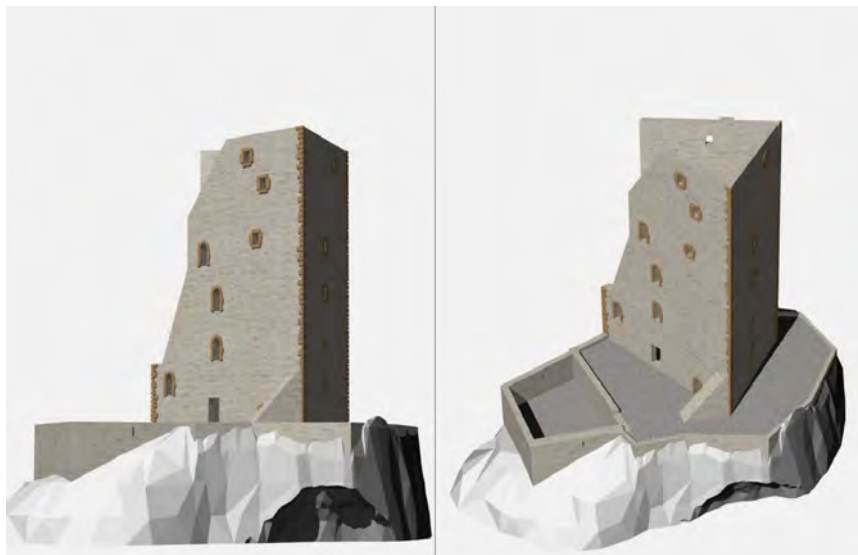
Primer razlagalnih plošč za spomenik. Razlagalne table morajo biti enakomerno razporejene po prostoru, da se obiskovalci gibljejo po celotni površini spomenika.

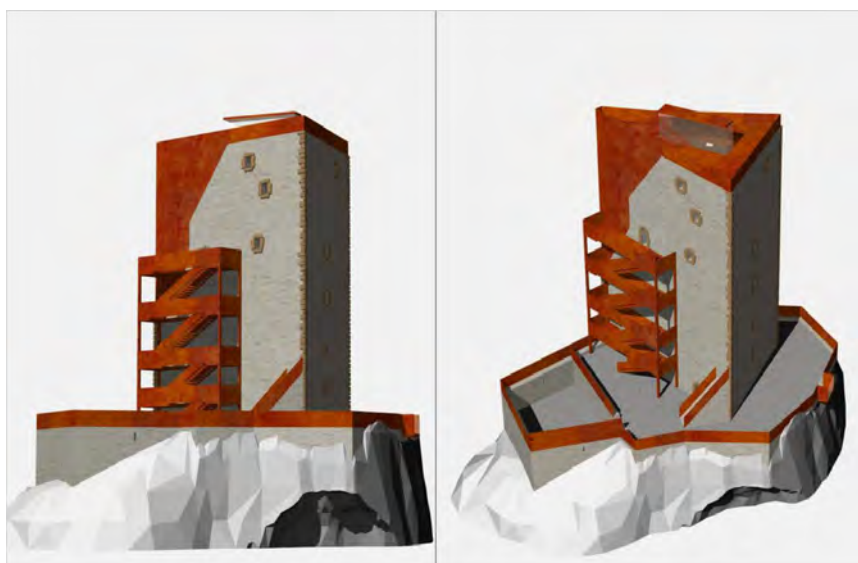
Za boljše razumevanje trenutnega stanja ruševine in prvotne zasnove gradu bi se lahko postavil tridimenzionalni model v trajnem materialu (bron), opremljen z razlago posameznih delov (obrambni zidovi, obrambni stolp, stolp palacij, notranje dvorišče z zunanjo komunikacijo ...)

Rekonstrukcija grajskih ruševin na nivoju stavbe (arhitekturna rekonstrukcija)

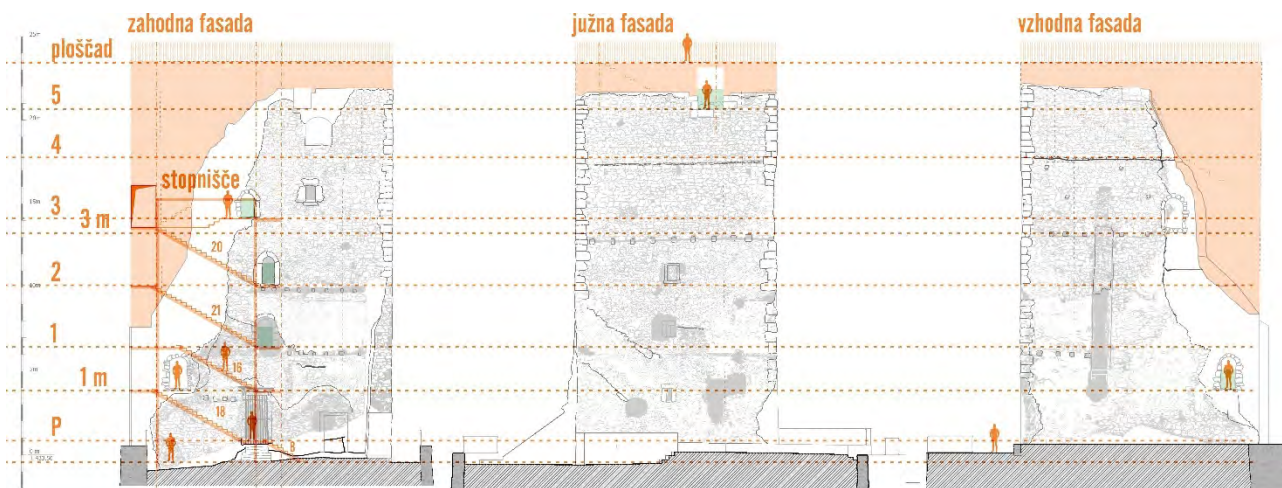
Glavni cilj te faze je ponovno vzpostaviti prisotnost drugega grajskega stolpa in omogočiti vertikalne komunikacije v ohranjenem stolpu, ga preoblikovati v razgledišče in kraj za razstave ter manjše dogodke v notranjosti stolpa.

Sedanje stanje ruševine gradu Šalek, 3D računalniški model. Vse risbe so delo avtorja.

Možna rekonstrukcija ruševin z uporabo korten jekla. Vertikalne komunikacije so na originalni poziciji izven obrambnega stolpa, s čimer pa se precej spreminja izgled ruševine, kot smo je sedaj navajeni. Zgornje nadstropje se uporablja kot razgledna ploščad.

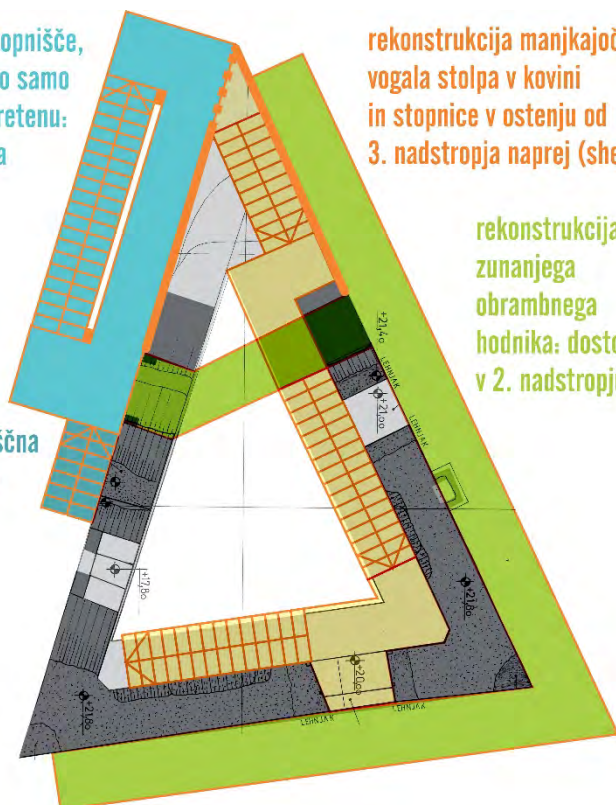

ново zunanje stopnišče,
statično podprto samo
na osrednjem vretenu:
do 3. nadstropja

rekonstrukcija manjkajočega
vogala stolpa v kovini
in stopnice v ostenju od
3. nadstropja naprej (shematsko)

rekonstrukcija
zunanjega
obrambnega
hodnika: dostop
v 2. nadstropju

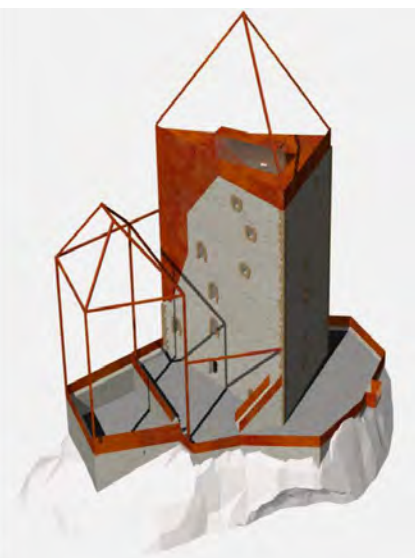
dodatna stopniščna
rama v pritličju

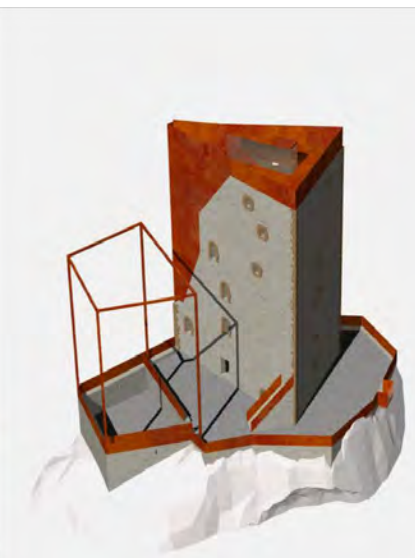
Možnost umeščanja stopnic: do 3. nadstropja po zunanjem stopnišču (parafraza prvotnega zunanjega stopnišča), nato znotraj stolpa v območju zožane vrhnje stene – tako bi se najmanj kompromitiralo (= najbolj ohranilo) notranji tristrani prostor stolpa.

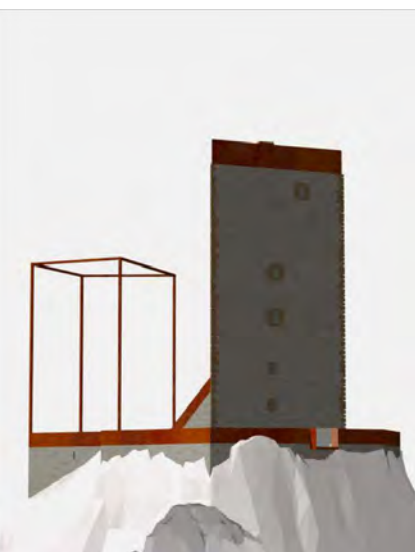
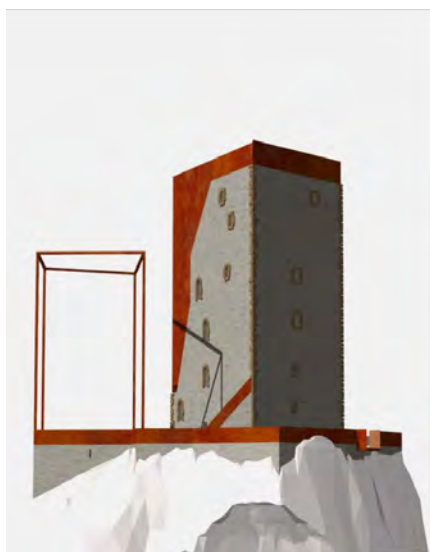
Če bi se stopnice v celoti prenesle v notranjost stolpa, bi se ohranil značilni sedanji videz ruševine, vendar bi uporaben notranji prostor dejansko izginil.

Možne rekonstrukcije ruševine Šalek: z uporabo polnih kortenskih plošč je rekonstruiran stereometrični volumen obrambnega stolpa, obrisi drugega stolpa (palacija) in streh obeh stolpov pa bi se ustvarili s kortenskimi profili, tj. ustvaril bi se samo linijski obris geometrije zgradbe. Obris streh je korak izven vizualno sprejemljivih posegov, zato so bile v naslednji verziji linije strehe opuščene.

Rekonstrukcija kot zgoraj, vendar brez strešnih linij; poustvarja se samo vtis nekdanjih zidanih volumnov. Vtis celote je veliko bolj miren in nevpadljiv.

Isti model z nižjega zornega kota.

Rekonstrukcija stolpov z žično mrežo / gabioni / inox pletivom. Pri tem bi bila ustvarjena manj barvno-agresivna struktura (v primerjavi z uporabo oranžno rjavega kortena), hkrati pa bi se občutek drugega volumna stolpa povečal, ker bi se pojavile žične stene, ne le črti vogali kot pri kortenski rekonstrukciji. Lahko bi se tudi nakazala okna in bi se tako ustvaril vtis bivših nadstropij.

Detajl rekonstrukcije z uporabo žične mreže.

Primeri posegov iz tujine v kortenu in žični mreži.

Primer uporabe kortenskega jekla v grajskih ruševinah. Pomembno je, da so dodatki jasno prepoznavni / ločeni od avtentičnih struktur in oblikovani minimalistično in neagresivno.³⁶²

Notranje kortensko stopnišče v Friderikovem stolpu gradu Celje.³⁶³

Rekonstrukcija bazilike v kraju Siponto v Italiji z uporabo galvanizirane žične mreže, umetnik Edoardo Tresoldi, 2016.³⁶⁴

Uporaba žične mreže ustvarja poseben vizualni učinek nematerialne lebdeče iluzije – podoben je hologramski rekonstrukciji in je tako čisto drugačen kot rekonstrukcije s kortenskimi ploščami, ki delujejo dokončno in težko.

³⁶² Središče za obiskovalce gradu Pombal Castle, Portugalska, Comoco Arquitectos, <https://www.yatzer.com/pombal-castle-visitor-centre-comoco/slideshow/8>, 19. 11. 2017.

³⁶³ <https://moc.celje.si/zakljuceni-projekti/8-staticne-strani/1215-z-obnovo-friderikovega-stolpa-postaja-stari-grad-celje-se-bolj-atraktivna-turisticna-tocka>, 21. 10. 2017. Foto: Gregor Katič, oblikovanje Arch design d.o.o. Ljubljana.

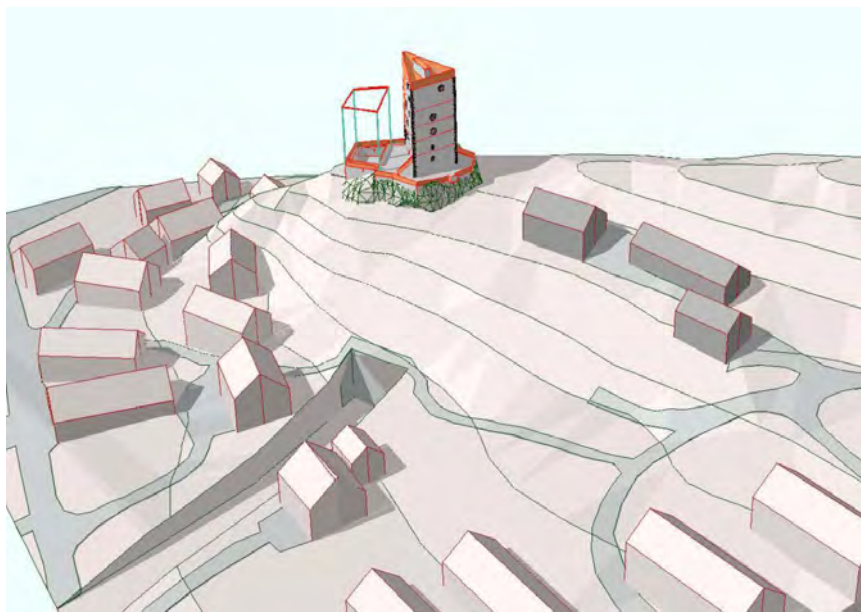
³⁶⁴ http://www.corriere.it/cronache/16_marzo_12/siponto-rete-metallica-ricostruita-basilica-cb0e8620-e846-11e5-9492-dcf601b6eea6.shtml?refresh_ce-cp, 22. 10. 2017.

Rekonstrukcija grajske ruševine na nivoju krajine

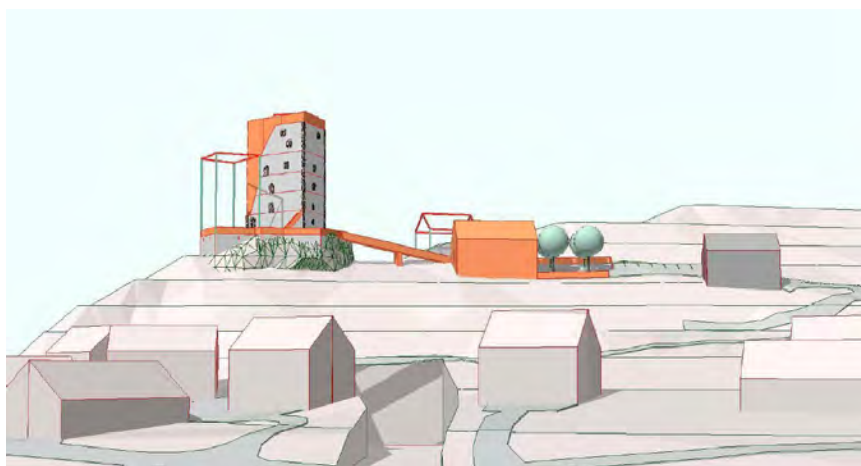
Ti posegi bi rekonstruirali celovitost prostora kot dela zgodovinske krajine, omogočili obiskovalcem avtentičen dostop do gradu, omogočili dostop uporabnikom invalidskih vozičkov, avtomobilom ... Raven interpretacije / narativnosti kraja je zelo visoka, ustvarjena je popolna mentalna podoba o tem, kako je prostor deloval in izgledal. Raven turistične infrastrukture je zelo visoka (sanitarije, klopi, razstavni prostori, muzejska trgovina, vodeni ogledi ...).

Stroški doseganja tega stanja so visoki: potreben bi bil nakup dodatnega zemljišča, potrebno bi bilo opraviti dodatne raziskave in načrtovanje / oblikovanje, gradbena dela bi bila precej obsežna.

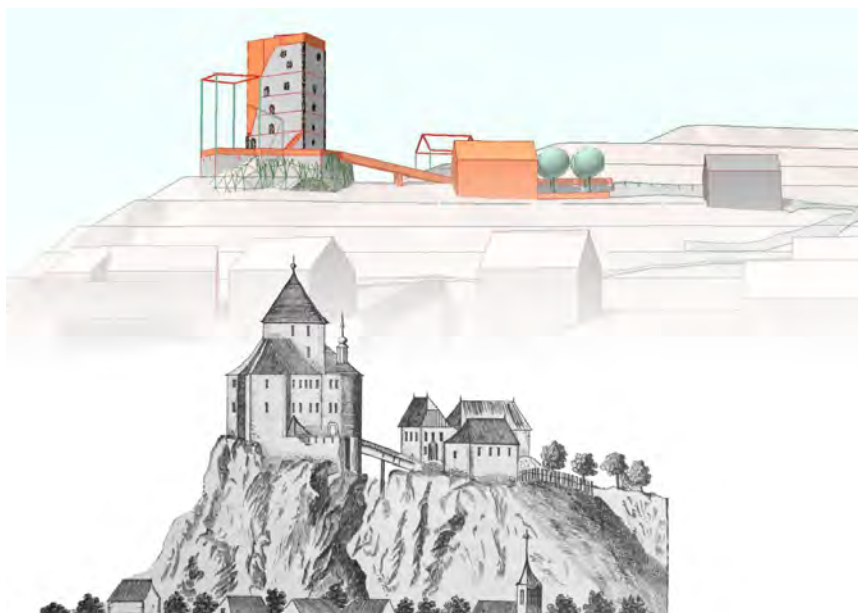
Predlagana sta dva različna načina oblikovanja: z uporabo kortena in žične mreže.

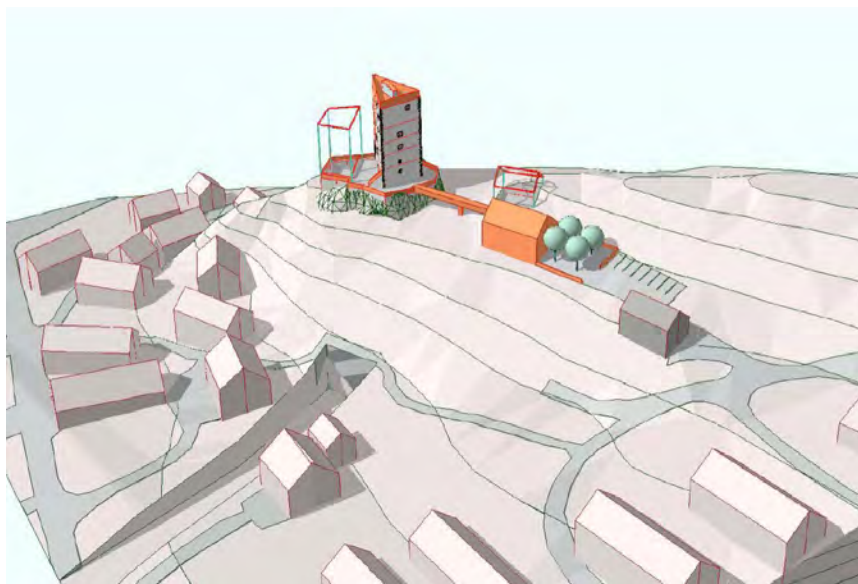
Računalniški 3D model je razširjen, ustvarjena je bila širša pokrajina z grajskim hribom, naseljem Šalek, dostopnimi poti / cestami in cestnim predorom.

Možnost dolgoročne krajinske rekonstrukcije območja Šaleški grad: če bi občina kupila trenutno zasebne parcele (kamnosežstvo), bi bilo mogoče obnoviti elemente zgodovinske srednjeveške krajine, predstavljene na Vischerjevi grafiki gradu Šalek: avtentično dostopno pot, sadovnjak, ograjeni vrt, pomožne stavbe pred gradom in most.

Primerjava predlagane krajinske rekonstrukcije in upodobitev gradu iz leta 1681: ponovno so vzpostavljeni vsi osnovni/bistveni elementi nekdanje / zgodovinske krajine.

3D pogled na predlagano krajinsko rekonstrukcijo iz zraka: z odstranitvijo sodobne industrijske zgradbe kamnoseštva bi nastal prostor za nekaj parkirnih mest pred grajskim vrtom / sadovnjakom. Avtentična dostopna pot do gradu bi bila rekonstruirana, kar bi omogočilo dostop z avtomobilom v neposredno bližino gradu in omogočilo obiskovalcem na invalidskih vozičkih dostop na ruševino (z asistenco) - po rekonstruiranem mostu.

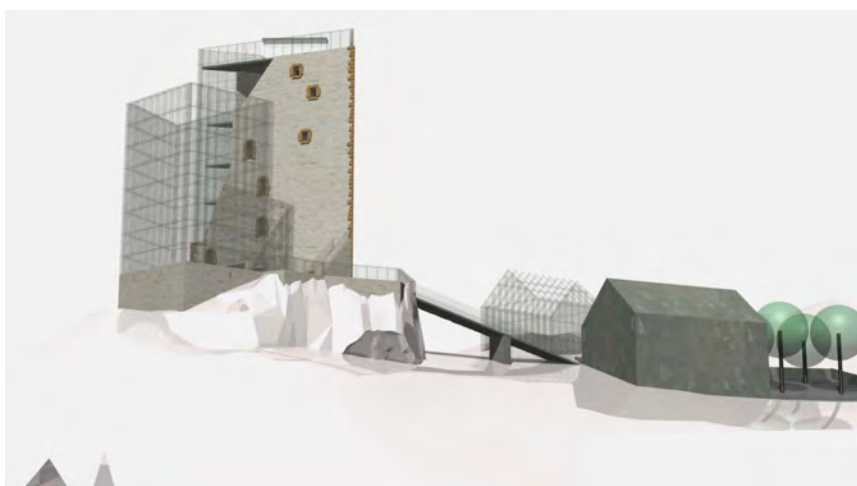

Pogled z drugega kota kaže, kako kratek bi bil neposreden rekonstruiran linearni dostop do gradu. Sedanjo z lesom tlakovano dostopno pot po pobočju pod gradom bi bilo treba opustiti, saj je ne-verodostojna in ustvarja lažno mentalno podobo pri obiskovalcu. Ob "Cesti na vrtače" bi bilo potrebno zgraditi pločnik za varen dostop.

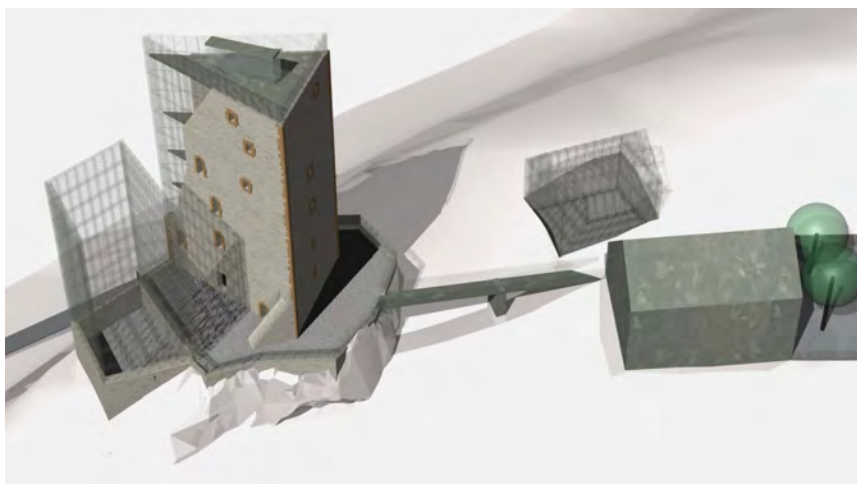
Ista krajinska rekonstrukcija, izvedena z uporabo žične mreže / gabionov / plošč iz pocinkanega jekla.

Uporaba žične mreže / galvaniziranih jeklenih plošč bi ustvarila manj barve in bolj dematerializiran učinek posega.

Rekonstrukcija gradu Šalek z žično mrežo, pogled s ceste pred predorom.

Sedanjo stanovanjsko stavbo bi bilo mogoče spremeniti v majhen informacijski center z muzejsko trgovino, razstavnim prostorom za predstavitev arheoloških najdb iz gradu in okolice, stranišči, prostorom za obiskovalce / za počitek, prehrano itd. Tako bi ustvarili temelj turistične infrastrukture, ki danes na kraju samem povsem manjka.

Rekonstrukcija gradu Šalek z žično mrežo, pogled od zgoraj.

Uničeno pomožno stavbo bi bilo mogoče volumensko rekonstruirati z žično mrežo, obstoječo stanovanjsko zgradbo na mestu nekdanje hiše grajskega upravitelja (»Šafar«) pa bi bilo mogoče obleči v pocinkane jeklene plošče, kar bi jo reduciralo na izčiščeno stereometrično telo brez prepoznavnih arhitekturnih značilnosti.

Nov vrt v slogu srednjeveškega vrta. Castelnaud la Chappelle, Francija ³⁶⁵

Kot del rekonstrukcije krajine bi bila mogoča / potrebna rekonstrukcija nekdanjega vrta ³⁶⁶ in tradicionalnega sadovnjaka / drevoreda. Skoraj gotovo so večino starega tkiva uničile sodobne stavbe, vendar bi bila kljub temu potrebna zgodovinska raziskava z analizo srednjeveških vrtno-krajinskih ureditev, kot tudi natančen fizični pregled samega kraja, geofizikalne raziskave in morda celo arheološka preiskava / ocena / študija.

Zasnova vrta bi temeljila na Vischerjevi grafiki, ki prikazuje lesen plot kot mejo vrta na vrhu pobočja in drevesa, dostopna pot pa je prikazana na starih katastrskih kartah. Srednjeveški vrtovi so se uporabljali bolj pridelavo hrane kot za okrasno cvetlično vrtnarjenje, od drevja pa bi bila primerna zasaditev jablan, hrušk, sliv ali orehov.

³⁶⁵ <http://www.medieval-recipes.com/medieval-garden/>, 19. 11. 2017.

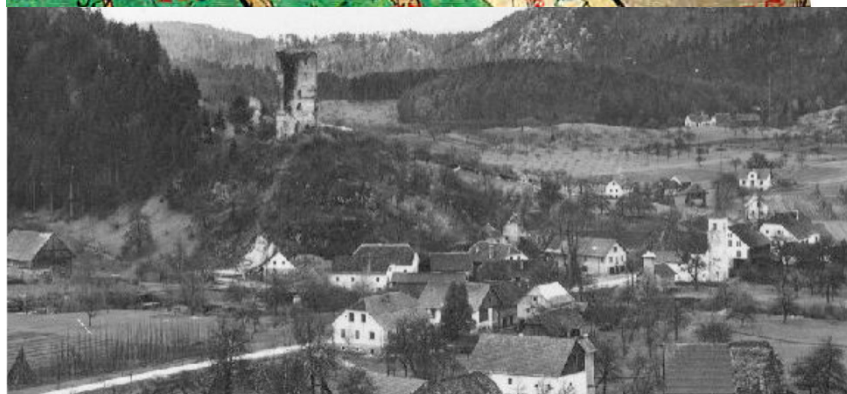
³⁶⁶ <http://www.buildingconservation.com/articles/garden-archaeology/garden-archaeology.htm>,
<http://www.buildingconservation.com/articles/traditional-orchards/traditional-orchards.htm>, 11. 11. 2017.

Upravljanje z gozdni robom / območje gozda

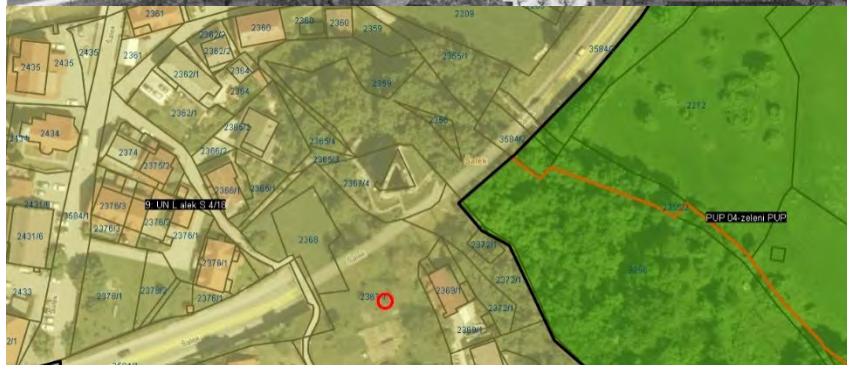
Prvotno sta bila jarek in pobočja pod gradom pokrita samo s travniškimi rastlinami. Potem, ko se grad ni več uporabljal za obrambne namene ampak je postal ruševina, je začelo na pobočjih rasti drevje. Premisliti je potrebno o poseku dreves na grajskem griču - skoraj vse tamkajšnje drevje bi se lahko odstranilo. Posledično bi se prikazalo celotno golo pobočje, kar bi omogočilo boljše razglede na ruševino in s tem povečalo njeno vlogo krajinskega poudarka. Trenutno so tako suhi jarek kot in pobočja pokrita z grmovjem in drobnimi drevesi na zahodni in severni strani, z večjimi drevesi na severovzhodni strani in z nekaj sadnega drevja na južni strani. Potrebno je izvesti nadaljnja vzdrževalna dela.

Stari kataster (1925) prikazuje, da sega rob gozda le do območja pomožnih stavb pred gradom.³⁶⁷

Ista prostorska informacija je razvidna tudi iz fotografij iz časa pred 2. svetovno vojno, ki v prikazujejo konec grajskega hriba povsem brez vegetacije. Zaradi gozda, ki se širi naravnost proti gradu, je ruševina manj in manj vizualno izpostavljena, s tem pa se slabi vloga gradu kot dominantnega elementa v prostoru.³⁶⁸

Meja med dvema prostorskima aktoma - Ureditvenim načrtom naselja Šalek (na levi strani) in aktom »Zeleni prostorski ureditveni pogoji« (na desni) približno ustreza stari gozdni meji, kot je razvidna iz starega katastra. To pomeni, da je formalno mogoče odstraniti gozd z območja okrog gradu, saj gozd ta ni zakonsko zaščiten.

³⁶⁷ Vir: arhiv geodetske uprave Velenje.

³⁶⁸ Slovenski etnografski muzej, F0038385, foto Vekoslav Kramarič. <https://www.etno-muzej.si/sl/digitalne-zbirke/vekoslav-kramaric/f0038385>, 12. 9. 2017.

Možnosti za razlago (potencial za interpretacijo)

Dodatne informacijske plošče zunaj ali znotraj gradu bi lahko pripovedovale zgodbe o najpomembnejših predmetih, ki so bili najdeni na Šaleku med arheološkimi izkopavanji ali pa so se ohranili z gradu ...

Slonokoščena sončna ura, prestižni visokostatusni objekt, značilen izdelek nürnberških delavnic iz 16. in 17. stoletja, ponazarja vsakdanje življenje gospodarjev Šaleka. Odlomek živopisanega majoličnega vrča je najverjetneje nastal v Italiji (druga polovica 16. stoletja) in dokazuje trgovske poti tistega časa.

»Šaleška pivka čaša« je del viteške kulture srednjega veka. Nagrobnik Rosine Ursula Raumschüssel (1662) izvira iz protestantske dobe in ilustrira spremembe v duševnem svetu, ki so jih gradovi prinašali iz tujine.

Zaobljubna (votivna) slika iz leta 1694 (prav tako domnevno iz kapele Šaleškega gradu) prikazuje dve plemkinji, klečeči pred Marijo. Marija z Jezusom, upodobljena s papeško tiaro, je zelo nenavaden ikonografski motiv, povezan z najzgodnejšimi upodobitvami lavretanske Marije - morda kaže na čaščenje tega tedaj »modernega« ikonografskega tipa. Obe grajski dami sta oblečeni po tedanji zadni francoski modi, spodaj "juppe" krilo, prekrito z "manteau" obleko, speto zadaj, in s "fontange" na glavi. Ponoven primer neposrednih vplivov iz Italije in Španije.

... in zgodbe o različnih delih gradu, npr. jarku, zunanjih obrambnih zidovih, obrabnem stolpu, notranjem dvorišču, strelnih linah, sedilijah ...

Posebne arhitekturne elemente je treba poudariti in razložiti, npr. sedilije ob oknih v zgornjih nadstropjih stolpa.³⁶⁹

³⁶⁹ Ilustracija iz Piper, Oesterreichische - to niso sedilije s Šaleka ampak zgolj ponazoritev. Fotografija s Šaleka: Dragutin Šafarič.

Možnosti za dodatna dogajanja

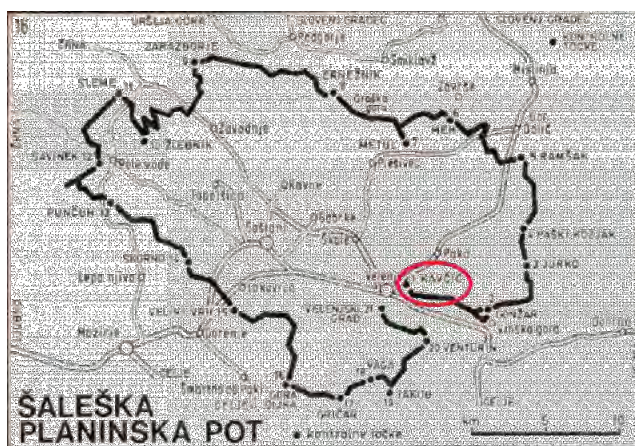
Ker je grad Šalek ena najpomembnejših točk na Šaleški planinski poti, bi moral imeti lasten žig (kot grad Žovnek na Savinjski planinski poti). Žigi so zelo priljubljeni zlasti pri otrocih in bi bili dodatna atrakcija ob obisku ruševin.

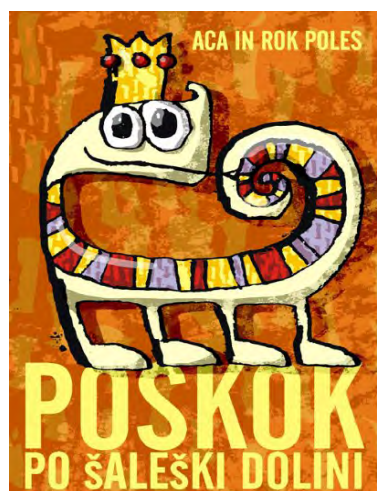
Žig Savinjske planinske poti na gradu Žovnek.

Podoba gradu Šalek se uporablja kot logotip Šaleške planinske poti (letak, vodnik, spominska značka).

Prva postaja Šaleške planinske poti je v Šaleku.

Grajske ruševine že obiskujejo otroci iz vrtcev in šolarji - dodatne dejavnosti bi lahko nastale z združitvijo obiska z obstoječim didaktičnim gradivom.

Zgodba o tem, kako je grad pogorel, ker ga je zadela strela, je vključena v ilustrirano zgodbo za otroke: Rok in Aca Poles: Poskok po Šaleški dolini, Berivka, Velenje.

Povečanje vključenosti ruševin v tradicionalne dogodke

Igralci v akciji v naselju Šalek.

Vabilo na tradicionalni »Starotrški dan« v Šalku.³⁷⁰ Naselje Šalek dejansko nikoli ni imelo statusa trga, ampak je bilo vas. V Šaleški dolini sta bili le dva trga: Šoštanj in Velenje.

Dogodek, ki je že dve leti na grad privabil več kot 1000 obiskovalcev v nekaj urah.³⁷¹

Učinkovita komunikacija s širšim prostorom v času dogodka, 2019

³⁷⁰<http://www.velenjcان.si/nb/napovednik/tradicionalni-starotrski-dan-v-saleku>, 22. 10. 2017.

³⁷¹ <http://www.velenjcان.si/nb/napovednik/na-saleskem-gradu-zopet-strasi>, <http://www.nascas.si/na-saleskem-gradu-res-strasi/>

Vključevanje v neslovenske programe za popularizacijo dediščine

Smiselno bi bilo poskusiti vključiti prizadevanja za revitalizacijo gradu Šalek v katerega od programov organizacij, ki ustvarjajo priložnosti za ozaveščanje, izboljšano zaščito in pozitivne spremembe na območjih dediščine, na primer World Monuments Watch.³⁷²

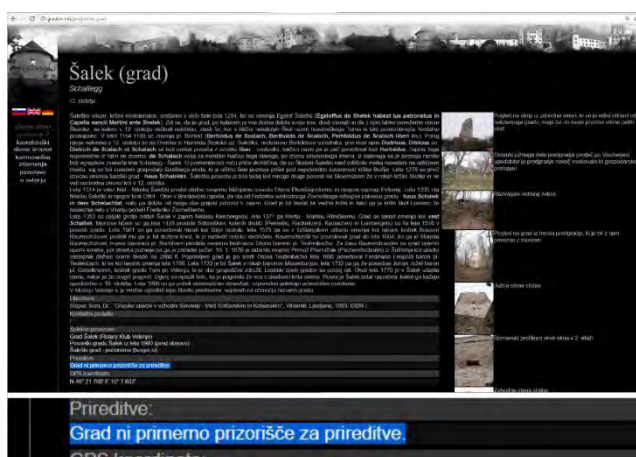

Prav tako bi se lahko povzelo dobre prakse za popularizacijo gradov iz tujine, na primer, da se vsako leto poudarja drugačen vidik življenja na gradovih oz. drugačen pomen gradov (tematska leta).³⁷³

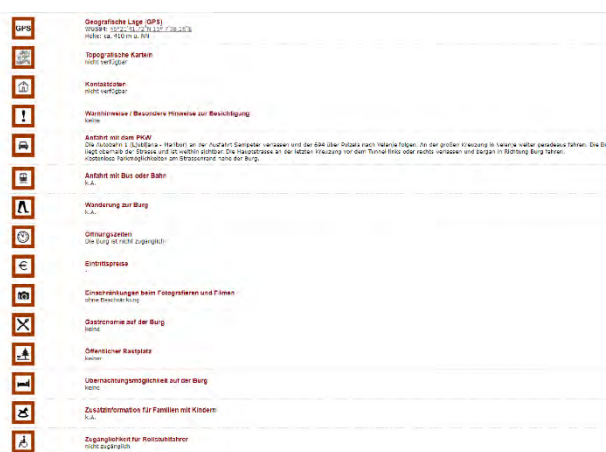
³⁷²<https://www.wmf.org/watch>, 12. 9. 2017.

³⁷³<http://www.schloesser-und-gaerten.de/themenjahr-2017/>

Elektronska informacijska ploščad in celostna grafična podoba ruševin gradu

Primer predstavitve gradu Šalek na slovenskem spletu z izrecno izjavo: Grad ni primerno prizorišče za prireditve.³⁷⁴

Primer predstavitve gradu Šalek na nemškem spletu³⁷⁵

Stanje je še slabše kot na slovenski strani, navedeno je:

- ni topografskih načrtov / zemljevidov gradu
- ni posebnih opozoril glede obiska ruševin
- opis dostopne poti od avtoceste do Šaleka je napačen / zavajajoč
- ni nobenih informacij o možnosti, da se na grad pride z avtomobilom
- ni informacij o poti do ruševine gradu
- v rubriki »odpiralni čas« je izjava »grad ni dostopen«
- vstopnina - ni podatkov
- na gradu ni na voljo ne živil ne pijač, ne obstaja možnost prenočitve, ni dodatnih informacij za družine z majhnimi otroki, grad ni dostopen obiskovalcem na invalidskih vozičkih.

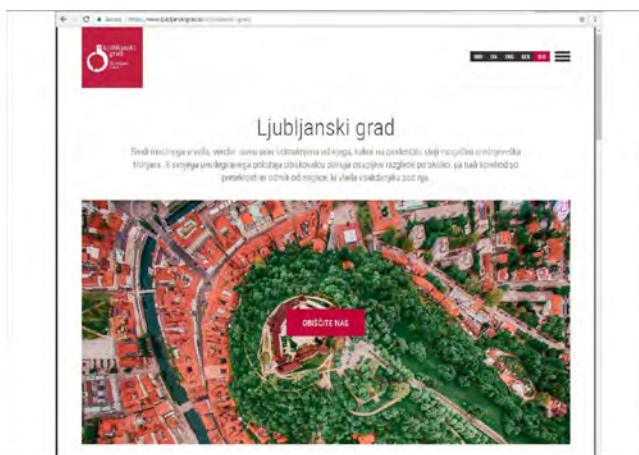
Na splošno je sedanja podoba gradu na spletnih straneh zelo neprivlačna / obiskovalcem neprijazna / neprofesionalna - vendar pa so jasno navedene možnosti, kje in kako izboljšati spomenik, da bo bolj prijazen do obiskovalcev.

Izrecna izjava: »Grad ni primerno prizorišče za prireditve« zmanjšuje možnost razširitve javne uporabe gradu. Treba je ugotoviti, zakaj se je izjava pojavila (potencialna nevarnost, da bi kamenje padlo z ruševin na obiskovalce?), treba je stanje izboljšati in izjavo umakniti ali spremeniti.

Dva primera zavajajočih / nepopolnih spletnih strani poudarjata nujno potrebo po oblikovanju elektronskega informacijskega paketa z vsemi pomembnimi informacijami o gradu Šalek za obiskovalca in za strokovnjaka.

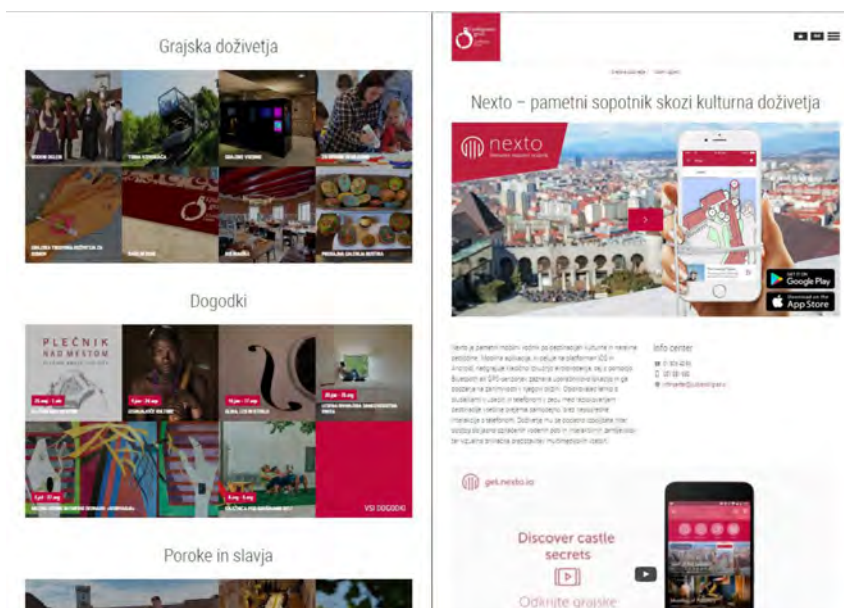
³⁷⁴ http://www.gradovi.net/grad/salek_grad, 20. 10. 2017.

³⁷⁵ <http://www.burgenwelt.org/slowenien/schallegg/object.php>, 20. 10. 2017.

Dobre prakse

Primer dobrega spletnega mesta gradu – Ljubljanski grad: glavno sporočilo je »obiščite nas«, ki se uporablja kot naslovni stavek. To je pozitiven nagovor, ki bi ga moral vzpostaviti tudi grad Šalek.³⁷⁶

Obstajajo različne možnosti / koncepti elektronske informacijske ploščadi, bodisi klasični e-vodnik skozi grad ali z dodajanjem avdio elementov, kot je npr. Nexto.³⁷⁷

Logotip gradu Šalek bi izboljšal prepoznavnost gradu / ruševin, izboljšal pa bi tudi grafično zasnovo dokumentov, plošč itd., ki so povezani z gradom. Logotip izhaja iz značilnega obrisa obrambnega stolpa. Oblikovanje logotipa Rok Poles.

Potrebno je zgraditi grafično podobo ruševine.

³⁷⁶<https://www.ljubljanskigrad.si/sl/ljubljanski-grad/>, 21. 10. 2017.

³⁷⁷<https://www.ljubljanskigrad.si/sl/ljubljanski-grad/>, <https://www.ljubljanskigrad.si/sl/grajska-do-zivetja/vodeni-ogledi/nexto-pametni-sopotnik-skozi-kulturna-do-zivetja/>

Začasni posegi

Vzori iz tujine: klasični / tvorni umetniški posegi

Prisotnost gradu v prostoru je mogoče poudariti z začasnimi umetniškimi posegi, ki ne posegajo invazivno v stavbno tkivo ruševin.

246 rdečih keramičnih cvetov, posajenih pri Londonski trdnjavi Tower. Vsak od cvetov je bil poklon življenju, ki so ga izgubili pripadniki britanskih ali kolonialnih sil v 1. svetovni vojni.³⁷⁸

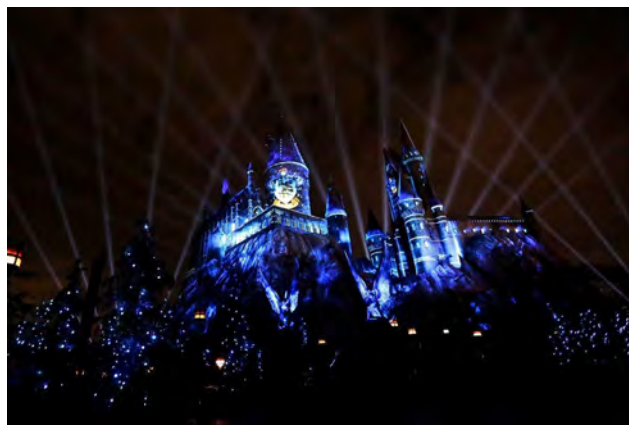
Umetniški poseg na gradu Carcassone³⁷⁹

Svetlobne predstave (light show) / umetniške in izobraževalne projekcije

Grajske stene se lahko uporabijo kot platno za svetlobne predstave in umetniško / izobraževalne projekcije.

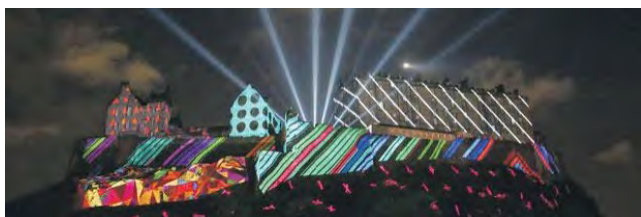

Nepirotehnična svetlobna predstava na gradu Hogwart, stalna ali občasna atrakcija, možne večkratne ponovitve dnevno.³⁸⁰

³⁷⁸<http://www.dailymail.co.uk/news/article-2716373/The-sea-red-poppies-honour-Glorious-Dead-William-Kate-Harry-add-888-246-ceramic-flowers-planted-Tower-London-remember-British-life-lost-Great-War.html#ixzz4wE0DyUyY>, 22. 10. 2017.

³⁷⁹ <https://blog.ricksteves.com/blog/changing-europe/>

³⁸⁰<http://www.latimes.com/entertainment/la-et-entertainment-news-updates-june-hogwarts-castle-gets-light-show-1498244060-htmlstory.html>, 22. 10. 2017.

Serija 3D-digitalno animiranih projekcij / svetlobnih predstav, izvedena na fasadi gradu Edinburgh. Predstava je bila ustvarjena s tehnologijo arhitekturnega preslikavanja, zanjo je bilo potrebnih je skoraj 15 km kablov in 42 projektorjev.³⁸¹

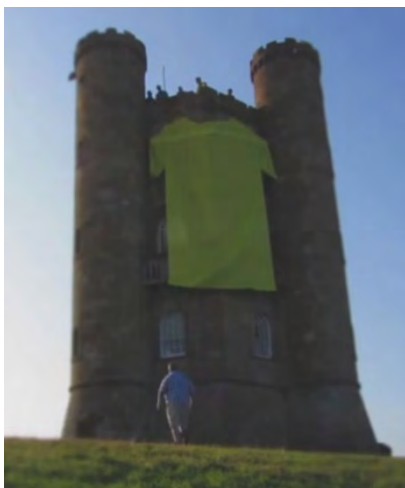

Osvetlitev gradu Blois v dolina Loare. 45 minutna barvita igra luči na grajski steni ob glasbi pripoveduje zgodbe ljubezni, drame in skrivnosti, ki so se zgodile v dvorcu.³⁸²

Grajska stavba kot sredstvo komuniciranja

Broadway tower³⁸³

Stolp z rumeno majico za "Tour de Britain"³⁸⁴

Predlog za začasni poseg na grad Šalek: označitev ruševin s črtno kodo in napisom »MADE IN CHINA« bi bila provokacija, ki bi osveščala skupnost o edinstvenosti in nenadomestljivi vlogi ruševin gradu Šalek v dejanski in zgodovinski krajini Šaleške doline.

Predlog za začasni poseg na grad Šalek: postavitve napihljivega oblaka na vrhu ruševine kot parafraza izreka: »Gradnja gradov v oblakih«.

³⁸¹<https://www.timesofmalta.com/articles/view/20160809/arts-entertainment/Kaleidoscopic-light-show-opens-Edinburgh-festival.621501>, 22. 10. 2017

³⁸²<https://praguebykaty.wordpress.com/tag/chateau-de-blois/>, 22. 10. 2017.

³⁸³ <https://broadwaytower.co.uk/hail-st-george-england/>

³⁸⁴ <https://broadwaytower.co.uk/tower-wrapped-yellow-jersey-tour-britain/>

4 III. del: NAČRT UPRAVLJANJA

1. UVOD

Dokument je osnutek Načrta upravljanja za ruševino gradu Šalek.

Načrt upravljanja za ruševino gradu Šalek je prvi načrt upravljanja območja spomenika (v nadaljevanju: načrt upravljanja) in je obvezen element za obdobje 2020-2025, iz katerega izhajajo letni program dela, aktivnosti in finančni okvirji. Sprejme ga Občinski svet Mestne občine Velenje. Pripravljen je v sodelovanju z Zavodom za varstvo kulturne dediščine Slovenije, OE Celje. Upoštevana so bila tudi druga izhodišča, gradiva in raziskave ter izdelane analize, ki se nanašajo na območje spomenika.

Skladno z Zakonom o varstvu kulturne dediščine (Ur. l. RS, št. 16/08, 123/08, 8/11, 90/12 in 113/13 - v nadaljevanju ZVKD-1) je potrebno za upravljanje kulturnega spomenika pripraviti načrt upravljanja. Namen načrta upravljanja je zagotoviti varstvene in razvojne ukrepe in aktivnosti ruševine gradu Šalek ter določiti strateške in izvedbene usmeritve za celovito ohranjanje spomenika. Namen priprave načrta upravljanja je priprava dolgoročne strategije upravljanja in vzdrževanja ruševine gradu Šalek.

Zaradi svojih arheoloških, arhitekturnih, urbanističnih in zgodovinskih lastnosti je bila ruševina gradu Šalek s Sklepom o razglasitvi za kulturni spomenik lokalnega pomena razglašena za zaščiteno območje.

Glede na pomen kulturnega spomenika so v skladu z zakonskimi določili v nadaljevanju pripravljene smernice za varstvo in razvoj kulturnega spomenika, kar bo omogočalo njegov trajnostni razvoj.

V fazi priprave načrta upravljanja je MO Velenje v sodelovanju s TD Velenje izvedla več javnih dogodkov v okviru transnacionalnih projektov RUINS in HICAPS (Okrogla miza na temo Šaleški grad - kaj z njim? ŠALEŠKI GRAD – NAŠA KULTURNA DEDIŠČINA, Predstavitev in diskusija modela (okvira) načrta upravljanja ruševin gradu Šalek – interna uporaba) na katere smo vabili različne akterje (od odločevalcev, društev, predstavnikov krajevnih skupnosti, društva muzealcev, občanov, predstavnikov zavoda za kulturno dediščino, turistične delavce itd) z namenom priprave primerne načrta ter vključenosti akterjev od začetka do konca...

Načrt vsebuje izhodišča in strategije za dolgoročno upravljanje ter obnovo in vzdrževanje območja spomenika. Na podlagi analize obstoječega stanja so predvidene strateške možnosti razvoja kulturnega spomenika. Preoblikovane so v temeljni koncept varstva in razvoja, kar predstavlja osnovo za nadaljnje določanje posameznih ukrepov. Slednji so v okviru načrta upravljanja vsebinsko, časovno in stroškovno opredeljeni. Poleg investicij so v projektu predvidene aktivnosti, ki bodo po realizaciji aktivirale utrip in življenje na območju ruševine. Namen projekta je približati kulturno dediščino gradu Šalek prebivalcem in obiskovalcem, atraktivne vsebine pa naj bi pritegnile tudi mlajšo populacijo.

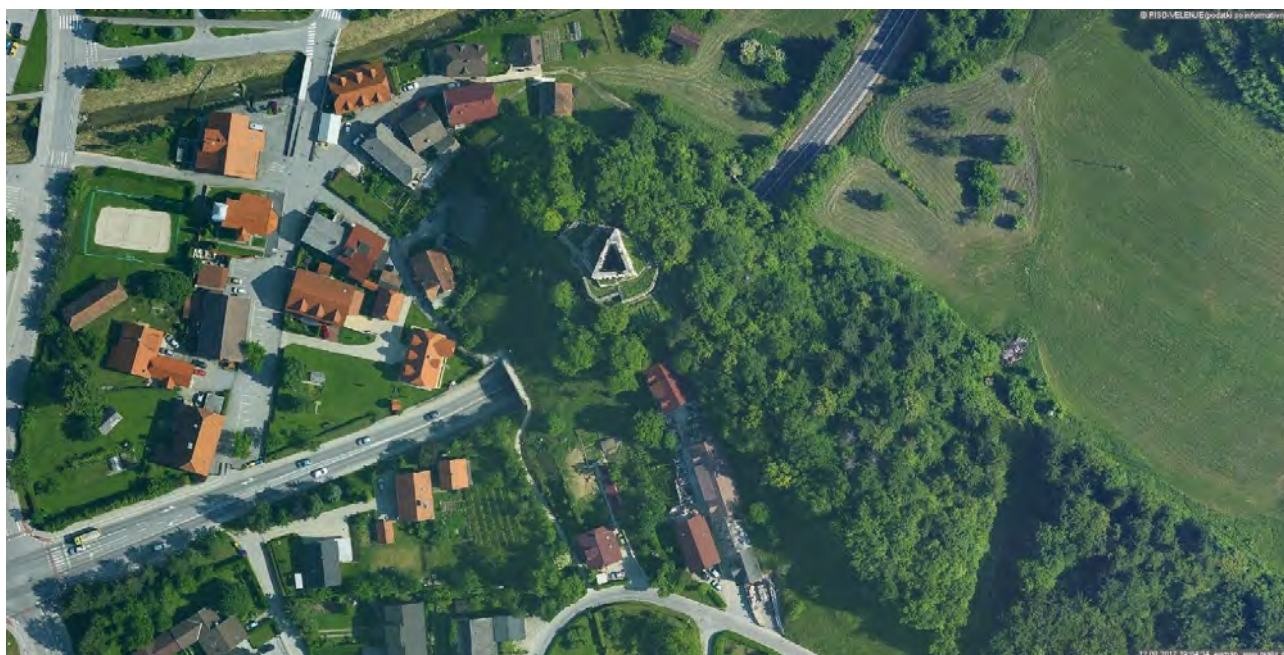
Načrt upravljanja se sprejme za obdobje petih let, nakar se ga dopolni. Oblikovan je kot prilagodljiv dokument. Omogočeno je spremljanje izvajanja ukrepov, doseganja ciljev in rezultatov kar omogoča sprotne prilagajanje novim situacijam in spremembam. Odstopanja od načrta, potrebne sprotne spremembe in dopolnitve bodo upravljavci in nadzorniki obravnavali in dokument po potrebi dopolnjevali.

2. POVZETEK DOKUMENTA

V pričujočem dokumentu je predstavljeno območje spomenika Ruševine gradu Šalek. Dokument obsega opis dediščine, analizo in oceno stanja ter ukrepe varstva in razvoja, navedeni so tudi širši kontekst spomenika, njegove vrednote in pomeni. V nadaljevanju so zastavljeni vizija razvoja spomenika ter strateški in izvedbeni cilji na področju upravljanja. Poleg upravljalvske strukture, funkcije in pristojnosti so še navedeni ukrepi za varstvo pred naravnimi in drugimi nesrečami. Načrt aktivnosti opredeljuje nujne ukrepe ter ukrepe za potencialno izboljšanje stanja ter in vire financiranja. Ker je načrt upravljanja spremenljiv dokument, je naveden rok trajanja dokumenta, načini dopolnjevanja in možnost njegovega spreminjanja.

3. SPLOŠNI OPIS

Grad Šalek je poleg gradu Velenje ključna prostorska dominantna Velenjskega dela Šaleške doline. Jedro gradu je bilo zgrajeno v 12. stoletju in obsega še danes v večini ohranjen tristrani obrambni stolp v višini petih etaž, dvorišče, severni stolp-palacij (od katerega je ohranjena le kletna etaža) ter obodno obzidje. K jedru so kasneje prislanjali dodatne objekte. Grad je bil opuščen konec 18. stoletja. V predgradju na južni strani so stali trije gospodarski objekti, ruševina enega je še ohranjena, a ni v zavarovanem območju. Prvotni dostop na grad, sestavljen v linearnem zaporedju: pot – sadovnjak – vrt - gospodarska poslopja - most na grad - je bil z južne strani in je sedaj v zasebni lasti, trenuten neavtentičen dostop je po pešpoti po pobočju tik pod gradom. Ruševina je bila statično stabilizirana v letih 1990 – 1994, gradbena dela je spremljalo arheološko izkopavanje.

Ortofoto posnetek območja ruševin gradu Šalek.³⁸⁵

Grajska ruševina je razglašena za spomenik lokalnega pomena – umetnostni in arhitekturni spomenik (profana stavbna dediščina) in ima določeno tudi vplivno območje.

³⁸⁵ <https://www.geoprostor.net/piso/ewmap.asp?obcina=VELENJE>, 22. 10. 2017.

4. IZHODIŠČA ZA PRIPRAVO NAČRTA UPRAVLJANJA

4.1 Evropski pravni red

- UNESCOva Konvencija za varovanje svetovne kulturne in naravne dediščine (Pariz, 16. 11. 1972);
- konvencija Sveta Evrope za varovanja arhitekturne dediščine Evrope (Granada, 3. 10. 1985);
- konvencija Sveta Evrope za varovanja arheološke dediščine (Valletta, 16. 1. 1992).
- Evropska konvencija o krajini (Florence, 20. 10. 2000)
- ...

4.2 Slovenska pravna podlaga

Temeljno izhodišče za pripravo načrta upravljanja je **Zakon o varstvu kulturne dediščine - ZVKD-1**. Poleg veljavne zakonodaje so bili pri pripravi kot izhodišče upoštevani strateški in planski dokumenti Mestne občine Velenje, strokovne podlage ter druga strokovna gradiva na temo gradu Šalek.

5. točka 59. člena ZVKD-1 navaja

»Upravljanje spomenika ali spomeniškega območja se izvaja na podlagi načrta upravljanja.«

60. člen ZVKD-1 določa:

1. Načrt upravljanja je dokument, s katerim se določijo strateške in izvedbene usmeritve za celovito ohranjanje spomenika ali spomeniškega območja in način izvajanja njegovega varstva. Načrt upravljanja je treba sprejeti za vse spomenike in spomeniška območja, ki imajo upravljavca.

2. Načrt upravljanja pripravi upravljavec ob strokovni pomoči zavoda. Načrt upravljanja sprejme organ, ki je sprejel akt o razglasitvi spomenika.

3. Načrt upravljanja vsebuje najmanj:

- pregled kulturnih vrednot, ki jih je posebej treba ohranяти in razvijati,
- vizijo varstva in razvoja,
- strateške in izvedbene cilje upravljanja,
- določbe, ki se nanašajo na upravljavsko strukturo in ukrepe za varstvo pred naravnimi in drugimi nesrečami,
- načrt dejavnosti s finančnim okvirom, še posebej za zagotavljanje dostopnosti in upravljanje obiska,
- kazalnike in način spremljanja izvajanja ter
- rok veljavnosti načrta, način dopolnjevanja in spreminjanja načrta.
- V primeru skupnega upravljanja več teritorialno ali vsebinsko povezanih spomenikov se lahko za vse spomenike sprejme enoten načrt upravljanja.
- Če se spomeniško območje prekriva z območjem, varovanim ali zavarovanim na podlagi predpisov s področja ohranjanja narave, se načrt upravljanja sprejme v soglasju z ministrstvom, pristojnim za ohranjanje narave. Pri njegovi pripravi sodeluje organizacija, pristojna za ohranjanje narave.

4.3 Drugi dokumenti in strokovne podlage

Odlok o razglasitvi kulturnih in zgodovinskih spomenikov na območju občine Velenje (Uradni vestnik Občine Velenje, 10/1983)

Zavod za spomeniško varstvo Celje: **Strokovne osnove za pripravo odloka o razglasitvi kulturnih spomenikov na območju Občine Velenje.**

Odlok o ureditvenem načrtu Šalek, del območja urejanja S 4/8 v Velenju (Odlok je objavljen v Uradnem vestniku MOV št. 5/96) - neuradni čistopis, območje gradu Šalek je v ureditvenem območju S4/18a

4.2. Pogoji za zunanje in druge ureditve (6. člen)

- *Peš pot na grad: Pot na grad od kraka dovozne – dostopne ceste se izvede z lesenimi impregniranimi železniškimi pragovi in vmesnim tlakom (ali) nasutjem na izravnanih delih.*
- *Okolica razvalin gradu: Neposredni prostor in pripadajoče območje se uredi po smernicah ZVNKD.*

6. DRUGI POGOJI ZA IZVEDBO POSEGOV V PROSTOR, 6.1. Varovanje in urejanje naravne in kulturne dediščine (15. člen)

Za vse evidentirane objekte, ki imajo vrednost kulturnega spomenika ali dediščine velja, da so kakršnikoli posegi možni le pod pogoji in s soglasjem pristojnega ZVNKD.

Območje gradu Šalek je spomeniško zavarovano območje, kjer niso dovoljene novogradnje, ampak le nadomestne pod pogoji pristojnega ZVNKD (velja za objekte 16, 17a, b in c).

Arheološko je zavarovano območje ob razvalinah gradu Šalek (enako spomeniško zavarovanemu območju). Za vsak poseg v zemeljske plasti je potrebno obvestiti pristojni ZVNKD.

Publikacije o gradu Šalek (izbor):

- Brišnik, Danijela, Tone Ravnikar: **Grad Šalek**. Kulturni center Ivana Napotnika Velenje, Založništvo Pozoj, Velenje, 1999.
- Stopar, Ivan: **Grad in naselje Šalek**. Turistično društvo Velenje, Velenje 1975.

Arhitekturni posnetki in rekonstrukcijske risbe razvalin (izbor):

- Dokumentacija v arhivu ZVKDS OE Celje, risal Ivo Gričar.
- 3D rekonstrukcija gradu, Rok Poles.

5. SODELUJOČI PRI PRIPRAVI IN IZVEDBI NAČRTA UPRAVLJANJA

5.1 Sodelujoči pri pripravi Načrta upravljanja

Pri pripravi načrta upravljanja so sodelovali:

- Mestna občina Velenje: Helena Knez, Patricija Halilović, Urška Gaberšek, Branka Gradišnik, Marko Vučina, Darja Plaznik, Jernej Korelc, Rudi Vuzem, Bojana Žnider
- Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije, OE Celje: Danijela Brišnik, direktorica, Breda Krajnc, Urška Todosovska-Šmajdek, Milana Klemen, Lucija Čakš Orač
- TD Šalek: Marija Brložnik
- Rok Poles, izdelovalec

5.2 Sodelujoči pri izvedbi Načrta upravljanja

Pri izvedbi načrta upravljanja bodo sodelovali:

- Občinska uprava mestne občine Velenje,
- Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije, OE Celje,
- Muzej Velenje,
- Zavod za turizem Šaleške doline
- Turistično društvo Šalek,
- zainteresirani posamezniki in družbe.

6. KULTURNA DEDIŠČINA - analiza in ocena stanja

6.1 Ruševine gradu Šalek - umetnostni in arhitekturni spomenik - opis

Grad Šalek je bržkone najstarejši in najpomembnejši grad v velenjskem delu Šaleške doline. Tudi dolina sama je poimenovana po gradu, kar je izjema, saj so doline navadno poimenovane po rekah. Dolina je imela vzdevek »dolina gradov«, saj naj bi bila tu največja zgoštev gradov na Spodnjem Štajerskem.

Ključni del gradu Šalek je še vedno ohranjen: to je poznoromanski obrambni stolp (kakršnega v nemščini poimenujejo Bergfried, v angleščini keep, v francoščini donjon) in sega 6 etaž visoko.

Obrambni stolp ima izredno trikotno obliko, unikatno v Sloveniji in redko v evropskem prostoru.

Grad Šalek se je razvijal postopno skozi čas od prvotno pretežno vojaško zasnovane srednjeveške trdnjave v renesančno bivališče, pri čemer so vgrajevali različne izboljšave, vezane na nov življenjski slog (večja zastekljena okna, peči, kapela ipd.). Le štirje stari gradovi so se v Šaleški dolini razvili na tak način (Šalek, Velenje, Turn in Švarcenštajn), ostale so opustili in so jih nadomestili dvorci / graščine na nižjih legah.

LEGA: Razvaline gradu Šalek ležijo na vzhodnem robu Šaleške doline, nad naseljem Šalek, nad predorom na cesti Velenje – Slovenj Gradec. Lega gradu na strmem, skalnatem izteku apnenčastega griča, ki je kot pomol dvignjen nad dolinsko dno prav na mestu, kjer je stara poti na Koroško na brodišču prečkala reko Pako, je strateško in obrambno izvrstna in je omogočala gradu nadzor nad dolino in prometno potjo.

LJUDSKO IZROČILO: Franz vitez Gadolla je zbral znanje o ruševini (1847) in ustvaril osnovo za »mitologijo«, vezano na grad, ki so jo za njim povzemali mnogi avtorji: uničujoči požar naj bi zanetila strela; grad naj bi imel 36 sob in zunanje stopnišče z več kot 80 stopnicami; ko so Turki oblegali grad, naj bi se topovske krogle od njega odbijale zaradi tristrane oblike; ime Šalek naj bi izviralo iz slovenske besede »skale« ipd. Janko Orožen, profesor na celjski gimnaziji, je objavil ljudske pripovedi o gradu (1936)³⁸⁶, sledila je Štefanija Prislan iz Šaleka in nazadnje Špela Poles, ki je zbirala ljudsko vedenje za publikacijo Pozojeva grajska pot okoli Velenja (2011). Proces zbiranja, ki poteka že stoletja, je ustvaril bržkone največjo zbirko ljudskega izročila o posameznih stavbi v Šaleški dolini.

ZGODOVINA: Grad je bil zgrajen v prvi polovici 12. stoletja. Svobodni vitezi Šaleški so najverjetneje prišli s Koroške in prej z Bavarske. V 13. stoletju je prvotno svobodno družino Šaleških zamenjala nova, tudi imenovana po gradu Šalek, vendar podrejena škofiji v Krki na Koroškem. Škofija je grad podelila grofom Vovbrškim, kasneje pa Žovneškim, za katere so ga upravljali ministeriali (Kienberški, Rifniški). Od 1428 je bil grad v lasti družine Sebrich, 1575 ga dobijo Raumschüssli, 1664 Teufenbachi, kasneje Gabelkhoveni, ki so ga združili s svojo posestjo gradu Turn v Škalah okoli leta 1739. Konec 18. stoletja je bil grad opuščen, lastniki so se hitro menjavali, stavba se je spreminjala v ruševino, spremenilo se je gospodarjenje s krajino. V 70. letih 20. stoletja so se začele aktivnosti za obnovo gradu, leta 1977 so dokončali cestni predor pod gradom. Leta 1983 je bila ruševina zaščitena kot kulturni spomenik, leta 1990 so se začele arheološke raziskave in sanacijska dela.

ZUNANJŠČINA: Osrednji element ruševine je tristrani obrambni stolp, ohranjen v višini petih nadstropij skoraj do svoje prvotne višine. Zidan je iz apnenčastih lomljencev; iz lehnjaka so šivani vogali, oboki prehodov skozi zidove in polkrožno sklenjeni vratni okvirji. Na stenah so sledovi ležišč stropnikov in streh sekundarnih dozidav, na vzhodni steni poteka dimnik kurišča. Severno od stolpa je bilo dvorišče, še naprej je ohranjena kletna etaža drugega stolpa – palacija. Okoli jedra so ohranjeni temeljni zidovi stavb, ki so jih kasneje dozidovali, ob arheoloških izkopavanjih so bili najdeni kamniti tlaki. Ruševina je ograjena in opremljena z ograjami.

³⁸⁶ Veiko gradiva so zbrali Orožnovi dijaki in obstaja pomislek, da je del gradiva izmišlje / prirejen..

NOTRANJŠČINA: V notranjščini so vidni ostanki obokov iz lehnjaka, zaplate ometov, ležišča stropnikov in sedilije dveh vrhnjih oken. Vrata v etažah vodijo proti dvorišču, kje so bili nekdanj stopnišče in odprti hodniki proti palaciju, ter na obrambni hodnik na strani proti jarku/dostopu. Na vrhu se stene močno zožijo.

OPREMA / NAJDBE : Iz grajske kapele naj bi bili ohranjeni: nagrobnik Rosine Ursule Rambšisl, votivna slika dveh plemkinj pred lavretansko Marijo ter zvon. Arheološka izkopavanja so razkrila množico drobnega gradiva, med katerim izstopajo slonokoščena ročna ura, šaleška pivska čaša, namizno posodje in pečnice.

OKOLICA: Južno od stolpa je bilo medzidje in obzidje, nato grajski jarek, preko katerega je vodil most v predgradje s tremi gospodarskimi poslopji, vrtom in sadovnjakom. Od tam se je pot po pobočju zložno spustila v naselje pod gradom. Neavtentičen sodoben dostop do gradu je po strmi poti po pobočju tik pod gradom. Izstopajoči stavbi v naselju Šalek sta gotška cerkev sv. Andreja ter Prislanova domačija. Na grebenu istega hriba, 300 m od gradu Šalek, so ruševine gradu Ekenštajn. Na terasi nad dolino nasproti gradu je cerkev sv. Martina, nekdanja lastniška cerkev / grajska kapela gradu Šalek.

RAZVOJ ZNANJA O GRADU: Grad je prvi dokumentiral avstrijski kastelolog Otto Piper (1905) – to je bil prvi grad na območju Slovenije, ki je bil znanstveno preučen. Nadaljnje analize gradu je opravil slovenski kastelolog Ivan Stopar in svoja dognanja vključil v mnoge publikacije (1975-1993).³⁸⁷ Zadnja znanstvena monografija je bila natisnjena po rekonstrukciji ruševin, napisala sta jo zgodovinar dr. Tone Ravnikar in arheologinja Daniela Brišnik, ki je ovrednotila bogate najdbe arheoloških izkopavanj na Šaleku.

Za projekt Ruins sem izvedel dodatne raziskave gradu in okoliške krajine, ki temeljijo na starih katastrskih mapah, Lidar posnetkih površja in zgodovinskih podatkih: odkrita je bila prvotna dostopna pot na grad, Osveženo je bilo znanje o grbih lastnikov gradu. Izdelana je bila rekonstrukcija prostorskih sekvenc ob dostopanju do gradu. Ugotovilo se je, da je območje ruševin dosti večje kot zaščiteno območje spomenika: sledč načelu integritete (celostnosti) je potrebno dolgoročno odkriti in zaščititi vse dele ruševine.

Razumevanje razvoja gradu in širše krajine je osnova za kakršno koli relevantno poseganje v grajeno tkivo. Zato sodobnost teži k totalni zgodovini gradu in totalni analizi krajine, organizirane okoli njega.

Karakteristične podobe gradu Šalek skozi čas: 1: grad z dvema stolpoma (Vischerjev zemljevid Štajerske,³⁸⁸ 1678); 2: centralno organiziran grad (Vischerjeva Topografija,³⁸⁹ 1681); 3: stanje ruševine osrednjega stolpa po sanaciji leta 1991.

³⁸⁷ Stopar, 1975, 1977, 1982, 1993.

³⁸⁸ Vischer, 1678.

³⁸⁹ Vischer, 1681.

Škofija Krka

Vovbrški

Žovneški

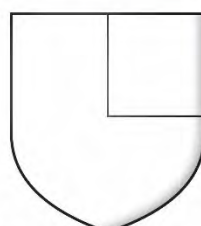
Nikolaj s Šaleka

Celjski

Kimberški/Ojstriški

Rifniški (Reicheneck)

Sebriaški

Lamberger

Pernek (Pernegg)?

Racknitz?

Kainach?

deželni knez

Raumschüssel

Teuffenbach

Mauerburg

Gabelkhoven

del Negro

Gadolla

Lapp

Haerdtl

Grbi nekaterih lastnikov / posestnikov gradu Šalek

6.2 Lokacija in lastništvo spomenika

koordinate	$y = 510153.7$ $x = 135292.7$
nadmorska višina	432,8 m n.m. ³⁹⁰
evidenčna številka enote:	4329
ime enote:	Velenje – Grad Šalek
občina:	Velenje
katastrska občina:	964 - Velenje
parcelna št. - osrednje območje:	2373, 2367/4, 2367/6, 2365/3, 2365/4, 2356, 2372/1, 2367/10, 2367/9
parcelna št. širše območje:	2369/1, 2371/13 (zajete so cele parcele ali njihovi deli)
lastnik:	mešano lastništvo – zasebno, javno
vrsta spomenika:	spomenik lokalnega pomena
razglasitev (akt):	Odlok o razglasitvi kulturnih in zgodovinskih spomenikov na območju občine Velenje (Uradni vestnik Občine Velenje, 10/1983)
konservatorski nadzor:	Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije, Območna enota Celje

Ortofoto posnetek območja ruševin gradu Šalek z vrisanimi parcelnimi mejami.³⁹¹

³⁹⁰ Podatki po: <https://www.geoprostor.net/piso/ewmap.asp?obcina=VELENJE>, 22. 10. 2017.

³⁹¹ <https://www.geoprostor.net/piso/ewmap.asp?obcina=VELENJE>, 26. 11. 2017.

Januarja 2020 je Miran Jurko podal MO Velenje ponudbo za odkup parcel:

parc. št.	ID	m2
2372/1	1029662	802
2367/9	6743119	903
2368	32156	445
2367/10	6743118	145
SKUPAJ		2.295

6.3 Širši kontekst spomenika

Grad Šalek je edina strokovno urejena ruševina v Šaleški dolini. Ozaveščanje o pomenu gradu in potrebnosti njegove ohranitve se je začelo v sedemdesetih letih 20. stoletja, v veliki meri z opisi in razlagami dr. Ivana Stoparja, od devetdesetih let dalje pa sta se z gradom aktivno strokovna ukvarjala zgodovinar dr. Tone Ravnikar in arheologinja Danijela Brišnik, ki sta njegovo vlogo postavila v širši kulturno-zgodovinski kontekst. Grad nima razvite turistične infrastrukture, bi se jo pa dalo lepo urediti v več etapah.

6.4 Vrednote in pomeni

6.4.1 Zgodovinski pomen

- Grad Šalek je skoraj zagotovo najstarejši grad v Šaleški dolini in bržčas najpomembnejša grajska stavba v dolini
- Morda edini romanski obrambni stolp s trikotni tlorisom v Sloveniji, eden redkih gradov s trikotnim stolpom v Evropi.

6.4.2 Estetski pomen / likovna vrednost

- Značilen obris (kontura) ostankov obrambnega stolpa gradu Šalek definira pogled na zahodno obrobje Šaleške doline kot takoj prepoznavno znamenje v pokrajini.

6.4.3 Znanstveni pomen

- Grad Šalek je bil prvi grad na območju Slovenije, ki je bil strokovno opisan (avstrijski kastelolog Otto Piper, 1905).
- Ruševina gradu je ena najstarejših stavb na širšem območju in podaja dokaze starih gradbenih tehnik in materialov.

6.4.4 Družbeni pomen / simbolna / socialna vrednost

- Grad Šalek je ena najpomembnejših / najbolj ikoničnih stavb v zgodovini Šaleške doline. Po gradu ni bilo poimenovano le naselje ob vznožju gradu, ampak tudi celotna dolina. Skoraj vse druge doline v Sloveniji so poimenovane po rekah, ki tečejo skozi njih.
- Značilen obris grajske ruševine je bil osnova za več logotipov, kar dokazuje pozitivne konotacije ruševine kot sidrnega elementa lokalne identitete.

Zaradi navedenega ima ruševina gradu Šalek:

- lokalni pomen: izjemen
- regionalni pomen: izjemen
- državni pomen: velik
- svetovni pomen: majhen

6.5 Analiza in ocena stanja

Jedro gradu je bil obnovljeno po arheoloških raziskavah v letih 1991/94. Takrat je bil statično saniran trikotni stolp, predvsem njegov severni vogal ter stavbna krona, dozidani so bili deli zidov na stolpu in obzidju, rekonstruirane nekatere fasadne odprtine, nameščene ograje, na novo urejen dostop na ruševino ter njena osvetlitev.

Stavbe v predgradju niso bile ustrezno formalno zavarovane in so delno porušene, delno prezidane. Lokacija avtentičnega dostopa na grad ni bila formalno zavarovana, je v zasebni lasti in nedostopna. Pobočja grajskega griča so v zaraščanju, kar zmanjšuje vidnost gradu, vegetacija pa tudi dodatno rahlja kamne na pobočju, ki pomenijo potencialno nevarnost za obiskovalce in stanovalce pod grajski gričem. Obstaja potencialna nevarnost padajočega kamenja z zidov gradu, kar preprečuje izvedbo prireditev na gradu / znotraj stolpa (nevarnost za obiskovalce).

6.6 Ukrepi varstva in razvoja

Bistveno dejstvo, ki usmerja posege v območje ruševin gradu Šalek je, da je grad opredeljen kot »trajna ruševina«, torej se mu ne išče alternativnih funkcij ampak se predvsem poskuša izboljšati vizualni izgled ruševine, dostopnost do objekta in do podatkov o obravnavanem prostoru.

Bistvena cilja posegov sta dva:

1. Zagotoviti kar najvišjo možno stopnjo integritete (celostnosti), ki obiskovalcu omogoči, da si predstavlja / razume, kaj vidi (rekonstrukcije, pojasnila, makete ipd.).
2. ugoditi pričakovanjem obiskovalcev. Ta so zelo dobro razvidna z internetnih strani, kjer je v družbi drugih gradov grad Šalek trenutno označen kot precej neprivačen, obiskovalcem neprijazen ali celo nevaren turistični cilj (prisotna so neposredna opozorila: »Območje ni primerno za prireditve«, ³⁹² ki jim sledijo podatki, da ne obstajajo karte območja, da ni posebnih varnostnih obvestil glede obiska ruševine, opis dostopa z avtoceste do Šaleka je zavajajoč / napačen, ni podatkov o možnosti parkiranja oz. do avtomobilskem in peš dostopu do gradu, v rubriki »odprto« je navedeno, da grad sploh ni dostopen, ni podatka o vstopnini, na gradu ni moč dobiti ne hrane ne pijače, tam ni možno prenočiti, ni podatkov o dodatnih aktivnostih za družine z malimi otroki, ...). ³⁹³ vse te izjave osvetljujejo nabor možnosti, kako bi bilo moč dano situacijo izboljšati na terenu in v sklopu obveščanja.

splošni cilji: redno vzdrževanje + dodatne raziskave + popularizacija + oblikovna, funkcionalna in vsebinska nadgradnja (razvoj) območja

Predlagana je serija korakov, ki najprej stopnjujejo merilo posega (od najmanjših do največjih posegov), potem pa posegi iz materialnih prestopijo še v nematerialne plasti prostora, saj zelo močna plast ljudskega izročila kliče tudi po vzpostavitvi mitološke poti. Koraki:

- **Izhodiščna vzdrževalna dela**
- **Varnost obiskovalcev in prebivalcev**
- **Pravni status prostora**
- **Obveščanje, usmerjanje** (infrastruktura)
- **Sodobno urejeno okolje, bolje izkoriščeno** (nivo stavbnega detajla)
- **Integriteta gradu, turistična infrastruktura** (nivo objekta)
- **Avtentični dostop** (krajinska rekonstrukcija)
- **Nematerialna dediščina**

Za vse posege je treba pridobiti kulturnovarstvene pogoje in kulturnovarstveno soglasje pristojne enote Zavoda za varstvo kulturne dediščine Slovenije, za gradbene posege pa še gradbeno dovoljenje.

³⁹² http://www.gradovi.net/grad/salek_grad, 20. 10. 2017.

³⁹³ <http://www.burgenwelt.org/slowenien/schallegg/object.php>, 20. 10. 2017.

6.6.0 Izhodiščna vzdrževalna dela

Strokovno vzdrževanje in obnavljanje vseh neokrnjenih in avtentičnih prvin arhitekture objekta po načelu ohranjanja izvirne tlorisne zasnove, gabaritov in lege.

Dela za čiščenje in vzdrževanje objekta in okolice, neglede na to, ali se izvaja dodatna prenova ruševine ali njen razvoj: košnja trave, vzdrževanje urejenih poti in ploščadi, odstranjevanje neželene vegetacije, utrjevanje manjkajočih in nestabilnih delov zidov in delov skalovja = preprečitev padajočega kamenja na gradu in pod njim, vzdrževanje košev za odpadke ter osvetljave gradu.

Reden konservatorski monitoring ruševine z zapisniškim tekstualnim in fotografskim fiksiranjem stanja (terenski komisijiski ogled, ogled z dronom, arhiviranje posnetkov, ogled s pomočjo plezalcev).

6.6.1 Varnost obiskovalcev in prebivalcev

Takojšnji poseg: mreža na vrata trikotnega stolpa za preprečitev vhoda v stolp

Za nadaljnje posege so predhodno potrebni / zaželeni še naslednji dokumenti:

- konservatorski načrt³⁹⁴
- restavratorski projekt³⁹⁵
- sodoben posnetek ruševine: fotogrametrija ali 3d sken
- analiza/poročilo o statični stabilnosti objekta³⁹⁶
- geološko poročilo + načrt sanacije grajske skale
- geodetski posnetek stanja
- projekt obnove obstoječe poti (vsaj popis del)

Izvedba obnovitvenih del za zagotovitev varnosti na območju grajske ruševine in grajske skale.

6.6.2 Pravni status prostora

Potrebno je:

- na novo določiti dejanski obseg gradu s predgradjem, ki bo zavarovan
- revidirati obseg vplivnega območja
- vpisati varovanje v zemljiško knjigo na vse predmetne parcele
- sprejeti odločitev, ali bo MO Velenje dolgoročno odkupila grajske ruševine in grajsko skalo, kar bi olajšalo gospodarjenje s prostorom. V tem primeru je potreben vpis predkupne pravice občine na predmetne parcele (razen na območju zemljišč znotraj naselja in pri gozdovih s posebnim pomenom)
- preveriti varovanje vizur na grad v prostorskih aktih in po potrebi izboljšati režime
- glede na izvedene spremembe bo potrebna osvežitev prikazov v občinskih in republiških prostorskih bazah (PISO, SITULA)

³⁹⁴ V pretežnem meru izdelan kot elaborat Technical card for the historical ruin in Documentation model for the ruins of the Šalek castle, ZVKDS OE Celje, 2018, potrebno dokončanje

³⁹⁵ Možni izdelovalci: Smiljan Simerl ali Konservatorski center ZVKDS v Ljubljani.

³⁹⁶ Možni izdelovalec: ZRMK

6.6.3 Obveščanje, usmerjanje (infrastruktura)

OSNOVNA (nujno potrebna) INFRASTRUKTURA:

1. usmerjevalne table (na osnovnih prometnicah - vodijo k parkirišču v Šaleku; v naselju Šalek – usmerijo obiskovalca k poti na grad)
2. razlagalne table: pripovedujejo zgodbo (razvoj gradu, ohranjeni predmeti, arheološke najdbe, dei gradu) in so smiselno umeščene na ruševino in v okolico.
3. Označevalna tabla spomenika – izdelava in namestitev skladno s pravilnikom
4. 3D kovinska maketa sedanjega stanja ruševine in gradu z dvema stolpoma v 14. stoletju – za razumevanje prostora
5. Ureditev informacijske strani o Šaleku z vsemi relevantnimi podatki (lokacija, dostop, režim obiska, podatki za družine, zgodovina, načrti), v slovenskem in angleškem jeziku
6. Izvedba in implementacija celostne grafične podobe

Različni elementi osnovne informacijske infrastrukture, predvideni za namestitev v širšo okolico ruševin. S številom razlagalnih tabel ne gre pretiravati; ne smejo biti agresivno oblikovane (v obliki in barvi), zanje je potrebno skrbno poiskati mesta za postavitev, ki bodo prijazna do obiskovalcev in do ruševine, da se prepreči pojav vizualnega onesnaženja. Razporeditev tabel naj vzpodbuja obiskovalce, da obhodijo celotno območje ruševine.

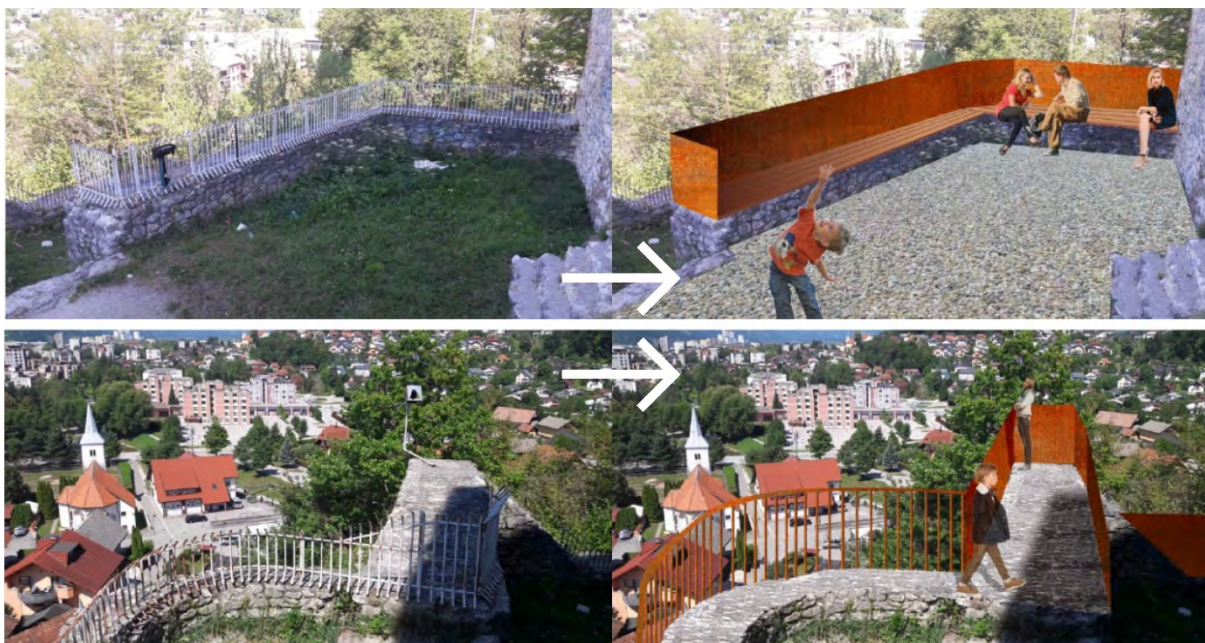
DODATNA INFRASTRUKTURA:

- Namestitev žiga Šaleške planinske poti, ki poteka mimo ruševine, na grad bi povečala atraktivnost obiska za otroke.³⁹⁷
- izdaja tiskane publikacije o gradu in naselju Šalek (slovensko, angleško)
- nadaljnje in novo vključevanja ruševine v turistične dogodke (sedaj: Starotrški dan v Šaleku, Na Šaleškem gradu strašiiiiii)
- izvedba neagresivnih likovnih intervencij na ruševini
- oblikovanje turističnih produktov, povezanih z ruševino (sedaj: spominki v sodelovanju z OŠ Šalek)
- Dodatne raziskave ter digitalizacija in javna dostopnost vsega zgodovinskega gradiva, povezanega z gradom, v elektronski obliki (na internetni strani gradu)

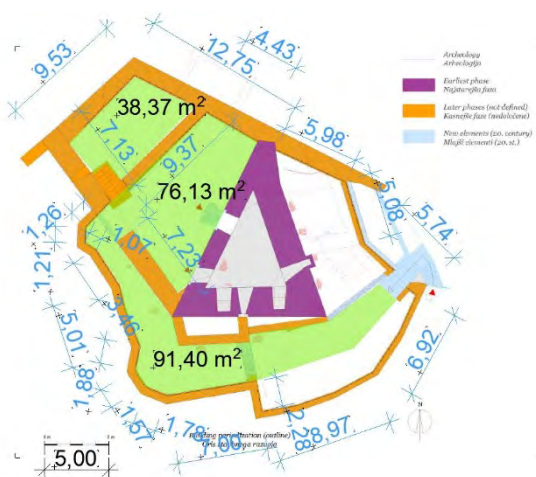
³⁹⁷ Analogija: žig Savinjske planinske poti na gradu Žovnek.

6.6.4 Sodobno urejeno okolje, bolje izkoriščeno (posegi na nivoju stavbnega detajla)

- zamenjava ograj
- namestitev integriranih klopi
- ureditev utrjenih površin (protiprašna zaščita)
- namestitev košev

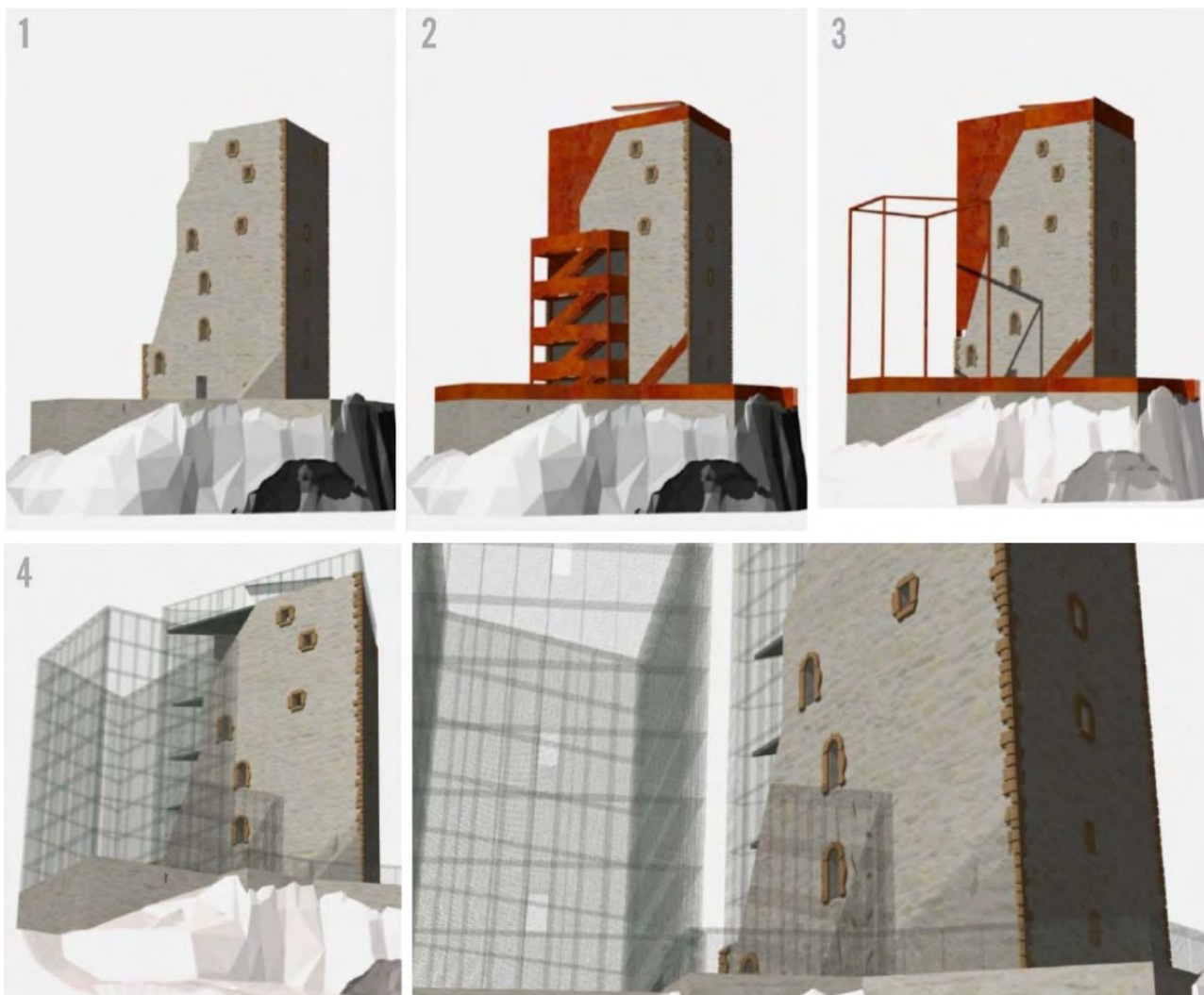
Z novo mikrolokacijo postavitve in drugačnim oblikovanjem ograj bi se lahko doseglo dosti atraktivnejšo, obiskovalcem prijaznejšo in varnejšo rabo prostora. Sedanje agresivno oblikovane ograje (z grozečimi konicami spodaj in zgoraj) bi se lahko zamenjale z umirjeno oblikovanimi, pri čemer bi se oblikovale razgledne ploščadi in območja za posedanje, hkrati pa bi se radikalno preprečilo dostop na nevarna območja, ki je zdaj še mogoč. Notranje dvorišče bi se lahko spremenilo v manjši prireditveni prostor.

Okvirne mere: dolžine ograj in površine utrjenih območij

6.6.5 Integriteta gradu, turistična infrastruktura (posegi na nivoju objekta)

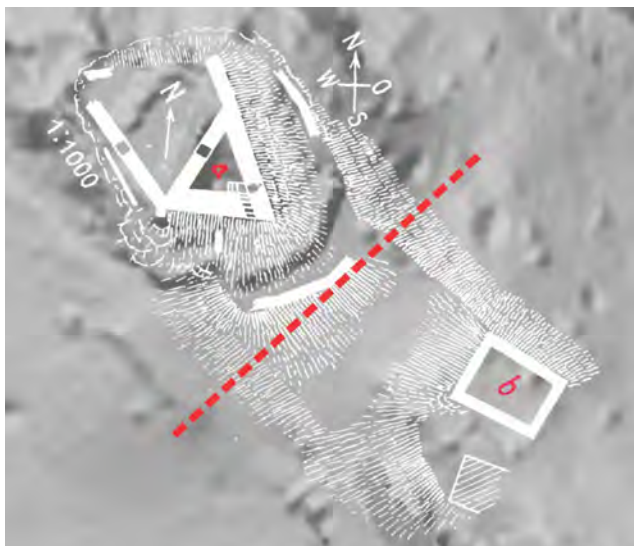
- **v gradu:** Na območju samega gradu bi se ponovno vzpostavilo zavest o prisotnosti drugega grajskega stolpa z njegovo volumetrično rekonstrukcijo. Vertikalna komunikacija v trikotnem obrambnem stolpu bi bila omogočena z vgradnjo stopnišča bodisi v stolpu ali ob njem, s čimer bi se stolp spremenil v razgledno ploščad (na vrhu), v notranjščini pa bi se lahko dogajale razstave ali manjši dogodki.

Trenutno stanje ruševin (1), izgled z zunanjim stopniščem,³⁹⁸ dopolnjenimi manjkajočimi zidovi in ograjo razgledne ploščadi v kortenu (2), volumenska ponazoritev drugega stolpa (3) in izvedba enakega programa v žični mreži (4), ki ustvari bolj transparenten izgled. V naši klimi je potrebno pri snovanju intervencij upoštevati tudi obtežbo z ledom (požled) in snegom, pa tudi odpornost na vandalizem.

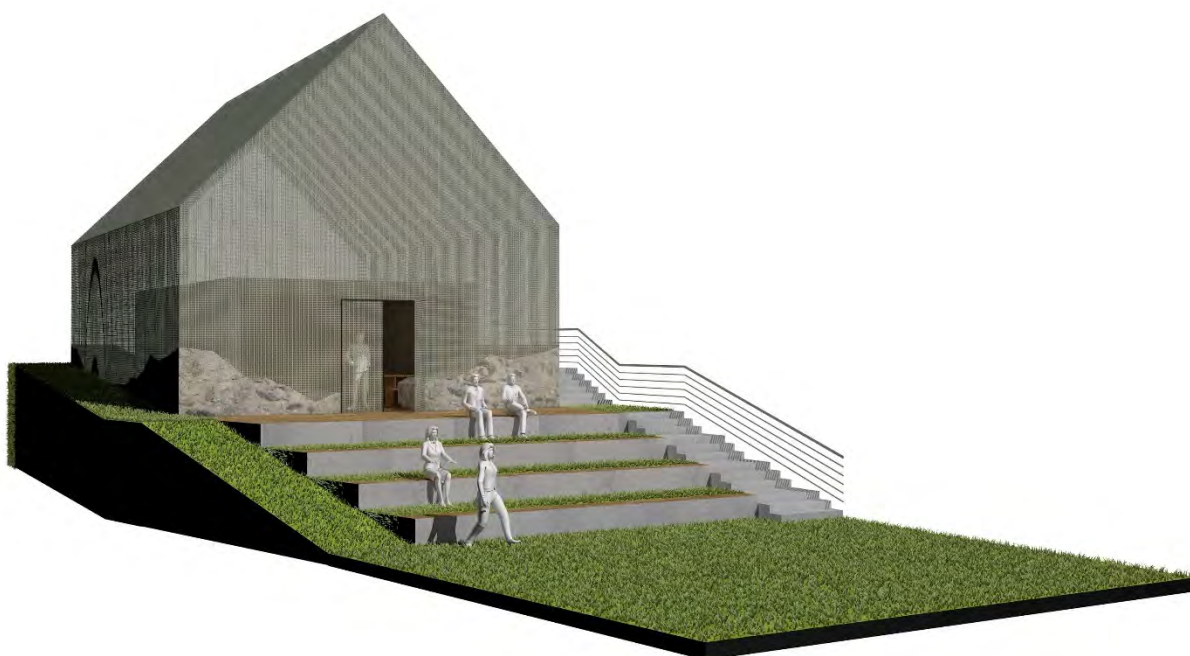

³⁹⁸ Osnova za poseg: rekonstrukcija gradu Šalek v 14. stoletju, risba Ivo Gričar, arhiv ZVDS OE Celje.

Ločitev posegov na tiste v gradu in tiste pred gradom

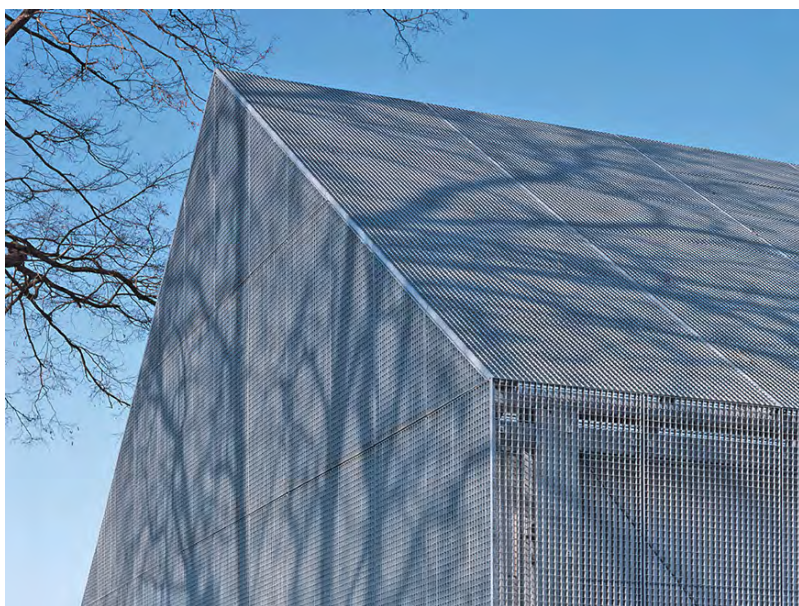
pred gradom Pred gradom bi se ustvaril manjši prostor za dogodke (letno gledališče), z urejenimi sedeži (klopmi) na pobočju grajskega jarka in območje odra na dnu jarka = pred obzidjem. Območje za gledalce bi se vzpenjalo do ruševin servisne stavbe v predgradju. Njeni zidovi so ponekod ohranjeni še do višine 1,5 m in skupaj s starimi upodobitvami omogočajo rekonstrukcijo čistega, enostavnega volumna nekdanje stavbe. Preferenčni material za rekonstrukcijo bi bila žična mreža / inox pletivo / pocinkana rešetka: z zunanjim obo- dom bi prekrili novo notranje funkcionalno jedro posega: sanitarni nukleus (stranišča za moške, ženske in invalide), pokrito (morda celo zastekljeno) območje za posedanje (za počitek in malico), območje za razstavo replik najdb, izkopanih med arheološkimi razstavami in replik drugih objektov, povezanih z gradom (votivna slika, slonovinasta sončna ura ...), manjše skladišče, prostor za avtomat za napitke in prigrizke, čajno kuhinjo ...

Volumetrična rekonstrukcija servisne stavbe v predgradju (z novim funkcionalnim jedrom v ovoju iz žične mreže, vzpenjajoča se nad ruševinami stavbe) in sedeži letnega gledališča na pobočju grajskega jarka.

Območje predvidene intervencije

Primer izvedbe volumna stavbe z uporabo pocinkane rešetke ³⁹⁹

Ker sta območji grajskega jarka in ruševin stavbe v predgradju razmeroma majhni, bi investicija v odkup parcel za Mestno občino Velenje ne bila previsoka (= bi bila izvedljiva). Območje je trenutno povsem neatraktivno in nima nobene praktične vrednosti za lastnika.

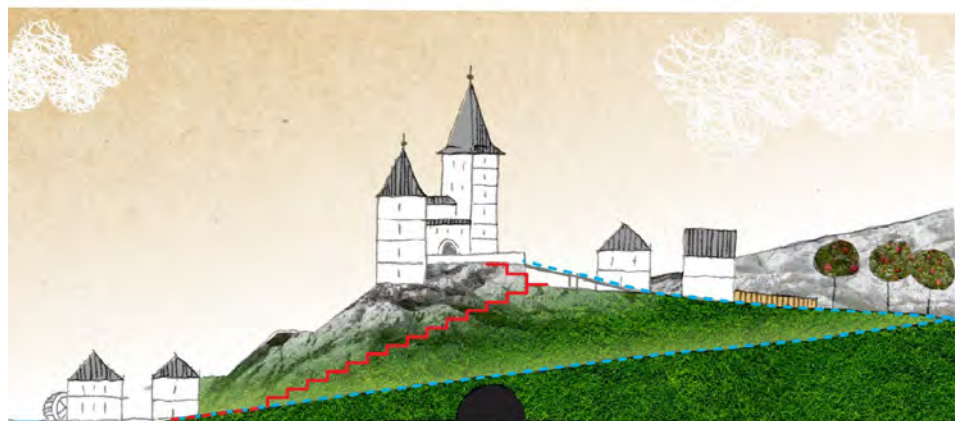
Z izvedbo opisanih posegov, bi se stanje ruševine gradu Šalek zelo izboljšalo v primerjavi s trenutnim stanjem: za obiskovalca bi bilo neprimerno boljše poskrbljeno (klopi, sanitarije, zavetje pred dežjem, razstava), omogočena bi bila izvedba dodatnih aktivnosti, povednost / nazornost ruševin bi bila dosti višja, kot je sedaj.

³⁹⁹ <https://images.app.goo.gl/uPvYoiDVFeDbTtQw5>

6.6.6 Avtentični dostop (rekonstrukcija krajine v mentalni in dejanski podobi)

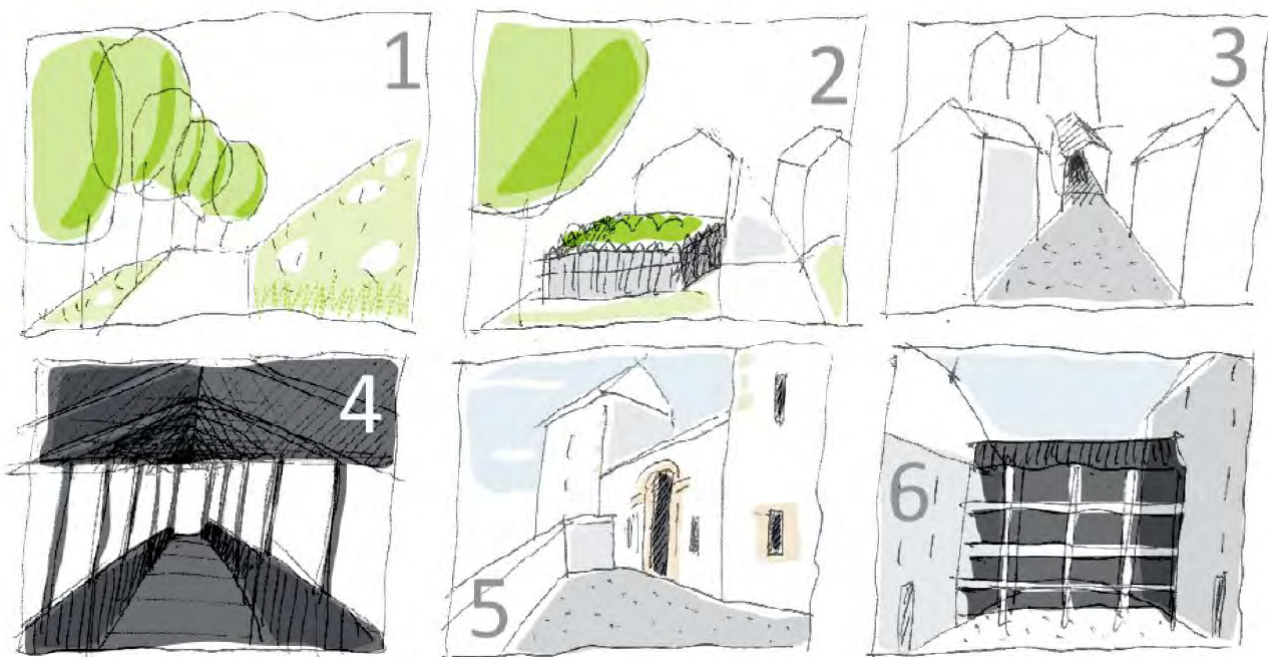
Rekonstrukcija gradu v merilu krajine: te intervencije so izrazito dolgoročna (trenutno bolj ali manj teoretična) vizija idealnega končnega stanja območja in bi rekonstruirale funkcionalno integriteto prostora kot dela historične krajine – kakršna je upodobljena na grafiki Šaleka iz 17. stoletja, s čimer bi se omogočilo:

- prvotno dostopno pot do gradu: ne brutalno pravokotno navzgor po pobočju, kot gre pot danes, ampak položno se vzpenjajoč v široki serpentin, z dostopom do gradu z vzhodne strani, pri čemer bi se vzpostavilo zaporedje originalnih prostorskih sekvenc, ki so izhajale iz razmišljanja, kako nadzorovati obiskovalca oziroma zagotavljati varnost.

— trenutni dostop
 - - - avtentični dostop

Obiskovalec bi potoval proti gradu: po poti (1), mimo območja vrta in sadovnjaka (2), skozi majhno dvorišče med servisnimi stavbami predgradja (3), po strmem grajskem mostovžu preko mostu (4), skozi vhod v zunanje obzidje v medgradje in do glavnih vrat v grajsko jedro (5), da bi končno dosegel notranje dvorišče, ki sta ga obdajala dva stolpa (6). Z ozaveščanjem teg sekvenc bi tudi sodobni obiskovalec lahko podoživel občutja pričakovanja in strahu nekdanjih obiskovalcev, ki so se bližali gradu.

Prostorske sekvence Prihoda v Šaleški grad, razlaga v gornjem besedilu.

S tem, ko do pritličja gradu ne bi več dostopali po sedanjem neavtentičnem stopnišču, ki poteka kar skozi obzidje, ampak spet preko mostovža, bi bilo moč ukiniti tudi zavajajoče stopnice in ponovno vzpostaviti neprekinjeno obzidje gradu. Tudi sedanjo z lesom tlakovano pot do gradu bi bilo

potrebno povsem opustiti, ker je neavtentična in ustvarja napačno mentalno podobo v obiskovalcih. Ob Cesti na vrtače bi bilo potrebno urediti pločnik.

- Dostop za vozičkarje: rekonstrukcija grajskega mostovža bi omogočila, da se vozičkarje potisne na nivo grajskega pritličja;
- Dostop z avtomobilom in nekaj parkirnih mest;
- Rekonstrukcija grajskega vrta (tradicionalna lesena ograja, dišavnice in začimbe) in sadovnjaka (jablane, orehi, slive) ⁴⁰⁰ ipd.

Dosežena stopnja interpretativnosti / pripovednosti (narativnosti) prostora bi bila zelo visoka (težko presežna) in bi ustvarjala celotno mentalno podobo, kako je prostor izgledal in deloval, ko je bil grad še v funkciji kot središče širšega ruralnega posestva in kot središče obrambe. Tudi stopnja turistične infrastrukture bi bila zelo visoka (muzejska trgovina, vodeni ogledi, dostop z avtomobilom, dostop za invalide ...). Nekaj obstoječih stavb bi bilo ponovno uporabljenih: nova obloga v kovinske plošče bi jih očistila motečih detajlov in jih spremenila v abstraktne stereometrične volume, ki bi lahko prejeli nove namembnosti. Druge stavbe (velika sedanja delavnica) bi se odstranile, da bi se omogočilo originalno gibanje skozi prostor.

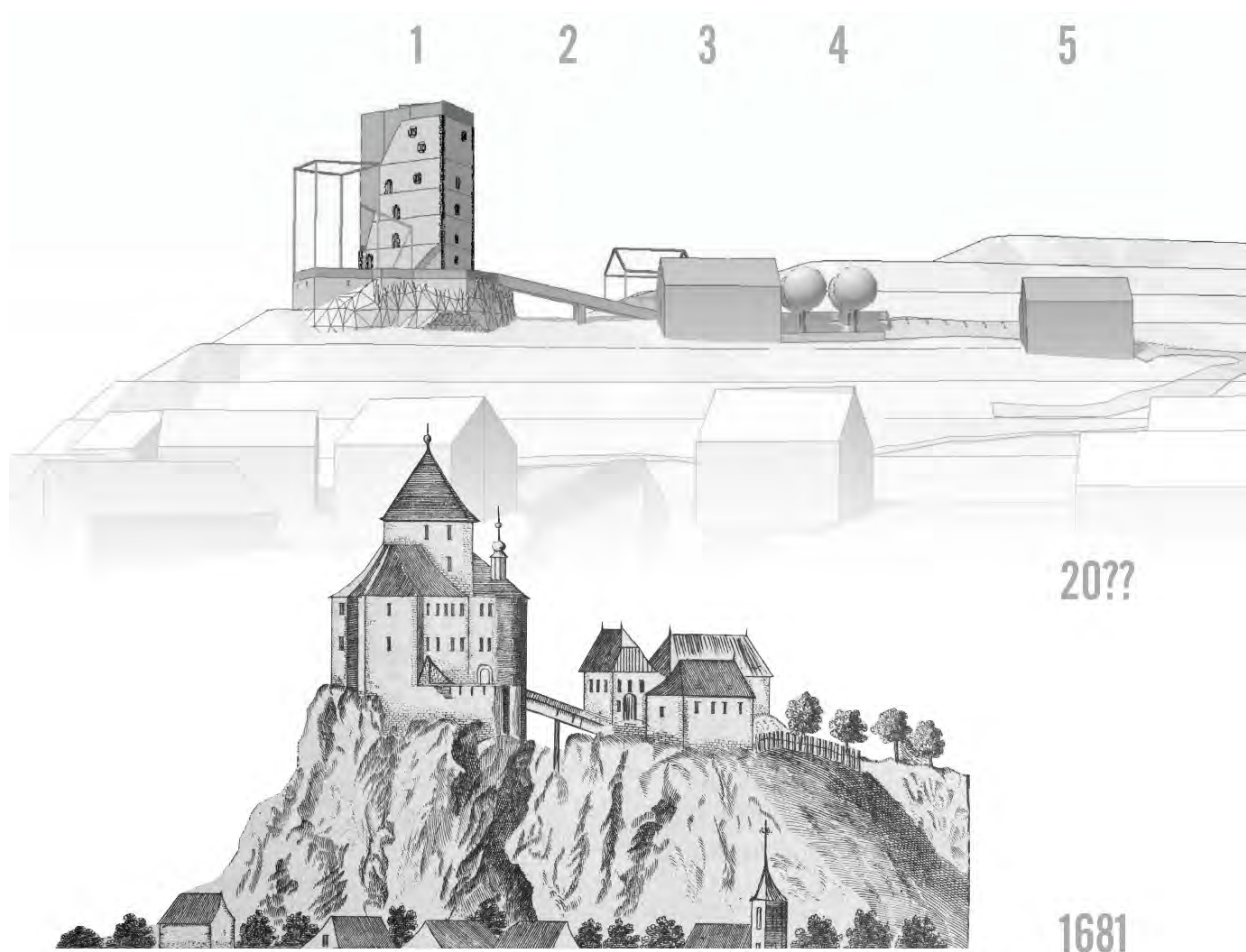
Seveda pa je cena za doseganje takšne vrhunske stopnje urejenosti okolja tudi visoka: potrebno bi bilo odkupiti dodatne parcele (ki so trenutno v zasebni lasti kot stanovanjska hiša in kamnoseška delavnica, so delujoči deli prostora in njihova namembnost bi se morala prestaviti na kakšno drugo lokacijo – potreben je sistem gospodarjenja s prostorom na nivoju občine / mesta), potrebni bodo dodatno raziskovalno delo in projekti, pa tudi sama izvedba je kar obsežna. Ponovno sta možna vsaj dva pristopa, z uporabo kortena ali žičnih mrež.

Kot del krajinske rekonstrukcije bi se povsem odstranilo gozd s severozahodnega dela grajske skale, ki je bila še do nedavnega povsem gola – tako bi se tudi poudarilo vizualno vlogo gradu Šalek v širši pokrajini.

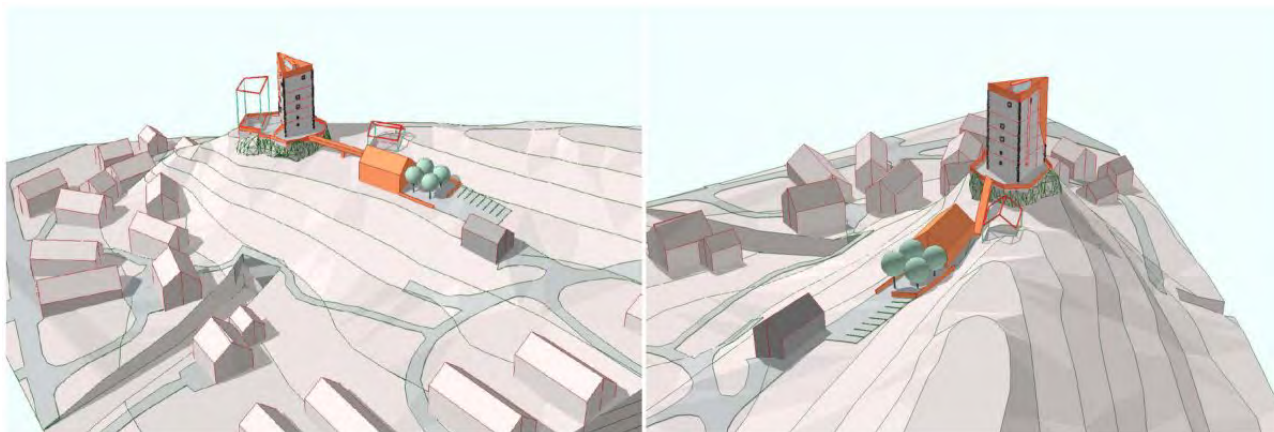

Trenutno stanje historičnega dostopa do gradu

⁴⁰⁰ <http://www.buildingconservation.com/articles/garden-archaeology/garden-archaeology.htm>,
<http://www.buildingconservation.com/articles/traditional-orchards/traditional-orchards.htm>, 11. 11. 2017.

V popolni krajinski rekonstrukciji bi se ponovno uvedli elementi historične krajine:⁴⁰¹ telo gradu bi se vizualno okrepilo (1) z dodatnim okostjem drugega stolpa in rekonstrukcijo prvotnega obsega zidov trikotnega stolpa; ponovno bi se pojavil grajski mostovž (2), rekonstruiran bi bil skupek gospodarskih stavb v predgradju (3), pa tudi vrt in sadovnjak (4). Namesto sedanje delavnice bi se uredilo parkirišče, z območja bi se odstranil gozd.

Pogled na rekonstruirano krajinsko ureditev iz zraka

Etape:

- arheološke raziskave delov ruševine, kjer bi se izvajala rekonstrukcija dela
- rekonstrukcija predgradja s servisnimi objekti, grajskega vrta in sadovnjaka ter ureditev avtomobilskega dostopa v neposredno okolico gradu s pripadajočimi parkirišči + rekonstrukcija avtentičnega dostopa na grad
- ureditev info centra in razstave o gradu Šalek v rekonstruiranem servisnem objektu
- usposobitev ruševine za različne dohodke
- odstranitev gozda okoli gradu

⁴⁰¹ Upodobitev gradu v Vischerjevi topografiji, 1681, izrez.

6.6.7 Nematerialna dediščina (mitološka pot)⁴⁰²

Poleg materialnih vsebin so na grajsko ruševino vezani tudi elementi nematerialne dediščine (ljudsko bajno izročilo in podatki o elementih prostora, ki niso več ohranjeni), ki jih je prav tako potrebno prezentirati, da se ustvari čim bolj uravnotežen in celosten prikaz snovnega in nesnovnega.

Krožna pot seznanja obiskovalca z elementi nesnovnega ljudskega izročila, vezanega na širše območje grajske ruševine. S postavitvijo ustreznih (čim manj opaznih) varovalnih ograj bi bil omogočen varen dostop do tistih mest, do katerih se sedaj ne da varno priti zaradi prepadnega terena: omogočena bi bila pot okoli grajske skale ob severni strani obzidja, dostop do razpoke pod gradom, ki naj bi se vsako leto malo zaprla, in v kateri naj bi bile najdene kamnite turške krogle, do kamnitega sedeža na grajski skali, do umetnih ploščadi pod gradom kot tudi dostop na grad s severne strani (z območja smučišča). Poudarjene točke bi bile neagresivno označene z manjšimi razlagalnimi ploščami v okviru klopi. Povedane bi bile tudi zgodbe o podzemnih rovih, o stalnih izvirih oz. vodnjakih pod grajsko skalo, o nekdanjem grajskem mlinu in žitnici, ki sta stala v naselju Šalek, o brodišču preko Pake, ki je bilo tukaj do postavitve mostu, o stavbah v predgradju, o grajskem oskrbniku in prvotnem dostopu do gradu ... Tako bi se ustvarila širša mentalna podoba gradu kot osi tukajšnjega / lokalnega duhovnega sveta. Izpostavljene točke bi bile umirjeno označene z manjšimi tablamami in klopami z integriranimi tablamami, ki bi kot označbe poti pomagale ljudem ostati na pravi poti.⁴⁰³

V sklop nematerialnih posegov bi sodila tudi vzpostavitev internetne ploščadi za vse informacije, povezane z gradom (zgodovina, dostopnost, ponudba, kontakti ...).

Šaleški grad je eden redkih gradov, ki ima svojega živega škrata, Vilenjaka Šalčka. Nabor ljudske / nematerialne dediščine, vezane na grad Šalek, je bržkone najbogatejši sklop, vezan na določen kraj, v Šaleški dolini.

Vilenjak pripoveduje kamišibaj pravljico na Šaleškem gradu.⁴⁰⁴

⁴⁰² Inspiracija: Hrobat Virloget, Kavrečič, 2015, 14, risba 1.

⁴⁰³ https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/350304/NE63-preparing-a-heritage-management-plan.pdf, p. 24.

⁴⁰⁴ Instagram foto Turističnega društva Šalek.

7. STRATEŠKI IN IZVEDBENI CILJI UPRAVLJANJA

7.1 Vizija razvoja ruševine gradu Šalek

Vizija razvoja ruševine gradu Šalek je postati ena najbolj atraktivnih grajskih ruševin na območju Republike Slovenije in širše, prijazna za domačine in obiskovalce z zanimivimi kulturnimi in turističnimi vsebinami.

7.2 Strateški cilji razvoja ruševine gradu Šalek

- Celostno ohranjanje kulturne dediščine in kulturne/historične krajine
- Spodbujanje doživljanja in spoznavanja grajske dediščine s sodobnimi tehnologijami
- Povečanje pomena kulturnega spomenika ruševina gradu Šalek
- Povečanje prepoznavnosti ruševine gradu Šalek doma in v tujini
- Omogočanje trajnostnega razvoja ruševina gradu Šalek ter njena močnejša vpetost v sodobno življenje
- Zadovoljstvo lokalnih prebivalcev, turistov, zaposlenih in drugih obiskovalcev.

7.3 Izvedbeni cilji upravljanja ruševine gradu Šalek za obdobje 2020–2025

- Vzpostavitev osnovne turistične infrastrukture
- Doseči rast turističnega in splošnega obiska ruševine
- Krepi primerne dejavnosti na ruševini in v njeni okolici
- Oblikovati in ponuditi vsaj tri nove turistične produkte, povezane z ruševino
- Pripraviti vsaj en projekt za razpise finančnih mehanizmov

8. UPRAVLJAVSKA STRUKTURA, FUNKCIJE IN PRISTOJNOSTI

V skladu z Zakonom o varstvu kulturne dediščine pomeni upravljanje: izvajanje nalog, ki so potrebne za izpolnitev namena, zaradi katerega je bila stvar razglašena za spomenik, in obsega predvsem vodenje in organiziranje vzdrževanja, uporabe, dostopnosti, predstavitve javnosti in spremljanje stanja.

8.1 Upravljenec:

Upravljenec območja ruševine gradu Šalek je Muzej Velenje, ki ga zastopa direktor.

Do uradne določitve upravljalca območja spomenika Ruševina gradu Šalek z območjem upravlja Občinska uprava Mestne občine Velenje.

8.1.1 Naloge upravljalca

- Izvajanje načrta upravljanja
- Priprava predlogov sprememb in dopolnitev načrta upravljanja
- Sprejema letne programe dela na podlagi načrta upravljanja in opravlja oziroma skrbi za opravljanje v načrtu opredeljenih nalog
- Sprejema in izvaja letne programe dela
- Pripravlja letna poročila

8.2 Strokovni odbor:

Kot pomoč pri izvajanju upravljalških nalog župan imenuje strokovni odbor, ki ga sestavljajo:

- 1 član Mestne občine Velenje
- 1 član ZVKDS OE Celje
- 1 član turističnega društva Šalek
- 1 član Zavoda za turizem Šaleške doline

Strokovni odbor na svoji prvi seji sprejme poslovnik. Mandat strokovnega odbora traja 5 let.

8.2.1 Naloge strokovnega odbora

- Ugotavlja ustreznost upravljalškega načrta glede na strokovne smernice
- Obravnava tematike s področja strokovnega dela na območju ruševine gradu Šalek
- Predlaga rešitve glede na strokovna spoznanja

8.3 Pristojnosti in procesi sprejemanja in izvajanja odločitev, spremljanje izvajanja, trajanje načrta

- Načrt upravljanja sprejme Svet Mestne občine Velenje za obdobje petih let.
- Muzej Velenje s sodelovanje Občinske uprave Mestne občine Velenje pripravi načrt upravljanja in letne programe dela.
- O Svet Mestne občine Velenje potrdi letne programe in obravnava letna poročila ter spremlja učinke.
- Spremembe načrta upravljanja se sprejemajo na enak način kot načrt upravljanja.
- Pobudo za spremembo načrta upravljanja lahko podajo lokalna skupnost, svetniki Občinskega sveta občine, upravljenec ali posamezniki. Pobuda mora biti utemeljena in mora vsebovati predloge rešitev / sprememb.

9. UKREPI ZA VARSTVO PRED NARAVNIMI IN DRUGIMI NESREČAMI

Ruševina gradu Šalek se nahaja na območju, na katerem je možna ogroženost z naravnimi in drugimi nesrečami. Mestna občina Velenje ima na podlagi ocene ogroženosti pred naravnimi in drugimi nesrečami izdelane načrte zaščite in reševanja za različne scenarije nesreč.

V skladu z Zakonom o varstvu pred naravnimi in drugimi nesrečami (Ur. l. RS, št. 64/1994, 33/2000 Odl.US: U-I-313/98, 87/2001- ZMatD, 41/2004- ZVO-1, 28/2006, 51/2006 UPB1, 97/2010) se na področju zaščite in reševanja izvaja več ukrepov in nalog s katerimi se lahko prepreči nevarnost nastanka nesreče oziroma s katerimi se lahko zmanjša škodljive posledice nesreče.

Tabela: **Pregled ukrepov in nalog zaščite in reševanja**

Poplave	Ukrepi zaščite in reševanja	Naloge zaščite in reševanja
Glede na lego ruševine 35 nad dolinski dnom, ruševina ni poplavno ogrožena.		
Potres	Ukrepi zaščite in reševanja	Naloge zaščite in reševanja
Glede na stopnjo potresa bi na ruševini lahko nastale različne poškodbe grajenega tkiva.	- Urbanistični, gradbeni in drugi tehnični ukrepi - Evakuacija eventualnih obiskovalcev, ki bi se zadrževali na območju ruševine v času potresa - Zaščita kulturne dediščine - Ocena poškodovanosti in uporabnosti zgradbe	- Nujna medicinska pomoč - Psihološka pomoč - Reševanje iz ruševin
Požar v naravnem okolju	Ukrepi zaščite in reševanja	Naloge zaščite in reševanja
	- Obveščanje - Alarmiranje - Začasni umik - Evakuacija - Zavarovanje območja in okolice - Zavarovanje infrastrukturnih naprav in napeljav - Zaščita kulturne dediščine	- Gašenje in reševanje ob požarih - Reševanje ljudi - Prva medicinska pomoč
Vojaški napad – vojna	Ukrepi zaščite in reševanja	Naloge zaščite in reševanja
	- Evakuacija ljudi - Zaščita kulturne dediščine	

10. NAČRT AKTIVNOSTI S FINANČNIM OKVIRJEM

Aktivnosti za vzdrževanje, obnovo in oživljanje ruševine gradu Šalek

Naloge	Aktivnosti	Časovni potek	Kazalnik	Sodelujoči	Število enot	Strošek / leto oz. / nalogo EUR	Leto
0. NUJNO SPROTNO VZDRŽEVANJE							
Redna vzdrževalna in očiščevalna dela na poslopju in njegovi neposredni in širši okolici	letno						
	košnja trave na ruševini in okolici	letno	m2	MOV koncesionar	7	Vključiti v koncesijo	Od 2021
	vzdrževanje utrjenih poti	letno	m1	-II- ZVKDS	2	Vključiti v koncesijo	Od 2021
	odstranjevanje neželene vegetacije	letno	kpl	-II- ZVKDS	1 spoladi	Vključiti v koncesijo	Od 2021
	z zidov in obokov ruševine ter skalnega dela grajskega griča na SZ, S in SV strani z odvozom						Od 2021
	utrjevanje manjkajočih in nestabilnih delov zidov in delov skalovja = preprečitev padajočega kamena na gradu in pod njim	letno	kpl	-II-, alpinisti, gradbeno podjetje ZVKDS	1 spoladi	Vključiti v koncesijo	Od 2021
	vzdrževanje košev za odpadke	stalno	kos	MOV koncesionar	3	Vključiti v koncesijo	Od 2021
	vzdrževanje osvetljave ruševine – zajeto znotraj vzdrževanja javne razsvetljave v MOV	letno	kpl	MOV Koncesionar ZVKDS	2	Vključiti v koncesijo	
	1x na 5 let						
	vzdrževanje ograj na gradu in na dostopni poti	na 4-5 let	m1	MOV Koncesionar ZVKDS	1	Vključiti v koncesijo	2025
Reden konservatorski monitoring z zapisniškim tekstualnim in fotografskim fiksiranjem stanja	terenski komisijski ogled	letno		Muzej Velenje, ZVKDS OE Celje, Turist. društ.	2	500,00	2025
	ogled z dronom, arhiviranje posnetkov	na 4-5 let	kpl	Muzej Velenje, spec. izvaj.	1	500,00	2025
	ogled s pomočjo plezalcev	na 4-5 let	kpl	alpinisti	1	2.000,00	2025
SKUPAJ LETNO				Brez DDV		3.000,00	
				DDV 22%		660,00	
				cena z DDV		3.660,00	
Zagotovitev sredstev:	- proračun MO Velenje						

Naloge	Aktivnosti	Časovni potek	Kazalnik	Sodelujoči	Število enot	Strošek / leto oz. / nalogo EUR	Leto
1. VARNOST OBISKOVALCEV IN PREBIVALCEV							
	urgentni posegi						
	Zapiranje vrat v trikotni stolp z mrežo, uskladitev oblikovanja z ZVKDS in izvedba	3 mesece	kpl	MO Velenje, ZVKDS OE Celje	1	4.000,00	2020
	Požarna študija	3 mesece	kpl	MO Velenje	1	RUINS	
	potrebni dokumenti						
	konservatorski načrt / restavratorski projekt	3 mesece	kpl	Smiljan Simerl ZVKDS	1	10.000,00	2020/2021
	sodoben posnetek ruševine: 3D fotogrametrija, 3D sken, ročne doizmere, posneti v 2d v dwg 1:50 (tlorisi etaž, prerezi, fasade), barvni DOF vseh zunanjih in notranjih fasad	3 mesece	kpl	Smiljan Simerl ZVKDS	1	10.500,00	2020/2021
	analiza/poročilo o statični stabilnosti objekta, npr. ZRMK	3 mesece	kpl	ZRMK	1	18.300,00	2021
	geološko poročilo + načrt sanacije grajske skale	1 mesec	kpl	geolog	1	2.500,00	2021
	geodetski posnetek	1 mesec	kpl	geodet	1	pridobljen	
	projekt obnove obstoječe poti	1 mesec	kpl	arhitekt, gradbenik ZVKDS	1	1.500,00	2021
	izhodiščna sanacija gradu, skale in poti skladno s pogoji ZVKDS OE Celje	6 mesecev	kpl	Gradbenik ZVKDS	1	40.000,00	2022-2023
SKUPAJ				Brez DDV		86.800,00	86.800,00
				DDV 22%		19.096,00	
				cena z DDV		105.896,00	
Zagotovitev sredstev:	- proračun MO Velenje						

Naloge	Aktivnosti	Časovni potek	Kazalnik	Sodelujoči	Število enot	Strošek / leto oz. / nalogo EUR	Leto
2. PRAVNI STATUS PROSTORA – ureja MOV v sklopu rednega dela							
	ureditev zatečenega pravnega stanja						
nova ureditev pravnega stanja ruševine	nova določitev obsega varovanega območja spomenika	enkratno	kpl	ZVKDS, MOV prostor	1	500	2020/2021
	nova določitev vplivnega območja	enkratno	kpl	ZVKDS, MOV prostor	1	500	2020/2021
	vpis varovanja v zemljiško knjigo na vse predmetne parcele	enkratno	kpl	MO Velenje	1	500	2020/2021
	lastniška struktura - določitev in vpis predkupne pravice občine, razen če ni potrebno (štavbno zemljišče znotraj naselja, varovani gozd)	enkratno	kpl	MO Velenje	1	500	2020/2021
	varovanje vizur na grad po prometnicah – analiza vizur in vnos v prostorski akti	enkratno	kpl	MO Velenje	1	500	2020/2021
	osvežitev prikazov v občinskih in republiških prostorskih bazah (PISO, SITULA)	enkratno	kpl	MO Velenje, ZVKDS, Ministrstvo za kulturo	1	500	2020/2021
SKUPAJ				Brez DDV		3.000,00	
				DDV 22%		660,00	
				cena z DDV		3.660,00	
Zagotovitev sredstev:	- proračun MO Velenje						

Naloge	Aktivnosti	Ča- sovni potek	Ka- zal- nik	Sodelu- joči	Šte- vilo enot	Strošek / leto oz. / nalogo EUR	Leto
3. OBVEŠČANJE, USMERJANJE							
	informacijska infrastruktura						
Osnovna tabla pri začetku pešpota na grad z obvestilom o režimu, ključu ...	Načrtovanje, uskladitev, dobava in namestitve ta- bel (1 koi)	en- kratno	kos	MO Velenje Muzej Vele- nje, arhitekt spec. izvaj. ZVKDS	1	2.500,00	2021
namestitve dodatnih usmerjevalnih tabel	Načrtovanje, uskladitev, dobava in namestitve ta- bel (3 kosi)	en- kratno	kos	Muzej Vele- nje, arhitekt spec. izvaj. ZVKDS	3	3.500,00	2026 →
namestitve razlagalnih tabel	Načrtovanje, uskladitev, dobava in namestitve ta- bel (3 kosi)	en- kratno	kos	Muzej Vele- nje, arhitekt spec. izvaj.	3	4.500,00	2026 →
namestitve tipske označevalne table spomenika	Načrtovanje, uskladitev, dobava in namestitve table	en- kratno	kos	Muzej Vele- nje, arhitekt, spec. izvaj.	1	1.500,00	2026 →
namestitve 3D ko- vinske makete sta- nja ruševine in re- konstrukcije gradu v 14. stoletju	Načrtovanje, uskladitev, dobava in namestitve ma- kete (3d model, 3d print, odlitek, podstavki, te- melj)	en- kratno	kos	Muzej Vele- nje, arhitekt, spec. izvaj., ZVKDS	1	8.000,00	2026 →
ureditev internetne informacijske strani o gradu Šalek	Definiranje vsebine, prevod, oblikovanje, fotogra- fije, risbe, skeniranje	en- kratno	kos	Muzej Vele- nje, arhitekt oblikovalec, prevajalec, ZVKDS		7.000,00	2026 →
celostna grafična podoba	izvedba, uskladitev z obstoječimi grafičnimi podo- bami, implementacija	en- kratno	kos	arhitekt / oblikovalec		1.000,00	2026 →
SKUPAJ OSNOVNA				Brez DDV		28.000,00	
				DDV 22%		6.160,00	
				cena z DDV		34.160,00	
	Promocija – priporočila / predlogi na letni ravni – priložnost za pridobitev sredstev na razpisih						
izdaja tiskane publi- kacije o gradu in na- selju Šalek	Avtorski honorarji: besedilo, fotografije, risbe, pre- vodi, oblikovanje, tisk, trženje	en- kratno	izvo- dov	Muzej Vele- nje, arhitekt oblikovalec tiskar, ZVKDS	1000 SLJ 1000 AJ	9.000,00	2026 →
vklučevanja ruše- vine v turistične do- godke	Izvedba in izobešanje zastav, začasnih panojev ipd.	letno	kpl	Zavod za tu- rizem, Turi- stično druš- tvo Šalek, Muzej Vele- nje	2	1.000,00	Že poteka
izvedba neagresiv- nih likovnih interven- cij na ruševini	Ozaveščanje o prisotnosti gradu v prostoru in nje- govem izrednem zgodovinskem pomenu	Enkrat letno	kos	MO Velenje, oblikovalec/ umetnik, ZVKDS	1	10.000	2026 →
oblikovanje turistič- nih produktov, pove- zanih z ruševino	Vsebinsko profiliranje produkta oblikovanje prototipa izvedba produkta plasiranje produkta	V ob- dobju 5 let	kpl	Zavod za tu- rizem ŠD, MO Velenje Muzej Vele- nje, TD Šale, oblikovalec izvaialec	3	15.000	2026 →

Dodatne raziskave ter digitalizacija in javna dostopnost vsega zgodovinskega gradiva, povezanega z gradom, v elektronski obliki (na internetni strani gradu)	- Pregled arhivskih virov v Sloveniji in tujini (listinsko gradivo, komplet deželna deska, zemljiška knjiga, fotografske baze,): visokoresolucijski skeni vsega gradiva (600-1000 dpi), nove transkripcije in novi prevodi vseh dokumentov, 3d skeni pečatov - Pregled fizičnih ostalin, povezanih z gradom Šalek, v Sloveniji in tujini (nagrobnik šaleških v Avstriji ipd.), dokumentiranje, 3d skeni - Pregled gradu Turn, odkritje in dokumentiranje kamnitih členov, prenesenih s Šaleka na Turn (arhitekturne izmere, frotaže in prerisi napisov, 3D skeni) - opredelitev, ali še obstajajo domnevno turške kamnite kroglice, ki naj bi bile v votlini pod gradom - dodatno zbiranje vsega ustnega izročila, še ohranjenega na terenu, vezanega na grad in naselje Šalek - digitalizacija gradiva iz že izvedenih arheoloških raziskavah - nove fotografije arheoloških najdb za potrebe prezentacij - izdelava 3d replik	V obdobju 5 let	kpl	Muzej Velenje, specializirani izvajalci – zgodovinarji, arhitekti, etnologi, izvajalci 3d skenov in simulacij	1	30.000	2026 →
SKUPAJ DODATNA				Brez DDV		65.000,00	
				DDV 22%		14.300,00	
				cena z DDV		79.300,00	
Zagotovitev sredstev:	- proračun MO Velenje						

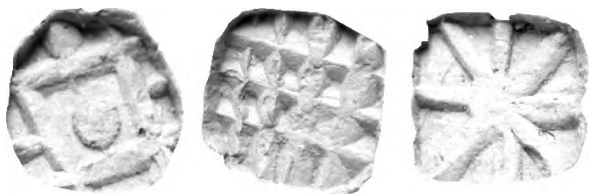
Naloge	Aktivnosti	Časovni potek	Kazalnik	Sodelujoči	Število enot	Strošek / leto oz. / nalogo EUR	Leto
4. SODOBNO UREJENO OKOLJE, BOLJE IZKORIŠČENO							
	posegi na nivoju gradbenega detajla						
zamenjava ograj	načrt, uskladitev z ZVKDS OE Celje, razpis za izvajalca, odstranitev obstoječih ograj, dobava in vgradnja novih ograj. Ocena 300E/m1 ograje. Dolžina ograje:	6 mesecev	kpl	arhitekt ZVKDS OE Celje gradbenik	1	34.500,00	2024
	115,08						
namestitev integriranih klopi	načrt, uskladitev z UVKDS OE Celje, razpis za izvajalca, dobava in vgradnja novih klopi. Ocena 300E/m1 klopi. Dolžina klopi:	6 mesecev	kpl	arhitekt ZVKDS OE Celje gradbenik	1	6.000,00	2025
	19,8						
ureditev utrjenih površin	poti, dvorišča - protiprašno utrjena peščena nasutja (kot MAK ali enakovredno): načrt, razpis za izvajalca, uskladitev z UVKDS OE Celje, izvedba. Ocena 70E/m2 terena. Površina:	6 mesecev	kpl	arhitekt ZVKDS OE Celje gradbenik	1	14.420,00	2028
	205,9						
namestitev košev	načrt, uskladitev z UVKDS OE Celje, razpis za izvajalca, dobava in vgradnja. Ocena 5 kosov	6 mesecev	kpl	arhitekt ZVKDS OE Celje gradbenik	1	1.500,00	2025
Nova osvetljava gradu	Uskladitev načrta Adesco z ZVKDS, dodatne vtičnice	6 mesecev	kpl	MO Velenje	1		
SKUPAJ				Brez DDV		56.420,00	
				DDV 22%		12.412,40	
				cena z DDV		68.832,40	
Zagotovitev sredstev:	- proračun MO Velenje - razpisi za slovenska in evropska sredstva - prispevek Turističnega društva Šalek v obliki prostovoljnega dela - prispevek domačinov, obiskovalcev – definirati načine vključevanja						

Naloge	Aktivnosti	Časovni potek	Kazalnik	Sodelujoči	Število enot	Strošek / leto oz. / nalogo EUR	Leto
5. INTEGRITETA GRADU, TURISTIČNA INFRASTRUKTURA							
	posegi na nivoju arhitekture						
	a) v gradu:						
rekonstrukcija arhitekture obrambnega stolpa (stopnišče na vrh stolpa, dopolnitev manjkajočih sten, razgledna ploščad na vrhu stolpa) in volumenska rekonstrukcija drugega = bivalnega stolpa	Posnetek stanja – preverba (odpade, če bosta predhodno narejena 3d sken in nova planarna dokumentacija)	1 mesec	kpl	Geodet arhitekt spec. izvaj. ZVKDS	1	7.000,00	2030→
	projekt: idejna zasnova, projekt za pridobitev gradbenega dovoljenja, projekt za izvedbo, projekt izvedenih del uskladitev, pridobitev gradbenega dovoljenja	1 leto	kpl	Arhitekt statik projektanti elektro, strojni, požar ... ZVKDS	1	19.900,00	2030→
	Razpis, izvedba del	1 leto	kpl	gradbenik	1	250.000,00	2030→
	b) pred gradom:						
Volumenska rekonstrukcija servisnega objekta in funkcionalno jedro (WC, čajna kuhinja ...), prostor za gledalce ("tribune"), ploščad ("oder") pred obzidjem, ograja na nevarnih mestih	odkup dodatnih delov grajskega območja	5 mesecev	kpl	MO Velenje	1	20.000,00	Sprotno – ob prodajah - preverjati
	arheološke raziskave delov ruševine, kjer bi se izvajala rekonstrukcija dela	3 mesece	kpl	Arheolog ZVKDS Muzej Velenje MO Velenje	1	10.000,00	2030→
	razpis za projekt, projekt, uskladitev z ZVKDS OE Celje, pridobitev gradbenega dovoljenja	6 mesecev	kpl	MO Velenje Projektanti ZVKDS OE Ce	1	19.900,00	2030→
	izbira izvajalca, izvedba del	1 leto	kpl	gradbinec	1	250.000,00	2030→
	Pridobitev uporabnega dovoljenja	2 meseca	kpl	Projektant	1		
	Usposobitev upravnika		kpl		1		
SKUPAJ				Brez DDV		576.800,00	
				DDV 22%		126.896,00	
				cena z DDV		703.696,00	
Zagotovitev sredstev:	- proračun MO Velenje - razpisi za slovenska in evropska sredstva v različnih programih						

Naloge	Aktivnosti	Časovni potek	Kazalnik	Sodelujoči	Število enot	Strošek / leto oz. / nalogo EUR	Leto
6. AVTENTIČNI DOSTOP – namere, iskati primerne priložnosti: sprotno preverjanje, če se pojavi možnost za izvedbo aktivnosti							
	posegi na nivoju krajine						
arheološke raziskave delov ruševine, kjer bi se izvajala rekonstrukcija dela	Arheološke raziskave geofizika (georadar, upornost ...): specialni cilji: - določiti obseg in ostanke vrta in originalnega dostopa vključno z mostovžem za potrebe eventualne rekonstrukcije - pregled teras pod gradom in drugih stavb, vezanih na grad (svinjaki, kjer naj bi bile najdene kosti, votlina pod gradom ...) - opredelitev, ali je bila na grajskem griču prazgodovinska poselitev	5 let	kpl	Arheolog ZVKDS Muzej Velenje MO Velenje	1	40.000,00	
	odkup stanovanjskih hiš in kamnoseške delavnice	20 let	kpl	MO Velenje	1	350.000,00	
rekonstrukcija predgradja s servisnimi objekti, grajskega vrta in sadovnjaka ter ureditev avtomobilskega dostopa v neposredno okolico gradu s pripadajočimi parkirišči + rekonstrukcija avtentičnega dostopa na grad	razpis za projekt, projekt, uskladitev z ZVKDS OE Celje, pridobitev gradbenega dovoljenja	6 mesecev	kpl	MO Velenje-Projektanti ZVKDS OE Ce	1	19.900,00	
	izbira izvajalca, izvedba del	1 leto	kpl	gradbinec	1	1.000.000,00	
ureditev info centra in razstave o gradu Šalek v rekonstruiranem servisnem objektu	Oblikovanje notranje in zunanje opreme in razstave, multivizija, replike	5 mesecev	kpl	Arhitekt/oblikovalec ZVKDS	1	15.000,00	
	Izvedba notranje in zunanje opreme in razstave	5 mesecev	kpl	Mizar, izdelovalec printov	1	50.000,00	
	Izdelava replik dokumentov in objektov za razstavo na osnovi 3d skenov: ključne listine s pečati, povečave pečatov, grbi in nagrobniki plemiških lastnikov, votivna slika, značilno posodje in pečnice z rekonstrukcijo peči, slonokoščena ura) replika ali original turških krogei	5 mesecev	kpl	Specialni izvajalec (3d printi ali restavratorske replike	10	45.000,00	
usposobitev ruševine za različne dohodke	Drobna oprema, obveščanje, usposobitev osebja, tematska izobraževanja za turistične vodnike in obiskovalce, info gradivo	1 mesec	kpl	Zavod za turizem ŠD, Muzej Velenje, ZVKDS	1	2.000	
odstranitev gozda okoli gradu	uskladitev z deležniki, izbira izvajalca, izvedba					20.000,00	
SKUPAJ				Brez DDV		1.501.900,00	
				DDV 22%		330.418,00	
				cena z DDV		1.832.318,00	
Zagotovitev sredstev:	- proračun MO Velenje						

Naloge	Aktivnosti	Časovni potek	Kazalnik	Sodelujoči	Število enot	Strošek / leto oz. / nalogo EUR	Leto
7. NEMATERIALNA DEDIŠČINA – namere, iskati primerne priložnosti: sprotno preverjanje, če se pojavi možnost za izvedbo aktivnosti							
	"mitološka" pot po okolici gradu						
Ureditev mitološko – folklorne poti po širši okolici gradu z vključevanjem ljudskega izročila, posebnih krajev, spominov na stare elemente Šaleka in dostopom na grad z »zadnje« = severne strani	projekt – definiranje vsebinsko, oblikovno, določitev trase	3 mesece	kpl	Muzej Velenje, zbiralec ljudskega izročila, arhitekt / oblikovalec, alpinist	1	4.000,00	Do 2025
	ureditev poti / dostopov	6 mesecev	kpl	gradbenik, spec. izdelovalec, traserji plain-skih poti, ZVKDS	1	5.000,00	2026→
	ograje na izpostavljenih mestih	6 mesecev	kpl	gradbenik, spec. izdelovalec, ZVKDS	1	15.000,00	2026→
	6 klopi + označitev mest - na klopeh, na majhnih tablah, QR kode	6 mesecev	kpl	gradbenik, spec. izdelovalec	1	6.000,00	2026→
	dodatne internetne vsebine – elektronska varianta poti oz. informacij	3 mesece	kpl	Informatik, oblikovalec	1	3.000,00	2026→
SKUPAJ				Brez DDV		33.000,00	
				DDV 22%		7.260,00	
				cena z DDV		40.260,00	
Zagotovitev sredstev:	- proračun MO Velenje						

Pečatki s šaleške pivske čaše.

Reference:

Aquilin Julius Caesar: *Beschreibung des Herzogthum Steyermarks*. II del, Grätz 1786.

<https://books.google.si/books?id=slwAAAAcAAJ&pg=PA501&lpg=PA501&dq=kainach+schallegg&source=bl&ots=95LkfyW-Hu&sig=ACfU3U3CWGIWUglXmcCVelG5tKKyGzqx7w&hl=sl&sa=X&ved=2ahUKewiqqzbyufjAhWhtIsKHWA6A5YQ6AEwAXoECAAQAQ#v=onepage&q=kainach%20schallegg&f=false>

Brišnik, Danijela, Tone Ravnikar: **Grad Šalek**. Kulturni center Ivana Napotnika Velenje, Muzej Velenje, Založništvo Pozoj, Velenje, 1995.

Brišnik, Danijela, Tone Ravnikar: **Grad Šalek**. Kulturni center Ivana Napotnika Velenje, Založništvo Pozoj, Velenje, 1999.

Brišnik, Danijela: **Od kamnitih sekir do terre sigillate**. In: Velenje, razprave o zgodovini mesta in okolice, Mestna občina Velenje, Velenje, 1999.

Brišnik, Danijela: **Od poznoantičnih loncev do šaleške pivske čaše**. V: Velenje, razprave o zgodovini mesta in okolice, Mestna občina Velenje, Velenje, 1999.

Brodar, Mitja: **Ledenodobni ljudje v Šaleški dolini..** V: Velenje, razprave o zgodovini mesta in okolice, Mestna občina Velenje, Velenje, 1999.

Byloff, Fritz: **Hexenglaube und Hexenverfolgung in den österreichischen Alpenländern**, Severus, Fraktur, 2011 ponatis originala iz 1934, 47.

Franciscejski kataster, Abecedni seznam lastnikov zemljišč. Alphabetisches Verzeichniz der Gemeinde Schallegg, Bezirk Wöllann, Cillier Kreis. SI AS 177/C/F/C400/s/PUA.

Jakič, Ivan: **Vsi slovenski gradovi**. Leksikon slovenske grajske zapuščine. DZS, Ljubljana 1997.

Gadolla, vitez Franz: **Prispevki k topografiji in zgodovini nekaterih gradov in dvorcev v celjskem okrožju**. Kritično presojeno in preiskano, 1847. V: Šaleški gradovi viteza Gadolle, Knjižnica Velenje, Velenje 2015.

Golec Boris: **Domoznalec Franc vitez Gadolla**. V: Šaleški gradovi viteza Gadolle. Knjižnica Velenje, Velenje, 2015.

Golec Boris: **»Mali štajerski Valvasor«, polihistorjev pozabljeni potomec Franc vitez Gadolla (1797-1866)**. V: SLO, slovensi zgodovinski magazin, 13/2017, Založba Družina, Ljubljana 2017.

<http://www.druzina.si/flip/revije/slo/13/mobile/index.html#p=11>

Gubo Andreas: **Geschichte der Stadt Cilli vom Ursprung bis auf die Gegenwart**. Moser, 1909.

Guštin Mitja: **Celjske čaše**. Srednjeveške in zgodnjerenovoveške lončene čaše na Slovenskem. V: Srednjeveško Celje (Medieval Celje), Archaeologia Historica Slovenica 3, Filozofska fakulteta, Ljubljana 2001

Guštin, M., M. Jezeršek, N. Prošek: **Katalog keramičnih najdb iz Celja**. - V: Srednjeveško Celje, Archaeologia Historica Slovenica 3, 195 ff, Ljubljana 2001.

Hesekiel George: **Der Capitain der Königin**. V: Deutsche Roman-Zeitung, Otto Janke, Berlin, 1871.

<https://books.google.si/books?id=15FSAAAACAAJ&pg=PA505&dq=krebs+wappen+schwarz&hl=sl&sa=X&ved=0ahUKewimj-GylZrjAhXtpYsKHbL7AycQ6AEICTAA#v=onepage&q=krebs%20wappen%20schwarz&f=false>

Janežič Špela: **Vila in posestvo Herberstein v Velenju**, diplomatska naloga. Univerza v Mariboru, Pravna fakulteta, Velenje 2003.

Janisch, Josef Andreas: **Topographisch-statistisches Lexikon von Steiermark, mit historischen Notizen und Anmerkungen**, Graz, Leykam, 1878.

Komelj Ivan: **Grad kot spomeniškovarstveni problem v času med obema vojnoma**. V: Varstvo spomenikov XXV, Zavod RS za varstvo naravne in kulturne dediščine, Ljubljana 1983.

https://www.zvkds.si/sites/www.zvkds.si/files/upload/files/publications/025_1983_varstvo_spomenikov.pdf

Kos, Dušan: **Vitez in grad**. Vloga gradov v življenju plemstva na Kranjskem, Slovenske Štajerskem in Slovenskem Koroške do začetka 15. stoletja. Založba ZRC, ZRC Sazu, Ljubljana 2005.

Kozjak, 1992: **Terenski zapiski raziskovalnega tabora Paški Kozja 1992**. Kulturni center Ivana Napotnika Velenje, skupina za starejšo zgodovino, mentorica Danijela Brišnik. Tipkopis.

Lojen, Peter, Rok Poles: **Sanacija ruševin gradu Šalek**. Seminarska naloga za predmet Arhitekturne konstrukcije, FAGG, 1992/93.

Mihelak, Vinko: **Velenje – stoletje na razglednicah**. Mestna občina Velenje, Velenje 2009.

Mlinšek, Fran: **Mlinškovo berilo**, (i)zbrani etnološki in slovstveni zapiski. Uredila Jože Hudales in Ivo Stropnik. Kulturni center Ivana Napotnika, Velenje, 1991. <https://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:DOC-LEEICYNV>

Morlot, Adolphe: **Einige Bemerkungen über die geologischen Verhältnisse von Untersteier**, 1852.

https://books.google.si/books?id=g_sTAAAAQAAJ&printsec=frontcover&hl=sl&source=gbs_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false.

Orožen, Ignac: **Celska kronika**. Celje, 1854.

Orožen, Ignaz: **Das Bisthum und die Dioezese lavant.**, V. *Das Dekanat Schallthal*. Graz 1884.

Orožen, Janko: **Gradovi in graščine v narodovem izročilu**. Celje, 1936.

Otto Piper: **Österreichische Burgen– 4**, Wien 1905. <http://daten.digital-sammlungen.de/~db/0007/bsb00070356/images/index.html?id=00070356&groesser=&fip=ytzsewqeayaenewqxdsyedwqytseayae nxdsyd&no=17&seite=181, 7. 11. 2017>.

Petru Peter: **Arheološka obdobja – poznoantična doba**. http://www.savel-hobi.net/leksikon/zgodovina_sl/poznoanticna.htm

Pintarič, Katja: **Odnosi med trgov Ljutomer in njegovim lastnikom ob koncu 17. stoletja**. Diplomsko delo, Univerza v Mariboru, Maribor 2011.

Planko Lado, **Upellae**. V: Šaleški razgledi 2010. http://www.knjiznica-velenje.si/filelib/2010-knjiznica/domoznanstvo/saleski_razgledi/planko_upellae.pdf.

Pleterski, Andrej: **Nevidna srednjeveška Evropa. Župa Bled**. Institut za arheologijo ZRC SAZU, Ljubljana 2011. http://iza.zrc-sazu.si/Si/Dela/Zupa_Bled.pdf

Poles, Rok, et al.: **Sakralna dediščina Šaleške doline**. Pozoj, Velenje, 1998.

Poles, Rok, Špela: **Grad Ekenštajn in graščina Gorica**. V: Velenje, zbornik raziskovalnega tabora 1999, 2000. Erico, Velenje, 2001.

Poles, Rok: **Sakralna dediščina velenjskega dela Šaleške doline v luči kontinuitete identitete**. V: Velenje, razprave o zgodovini mesta in okolice, Mestna občina Velenje, Velenje, 1999, p. 121-161.

Poles, Špela: **Izvir Bele vode**.

Poles, Rok, Špela: **Pozojeva grajska pot okoli Velenja**. Mestna občina Velenje, Velenje, 2011.

Poles, Rok, Špela: **Villa Bianca, zgodba o ponovnem rojstvu vile**. Berivka, d.o.o., Velenje, 2011.

Poles, Rok: **Gospodje Dobrnski in cerkev sv. Janeza Krstnika v Šentjanžu na Peči (Vinski Gori)**. V: Kronika 62/2014 št. 3, Iz zgodovine Dobrne. Zveza zgodovinskih društev Slovenije, Ljubljana 2014.

Prislan, Štefanija: **Šaleški zvon**. Univerza za tretje življenjsko obdobje, Velenje, 1999.

Rajšp, Vincenc: **Slovenija na vojaškem zemljevidu 1763-1787**, zvezek 5. Arhiv Republike Slovenije, Založba ZRC, Ljubljana 1999.

Ravnikar, Tone, Rok Poles: **Grbi nekaterih pomembnejših rodbin Šaleške doline**. V: Šaleški razgledi, 12, Kulturni center Ivana Napotnika, Založništvo Pozoj, Velenje 1996

Ravnikar, Tone: Po zvezdnih poteh: **Šaleška in Savinjska dolina v visokem srednjem veku. Muzej Velenje, Velenje, 2007**.

Ravnikar, Tone: **Razvoj grajske mreže v Šaleški dolini do konca srednjega veka**. V: Šaleški gradovi viteza Gadolle, Knjižnica Velenje, Velenje 2015.

Ravnikar, Tone: **Šaleška dolina med 10. in 17. stoletjem**. Muzej Velenje, Velenje 2005.

Ravnikar Tone: **V primežu medplemiških prerivanj**, Pedagoški inštitut, Ljubljana 2010.

Reichert, Carl: **Einst und jetz. Album Steiermarks, III. Band**, Graz 1865.

Repanšek Luka: **Keltska dediščina v toponimiji jugovzhodnega alpskega prostora**. Založba ZRC, SAZU, Ljubljana 2016.

Sapač, Igor: **Arhitekturna zgodovina gradu Lemberg**. V: Kronika 3, 62/2014.

Schmutz, Carl: **Historisch-topographisches Lexicon von Steyermark**. Kienreich, Graz 1822 – 1823.

Seher Anton: **Zgodovina premogovnika Velenje**, 2. knjiga. Premogovnik Velenje, Velenje 1998.

Snoj, Marko: **Etimološki slovar slovenskih zemljepisnih imen**. Založba Modrijan, Založba ZRC, Ljubljana 2009.

Stopar, Ivan: **Grad in naselje Šalek**. Turistično društvo Velenje, Velenje 1975.

Stopar, Ivan: **Grajski objekti z območja Slovenske Štajerske na Vischerjeve zemljevidu iz leta 1678**. In: Celjski zbornik 1971-72, description of depiction of Šalek castle on the map of 1678: p. 418.

Stopar, Ivan: **Razvoj srednjeveške grajske arhitekture na Slovenskem Štajerskem**. Slovenska matica, Ljubljana 1977.

Stopar, Ivan: **Gradovi, graščine in dvorci na slovenskem Štajerskem**, 1982.

Stopar, Ivan: **Velenjski grad**. V: Prispevi k zgodovini Šaleške doline, Šaleši razgledi 2, Kulturni center Ivana Napotnika Velenje, Velenje 1989. http://www.knjiznica-velenje.si/filelib/2010-knjiznica/domoznanstvo/saleski_razgledi/12_prispevki_ki_zgodovini_aleke_doline_let_1989_zv_2.pdf

Stopar, Ivan: **Grajske stavbe v vzhodni Sloveniji, IV. Knjiga. Med Solčavskim in Kobanskim**, 1993.

Šašel, Jaro: **Upellae – Vitanje?** V: Zgodovinski časopis 4-4, 1954.

Šifer, Peter: **Grad Turn v Hrastovcu**, arhitekturni posnetek. P&A projektini atelje, št. projekta 577/10, Velenje 2010. Iz arhiva MO Velenje.

Umek, Smiljan, Franc Čačovič: **Predlog za izvedbo sanacije ruševin gradu Šalek nad Velenjem**. IRMK, 1975.

Vijanski, Janko: **Povest od jezera v skalski dolini**. V: Kmetijske in rokodelske novice, 1857, 19.

Valvasor, Johann Weichard von: **Deß Hochlöblichen Hertzogthums Crain Topographisch-Historischer beschreibung**, 9. knjiga, 3. del, Nürnberg 1689.

Vischer, Matthäus Vischer: **Styriae Ducatus Fertilissimi Nova Geographica Descriptio**. 1678.

https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Styriae_Ducatus_Fertilissimi_Nova_Geographica_Descriptio_1678.jpg, 18. 11. 2017.

Vischer, Georg Matthäus: **Topographia Ducatus Styriae**. Grätz 1681, depiction of the Šalek castle.

https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Vischer_-_Topographia_Ducatus_Styriae_-_374_Schallegg_-_Salek.jpg, 18. 11. 2017.

Zimmermann, Peter: **Gradovi Šaleške doline pri Gadolli in Pircheggerju**. V: Šaleški gradovi viteza Gadolle, Knjižnica Velenje, Velenje 2015.

Elektronski viri so navedeni v opombah k besedilu.

IV. DODATKI, ESKURZI

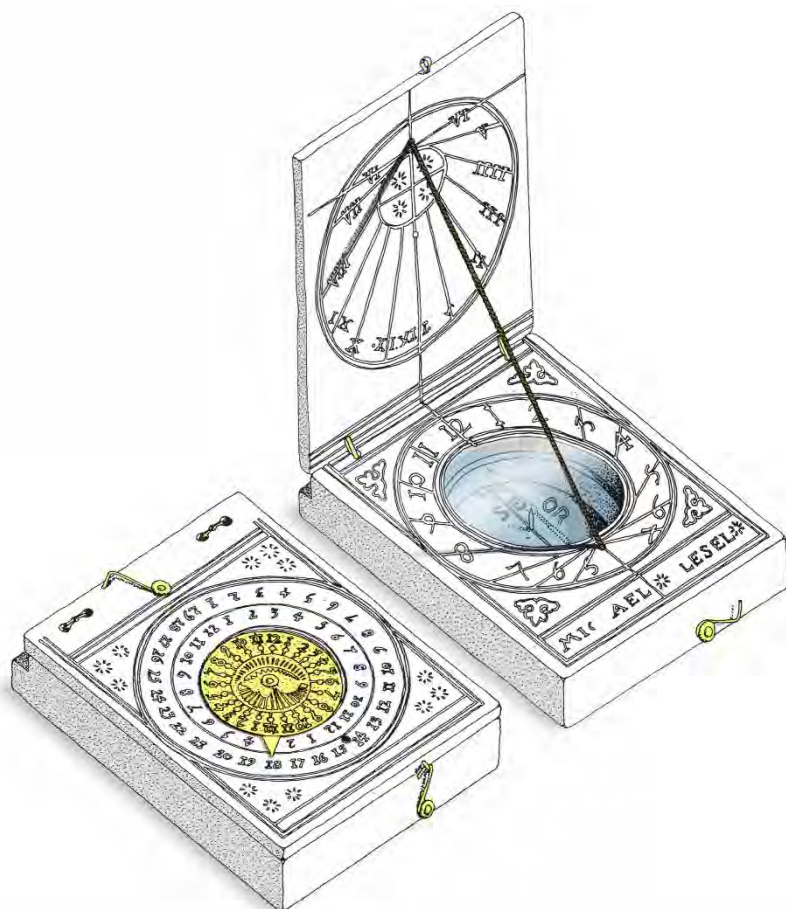
IV.1: O sončni uri, ki se jo je lahko uporabljalo tudi ponoči

Nekaj novih presenetljivih drobcov o slonokoščeni sklopni uri, najdeni na gradu Šalek

Med obnovo gradu Šalek pred skoraj 30 leti je bila najdena tudi drobna prenosna sončna ura, ki je zdaj razstavljena v Muzeju Velenje. Internetna doba omogoča, da z nekaj drobci dopolnimo opis arheologinje Daniele Brišnik, ki o tej uri pravi:

Slonokoščena preklopna ura. Oznake in okraski so gravirani, ploščica z oznakami luninih men je bronasta. Viš[ina] 5,1 cm, šir[ina] 3,7 cm, d[e]b[elina] 1 cm. Inv[entarna] št[evilka] MV 65.

Drobna sončna ura, ki jo brez težav skriješ v dlan, je sestavljena iz dveh preklopnih slonokoščениh ploščic, med katerima je bila prvotno vpeta nitka kot polos. V spodnji ploščici je bil vgrajen kompas, ki žal ni ohranjen. Na pokrovu je bronasta pozlačena lunina ura. Vse oznake so vgravirane. Ura je na več mestih okrašena s sončki in drobnim rastlinskim ornamentom. Na spodnji ploščici pod kompasom je vgravirano ime Michael Lesel, najverjetneje ime izdelovalca ali pa naročnika ure. V 16. in 17. stoletju so bile vodoravno-navpične sklopne ure (ali nürnberški kompasi) posebnost nürnberških delavnic. V Sloveniji so maloštevilne, saj jih najdemo zabeležene samo v inventarni knjigi Narodnega muzeja Slovenije, kjer pa je kot njihovo izvorno mesto navedena Nemčija. Med njimi je samo ena izdelana iz slonovine, datirana pa je v 16. - 17. stoletje. Markova in Stolberg datirata uro te oblike in podobnih dimenzij iz graškega Joaneuma v leto 1602.⁴⁰⁵

Slonokoščena prenosna sončna ura
s Šaleka, zaprta in odprta.
Delna rekonstrukcija R. P.

Sončna ura je instrument, ki meri ure tako, da meče senco Sonca na številnico. Sončne ure v najrazličnejših oblikah so bile v srednjeveški in zgodnji moderni Evropi najbolj razširjeno vsakodnevno sredstvo za merjenje

⁴⁰⁵ Daniela Brišnik, Tone Ravnikar: Grad Šalek. Kulturni center Ivana Napotnika, Založništvo Pozoj, Velenje, 1999, str. XIV, 39.

časa.⁴⁰⁶ Tudi po pojavu mehanskih ur so bile sončne ure še vse v 19. stoletje nepogrešljive, da so po njih preverjali / nastavljali nezanesljive in drage mehanske ure, ki so se rade kvarile.

Slonovinasta sončna ura s Šaleka ima obliko diptiha (angl. ivory diptych dial): dve pravokotni ploščici (lista) sta speti z dvema tečajema (šarnirjema) - ura se odpre/zapre kot ležeča knjiga oz. dvojna slika. Tako se lahko zloži v obliko majhne ploščate škatlice, primerne za v žep. Ure so lastniki hranili v usnjenih mošničkih ali etujih. Slonovinaste sklopne žepne sončne ure so bile priljubljene v 16. in 17. stoletju – »*bile so kvintesencialni renesančni 'gadget' [luksuzni pripomoček] - poimenovanje 'ura' podcenjuje njihovo ambicijo in ustvarjalnost – gre za ekvivalent pametnega telefona iz 16. stoletja z množico aplikacij.*«⁴⁰⁷

Ko se ura odpre, se znotraj med obema ploščicama napne nitka kot gnomon, ki meče senco na številčnico, poskrbi pa tudi, da je ura odprta pod pravim kotom. Ker senca pada na različnih zemljepisnih širinah Zemlje pod različnimi koti, je moral biti design ure prilagojen kraju, kjer se bo uporabljala – če so želeli, da bo ura točna. Nekateri večji in kompleksnejši modeli imajo zato luknjice za nitko na več višinah in sezname krajev, da uporabnik ve, kam vstavi nitko in tako »naravna« sončno uro.⁴⁰⁸ Številčnici sta na obeh notranjih površinah: na vertikalni ploskvi z rimskimi in na horizontalni ploskvi z arabskimi številkami.

V spodnji ploščici je okrogla poglobitev za (izgubljen) zasteklen kompas – z njim se je ura orientirala proti nebesnemu severnemu polu = poravnala z osjo vrtenja zemlje.⁴⁰⁹ Na dnu poglobitve se med krožnimi sledmi vrtenja vidijo ostanki označb SE (septentriones = sever), ME (meridies = jug), OR (oriens = vzhod), OC (occideus = zahod) ter črta, s katero se je morala poravnati magnetna igla in je odklonjena za približno 4 stopinje. V poglobitvi za kompas je mojster včasih odtisnil tudi svoje znamenje. Uro je bilo med uporabo potrebno držati vodoravno.

Ura ima dva zaklepa: z enim se je fiksirala v zaprti, z drugim pa v odprti poziciji, ko je bila v rabi. Spodnja ploščica ima na robu profil, kamor je sedla zgornja ploščica.

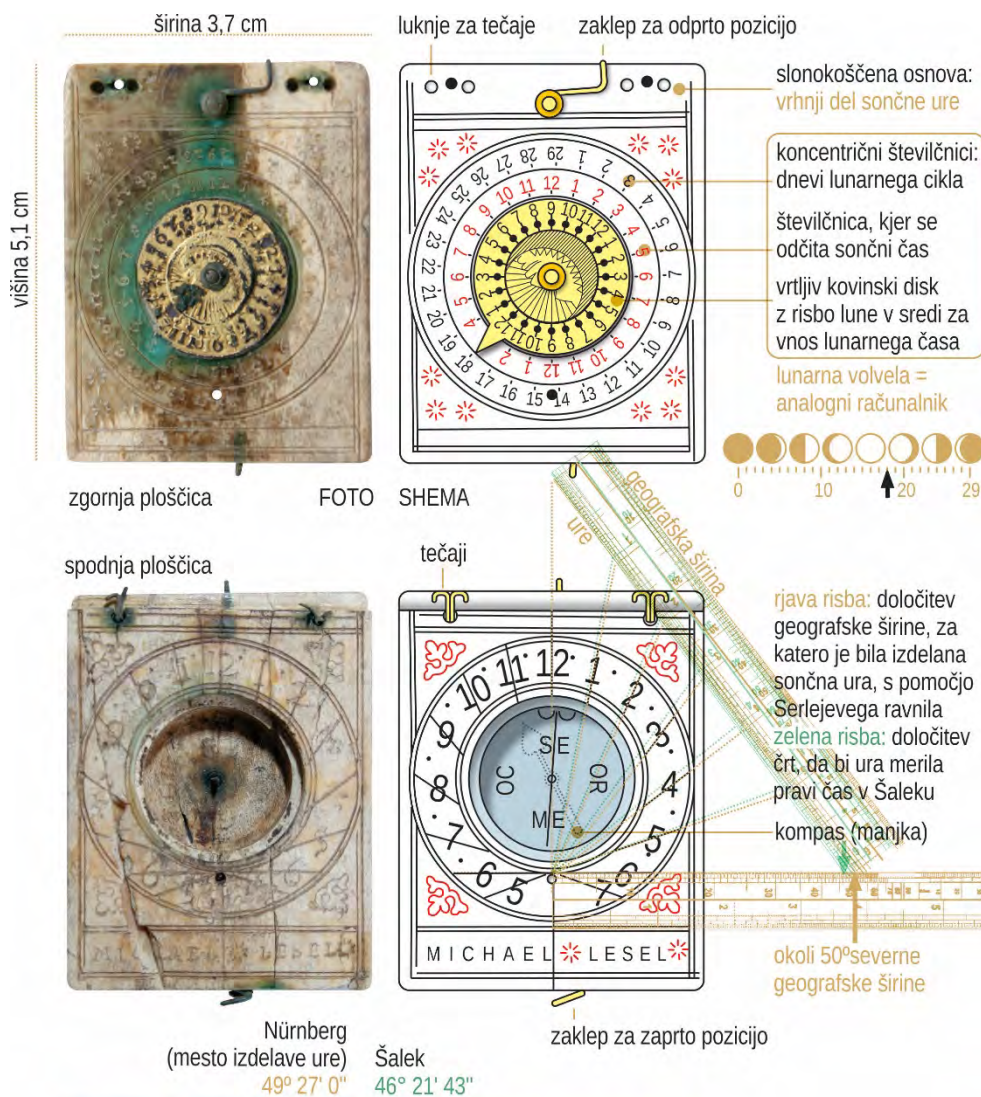
Ura je narejena iz masivne slonove kosti in že zato dragocena – ure iz sonovine ali srebra so si lahko privoščili le bogati trgovci in plemiči, cenejši modeli ur so bili iz lesa in bakra. Slonovina je zelo vzdržljiva in se jo da lahko popraviti. Matematične oznake in okrasje so bili na drobno vgravirani (vrezani) / odtisnjeni (vsekani, puncirani) v zglajeno površino, vreze pa so napolnili z različnimi barvami – pogosti so rdeči, črni in zeleni odtenki. Barve so danes izgubljene, izgled ure je spremenjen zaradi od starosti potemnjene slonovine in zelenih madežev bakra.

⁴⁰⁶ <https://www.mhs.ox.ac.uk/epact/article.php?ArticleID=17>; https://www.lot-art.com/auction-lots/Presumably-English-ivory-pocket-sundial-with-compass-Back-engraved-with-city-names-front-with/9121-presumably_english-19.4-bruun

⁴⁰⁷ <https://www.hsm.ox.ac.uk/diptych-sundial-and-portrait-of-lewis-evans>

⁴⁰⁸ https://www.liverpoolmuseums.org.uk/kids/games-quizzes/sun/sd1_moreinfo.html

⁴⁰⁹ <https://ehive.com/collections/3918/objects/84059/sundial-diptych-pocket-ivory-and-brass>

Rekonstrukcija lunarne volvele na pokrovu ure in preverba številčnice s Serlejevim ravnilom. Risba R.P.

Na pokrovu ure s Šaleka je t.i. lunarna volvela⁴¹⁰ (neredko je bila ta sicer na spodnji strani ure, na vrhu pa kompas z rožo vetrov) s katero se je lahko uskladilo lokalni lunarni in sončni čas. Lunarno volvelo (ali kolesno karto) sestavlja preluknjan kovinski disk z nasmejanim obrazom Meseca v profilu, okoli njega pa je številčnica za lunarni čas. Motiv je v kovino odtisnjen (na dražjih modelih je bil vrezan) in pozlačen. Disk se je dalo vrteti. Obkrožata ga še dve koncentrični številčnici: zunanja skala je za dneve luninega cikla, notranja za sončni čas. Na disku danes manjka trikotni kazalec pri številki 12, ki je bil tako dolg, da je segel do zunanega obroča številčnice. Številke na zunanji številčnici so obrnjene navzven, na notranji številčnici pa navznoter. Vidi se tudi konstrukcijske točke, s katerimi je mojster določal pozicije številčk: zunanji krog je bilo potrebno razdeliti na 29 delov (na dneve luninega cikla = na 12,3 stopinje), notranji krog pa na 24 delov (na ure dneva

⁴¹⁰ Lloyd loči med lunarnimi številčnicami in lunarnimi volvelami. Steven A. Lloyd: Lunar Volvelles and Moondials in Baroque Germany. Journal for the History of Astronomy, Vol.20, NO.2/61/JUN, P.121, 1989. <http://adsabs.harvard.edu/full/1989JHA....20..121L>

= na 15 stopinj, dve seriji od 1 do 12). Obe številčnici se začneta z 1 na isti točki in rasteta v desno. Nazadnje je bila ura nastavljena na 18. dan po mladi luni = 3 dni po polni luni.

Mojstrsko znamenje
Michaela Lesla⁴¹¹

Primer lunarne volvele, na kateri se
Razločno vidi podoba meseca.

Če je bila luna ponoči dovolj svetla in je uporabnik vedel, kateri dan v lunarnem mesecu je, se je lahko sončno uro uporabljalo tudi ponoči. Odprlo se je uro in odčitalo senco gnomona, ki jo je vrgla mesečina – to je bil lunarni čas. Potem se je uro zaprlo in na lunarni volveli pretvorilo lunarni čas v sončnega. Vrteči se disk se je s kazalcem nastavil na ustrezen dan po zadnji novi luni na zunanji številčnici volvele. Potem se je odčitano uro poiskalo na najbolj notranji - bronasti številčnici za lunarni čas in ob vrednosti prebralo pravo uro (sončni čas) na srednji skali – ta je bila navadno rdeče obarvana. Volvela - zgodnji primer analognega računalnika⁴¹² - je nadomestila matematično operacijo: sicer bi bilo potrebno odčitani (lunarni) uri za vsak dan v luninem ciklu prišeti 49 minut, da bi dobili pravo uro.⁴¹³

Uro je podpisal izdelovalec Michael Lesel. Družina Lesel je bila v začetku 17. stoletja ena od šestih najpomembnejših družin tako imenovanih 'izdelovalcev kompasov' (Kompassmachers – beseda *Kompass* je tedaj pomenila prenosno sončno uro s kompasom), kjer so se obrtne spretnosti prenašale iz generacije v generacijo – te družine so bile Ducher, Troschel, Miller, Karner, Lesel in Reinmann,⁴¹⁴ njihovi člani so se neredko poročali med seboj.⁴¹⁵

Številne sonne ure Michaela Lesla so večje in neprimerno kompleksnejše kot šaleška in z množico različnih tipov številčnic in vrtljivimi diski kot bonus omogočajo odčitavanje najrazličnejših dodatnih (eksotičnih) podatkov: kateri letni čas je, koliko znaša skupna dolžina dneva (Quantitas Diei), koliko je ura po drugih tedaj rabljenih časovnih sistemih (italijanski sistem začne šteti ure 1-24 s sončnim zahodom; babilonski sistem začne šteti ure 1-24 s sončnim vzhodom; običajni sistem šteje ure dvakrat od 1-12 z začetkom opolnoči in opoldne)⁴¹⁶, kje je sonce v zodiaku + drugi lunarni podatki, kateri datum je po tradicionalnem julijanskem in kateri po novem gregorianskem koledarju, ki so ga privzemali počasi od 1582 do sredine 18. stoletja⁴¹⁷ ... ure je možno prilagajati za uporabo na različnih krajih, dopisana so navodila za uporabo ... Te zakomplicirane ure - kot sodobne »stylish« računalniške ure - ponujajo dosti več možnosti, kot jih lastnik navadno uporablja, in sledijo luksuznim modnim trendom. Leslove ure so tudi zelo bogato okrašene z različno prikupno in barvito dekorativno motiviko: rastlinskimi viticami in sadjem, živalmi, posodami, pejsaži, sončnimi obrazy, vetrovi in putti, ki s peščenimi urami, lobanjami in kačami opozarjajo na neustavljiv tok časa in vseprisotnost smrti (v duhu latinskih pregovorov, ki jih beremo na urah drugih izdelovalcev: Sic transit gloria mundi – tako mine slava sveta; Hora fugit, mors venit – ura teče, smrt prihaja, Tempore omnia mutantur – čas spremeni vse, Soli deo gloria – Čast samo bogu ...). Miniaturni luksuzni renesančni znanstveni instrumenti so bili spremenjeni v umetniške predmete.

⁴¹¹Ura iz zbirke Univerze Harvard, Zbirka zgodovinskih znanstvenih instrumentov, Št. 7559.

<http://waywiser.fas.harvard.edu/objects/3013/rectangular-ivory-diptych-sundial;jsessionid=DA9F3F0EBA997EAC7E0C416C7E100DEE?ctx=01bf4a67-62eb-46b8-9612-663c8c513088&idx=0>

⁴¹²<https://en.wikipedia.org/wiki/Volvelle>

⁴¹³<https://www.mhs.ox.ac.uk/epact/article.php?ArticleID=17>: Robert van Gent: Sundial. Za volvele: Lloyd: Lunar Volvelles.

⁴¹⁴Steven Lloyd: Ivory Diptych Sundials, 1570-1750, Harvard University. Collection of Historical Scientific Instruments, str. 45

⁴¹⁵Hester Higton: Sundials: An Illustrated History of Portable Dials. Philip Wilson Publishers, 2001.

⁴¹⁶320026818_These_Are_Not_Your_Mother's_Sundials_Or_Time_and_Astronomy's_Authority: Sara J. Schechner.

<http://www.antique-horology.net/Editorial/schechner.pdf>

⁴¹⁷<https://www.mfah.org/art/detail/90778?returnUrl=%2Fart%2Fsearch%3Fclassification%3DMiscellaneous>

Kompleksnejše
sočne ure
Michaela
Lesla, vir:
splet.⁴¹⁸

1: 1613-1629, 91 x 71 mm
Collection of Historical Scientific
Instruments, Harvard University

2: 1629, 117 x 78 mm
History of Science Museum,
Oxford

3: 1612, 111 x 72 mm
The Royal Museum,
Greenwich

4: 1600-1650, 111 x 70 mm
Landesmuseum
Württemberg

5: 1609, 94 x 53 mm
The British Museum,
London

Ura s Šaleka spada med najbolj osnovne (in zato cenovno ugodne) modele - zaradi drobnosti (ura meri le dobre 5 x slabe 4 cm!) naj njej za kaj več skoraj ni bilo prostora⁴¹⁹ - in je zelo podobna množici ur, ki jih je kasneje izdelovala delavnica Karnerjev⁴²⁰ - podobna po zasnovi, oblikovanju tečajev in zatičev ter okraskih (trilisti, sončki). Sorodnost v oblikovanju ne preseneča, saj je bil Lesel priženjen v družino Karner.⁴²¹

⁴¹⁸ 1: <http://waywiser.fas.harvard.edu/objects/3013/rectangular-ivory-diptych-sundial?ctx=4ad9a8a7-0f06-4097-b0f0-683988a22d35&idx=0>

2: <http://www.mhs.ox.ac.uk/collections/imu-search-page/record-details/?TitInventoryNo=80367&querytype=field&thumbnails=on>

3: <https://collections.rmg.co.uk/collections/objects/10600.html>

4: <https://bildarchiv.landmuseum-stuttgart.de/P/Bildarchiv/231696/231696.jpg>

5:

https://www.britishmuseum.org/research/collection_online/collection_object_details/collection_image_gallery.aspx?partid=1&assetid=386533001&objectid=55159

⁴¹⁹ Ura istega izdelavalca in analogne oblike kot šaleška je bila na avkciji leta 2009 pri dražbeni hiši Bloss v Merzhausnu.

[https://www.bloss-](https://www.bloss-auktionen.de/seiten/Katalog_liste_new.php?auktion=A50&language=delhre&page=38&decode=true&printVersion=printVersion)

[auktionen.de/seiten/Katalog_liste_new.php?auktion=A50&language=delhre&page=38&decode=true&printVersion=printVersion](https://www.bloss-auktionen.de/seiten/Katalog_liste_new.php?auktion=A50&language=delhre&page=38&decode=true&printVersion=printVersion)

⁴²⁰ Royal Museums Greenwich, ID AST0414,

⁴²¹ Lloyd, Ivory Diptych, str. 78. <https://bawue.museum-digital.de/index.php?t=people&id=64659>

Seveda se moramo vprašati, ali je bila ura s Šaleka točna. Ne, na Šaleku ni bila. S tako imenovanim vzratnim načrtovanjem lahko s pomočjo Serlejevega ravnila⁴²² ugotovimo, za katero geografsko širino je bila sončna ura izdelana. Na ravnilu, kakršnega so ga za izdelavo sončnih ur uporabljali več kot 250 let, sta usklajena razmernik za ure in razmernik za geografsko širino. Linije na številčnici sončne ure, ki označujejo ure, se podaljšajo. Nato se ravnilo nasloni z vogalom na obe pravokotni liniji (od ur 6 in 12) in zvezno drsa po obeh linijah tako dolgo, da se podaljški črt s številčnice pokrijejo s črtami na ravnilu. Označi se točka na vodoravni črti in izmeri razdalja od te točke do luknje za gnomon: na naši uri je to približno 50, torej je bila ura načrtovana za uporabo v krajih s to geografsko širino. Med njimi še posebej bode v oči en kraj: Nürnberg v Nemčiji. Poleg Pariza in Dieppa ter Augsburga in Münchna je bil prav Nürnberg vodilno evropsko središče izdelave in trgovine s sončnimi urami v času 1600-1650; tam je Michael Lesel izdelal našo uro. In – ja, v Nürnbergu je (bila) ta ura točna ... Zemljepisna širina Nürnberga je $49^{\circ}27'0''$,⁴²³ Šaleka pa $46^{\circ}21'43''$.⁴²⁴ Groba surovina za ure – slonji okli – je prihajala iz Afrike, končni izdelki pa so bili del globalne trgovine. Podobne primerke sklopnih sončnih ur hranijo mdr. Adler Planetarium v Chicagu, Zbirka zgodovinskih znanstvenih instrumentov Univerze Harvard (82 primerkov!), Muzej Wipple v Cambridgeu, Narodni pomorski muzej v Greenwichu idr..⁴²⁵

Končajmo pa s tem, kar lahko preberemo med vrsticami: v 17. stoletju so ljudje s to uro merili in živeli malo drugačen čas, kot ga imamo danes. Danes so vse ure skozi vse leto natančno enako dolge, včasih pa so se dejansko ravnali po soncu in so bile ure svetlega obdobja dneva poleti dosti daljše kot pozimi⁴²⁶ – le ob enakonočjih so imeli enako dolge ure, kot jih imamo danes.

⁴²² https://en.wikipedia.org/wiki/Dialing_scales

⁴²³ <https://sl.wikipedia.org/wiki/N%C3%BCrnb%20erg>

⁴²⁴ https://sl.wikipedia.org/wiki/Grad_%C5%A0alek

⁴²⁵ http://michel.lalos.free.fr/cadrans_solaires/doc_cadrans/cadrans_portatifs/cs_diptyques_nuremberg.html

⁴²⁶ <http://www.counton.org/museum/floor2/gallery4/gal3p1.html>

IV.2: Zakaj je Sv. Krištof v Šaleku upodobljen kot deželni knez?

Sv. Krištof, podružnična cerkev sv. Andreja, Šalek, hrani Muzej Velenje. Foto Muzej Velenje.

Posebnost pri kiparskih delih cerkve v Šaleku sta statui sv. Krištofa (višina 92 cm) in Miklavža (višina 98 cm), obe sta zdaj hranjeni v Muzeju Velenje. Kipa sta stala na vrhu oltarne krone v obliki gotskega transparentnega »vimperga«. Tako kipa kot krona so osrednji del starejše, poznogotske celote in so bili kasneje (1617) drugotno uporabljeni na »zlatem oltarju«. Emilijan Cevc piše, da je pri njunem nastanku odločal lepotni kanon drobne plastike donavske šole, kakršna je nastajala na Gornjem Avstrijskem in Štajerskem v prvi polovici 16. stoletja.⁴²⁷

Atika velikega oltarja v Šaleku pred prenosom kipov v muzej

Krištof je upodobobljen, kako na levi roki nosi dete Jezusa. V desni roki mu manjka grčava palica, ki pa je še vidna na starih fotografijah: na sredini je bila zlomljena v trske, kar je skladno s svetniško legendo: služba velikana Ophorosa je bila, da je prenašal popotnike preko reke. Neko noč zasliši droben glas z drugega brega, prebrede vodo in si zadene na rame otroka, ki je klical. Z vsakim korakom po reki pa postaja otrok težji: silni velikan se s takšno močjo opre na palico, da ta počí, in velikan se čudi: Tako si težko, dete, kot da bi nosil ves svet! Dete se zasmije: Kakor si rekel, tako je – sem Jezus zveličar in nosim vse grehe sveta. Tedaj dete potopi velikan v vodo in ga krsti ter mu veli, da se naj odslej imenuje Christophoros – nosilec Kristusa. Razlomljeno palico pa naj zasadi v breg – v hipu je čudežno ozelenela in zacvetela ter rodila sad.

Do sem se upodobitev Krištofa sklada z legendarnim izročilom, ki naj bi nastalo prav v našem, južnoalpskem prostoru.⁴²⁸ Kar pa je povsem nenavadno, je Krištofova obleka: na množici upodobitev je velikan ogrnjen v

⁴²⁷Cev, Kiparstvo, 62, 64.

⁴²⁸<https://de.wikipedia.org/wiki/Christophorus>

preprosto ogrinjalo ali samo prepasico okoli ledij, lase mu drži kvečjemu svitek tkanine; šaleški Krištof pa nikakor ni primerno oblečen za prenašanje ljudi čez vodo: nosi bogat klobuk, obšit s hermelinjimi kožicami, ter plašč s širokim površnikom iz hermelinijh kožic s črnimi vrhi repkov – da se dolg plašč ne zmoči, so vogali zataknjeni za pas – pa tudi lase ima Krištof strogo poravnane in umetelno nasukane v svedrce, brado pa počesano v dva roglja. Legenda sv. Krištofa nikjer ne omenja, da bi bil Krištof plemiškega rodu. Po Oblačilnem redu cesarja Maksimilijana I. Habsburškega iz leta 1519, ki je tudi v naših krajih natančno predpisoval vrste blaga in krzna, ki so ga lahko nosili posamezni sloji prebivalstva, je bilo krzno hermelina in sobolja privilegirano krzno, ki se je smelo uporabljati samo za oblačila najvišjih stopenj plemstva – vladarjev – kot statusni simbol in znamenje prestiža.⁴²⁹ Kristusovo pokrivalo in plašč tako nista navadna kosa oblačil, ampak gre za vladarski insigniji – purpurna knežji / (nad)vojvodski klobuk (nem. [Kurhut](#)⁴³⁰ / Herzogshut) in plašč: Krištof je upodobljen kot deželni knez – ali obratno, deželni knez kot Krištof.

Tovrstna ikonografija, kjer se vladar deklarira kot »nosilec Kristusa« (Chisto-phorus), je v kiparstvu domala izjemna – analogije pa se najdejo v slikarstvu. Najbolj znan je bržčas fragment poznogotske freske nad stranskim portalom stolnice v Gradcu (1464),⁴³¹ kjer naj bi bil sv. Krištof upodobljen z obraznimi potezami in v oblačilih cesarja Friderika III,⁴³² ki je dal zgraditi in okrasiti cerkev.

Sv. Krištof, stolnica v Gradcu

Začetki personificiranja sv. Krištofa z lokalnimi plemiči / naročniki poslikave so razvidni npr. s slike sv. Krištofa v kapeli gradu Lichtenberg (pri Stuttgartu v Nemčiji, 2/4 13. stol.), kjer svetnik nosi na prsih grb Lichtenbergerjev (1).⁴³³ Kot deželni knez je oblečen sv. Krištof v cerkvi v Schöngrabenu (ok. 1350),⁴³⁴ kjer morda pooseblja mejnega grofa Leopolda III. Svetega / Dobrega, zavetnika Spodnje Avstrije (2)⁴³⁵. Serijo upodobitev sv. Krištofa v knežjih oblačilih nadaljujejo sv. Krištof na cerkvi sv. Vincenca in sv. Krištofa v Heiligenblutu (Avstrija, 1470-80) (3), na kostnici v kraju Weißenkirchen in der Wachau (Avstrija) (4), na

⁴²⁹Vlasta Cah – Žerovnik: Mehka dlaka - ostri spori. V: Dnevnik, 3. 1. 2009. <https://www.dnevnik.si/1042233535/vec-vsebin/1042233535>. Tudi: Saša Bojc: Razstava francoske visoke mode v Parizu. Zanimive drobcice iz zgodovine oblačenja pri nas razkriva kustosinja dr. Mateja Kos iz Narodnega muzeja Slovenije. <https://www.delo.si/druzba/panorama/razstava-francoske-visoke-mode-v-parizu.html>. Tudi: Sergij Vilfan: Predpisi o obleki in blagu v policijskih redih 16. stoletja. S tr. 27, 28. http://www.etno-muzej.si/files/etnolog/pdf/Slovenski_etnograf_19_1949_vilfan_predpisi.pdf.

⁴³⁰<http://de.wikipedia.org/wiki/Kurhut>

⁴³¹https://de.wikipedia.org/wiki/Grazer_Dom

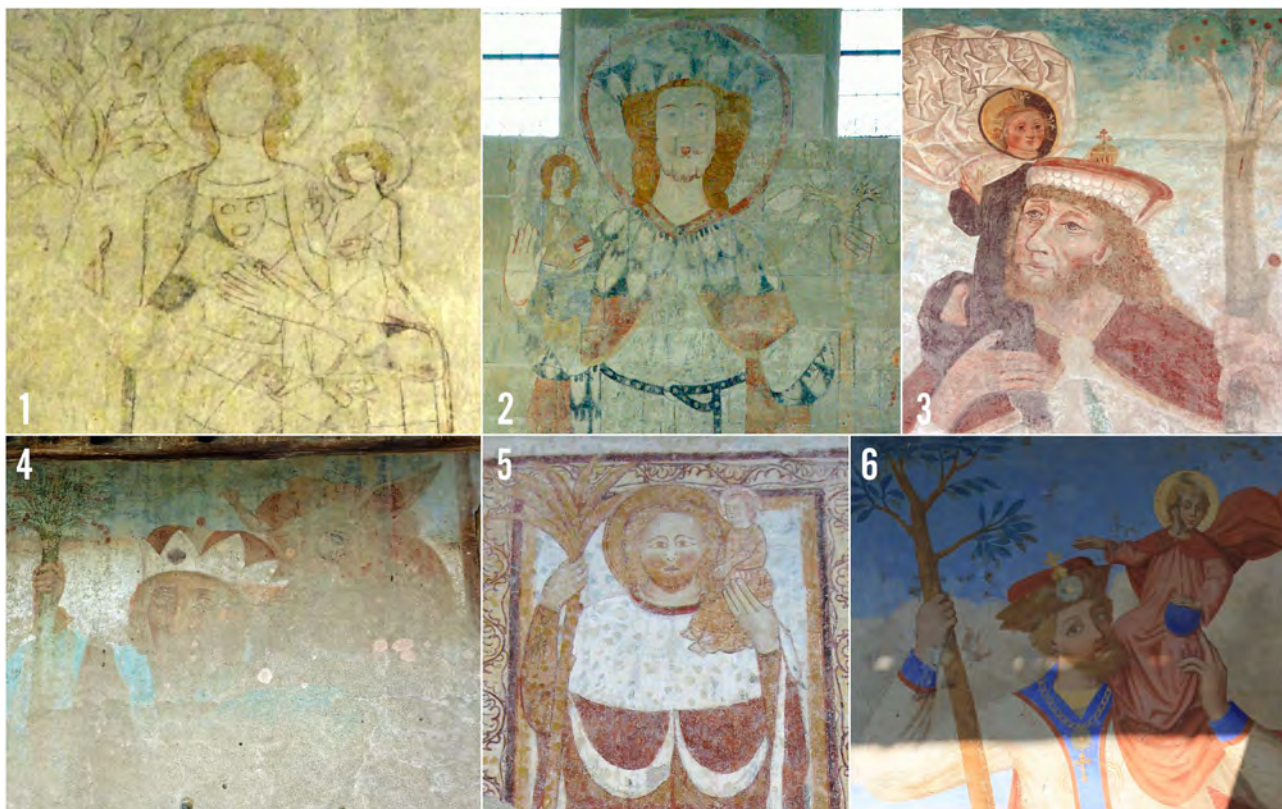
⁴³²https://www.meinbezirk.at/graz/c-lokales/grazer-dom-auf-augenhoehe-mit-kaiser-friedrich-iii_a3554940

⁴³³https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Burg_Lichtenberg_-_Burgkapelle_-_Christophorus.jpg?uselang=de

⁴³⁴https://de.wikipedia.org/wiki/Pfarrkirche_Sch%C3%B6ngrabern

⁴³⁵http://commons.wikimedia.org/wiki/File:Sch%C3%B6ngrabern_Christophorus.jpg?uselang=de ; <https://www.flickr.com/photos/112388998@N03/12013114366/> ; <https://sl.wikipedia.org/wiki/Babenber%C5%BEani>

cerkvi v Mazonu (Italija)⁴³⁶ (4), tradicija pa sega domala vse v sodobni čas s Krištofovimi freskami slikarja Medarda Skuka z začetka 20. stoletja v Železni kapli (1910)⁴³⁷ (6), v Griffenu⁴³⁸, v Globasnici.⁴³⁹

Upodobitve sv. Krištofa kot plemiča / vladarja

Sv. Krištof v Šaleku naj bi po E. Cevcu nastal med letoma 1525 in 1530, F. Steletu pa se zdi gubanje njegove obleke sorodno delom renesančnega slikarja Cranacha.⁴⁴⁰

Na šaleški cerkvi je bila velika slika sv. Krištofa tudi na zunanjsčini, na poševnici prezbiterja, ob cerkvi pa še vedno stoji kamniti hranilnik z železnim okovom, v katerega so člani Krištofove bratovščine⁴⁴¹ proti popivanju in preklinjanju, ki so morali ob Krištofovi podobi zlesti s konja in zmoliti očenaš, darovali novce, če so šli mimo. Cerkev se je v krajšem obdobju celo imenovala po sv. Krištofu.⁴⁴²

Frizura in slog česanja brade v dva roglja sta sorodna npr. upodobitvi Ernesta Železnega na njegovi grobni plošči.⁴⁴³ Morda lahko v bosih nogah kneza Krištofa razberemo namig na ponižnost, potrebno za »nošenje Kristusa«, vsekakor pa gre za izrecno izjavo deželnega kneza za katoliško stran v času reformacije – protestanti niso priznavali čudežev in niso marali češčenja svetnikov.

⁴³⁶[https://commons.wikimedia.org/wiki/Category:St._Michael_\(Mazon\)#/media/File:StMichaelFresco1.JPG](https://commons.wikimedia.org/wiki/Category:St._Michael_(Mazon)#/media/File:StMichaelFresco1.JPG)

⁴³⁷https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Eisenkappel_-_St_Margaretha_-_Christophorus2.JPG

⁴³⁸https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Kirche_Lind_bei_Griffen2.JPG?uselang=de

⁴³⁹http://commons.wikimedia.org/wiki/File:Kirche_Wackendorf_-_Chrisotphorus.JPG?uselang=de

⁴⁴⁰Stele, Zapiski XXII (9. 8. 1923), str. 1-2.

⁴⁴¹ »V začetku tega stoletja so štajarski, koroški ino kranjski plemenitaši tako razvujzdano in pohujšljivo živeli, da je štajarski deželni glavar baron Sigismund Ditrihtajnski v Gradcu 22. junia 1517 bratovščino sv. Krištofa med plemenitaši vstanovil, njih kletve, pijanosti in ino drugih pregreh odvaditi.« Orožen, Celska, 126.

⁴⁴²Poles in drugi, Sakralna.

⁴⁴³https://de.wikipedia.org/wiki/Ernst_der_Eiserne

Sv. Leopold III, zavetnik Avstrije⁴⁴⁴ – primer oblačil deželnega kneza, kakrni nosi šaleški Krištof.

Ernst Železni s srbeno urejenimi lasmi in brado podobnega izgleda, kot jih ima šaleški Krištof⁴⁴⁵

Morda lahko zelo nenavadno kiparsko upodobitev sv. Krištofa povežemo s tem, da je bil grad Šalek svojčas v lasti deželnega kneza. Kdaj?

Po nekaterih zapisih naj bi Celjski grofje pridobili Šalek v svojo svobodno last = alod.⁴⁴⁶ Vendar pa grad po izumrtju Celjskih 1456 ni – kot bi pričakovali po dedni pogodbi s Habsburžani - takoj prešel v deželnoknežje roke: menda je Šalek v fevd še vedno podeljeval škof iz Krke (po fevdni knjigi krškega škofa je imel grad 1458 v fevdu Sigmund Sobriaški). Menjava krovne lastnika (škofija Krka – Habsburžani) pa je že razvidna iz podatka, naj bi pred 1575 deželni knez grad podelil v fevd Erazmu Raumschüsslu.⁴⁴⁷

Še nekaj je pomenljivo: Krištof drži Jezusa in Jezus drži kroglo sveta, znamenje vladarske oblasti. Gre morda za vizualizacijo misli o božjem izvoru svetovnega reda = da je vladarju oblast dana od / preko boga?

⁴⁴⁴ https://sl.wikipedia.org/wiki/Babenber%C5%BEani#/media/Slika:Herzog_Leopold_III._Babenberg.jpg

⁴⁴⁵ https://de.wikipedia.org/wiki/Ernst_der_Eiserne#/media/Datei:Herzog_Ernst_tomb-slab.jpg

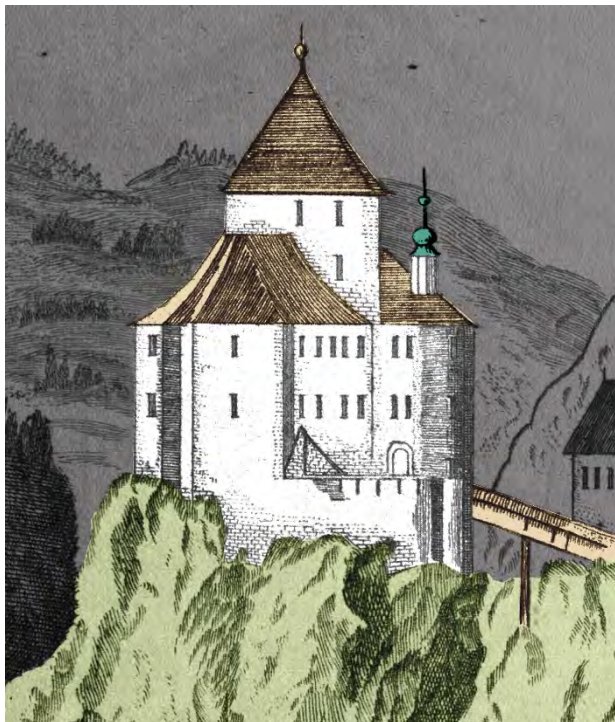
⁴⁴⁶ https://sl.wikipedia.org/wiki/Grad_%C5%A0alek

⁴⁴⁷ Pirchegger,

IV.3: Ponudba za sanacijo škode po požaru na gradu leta 1676

Dr. Ivan Stopar je 1975 zapisal o gradu Šalek⁴⁴⁸: »Sredi zime je pogorel, stavbni izvedenec Primož Pšerničnik iz Šoštanja pa je 10. januarja 1676 ocenil škodo na 2866 florinov.«

Stopar je podatek citiral po delu dr. Rochusa Kolbacha 'Štajerski stavbni mojster', o katerem pravi: »Avtor je sistematično raziskal poročila o požarih na štajerskih gradovih v 17. in 18. stoletju in je objavil večji izbor opozoril o tem gradivu. Zanimala so ga imena domačih stavbnih mojstrov, poročevalcev, kompletni akti pa doslej niso bili publicirani.«

Grad Šalek v Vischerjevi Topografiji, izrez, kolorirano.

V zapisu o škodah zaradi požarov na objektih in njihovi ponovni gradnji dr. Kolbach piše:

»Ko je v 17. ali 18. stoletju 'divji ogenj', strela ali podtaknjeni ogenj upepelil cerkev, župnišče, mlin, pristavo ali tudi grad, so velik del stroškov za ponovno gradnjo lahko pokrili iz 'odprtih sredstev'. V vsakem primeru je župnik ali posestnik naslovil tovrstno prošnjo na Deželo. Predhodno je moral gradbeno izvedeni gradbeni in tesarški mojster izvesti ogled in izstaviti predračun stroškov. Vsi ti dokumenti so bili hranjeni v svoji arhivski skupini 'požarne škode' (Feyerschäden). Napolnjujejo nič manj kot deset nabitih kartonov (Schuber).«⁴⁴⁹ In potem v kartonu 146 navede: »1676, 10. 1., Šalek, grad 1866 fl., Primus Pschernitschnik, Šoštanj«.

Ko sem Štajerski deželni arhiv v Gradcu povprašal, ali še imajo ta dokument, so mi kot 'pomoč pri raziskovanju' zastonj poslali kopije (hvala!) – zdaj je dokument označen kot Laa. A., Antiquum, XIII, Sch. 146.

⁴⁴⁸Stopar, Ivan: **Grad in naselje Šalek**. Turistično društvo Velenje, Velenje 1975, str. 24.

⁴⁴⁹Kolbach dr. Rochus: **Feuerschaden – Wiederbauer**. V: Steirische Baumeister, tausendundein Werkmann, Domverlag, Graz 1961, str. 463, 467.

Specification.

daß die Sonneck'sche Landwehr auf ein Jahr schätz
 daß es von jetzt zu jetzt ein pie geschicktes Examen der
 einwilliglichen zu einführung der abgaben der
 befallend daß es einwilligliche aufgaben sind, p. Summarie 22,
 "sonstige land einführung der abgaben."

Einwilligliche aufgaben, die von land einführung zu einführung
 sind, daß es ein willigliche mit einem Materialien einwilligliche
 aufgaben sind.

Einwilligliche aufgaben, die von land einführung zu
 einführung der 3. einwilligliche aufgaben sind. // 400 /w — 200
 22 /w 30 200

Einwilligliche aufgaben, die von land einführung zu
 "einen zu einführung, daß es ein willigliche sind"
 "daß es ein willigliche aufgaben sind"
 "daß es ein willigliche aufgaben sind"
 "daß es ein willigliche aufgaben sind"

// 1650 /w —

Einwilligliche aufgaben, die von land einführung zu
 "sein aufgaben der 3. einführung zu einführung in
 einführung der einführung sind ein willigliche"

// 94 /w —

Einwilligliche aufgaben, die von land einführung zu
 einführung der 9. einführung der 13. einführung, sind es
 einführung der 13. einführung der 13. einführung
 sind ein willigliche"

// 523 /w 30 200

Einwilligliche aufgaben, die von land einführung zu
 einführung der 13. einführung der 13. einführung
 sind ein willigliche"

89 /w 30 200

Iz dokumenta izhaja, da je bil tedaj lastnik gradu Šalek Otto Friedrich baron Teuffenbach, da je v požaru na gradu sedem obokov povsem propadlo, ostale oboke pa je ogenj tako oslabil, da so jih morali okrepiti z zaponami (schließen), da sta streha in ostrešje povsem zgorela in da so zbrali izvedene obrtnike in jih ostro nagovorili, da so podali predračune po svojem znanju vsak za svojo obrt za popravo škode na gradu Šalek. V ločeni 'specifikaciji' piše:

Primož Pšerničnik (Primosch Pschernitschnigh), tržan in zidar v Šoštanju, razkrije, da bo njegovo delo z materialom prišlo na . . . 400 F [lorinov] – Krz [krajcarjev]

Urban Napotnik (Napotnickh), tržan in lončar v Šoštanju, za tri porušene peči . . . 22 F 30 Krz

Anton Perčnik (Anthoni Pertschnigh), tržan in tesar v Šoštanju, pravi, da bo [plačilo] za njegovo mojstrsko delo [meisterschaft] in potreben velik in mali les, tudi za deske, skodle [schinkel] /.../ zneslo . . . 1650 F – Krz

Andrej Novak (Andrea Nouackh), tržan in kovač v Šoštanju za železo za ključavničarska dela [eysen zum schlößen] in za njegovo delo [macherlohn] . . . 94 F – Krz

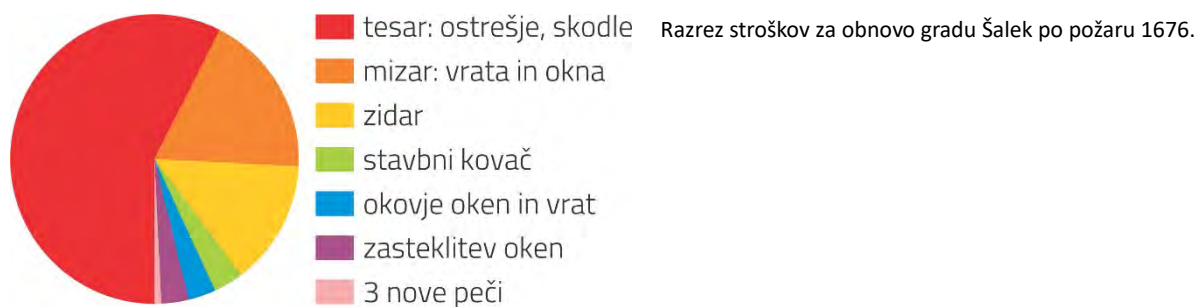
Matjaž Markud (Mathias Markhudt?), meščan in mizar v Slovenj Gradcu za /.../ 13 vrat in 15 oken, za potreben les in delo . . . 523 F 30 Krz

Gašper Naberžnik (Casper Naberssigg), ključavničar in meščan v Slovenj Gradcu, okovje za 13 vrat in 15 oken . . . 89 F 30 Krz

Andrej Grilec (Andreas Grilliz), steklar in meščan v Celju, za okensko steklo za 15 oken in plačilo za delo . . . 87 F – Krz

Skupaj 2866 F 30 Krz.

Grad je bil torej po požaru leta 1676 potreben res temeljite obnove. Večina stroškov je pomenilo novo ostrešje in streha – domala dve tretjini. Skoraj četrtino bi vzel mizar za nova okna in vrata, malo manj zidar, potrebovali so še kovača, ključavničarja in steklarja.

Pri seštevanju so se zmotili za 40 krajcarjev.

Tudi o samem gradu vemo zdaj nekaj več: če je propadlo 7 obokov in so bili ostali ošibljeni, pomeni, da je bili prostori v gradu kar v veliki meri obokani – danes se vidijo le sledi obokov v treh etažah tristranega stolpa. Na novo bi bile izdelane tri peči, 13 vrat in 15 oken. Na Vischerjevi grafiki je narisanih 20 oken, recimo, da jih je bilo še enkrat toliko na fasadah, ki niso vidne – to je pomenilo, da so potrebovali vsaj 1/3 novih oken. Streho so spet nameravali pokrili s skodlami, varnejša (na požar odpornejša) kamnita – skrilasta ali opečna kritina je bila najbrž predraga ali sredi zime pretežko dostopna; ker je težja, bi potrebovali še več lesa za ostrešje.

Leta 1681, le pet let po požaru, je izšla Topografija Štajerske Georga Mattheusa Vischerja, v kateri je prva natančna upodobitev gradu Šalek⁴⁵⁰ (na malo starejšem zemljevidu istega avtorja je grad upodobljen zelo na malo). V sijoči podobi povsem na sveže obnovljenega gradu iz leta 1681 torej gledamo (najbrž tudi) delo šoštanjskih obrtnih mojstrov: tesarja Perčnika in zidarja Pšerničnika, morda je lončar Napotnik izdelal katero od pečnic, ki so jih našli arhologi, in kovač Novak katerega od najdenih žebeljev. Star predračun pa nam vsekakor kaže Šoštanj kot središče gradbeništva v Šaleški dolini v drugi polovici 17. stoletja – vključili niso nobenih mojstrov iz Velenja ali okolice, specialiste so našli v Slovenj Gradcu in Celju.

⁴⁵⁰ Vischer, Matthäus Vischer: *Styriae Ducatus Fertillissimi Nova Geographica Descriptio*. 1678.

https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Styriae_Ducatus_Fertillissimi_Nova_Geographica_Descriptio_1678.jpg, 18. 11. 2017.

Imena obrtnikov, šoštanskih tržanov,
ki so dali ponudbe za obnovo gradu Šalek.

Na gradu Šalek se je dve leti po požaru (1678) grajskemu gospodu Ottonu Friedrichu baronu Teuffenbachu in ženi Jožefi Katarini Elizabeti, rojeni Ruess von Ruessenstein zu Wiederdries, rodil sin Ferdinand Leopold, ki se leta 1708 omenja kot lastnik gradu Šalek; imel je sestre Anno Cecilijo in Frančiško Elizabeto ter brata Karla. Leta 1722 si naj bi grad s poroko z Jožefo Katarino Elizabeto, rojeno baronico Teuffenbach, priženil Georg Ignaz baron Mauerburg, ki pa je umrl že 1730, star komaj 42 let. Varuh njegovih nepolnoletnih hčera je postal Karel Leopold baron Gabelkhoven, ki je grad spretno potegnil v last svoje rodbine in gospodstvo Šalek domala takoj združil z gospodstvom Turn. Zaradi svojih služb Gabelkovni v tretji četrtini 18. stoletja niso več živeli v Šaleški dolini in so gospodstvu Turn in Šalek oddajali v zakup. Leta 1785, ko je kartograf Bodoky meril in risal območje Šaleka za prvi (Jožefinski) vojaški zemljevid Habsburške monarhije, je zapisal, da je grad Šalek trdna zgradba na majhni vzpetini, da pa ni prostoren in bi v njem bilo lahko nameščenih največ pol stotnije vojakov. Kmalu za tem so grad opustili in strehe razkrili, saj je bilo treba od stavb s streho plačevati davek. Ohranili so le streho nad najstarejšim, trikotnim stolpom. Razprodali so tudi vso grajsko rodovitno zemljo: po Franciscejskem katastru iz leta 1825 je imel lastnik gospodstva Šalek le še gozdove na Kožlju in dve parceli z osrčjem gradu: ruševino Šalek in ruševino enega servisnega objekta v predgradju. Zgodovinski viri (zanekrat) torej ne potrjujejo ljudskega izročila, ki ga je zapisal že vitez Gadolla in so ga za njim povzemali domala vsi opisovalci gradu: da naj bi grad drugič pogorel med plesom grajske gospode, ker naj bi vanj treščila strela in ga upepelila (okoli leta 1770).⁴⁵¹

⁴⁵¹Poles, Rok: Osnutek načrta upravljanja in dolgoročna vizija, ruševine gradu Šalek, Slovenija. Delovna verzija 2, junij 2019, in tam navedeni viri. Projekt Interreg Central Europe RUINS.

IV.4: Možnosti nadaljnjih raziskav

1. Preverba, ali obstaja zapisnik po smri Otona barona Teuffenbacha, iz katerega bi lahko izvedeli nove podatke o Šaleku. Morda zapisniki še po katerem od drugih lastnikov?
2. Preverba podatkov, ki so jih s Šaleka pošiljali za davčne odmere
3. Kopija, transkripcija in prevod celotnih odgovorov na vprašalnice Gotha
4. Terezijanski kataster za Šalek
5. Deželna deska: kdaj je potekala razprodaja posestva, kdo je prodajal
6. Pregled krajev, kjer naj bi Šalek imel posest, po Jožefinskem katastru
7. Ponovni pregled gradu Turn, da bi se identificirala dva manjkajoča portala s Šaleka – polkrožni portal v zeljno klet (je to portal v klet od zunaj? Je bil napis odstranjen?) in pravkotni portal v pralnico z majhnim znamenjem
8. časovna linija pečnic
9. reprodukcije, transkripcije, prevodi, komentarji vseh ključnih listin, vezanih na Šalek
10. Ali so Celjski dejansko dosegli, da je Šalek postal alod?
11. Kdaj točno Šalek prevzame deželni knez
12. Manjkajoči grbi lastnikov
13. ...

ANGLEŠKI PREVOD POVZETKA NAČRTA UPRAVLJANJA GRADU ŠALEK MANAGEMENT PLAN (ŠALEK CASTLE)

Index

MANAGEMENT PLAN

1. INTRODUCTION

2. DOCUMENT SUMMARY

3. GENERAL DESCRIPTION

4. STARTING POINTS FOR THE PREPARATION OF THE MANAGEMENT PLAN

- 4.1 European acquis
- 4.2 Slovenian legal basis
- 4.3 Other documents and expert bases

5. PARTICIPANTS IN THE PREPARATION AND EXECUTION OF THE MANAGEMENT PLAN

- 5.1 Participants in the preparation of the Management Plan
- 5.2 Participants in the execution of the Management Plan

6. CULTURAL HERITAGE - analysis and evaluation of the situation

- 6.1. The Šalek Castle ruins - artistic and architectural monument - description
- 6.2 Location and ownership of the monument
- 6.3 Broader context of the monument
- 6.4 Values and significance
 - 6.4.1. Historical significance
 - 6.4.2. Aesthetic significance
 - 6.4.3. Scientific significance
 - 6.4.4. Social significance
- 6.5 Analysis and evaluation of the situation
- 6.6 Protection and development measures
 - 6.6.0 Baseline maintenance work
 - 6.6.1 Safety of visitors and inhabitants
 - 6.6.2 Legal status of the area
 - 6.6.3 Information, guidance (infrastructure)
 - 6.6.4 Contemporary arrangement of the environment and better utilisation of the area (interventions at the level of the building detail)
 - 6.6.5 Integrity of the castle, tourist infrastructure (interventions at the level of the building)
 - 6.6.6 Authentic access (reconstruction of landscape in imagined and actual image)

6.6.7 Intangible heritage (mythological path)

7. STRATEGIC AND OPERATIONAL MANAGEMENT OBJECTIVES

7.1 Development vision for the Šalek Castle ruins

7.2 Strategic objectives for the development of the Šalek Castle ruins

7.3 Operational management objectives for the Šalek Castle ruins for the 2019–2024 period

8. MANAGEMENT STRUCTURE, FUNCTIONS AND RESPONSIBILITIES

8.1 Manager

8.1.1 Tasks of the manager

8.2 Expert Committee

8.2.1 Tasks of the Expert Committee

8.3 Competencies, decision-making and implementation processes, implementation monitoring, duration of the plan

9. MEASURES FOR PROTECTION AGAINST NATURAL AND OTHER DISASTERS

10. ACTIVITIES PLAN WITH FINANCIAL FRAMEWORK

11. SOURCES AND LITERATURE

MANAGEMENT PLAN

1. INTRODUCTION

The document is a draft of the Management Plan for the Šalek Castle ruins.

The Management Plan for the Šalek Castle ruins is the first management plan for the site of the monument (hereinafter referred to as the Management Plan) and is a mandatory element for the 2018–2023 period, from which the annual work programme, activities and financial frameworks are derived. It is adopted by the Municipal Council of the Municipality of Velenje. It was prepared in cooperation with the Institute for the Protection of the Cultural Heritage of Slovenia, Celje Regional Office. Other baselines, materials and research and analyses relating to the monument area were also taken into consideration.

According to the Cultural Heritage Protection Act (Official Gazette of the Republic of Slovenia, Nos. 16/08, 123/08, 8/11, 90/12 and 113/13 - hereinafter: ZVKD-1) a management plan must be prepared for managing the cultural monument. The purpose of the Management Plan is to provide protection and development measures and activities of the Šalek Castle ruins and to establish strategic and implementing policies for comprehensive preservation of the monument. The purpose of drafting the Management Plan is to prepare a long-term management and maintenance strategy for the Šalek Castle ruins.

Due to its archaeological, architectural, urban planning and historical features, the Šalek Castle ruins were declared a protected area through the Decision declaring it the cultural monument of local significance.

Considering the importance of the cultural monument, guidelines for the protection and development of the cultural monument have been drawn up in accordance with legal provisions, which will enable its sustainable development.

The plan contains starting points and strategies for long-term management and reconstruction and maintenance of the monument site. On the basis of an analysis of the existing situation, the strategic potential for the development of cultural monument is envisaged. The strategic potential is translated into the fundamental concept of protection and development, which represents the basis for further defining of individual measures. The latter are defined in terms of content, time and cost within the Management Plan. In addition to investments, the project foresees activities to revitalise the site of the ruins after their realisation. The purpose of the project is to bring the cultural heritage of the Šalek Castle closer to residents and visitors, while attractive content would also attract younger population.

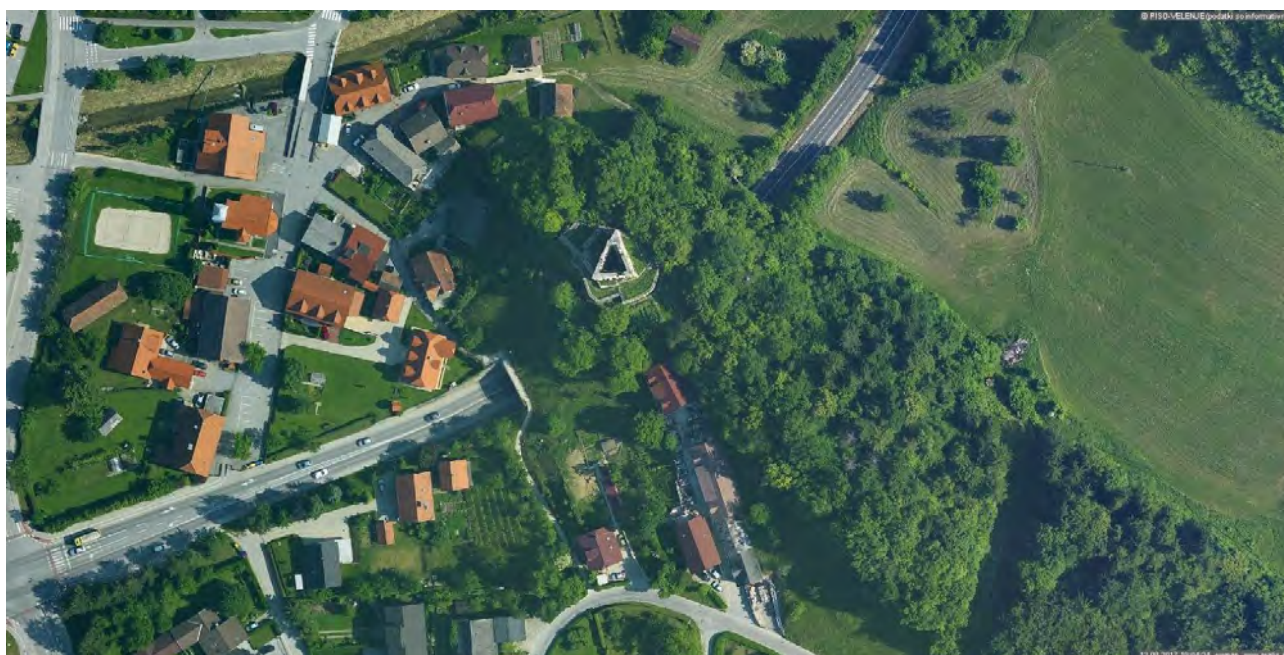
The Management Plan shall be adopted for a period of five years, after which it shall be completed. It is drawn up as a flexible document. It is possible to monitor the implementation of measures, achievement of objectives and results, which enables prompt adjustment to new situations and changes. Deviations from the plan, necessary ad hoc changes and additions will be addressed by operators and supervisors who will also update the document if necessary.

2. DOCUMENT SUMMARY

The respective document presents the site of the Šalek Castle ruins monument. The document includes a description of the heritage, analysis and evaluation of the situation, as well as protection and development measures, and also the broader context of the monument, its values and significance. The vision for developing the monument and strategic and operational objectives in the field of management are presented below. In addition to the management structure, functions and responsibilities, there are also protection measures against natural and other disasters. The action plan defines the necessary measures and measures to potentially improve the situation and funding sources. Since the Management Plan is a dynamic document, its expiration date, methods of completion and options of changing it are stated.

3. GENERAL DESCRIPTION

In addition to Velenje Castle, Šalek Castle is the key spatial dominant feature of the Velenje part of the Šalek Valley. The castle's core was built in the 12th century and consists mostly of a preserved triangular defensive tower with five floors, a courtyard, a northern tower – palatium (of which only the basement floor is preserved) and enclosing circular wall. Later, additional facilities were added to the castle core. The castle was abandoned after the fire around 1770. In the castle yard on the south side, there were three outbuildings, the ruins of one is still preserved but is not part of the protected area. The initial access to the castle in the linear sequence: path - orchard - garden - outbuildings - castle bridge - was from the south and is now privately owned; the current non-original access is by an ascending footpath near the castle. The ruins were stabilised in terms of statics in 1990–1994, and construction works were accompanied by archaeological excavation.

Šalek Castle area ortho-photo snapshot.

The castle ruins have been proclaimed a monument of local significance – an artistic and architectural monument (profane building heritage) and have a designated influence area.

4. STARTING POINTS FOR THE PREPARATION OF THE MANAGEMENT PLAN

4.1 European acquis

- UNESCO Convention for the Protection of the World Cultural and Natural Heritage (Paris, 16/11/1972);
- The Council of Europe Convention for the Protection of Architectural Heritage of Europe (Granada, 3/10/1985);
- Council of Europe Convention for the Protection of Archaeological Heritage (Valletta, 16/1/1992).
- European Landscape Convention (Florence, 20/10/2000)

4.2 Slovenian legal basis

The fundamental starting point for the preparation of the Management Plan is **the Cultural Heritage Protection Act - ZVKD-1**.

In addition to the applicable legislation, strategic and spatial planning documents of the Municipality of Velenje, expert groundwork and other technical papers regarding Šalek Castle were taken into account as a starting point.

4.3 Other documents and expert bases

Decree on the declaration of cultural and historical monuments in the territory of the Municipality of Velenje (Official Gazette of the Municipality of Velenje, 10/1983)

Celje Monument Protection Institute: **Expert groundwork for drafting the Decree on the declaration of cultural and historical monuments in the territory of the Municipality of Velenje.**

The Decree on the Šalek land-use plan, part of the arrangement area S 4/8 in Velenje (the Decree is published in the Official Gazette of the Municipality of Velenje, No. 5/96) - unofficial consolidated text; the site of the Šalek castle is located in the arrangement area S4/18a

4.2. Conditions for external and other arrangements (Article 6)

- *Footpath to the castle: The footpath to the access road section shall be executed with impregnated wooden railway sleepers and paving or filling material on levelled sections.*
- *Surroundings of the castle ruins: The direct area and its related land shall be arranged in accordance with the guidelines of the Institute for the Protection of Cultural Heritage of Slovenia.*

6. OTHER CONDITIONS FOR EXECUTING CHANGES IN LAND USE, 6.1. Protection and management of natural and cultural heritage (Article 15)

Any interventions in all registered buildings declared cultural monument or heritage are possible only under the conditions and with the consent of the competent Institute for the Protection of Cultural Heritage of Slovenia.

The area of Šalek Castle is a monument protection area where no new buildings are allowed; only replacement buildings are possible under the conditions of the competent Institute for the Protection of Cultural Heritage of Slovenia (applies to buildings 16, 17a, b and c).

The area surrounding the Šalek Castle ruins is protected in terms of archaeology (equivalent to the monument protected area). For each intervention in ground layers, the competent Institute for the Protection of Cultural Heritage of Slovenia must be notified.

Publications on Šalek Castle (selection):

- Brišnik, Danijela, Tone Ravnikar: **Grad Šalek**. Kulturni center Ivana Napotnika Velenje, Založništvo Pozoj, Velenje, 1999.
- Stopar, Ivan: **Grad in naselje Šalek**. Turistično društvo Velenje, Velenje 1975.

Architectural scans and reconstruction drawings of ruins (selection):

- Archived documentation, Institute for the Protection of Cultural Heritage of Slovenia, Celje unit, author Ivo Gričar.
- 3D castle reconstruction, Rok Poles.

5. PARTICIPANTS IN THE PREPARATION AND EXECUTION OF THE MANAGEMENT PLAN

5.1 Participants in the preparation of the Management Plan

The following people were involved in the preparation of the Management Plan:

- Municipality of Velenje: Helena Knez, Patricija Halilović, Urška Gaberšek, Branka Gradišnik, Marko Vučina, Darja Plaznik, Jernej Korelc, Rudi Vuzem, Bojana Žnider
- Institute for the Protection of Cultural Heritage of Slovenia, Celje Regional Office: Danijela Brišnik, direktorica, Breda Krajnc, Urška Todosovska-Šmajdek, Milana Klemen, Lucija Čakš Orač
- Šalek Tourism Society: Marija Brložnik
- Rok Poles

5.2 Participants in the execution of the Management Plan

The following people will be involved in the implementation of the Management Plan:

- The City Administration of the Municipality of Velenje,
- Institute for the Protection of Cultural Heritage of Slovenia, Celje Regional Office,
- Velenje Museum,
- Šaleška dolina (Šalek Valley) Tourism Institute
- Velenje Tourist Association
- Interested individuals and companies.

6. CULTURAL HERITAGE - analysis and evaluation of the situation

6.1 The Šalek Castle ruins - artistic and architectural monument - description

The Šalek Castle is probably the oldest and most important castle in the Velenje part of the Šalek Valley. The valley itself is also named after the castle, which is an exception, as valleys are usually named after rivers. The valley was nicknamed "the valley of castles" because supposedly there was the highest concentration of castles in Lower Styria.

The key part of Šalek Castle is still preserved: this is the late Romanesque defensive tower (in the German language called Bergfried, in English keep, in French donjon) and is 6 floors high.

The defensive tower has a pronounced triangular shape, completely unique in Slovenia, while in Europe there are a dozen similar towers.

Šalek Castle developed gradually over time from the originally mainly military designed medieval fort to the Renaissance residential building, whereby various improvements were included relating to the new lifestyle (larger glazed windows, stoves, chapel, etc.). Only four old castles in the Šalek Valley were developed in such a way (Šalek, Velenje, Turn and Švarcenštajn), while others were abandoned and replaced by the manors/mansions at lower altitudes.

GEOGRAPHICAL POSITION: The Šalek Castle ruins are situated at the eastern fringe of the Šalek Valley, above the Šalek settlement and the tunnel of the Velenje - Slovenj Gradec road. The castle is located on the steep, rocky end of a limestone hill, which is elevated as a pier above the valley floor right at the point where the old road to Carinthia crossed the River Paka; this position was excellent in terms of strategy and defence and enabled control of the valley and transport route.

FOLKLORE: Franz, the Gadolla knight, compiled knowledge of ruins (1847) and created a basis for "mythology" associated with the castle, which was later used by many authors: the devastating fire was supposedly caused by lightning; the castle reportedly had 36 rooms and an exterior staircase with over 80 steps; when the Turks besieged the castle, it is claimed that cannon balls deflected from the castle due to its triangular shape; the name Šalek supposedly originated from the Slovenian word "skale" (rocks), etc. Janko Orožen, professor at the Celje Grammar School, published folk tales about the castle (1936), followed by Štefanija Prislan from Šalek and most recently Špela Poles who compiled folklore for the publication *Pozojeva grajska pot okoli Velenja* (2011). The process of compiling knowledge, which has been taking place for centuries, has created presumably the largest collection of folklore about an individual building in the Šalek Valley.

HISTORY: The castle was built in the first half of the 12th century. The free knights of Šalek most likely came from Carinthia and before that from Bavaria. In the 13th century, the initially free family of Šalek was replaced by the new family, also named after Šalek Castle, but subordinated to the diocese in Gurk. The diocese awarded the castle to the Hunnenburg counts, and later to the counts von Sannegg, on behalf of which it was managed by ministerial servants (Kienberg, Reichenegg). Since 1428, the castle was owned by the Sebriach family, in 1575 it was obtained by the Raumschüssls, in 1664 the Teufenbachs, and later the Gabelkhovens, who merged it with their estate of Turn Castle in Škale around 1739. After the fire in 1770, the castle was abandoned, the owners rapidly changed, the building gradually became ruins, and the landscape management also changed. In the 1970s, the activities for renovating the castle started and the road tunnel under the castle was completed in 1977. In 1983, the ruins were protected as a cultural monument, and in 1990 archaeological research and rehabilitation works started.

Characteristic images of Šalek Castle in times: 1. A two-towered castle (Vischer's map of Styria, 1678); 2. A centrally organised castle (Vischer's topography, 1681); 3. The state of ruins of the central tower after the reconstruction in 1991.

EXTERIOR: The central element of the ruins is the triangular defensive tower, preserved in five floors, almost to its original height. It is made of limestone rubble; travertine is used at the corners, arches of passages through walls and semi-circular joined door frames. There are traces of roof beam anchorages and roofs of secondary constructions visible on the walls, while on the east wall there is a chimney from the fireplace. There was a yard north of the tower, and the basement floor of the

second tower – palatium is still preserved. Around the core, foundation walls of the buildings are preserved, which were later completed; stone pavings were found during archaeological excavations. The ruins are surrounded and equipped with fences.

INTERIOR: In the interior, there are remnants of the travertine arches, patches of plaster, roof beam anchorages and sedilia of two top windows. The doors on the floors lead to the courtyard, where there used to be a staircase and open corridors to the palatium, and to the defensive corridor on the side of the moat / access. Walls join together quickly at the top.

EQUIPMENT/FINDINGS: Elements preserved from the castle chapel: the tombstone of Rosina Ursula Rambšisl, votive image of two noblewomen in front of the Virgin of Loreto, and the bell. Archaeological excavation discovered plenty of small elements, including an ivory watch, Šalek beer mug, tableware and stove tiles.

SURROUNDINGS: To the south of the tower there were intermediate wall and defensive walls, followed by the moat with a bridge crossing it and leading to the castle yard with three outbuildings, a garden and an orchard. From there, the path descends the slope to the settlement below the castle. The non-original access to the castle follows a steep path on the slope right below the castle. The most prominent buildings in the Šalek settlement are the Gothic church of St Andrew and the Prislan homestead. On the ridge of the same hill, 300 metres from Šalek Castle, there are the ruins of Ekenstein Castle. On the terrace over the valley across the castle there stands the church of St Martin, a former church / castle chapel of Šalek Castle.

OBTAINING KNOWLEDGE ABOUT THE CASTLE: The castle was first documented by the Austrian castelologist Otto Piper (1905) — this was the first castle in the territory of Slovenia which was scientifically examined. Further analyses of the castle were performed by the Slovenian castelologist Ivan Stopar who included his findings in many publications (1975–1993). The most recent scientific monograph was printed after the reconstruction of the ruins and was written by historian Dr. Tone Ravnikar and archaeologist Daniela Brišnik, who evaluated the rich findings of archaeological excavation in Šalek.

For the Ruins project, I conducted further research of the castle and its surrounding landscape which is based on old cadastral maps, Lidar images of the surface and historical data: the initial access path to the castle was discovered and knowledge about the coat-of-arms of the owners updated. A reconstruction of the spatial sequences of accessing the castle was made. It was established that the site of the ruins is much larger than the protected area of the monument: the traces of the principle of integrity (comprehensiveness) must be discovered in the long run and all parts of the ruins protected.

Understanding the development of the castle and its wider landscape is the basis for any relevant interventions in the constructed elements. Modern history therefore strives for the complete history of the castle and complete analysis of the landscape organised around it.

6.2 Location and ownership of the monument

coordinates	$y = 510153.7$ $x = 135292.7$
altitude	432.8m
unit registration number:	4329
unit name:	Velenje – Šalek Castle
municipality:	Velenje
cadastral municipality:	964 - Velenje
plot no. - central area:	2373, 2367/4, 2367/6, 2365/3, 2365/4, 2356, 2372/1, 2367/10, 2367/9
plot no. wide area:	2369/1, 2371/13 (whole lots or their parts are included)
owner:	mixed ownership - private, public
type of monument:	Monument of local significance
declaration (act):	Decree on the declaration of cultural and historical monuments in the territory of the Municipality of Velenje (Official Gazette of the Municipality of Velenje, 10/1983)
conservation control:	Slovenian Institute for the Protection of Cultural Heritage, Celje Regional Office:

Ortho-photo snapshot of Šalek Castle ruins including inscribed boundaries of allotments of land.

6.3 Broader context of the monument

The Šalek Castle is the only professionally arranged ruin in the Šalek Valley. The awareness of the importance of the castle and the necessity of its preservation started in the 1970s, to a great extent with descriptions and explanations of Dr. Ivan Stopar, and since the 1990s, the historian Dr. Tone Ravnikar and archaeologist Danijela Brišnik have been actively engaged with the castle and determined its role in the wider cultural and historical context. The castle has no developed tourist infrastructure; however, it could be nicely arranged in several stages.

6.4 Values and significance

6.4.1 Historical significance

- Šalek Castle is almost certainly the oldest castle in the Šalek Valley and the most important castle building in the valley.
- The only Romanesque defensive tower with a triangular floor plan in Slovenia, one of the few castles with a triangular tower in Europe.

6.4.2 Aesthetic significance / visual value

- The typical outline (contour) of the remains of the defensive tower of the Šalek Castle defines the view of the western fringe of the Šalek Valley as an immediately recognisable element in the landscape.

6.4.3 Scientific significance

- Šalek Castle was the first castle in the area of Slovenia which was technically described (Austrian castelologist Otto Piper, 1905).
- The castle ruin is one of the oldest buildings in the wider area and provides evidence of old construction techniques and materials.

6.4.4 Social significance / symbolic / social value

- Šalek Castle is one of the most important / most iconic buildings in the history of the Šalek Valley. Not only the settlement at the castle foothills, but also the entire valley was named after the castle. Almost all other valleys in Slovenia are named after rivers running through them.
- The typical outline of the castle ruins has been the basis for several logos, which demonstrates positive connotations of the ruins as an anchor element of the local identity.

Due to the above-stated, the Šalek Castle ruins have:

- local importance: exceptional
- regional importance: exceptional
- national importance: large
- global importance: small

6.5 Analysis and evaluation of the situation

The core of the castle was renovated after archaeological research in the years 1991/94. At that time, the triangular tower was statically restored, in particular its northern corner and the building top, parts of the tower and walls were completed, some facade openings were reconstructed, fences were installed, and the access to the ruins and its illumination was newly arranged.

The buildings in the castle yard have not been properly secured and are partially destroyed, partially reconstructed. The location of the original access to the castle has not been formally protected and is privately owned and inaccessible. The slopes of the castle hill are overgrown and reduce the visibility of the castle, and the vegetation also additionally loosens the stones on the slope which are potentially dangerous to visitors and residents under the castle hill. There is a potential danger of

falling rocks from the castle walls which prevents organisation of events at the castle (danger for visitors).

6.6 Protection and development measures

The essential fact guiding the interventions in the area of the Šalek Castle ruins is that the castle is defined as “permanent ruins”, i.e. no alternative functions should be established, but in particular the visual appearance of the ruins and accessibility of the building and data on the respective area should be improved.

There are two main objectives of the interventions:

1. to ensure the highest possible level of integrity (comprehensiveness) that would enable visitors to imagine / understand what they see (reconstructions, explanations, models, etc.).
2. to meet the expectations of visitors. These are very well evident from websites, where Šalek Castle is marked as a rather unattractive, not visitor-friendly and even dangerous tourist destination (direct warnings are present: "Area not suitable for events", followed by the information that there are no maps of the area, no special warnings regarding a visit of the ruins, the description from the motorway to Šalek is misleading /wrong, there is no information on the parking spaces or access by car or on foot, the "open" section states that the castle is not even accessible, there is no information on the entrance fee, there is no food and drinks available at the castle, no accommodations, no information on additional activities for families with small children, etc.). All these statements provide a set of possibilities for how to improve the present situation on the site and in the context of providing information.

general objectives: regular maintenance + additional research + popularisation + design, functional and substantive upgrade (development) of the area

A series of steps is proposed which, first of all, escalate the measure of intervention (from the smallest to the biggest interventions), and then the interventions move from tangible to intangible layers of the site, for the rich folklore calls for establishing a mythological path.

Steps:

- Baseline maintenance work
- Safety of visitors and inhabitants
- Legal status of the area
- Information, guidance (infrastructure)
- Contemporary arrangement and better utilisation of the area (level of building detail)
- Castle integrity, tourist infrastructure (level of the building)
- Authentic access (landscape reconstruction)
- Intangible heritage

For all interventions, the cultural protection conditions and cultural consent of the competent unit of the Institute for the Protection of the Cultural Heritage of Slovenia must be obtained, and also a building permit for construction interventions.

6.6.0 Baseline maintenance work

Professional maintenance and restoration of all the preserved and authentic elements of the architecture of the building on the principle of preserving the original floor plan, dimensions and location.

Works of cleaning and maintaining the building and its surroundings, regardless of whether additional renovation of the ruins or its development is carried out: grass mowing, maintenance of paths and

platforms, removing of unwanted vegetation, repairing missing and unstable parts of walls and rock, i.e. preventing the falling rocks on the castle and below, maintaining waste bins and lighting the castle. Regular conservation monitoring of the ruins by textual and photographic recording of the situation (field commission inspection, drone inspection, archiving of recordings, inspection performed by climbers).

6.6.1 Safety of visitors and inhabitants

The following documents are required/preferred in advance:

- Conservation plan
- Restoration project
- Up-to-date recording of the ruins: photogrammetry or laser 3D scan
- Analysis / Report on the static stability of the facility
- Geological report + rehabilitation plan for castle rock
- Geodetic survey of the situation
- Restoration project of the existing path (at least specification of works)

Execution of renovation works to provide safety in the area of the castle ruins and castle rock.

6.6.2 Legal status of the area

It is required:

- to redetermine the actual volume of the castle with the castle yard that will be protected
- to review the scope of the area of influence
- to register the protected status in the land register for all respective plots
- to make a decision on whether the Municipality of Velenje will buy the castle ruins and castle rock in the long term, which would facilitate the management of the area. In this case, the municipality must enter the pre-emptive right for the respective lots (except in the area of land above the settlement and in forests with special purpose)
- to check the protection of views of the castle in spatial planning documents and, if necessary, improve the regimes
- the changes made will require refreshment of the displays in the municipal and national spatial databases (PISO, SITULA)

6.6.3 Information, guidance (infrastructure)

BASIC (urgently required) INFRASTRUCTURE:

1. Orientation signboards (along the main traffic routes leading to the parking lot in Šalek; in the Šalek settlement they direct the visitor to the path to the castle)
2. Explanatory boards: they tell the story (development of the castle, preserved items, archaeological findings, parts of the castle) and are reasonably positioned in the ruins and its surroundings.
3. Monument signboard - construction and installation in accordance with the rules
4. 3D metal model of the current state of the ruins and the castle with two towers in the 14th century – for understanding the space
5. Compilation of an information page on Šalek with all relevant data (location, access, visit regime, information for families, history, plans) in Slovenian and English
6. Execution and implementation of the integrated graphic image

ADDITIONAL INFRASTRUCTURE:

- The installation of the stamp of the Šalek mountain trail passing the ruins would increase the attractiveness of the visit for children.
- issuing a printed publication on the castle and Šalek settlement (Slovenian, English)
- further and new inclusion of ruins in tourist events (now: Starotrški dan (the old borough market day), Šalek Castle is haunted)

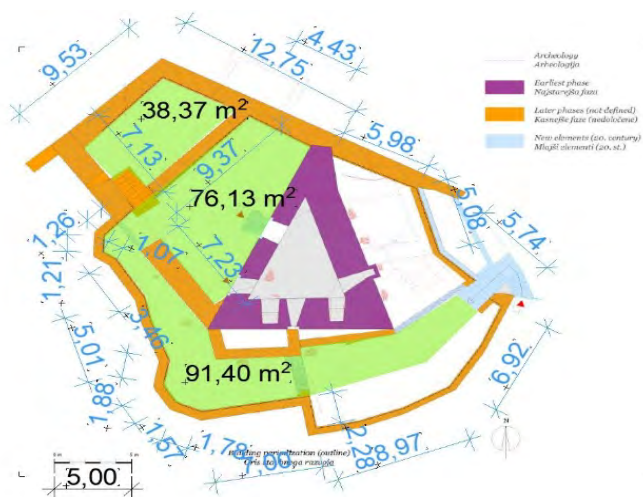
- performance of non-aggressive artistic interventions at the ruins
- designing tourist products related to the ruins (now: souvenirs in cooperation with Šalek Primary School)
- Additional research and the digitisation and public accessibility of all historical material associated with the castle in electronic form (on the Castle's website)

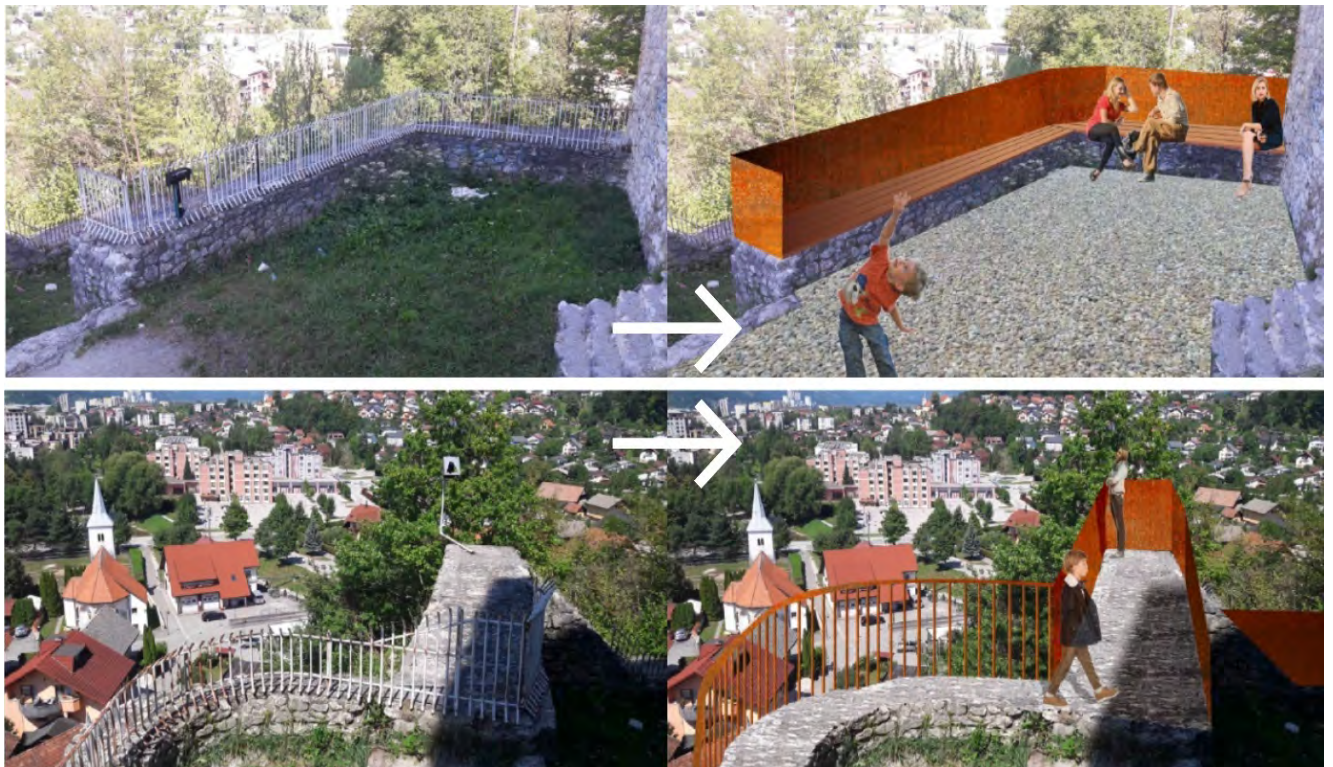
Various elements of the basic information infrastructure intended to be installed in the wider area of the ruins. The number of explanatory boards should not be overstated; they must not be aggressively shaped (in shape and colour), and they must be carefully placed on sites that are friendly to the visitor and to the ruins in order to prevent visual contamination. The layout of the tables should encourage visitors to walk the entire area of the ruins.

6.6.4 Contemporary arrangement of the environment and better utilisation of the area (interventions at the level of the architectural detail)

- Replacement of fences
- Installation of integrated benches
- Arrangement of hard-paved surfaces (anti-dust protection)
- Installation of waste bins

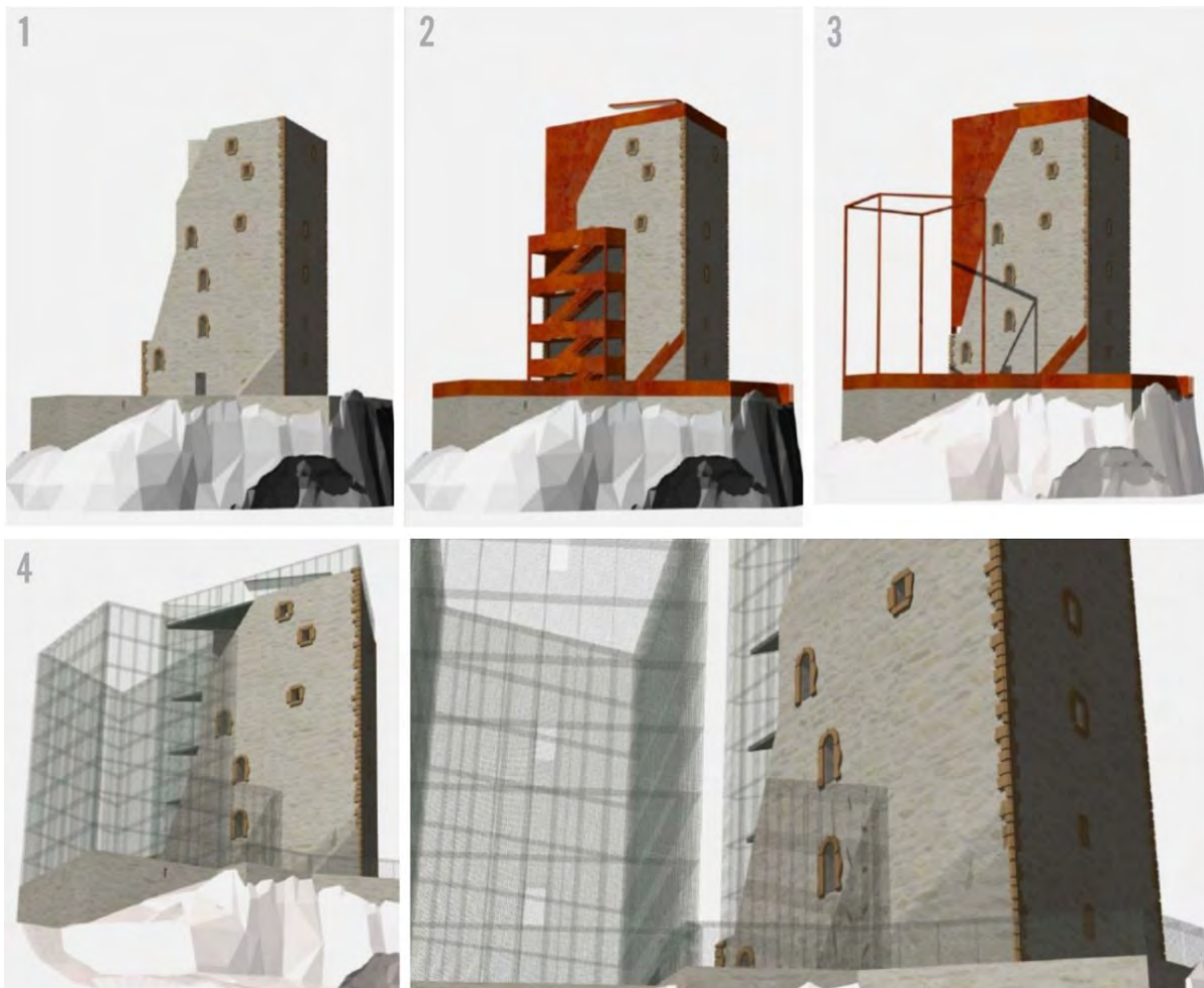
Indicative dimensions: length of fences and hard-paved surfaces

With a new microlocation of the arrangement and a different design of the fence, it would be possible to achieve a more attractive, user-friendly and safe use of the space. The current aggressively shaped fences (with coarse tips below and above) could be replaced with a subdued design to create observation platforms and sitting areas, while access to dangerous areas would be radically prevented. The inner courtyard would be changed to a small events ground.

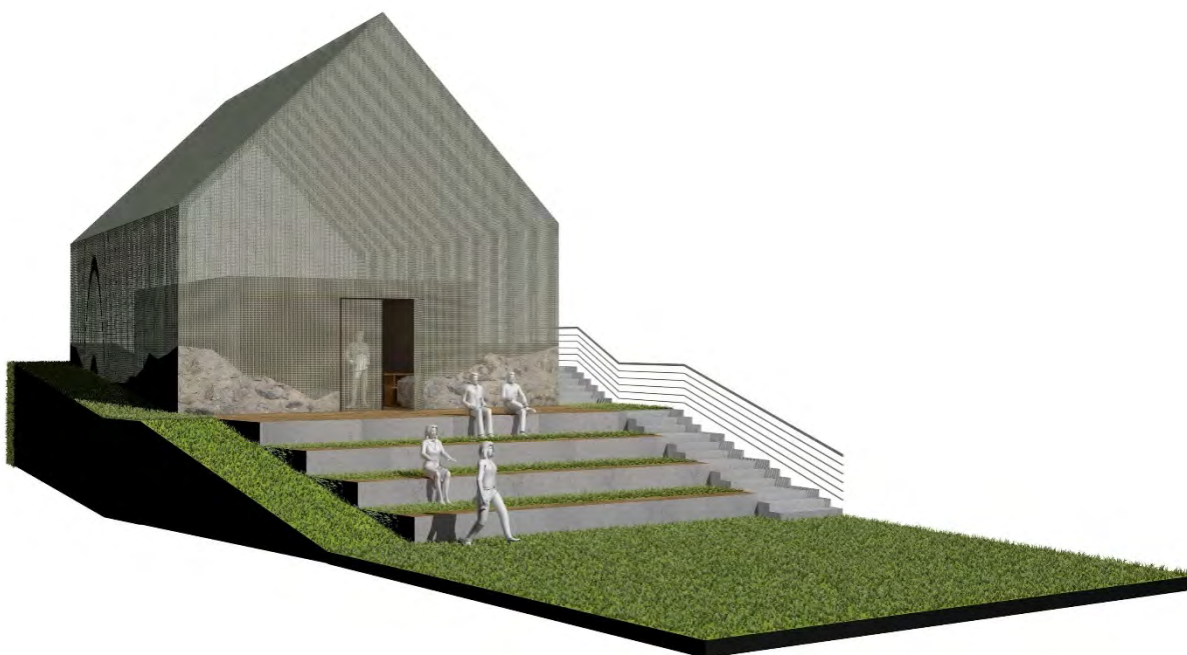
6.6.5 Integrity of the castle, tourist infrastructure (interventions at the level of the building)

in the castle: In the area of the castle itself, the awareness of the presence of the second castle tower would be raised with its volumetric reconstruction. Vertical communication in the triangular defensive tower would be enabled by installing the stairwell either in or next to the tower, thereby turning the tower into an observation platform (at the top), while inside the tower there would be a place for exhibitions or small events.

The current state of the ruins (1), the appearance with the external staircase, supplemented missing walls and the fence of the observation platform in weathering steel (2), volumetric visualisation of the second tower (3) and implementation of the same programme with wire mesh (4) which creates a more transparent look. Taking into account the local climate, also ice (glaze ice) and snow load and also protection against vandalism should be considered in designing interventions.

In front of the castle: In front of the castle, a small venue for events (summer theatre) would be arranged with seats (benches) on the slope of the castle moat and the area of the stage at the bottom, i.e. in front of the wall. The area for spectators would ascend to the ruins of the service building in the castle yard. Some of its walls are still preserved up to a height of 1.5m and together with old depictions allow the reconstruction of the clean, simple volume of the former building. The preferred material used for reconstruction would be wire mesh/inox system/tin-plated grate: an exterior rim would interrupt the new interior functional core of intervention: sanitary facilities (toilets for men, women and disabled persons), roofed (perhaps even glazed) sitting area (for resting and snacks), area for exhibiting replicas of findings excavated during archaeological research and replicas of other buildings associated with the castle (votive image, ivory sundial, etc.), small warehouse, place for vending machine, kitchenette, etc.

Volumetric reconstruction of the service building in the castle yard (with a new functional core protected with wire mesh ascending above the ruins of the building) and seats of the summer theatre at the slope of the castle moat.

6.6.6 Authentic access (reconstruction of landscape in imagined and actual image)

The reconstruction of the castle based on the landscape: these interventions are a distinctly long-term (currently more or less theoretical) vision of the ideal final state of the area and would recreate the functional integrity of the area as a part of the historical landscape – as depicted on the artwork of Šalek from the 17th century which would provide:

- the original access path to the castle: not the brutally rectangular path up the slope as it is routed today but a gradual path ascending in a wide sweep enabling access to the castle from the eastern side, whereby a series of original spatial sequences based on the function of controlling the visitors or providing safety would be established.
- By changing the current access following the non-original staircase through the castle walls with the gallery, the misleading steps could be removed and continuous castle walls re-established. The current wood-paved path to the castle should be completely removed since it is non-authentic and creates an incorrect image for visitors. Along the Cesta na vrtače road, a pavement should be built.
- Access for wheelchairs: reconstruction of the castle passage would enable wheelchair access to the level of the castle ground floor;
- Access by car and several parking spaces;
- Reconstruction of the castle garden (traditional wooden fence, aromatic plants and spices) and orchard (apple trees, nut trees, plum trees), etc.

The level of interpretation/narrative of the area would be very high (difficult superb) and would create an overall mental image of how the place looked and functioned in the times when the castle was still the centre of a wider rural estate and the centre of defence. The level of the tourist infrastructure would also be very high (museum shop, guided tours, access by car, access for disabled people, etc.). Some existing buildings would be used again: new linings in metal plates would remove disturbing details and turned them into abstract stereometric designs with new purposes. Other

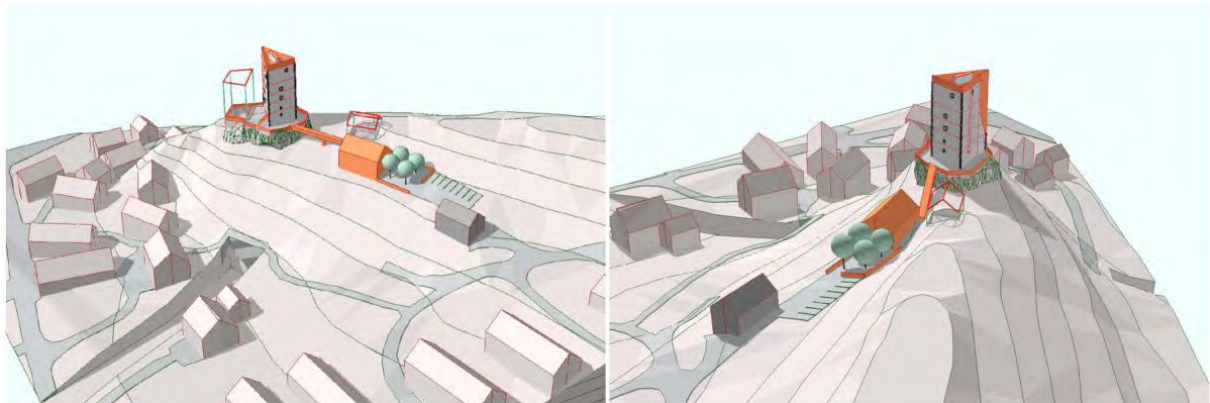
buildings (current large workshop) would be removed in order to allow the original movement through the area.

Obviously the price for achieving such a top level of spatial arrangement will be very high: it would be necessary to purchase additional land (currently privately owned as a residential house and a stone-cutting workshop, they are operating in parts of the premises and would have to be relocated — only the spatial management system is required at the level of the municipality/city), research work and projects will be necessary and the implementation itself is quite extensive. At least two approaches are possible using weathering steel or wire meshes.

As part of the landscape reconstruction, forest on the north-west part of the castle rock, which has been completely bare until recently, would have to be cut, thus the visual role of Šalek Castle in the wider landscape would be underlined.

Stages:

- archaeological research of parts of the ruins where reconstruction works would be executed
- reconstruction of the castle yard with service facilities, castle garden and orchard and arrangement of car access to the immediate surroundings of the castle with associated parking spaces and reconstruction of the original access to the castle
- arrangement of the information centre and exhibition about Šalek Castle in the reconstructed service facility
- arrangement of the ruins for different events
- removal of the forest around the castle

Top view on the reconstructed landscape arrangement

6.6.7 Intangible heritage (mythological path)

In addition to tangible content, the elements of intangible heritage (folk tradition and information on the spatial elements no longer preserved) are also associated with the castle ruins and should also be presented to create a balanced and comprehensive depiction of tangible and intangible heritage.

On a circular path, visitors learn about elements of intangible folk tradition related to the wider area of the castle ruins. Setting up appropriate (low profile) guard rails would provide safe access to the places which are now dangerous due to the steep terrain: a path around the castle rock would be provided on the northern side of the walls, the access to the crack under the castle which is to be closed gradually every year and where stone Turkish balls were found to the stone seat on the castle rock, artificial platforms under the castle, and the access to the castle from the north side (from the ski park area). The highlighted points would be quietly marked with small explanatory boards near benches. There would also be stories told about underground tunnels, springs or wells below the castle rock that never dry up, the former castle mill and granary which stood in the Šalek settlement,

the ford across the River Paka above which the bridge was later erected, buildings in the castle yard, keeper of the castle and initial access to the castle, etc. Thus, a broad mental image of the castle as an axis of local spiritual world would be created. The most important points would be quietly marked with small boards and benches with integrated tables to help visitors stay on the right path.

The set of intangible interventions would also include the establishment of an Internet platform containing all information related to the castle (history, accessibility, offer, contact, etc.).

7. STRATEGIC AND OPERATIONAL MANAGEMENT OBJECTIVES

7.1 Vision for the development of the Šalek Castle ruins

The vision for the development of Šalek Castle ruins is to become one of the most attractive castle ruins in the territory of the Republic of Slovenia and beyond, friendly to locals and visitors with interesting cultural and tourist contents.

7.2 Strategic objectives for the development of the Šalek castle ruins

- Comprehensive conservation of cultural heritage and cultural/historical landscape
- Promotion of experiencing and learning about castle heritage using modern technologies
- Increasing the importance of cultural monument of the Šalek Castle ruins
- Increasing the visibility of the Šalek Castle ruins in Slovenia and abroad
- Enabling sustainable development of the Šalek Castle ruins and its stronger integration in the modern-day living
- Satisfaction of local residents, tourists, employees and other visitors.

7.3 Operational management objectives of the Šalek Castle ruins for the 2018–2023 period

- Establishing the basic tourist infrastructure
- Achieving the growth of tourism and general visits to the ruins
- Strengthening the appropriate activities at the ruins and in its surrounding area
- Establishing and offering at least three new tourist products related to the ruins
- Preparing at least one project for calls within the framework of financial mechanisms

8. MANAGEMENT STRUCTURE, FUNCTIONS AND RESPONSIBILITIES

According to the Cultural Heritage Protection Act, management means: performing the tasks necessary to fulfil the purpose for which the property has been declared a monument, and in particular includes managing and organising maintenance, use, accessibility, presentation to the public and monitoring.

8.1 Manager

The manager of the Šalek Castle ruins is the Velenje Museum represented by its director. Until the official decision is made by the manager of the area of the Šalek Castle ruins monument, the site is managed by the Municipal Authority of the Municipality of Velenje.

8.1.1 Tasks of the manager

- Implementing the Management Plan
- Preparing changes and amendments to the Management Plan
- Adopting annual work programmes on the basis of the Management Plan and performing or taking care of performing the tasks defined in the plan
- Adopting and implementing annual work programmes
- Drawing up annual reports

8.2 Expert Committee:

To assist the performance of management tasks, the Mayor appoints an expert committee consisting of:

- 1 member of the Municipality of Velenje
- 1 member of the Institute for the Protection of Cultural Heritage, Celje Regional Office
- 1 member of the Velenje Tourist Board
- 1 member of the Šalek Valley Tourism Office

The Rules of Procedure shall be adopted by the Expert Committee at its first meeting. The term of the Expert Committee shall be 5 years.

8.2.1 Tasks of the Expert Committee

- Determining the adequacy of the Management Plan in the light of professional guidelines
- Discussing topics in the field of expert work related to the Šalek Castle ruins
- Suggesting solutions based on professional knowledge

8.3 Competencies, decision-making and implementation processes, implementation monitoring, duration of the plan

- The Management Plan shall be adopted by the Municipal Council of the Municipality of Velenje for a period of four years.
- In cooperation with the Municipal Administration of the Municipality of Velenje, Velenje Museum prepares a Management Plan and annual work programmes.
- The Municipal Council approves the annual programmes, reviews the annual reports and monitors the effects.
- Changes to the Management Plan are adopted in the same way as the Management Plan.
- The initiative to change the Management Plan can be taken by the local community, councillors of the Municipal Council, the manager or individuals. The initiative must be substantiated and contain proposals for solutions / changes.

9. MEASURES FOR PROTECTION AGAINST NATURAL AND OTHER DISASTERS

The Šalek Castle ruins are located in an area where natural and other disasters are possible. On the basis of the assessment of the threat of natural and other disasters, the Municipality of Velenje has developed protection and rescue plans for different disaster scenarios.

In accordance with the Protection Against Natural and Other Disasters Act (Official Gazette of the Republic of Slovenia, Nos. 64/1994, 33/2000 Decision of the Constitutional Court: U-I-313/98, 87/2001- ZMatD, 41/2004- ZVO-1, 28/2006, 51/2006 UPB1, 97/2010), in the field of protection and

rescue, several measures and tasks are implemented to prevent the risk of the occurrence of an accident or which may reduce the adverse effects of the accident.

10. ACTIVITIES PLAN WITH FINANCIAL FRAMEWORK

Activities for the maintenance, renovation and rejuvenation of the ruins of Šalek Castle

Tasks	Activities	Timeline Course	Indicator	Participants	Number of units	Cost Year or / task EUR	Year
0. URGENT MAINTENANCE ONGOING							
Regular maintenance and cleaning works on the premises and their immediate and wider vicinity	Annually						
	Mowing of grass at the ruins and their vicinity	annually	m2	Municipality of Velenje Concessionaire	7	To be included in the concession	From 2021
	Maintenance of beaten paths	annually	m1	-II-	2	To be included in the concession	From 2021
	disposal of unwanted vegetation	annually	kpl	-II-	1 in the spring	To be included in the concession	From 2021
	of the walls and arches of the ruins and of the rocky part of the castle hill on the NW, N and NE side with removal						From 2021
	fortification of the missing and unstable parts of walls and parts of rocks = prevention of the falling of rocks at the castle and below it	annually	kpl	-II-, mountain climbers, construction company	1 in the spring	To be included in the concession	From 2021
	maintenance of waste containers	continuous	PCS	Municipality of Velenje Concessionaire	3	To be included in the concession	From 2021
	Maintenance of the illumination of ruins - covered in the scope of maintenance of public lighting in the Municipality of Velenje	annually	kpl	Municipality of Velenje Concessionaire	2	To be included in the concession	
	Once every 5 years						
	Maintenance of fences at the castle and on the running path	every 4-5 years	m1	Municipality of Velenje Concessionaire	1	To be included in the concession	2025
Regular conservation monitoring with textual records and photographic fixation of the situation	Field commission inspection	annually		Velenje Museum, Institute for the Protection of Cultural Heritage of Slovenia, Regional Unit Celje, Tourist Society	2	500.00	2025
	inspection by using a drone, archiving of footage	every 4-5 years	kpl	Velenje Museum, spec. contrac.	1	500.00	2025
	inspection with the help of climbers	every 4-5 years	kpl	mountain climbers	1	2,000.00	2025
IN TOTAL				Excluding VAT		3,000.00	

ANNUALLY						
				22% VAT	660.00	
				price including VAT	3,660.00	
Provision of funding:	- Budget of CM of Velenje					

Tasks	Activities	Timeline Course	Indicator	Participants	Number of units	Cost Year or task EUR	Year
1. SAFETY OF VISITORS AND INHABITANTS							
	Urgent interventions						
	Shutting off the door of the three-sided tower with mesh, coordination regarding design with the Institute for the Protection of Cultural Heritage of Slovenia, and implementation	3 months	kpl	City Municipality of Velenje (CMV); Institute for the Protection of Cultural Heritage of Slovenia (IPCHS), Celje Regional Office (CRO)	1	4,000.00	2020
	Fire safety study	3 months	kpl	Municipality of Velenje	1	RUINS	
	Previously required documents						
	Conservation plan / Restoration project	3 months	kpl	Smiljan Simerl	1	10,000.00	2020 / 2021
	Up-to-date recording of the ruins: photogrammetry or laser 3D scan	3 months	kpl	Smiljan Simerl	1	10,500.00	2020 / 2021
	Analysis / Report on static stability of the facility, e.g. ZRMK	3 months	kpl	ZRMK	1	18,300.00	2021
	Geological report + rehabilitation plan for castle rock	1 month	kpl	Geologist	1	2,500.00	2021
	Geodetic survey	1 month	kpl	Land surveyor	1	Obtained	
	restoration project of the existing path	1 month	kpl	Architect, builder	1	1,500.00	2021
	Baseline renovation of the castle, castle rock and pathway in accordance with the terms and conditions of the IPCHS, Celje RO	6 months	kpl	Builder	1	40,000.00	2022–2023
IN TOTAL				Excluding VAT		86,800.00	
				22% VAT		19,096.00	
				price including VAT		105,896.00	
Provision of funding:	- Budget of the Municipality of Velenje						

Tasks	Activities	Timeline Course	Indicator	Participants	Number of units	Cost Year or task EUR	Year
2. LEGAL STATUS OF THE AREA - regulated by City Municipality of Velenje as part of regular work							
	Regulation of existing legal situation						

New regulation of legal state of ruins	New identification of scope of protected monument site	Single	kpl	IPCHS, Municipality of Velenje premises	1	500	2020 / 2021
	New determinations of the influential area	Single	kpl	IPCHS, Municipality of Velenje premises	1	500	2020 / 2021
	Entry of the protected status in the land register for all respective plots	Single	kpl	Municipality of Velenje	1	500	2020 / 2021
	Ownership structure - establishment and entry of the Municipality's pre-emption right, unless not necessary (building plot within settlement, protected forest)	Single	kpl	Municipality of Velenje	1	500	2020 / 2021
	Protection views of the castle from traffic routes - analysis of views and entry into spatial planning documents	Single	kpl	Municipality of Velenje	1	500	2020 / 2021
	Refreshment of displays in municipal and national spatial databases (PISO, SITULA)	Single	kpl	Municipality of Velenje, IPCHS, Ministry of Culture	1	500	2020 / 2021
IN TOTAL				Excluding VAT		3,000.00	
				22% VAT		660.00	
				price including VAT		3,660.00	
Provision of funding:		- Budget of the Municipality of Velenje					

Tasks	Activities	Timeline Course	Indicator	Participants	Number of units	Cost Year or / task EUR	/ Year
3. INFORMATION, GUIDANCE							
Information infrastructure (basic)							
Basic signboard at beginning of the footpath to the castle by giving the information on the regime, the key...	Planning, coordination, supply and installation of signboards (1 koi)	Single	PCS	Municipality of Velenje Velenje Museum Architect spec. contrac.	1	2,500.00	2021
Installation of additional signboards	Planning, coordination, supply and installation of signboards (3 PCS)	Single	PCS	Velenje Museum Architect spec. contrac.	3	3,500.00	2026 →
Installation of explanatory plaques	Planning, coordination, supply and installation of signboards (3 PCS)	Single	PCS	Velenje Museum Architect spec. contrac.	3	4,500.00	2026 →
Installation of the type of monument plaque	Planning, coordination, supply and installation of the plaque	Single	PCS	Velenje Museum, architect, spec. contract.	1	1,500.00	2026 →
Installation of a 3D model of the ruins and castle reconstruction in the 14th century	Planning, coordination, supply and installation of the model (3D model, 3D print, casting, base, foundation)	Single	PCS	Velenje Museum, architect, spec. contract.	1	8,000.00	2026 →
Regulation of the internet information page on Šalek Castle	Definition of content, translation, design, photos, drawings, scanning	Single	PCS	Velenje Museum Architect Designer, translator		7,000.00	2026 →

Overall graphic identity	Implementation, coordination with existing graphic identities, implementation	Single	PCS	Architect / designer		1,000.00	2026 →
IN TOTAL BASIC				Excluding VAT		28,000.00	
				22% VAT		6,160.00	
				price including VAT		34,160.00	
Promotion - recommendations / proposals at annual level - opportunity to acquire funds in tenders							
Issuing a printed publication on the castle and the Šalek settlement	Project fees: text, photographs, drawings, translations, design, printing, marketing	Single	Copies	Velenje Museum Architect Designer Printer	1000 SLJ 1000 AJ	9,000.00	2026 →
Inclusion of ruins in tourist events	Implementation and flying of flags, temporary panels, etc.	annually	kpl	Tourism Office, Šalek Tourist Association, Velenje Museum	2	1,000.00	Ongoing
performance of non-aggressive artistic interventions at the ruins	Rising awareness of the castle presence in the area and its extraordinary historical relevance	Once a year	PCS	CM of Velenje, designer artist	1	10,000	2026 →
Design of tourist products related to ruins	Content profiling of the product design implementation Prototype Product Product placement	During the period of 5 years	kpl	TIC Municipality of Velenje Velenje Museum Designer Executor	3	15,000	2026 →
Additional research and the digitisation and public accessibility of all historical material associated with the castle in electronic form (on the Castle's website)	- Overview of archive resources in Slovenia and abroad (documentary material, old land registry, land register, photo databases): high resolution scans of all material (600-1000 dpi), new transcripts and new translations of all documents, 3D scan of seals - Overview of physical findings relating to Šalek Castle, in Slovenia and abroad (headstone of Šaleks in Austria, etc.), documentation, 3D scans - Overview of Turn castle, discovery and documentation of stone elements transferred from Šalek to Turn (architectural measurements, rubbings and sign replicas, 3D scans) - To define whether there are still supposedly stone Turkish balls to be found in the cave under the castle - Additional collecting of all oral tradition preserved in the field and linked to the castle and the Šalek settlement - Digitalisation of material from already completed archaeological research - New photographs of archaeological findings for the purposes of representations - Make 3D replicas	During the period of 5 years	kpl	Velenje Museum, specialised contractors - historians, architects, ethnologists, 3D scan and simulation contractors	1	30,000	2026 →
IN TOTAL ADDITIONAL				Excluding VAT		65,000.00	
				22% VAT		14,300.00	
				price including VAT		79,300.00	
Provision of funding:	- Budget of the Municipality of Velenje						

Tasks	Activities	Timeline Course	Indicator	Participants	Number of	Cost / Year or /
-------	------------	-----------------	-----------	--------------	-----------	------------------

					units	task EUR	
4. CONTEMPORARY ARRANGEMENT AND BETTER UTILISATION OF THE AREA							
	Interventions at the level of construction detail						
Replacement of fences	The plan, coordination with IPCHS, Celje RO, a tender for a contractor, removal of existing fences, supply and installation of new fences. Assessment of 300E/m1 of the fence. Fence length:	6 months	kpl	Architect ZVKDS OE Celje (Institute for the Protection of Cultural Heritage, Celje Regional Office) Builder	1	34,500.00	2024
	115.08						
Installation of integrated benches	The plan, coordination with IPCHS, Celje RO, a tender for a contractor, supply and installation of new benches. Assessment of 300E/m1 for the benches. Bench length:	6 months	kpl	Architect ZVKDS OE Celje (Institute for the Protection of Cultural Heritage, Celje Regional Office) Builder	1	6,000.00	2025
	19.8						
Arrangement of hard-paved surfaces	routes, yard - anti-dust hard-paved sand platform (As MAK or equivalent): the plan, a tender for a contractor, coordination with IPCHS, Celje RO, implementation. Assessment of 70E/m2 for the terrain. Surface area:	6 months	kpl	Architect ZVKDS OE Celje (Institute for the Protection of Cultural Heritage, Celje Regional Office) Builder	1	14,420.00	2028
	205.9						
Installation of waste bins	The plan, coordination with IPCHS, Celje RO, a tender for a contractor, supply and installation. Assessment of 5 pcs	6 months	kpl	Architect ZVKDS OE Celje (Institute for the Protection of Cultural Heritage, Celje Regional Office) Builder	1	1,500.00	2025
New illumination of the castle	Coordination of the Adesco plan with the IPCHS, additional sockets	6 months	kpl	Municipality of Velenje	1		
IN TOTAL						Excluding VAT	56,420.00
						22% VAT	12,412.40
						price including VAT	68,832.40
Provision of funding:	- Budget of the Municipality of Velenje - Tenders for Slovenian and European funds - Contribution of Šalek Tourism Association						

Tasks	Activities	Timeline Course	Indi- cator	Participants	Number of	Cost Year	/ Year or /
-------	------------	--------------------	----------------	--------------	--------------	--------------	----------------

					units	task EUR	
5. CASTLE INTEGRITY, TOURIST INFRASTRUCTURE							
	Interventions at the level of						
	a) In the castle:						
Reconstruction Architecture of the defensive tower (stairwell to the top of the tower, upgrade of missing walls, observation platform at the tower top) and the volume reconstruction of the second = the residential tower	Survey of the situation - verification	1 month	kpl	Land surveyor Architect spec. contrac.	1	7,000.00	2030→
	Project: conceptual design, project for the obtaining a building permit, project for execution, project of executed works Coordination, obtaining a building permit	1 year	kpl	Architect Structural engineer Electro- design engineer, mechanical engineer, fire safety engineer...	1	19,900.00	2030→
	Tender, execution of works	1 year	kpl	Builder	1	250,000.00	2030→
	B) In front of the castle:						
Volume reconstruction of service facility and functional core (toilet, tea kitchen...), spectators' stand, platform in front of the defensive wall, fences at dangerous places	purchase of additional parts of the castle area	5 months	kpl	Municipality of Velenje	1	20,000.00	Real- time - when sold - checking
	archaeological research of parts of the ruins where reconstruction works would be executed	3 months	kpl	Archaeologist IPCHS Velenje Museum Municipality of Velenje	1	10,000.00	2030→
	Tender for the project, project, coordination with IPCHS, Celje RO, obtaining of building permit	6 months	kpl	Municipality of Velenje Design engineers IPCHS, Celje RO	1	19,900.00	2030→
	Selection of contractor, execution of works	1 year	kpl	Builder	1	250,000.00	2030→
	Obtaining operating permit	2 months	kpl	Design engineer	1		
	Manager training		kpl		1		
IN TOTAL				Excluding VAT		576,800.00	
				22% VAT		126,896.00	
				price including VAT		703,696.00	
Provision of funding:	- Budget of the Municipality of Velenje - Tenders for Slovenian and European funds in various programmes						

Tasks	Activities	Timeline Course	Indi- cator	Participants	Number of units	Cost Year task EUR	/ or /	Year
6. ORIGINAL ACCESS - purposes, finding suitable opportunities: real-time verification, if the possibility for execution of activities arises								
	Interventions at the landscape level							
Archaeological	Archaeological research	5 years	kpl	Archaeologist	1	40,000.00		

research of parts of ruins where reconstruction works would be executed	Geophysical (georadar, resistance...): Special objectives: - Determine the extent and residues of garden and original access, including a passage for the needs of possible reconstructions - Examination of terraces under the castle and other buildings connected to the castle (pigsties, where the bones are supposed to be found, cave under the castle...) - Definition of whether there was a prehistoric settlement on the castle hill			IPCHS Velenje Museum Municipality of Velenje			
	Purchase of residential buildings and stone-cutting workshops	20 years	kpl	Municipality of Velenje	1	350,000.00	
reconstruction of the castle yard with service facilities, castle garden and orchard and arrangement of car access to the immediate surroundings of the castle with associated parking spaces and reconstruction of the original access to the castle	Tender for the project, project, coordination with IPCHS, Celje RO, obtaining of building permit	6 months	kpl	Municipality of Velenje Project designers IPCHS, Celje RO	1	19,900.00	
	Selection of contractor, execution of works	1 year	kpl	Builder	1	1,000,000.00	
arrangement of the information centre and exhibition about Šalek Castle in the reconstructed service facility	Design of internal and external equipment and exhibitions, multimedia presentations, replicas	5 months	kpl	Architect / Designer IPCHS	1	15,000.00	
	Execution of internal and external equipment and exhibitions	5 months	kpl	Joiner, creator of print materials	1	50,000.00	
	Execution of replica documents and facilities for exhibitions based on 3D scans: key documents with seals, enlargements of seals, coat-of-arms and tombstones of noble owners, votive image, typical dishes, stove tiles with furnace reconstruction, ivory watch) Replica or original of stone Turkish balls	5 months	kpl	Specialist contractor (3D prints or restoration replicas)	10	45,000.00	
arrangement of the ruins for different events	Small items of equipment, informing, training of staff, thematic training sessions for tourist guides and visitors, informational material	1 month	kpl	TIC Velenje Museum	1	2,000	
removal of the forest around the castle	Coordination with stakeholders, selection of contractor, implementation					20,000.00	
IN TOTAL				Excluding VAT		1,501,900.00	
				22% VAT		330,418.00	
				price including VAT		1,832,318.00	
Provision of funding:	- Budget of the Municipality of Velenje						

Tasks	Activities	Timeline Course	Indicator	Participants	Number of units	Cost / Year or / task EUR	Year
7. INTANGIBLE HERITAGE- - purposes, finding suitable opportunities: real-time verification, if the possibility for execution of activities appears							
	"Mythological" path around the castle						
Arrangement of the mythological-folklore path around the	Project - definition of content, design, determination of trail	3 months	kpl	Velenje Museum, the folk tradition	1	4,000.00	Up to 2025

wider vicinity of the castle by integrating folk tradition, special places, memories of old elements of Šalek and access to the castle at the "back" = northern side				collector, architect / designer, mountain climber			
	Arrangement of paths / accesses	6 months	kpl	Builder, spec. creator, mountain trail makers	1	5,000.00	2026→
	Fences at exposed locations	6 months	kpl	Builder, spec. creator	1	15.000,00	2026→
	6 benches / location marks - on benches, small plaques, QR codes	6 months	kpl	Builder, spec. creator	1	6,000.00	2026→
	Additional internet content - electronic version of the route and information	3 months	kpl	Information scientist, Designer	1	3,000.00	2026→
IN TOTAL				Excluding VAT		33,000.00	
				22% VAT		7,260.00	
				price including VAT		40,260.00	
Provision of funding:	- Budget of the Municipality of Velenje						

11. SOURCES AND LITERATURE

Aquilin Julius Caesar: *Beschreibung des Herzogthum Steyermarks*. II del, Grätz 1786.

<https://books.google.si/books?id=slwAAAAcAAJ&pg=PA501&lpg=PA501&dq=kainach+schallegg&source=bl&ots=95LkfyW-Hu&sig=ACfU3U3CWGIWUglXmcCvelG5tKKyGzqx7w&hl=sl&sa=X&ved=2ahUKEwiqqzbyufjAhWhtIsKHWa6A5YQ6AEwAXoECAAQAO#v=onepage&q=kainach%20schallegg&f=false>

Brišnik, Danijela, Tone Ravnikar: **Grad Šalek**. Kulturni center Ivana Napotnika Velenje, Muzej Velenje, Založništvo Pozoj, Velenje, 1995.

Brišnik, Danijela, Tone Ravnikar: **Grad Šalek**. Kulturni center Ivana Napotnika Velenje, Založništvo Pozoj, Velenje, 1999.

Brišnik, Danijela: *Od kamnitih sekir do terre sigillate*. In: Velenje, razprave o zgodovini mesta in okolice, Mestna občina Velenje, Velenje, 1999.

Brišnik, Danijela: *Od poznoantičnih loncev do šaleške pivske čaše*. V: Velenje, razprave o zgodovini mesta in okolice, Mestna občina Velenje, Velenje, 1999.

Brodar, Mitja: *Ledenodobni ljudje v Šaleški dolini*. V: Velenje, razprave o zgodovini mesta in okolice, Mestna občina Velenje, Velenje, 1999.

Byloff, Fritz: *Hexenglaube und Hexenverfolgung in den österreichischen Alpenländern*, Severus, Fraktur, 2011 ponatis originala iz 1934, 47.

Franciscejski kataster, Abecedni seznam lastnikov zemljišč. Alphabetisches Verzeichniz der Gemeinde Schallegg, Bezirk Wöllann, Cillier Kreis. SI AS 177/C/F/C400/s/PUA.

Jakič, Ivan: **Vsi slovenski gradovi**. Leksikon slovenske grajske zapuščine. DZS, Ljubljana 1997.

Gadolla, vitez Franz: *Prispevki k topografiji in zgodovini nekaterih gradov in dvorcev v celjskem okrožju*. Kritično presojeno in preiskano, 1847. V: Šaleški gradovi viteza Gadolle, Knjižnica Velenje, Velenje 2015.

Golec Boris: *Domoznalec Franc vitez Gadolla*. V: Šaleški gradovi viteza Gadolle. Knjižnica Velenje, Velenje, 2015.

Golec Boris: *»Mali štajerski Valvasor«, polihistorjev pozabljeni potomec Franc vitez Gadolla (1797-1866)*. V: SLO, slovenski zgodovinski magazin, 13/2017, Založba Družina, Ljubljana 2017.

<http://www.druzina.si/flip/revije/slo/13/mobile/index.html#p=11>

Gubo Andreas: *Geschichte der Stadt Cilli vom Ursprung bis auf die Gegenwart*. Moser, 1909.

Guštin Mitja: *Celjske čaše*. Srednjeveške in zgodnjenovoveške lončene čaše na Slovenskem. V: Srednjeveško Celje (Medieval Celje), Archaeologia Historica Slovenica 3, Filozofska fakulteta, Ljubljana 2001

Guštin, M., M. Jezeršek, N. Prošek: *Katalog keramičnih najdb iz Celja*. - V: Srednjeveško Celje, Archaeologia Historica Slovenica 3, 195 ff, Ljubljana 2001.

Hesekiel George: *Der Capitain der Königin*. V: Deutsche Roman-Zeitung, Otto Janke, Berlin, 1871.
<https://books.google.si/books?id=15FSAAAACAAJ&pg=PA505&dq=krebs+wappen+schwarz&hl=sl&sa=X&ved=0ahUKEwimj-GylZrjAhXtpYsKHbL7AycQ6AEICTAA#v=onepage&q=krebs%20wappen%20schwarz&f=false>

Janežič Špela: *Vila in posestvo Herberstein v Velenju*, diplomska naloga. Univerza v Mariboru, Pravna fakulteta, Velenje 2003.

Janisch, Josef Andreas: *Topographisch-statistisches Lexikon von Steiermark, mit historischen Notizen und Anmerkungen*, Graz, Leykam, 1878.

Komelj Ivan: *Grad kot spomeniškovarstveni problem v času med obema vojnama*. V: Varstvo spomenikov XXV, Zavod RS za varstvo naravne in kulturne dediščine, Ljubljana 1983.
https://www.zvkds.si/sites/www.zvkds.si/files/upload/files/publications/025_1983_varstvo_spomenikov.pdf

Kos, Dušan: *Vitez in grad*. Vloga gradov v življenju plemstva na Kranjskem, Slovenske Štajerskem in Slovenskem Koroške do začetka 15. stoletja. Založba ZRC, ZRC Sazu, Ljubljana 2005.

Kozjak, 1992: *Terenski zapiski raziskovalnega tabora Paški Kozja 1992*. Kulturni center Ivana Napotnika Velenje, skupina za starejšo zgodovino, mentorica Danijela Brišnik. Tipkopis.

Lojen, Peter, Rok Poles: *Sanacija ruševin gradu Šalek*. Seminarska naloga za predmet Arhitekturne konstrukcije, FAGG, 1992/93.

Mihelak, Vinko: *Velenje – stoletje na razglednicah*. Mestna občina Velenje, Velenje 2009.

Mlinšek, Fran: *Mlinškovo berilo*, (i)zbrani etnološki in slovstveni zapiski. Uredila Jože Hudales in Ivo Stropnik. Kulturni center Ivana Napotnika, Velenje, 1991. <https://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:DOC-LEEICYNV>

Morlot, Adolphe: *Einige Bemerkungen über die geologischen Verhältnisse von Untersteier*, 1852.
https://books.google.si/books?id=g_sTAAAAQAAJ&printsec=frontcover&hl=sl&source=gbg_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false

Orožen, Ignac: *Celska kronika*. Celje, 1854.

Orožen, Ignaz: *Das Bisthum und die Dioezese lavant., V. Das Dekanat Schallthal*. Graz 1884.

Orožen, Janko: *Gradovi in graščine v narodovem izročilu*. Celje, 1936.

Otto Piper: *Österreichische Burgen– 4*, Wien 1905. <http://daten.digital-sammlungen.de/~db/0007/bsb00070356/images/index.html?id=00070356&groesser=&fip=yztsewqeaenewqxdsydewqyzseayaenxdy&no=17&seite=181, 7. 11. 2017>.

Petru Peter: *Arheološka obdobja – poznoantična doba*. http://www.savel-hobi.net/leksikon/zgodovina_sl/poznoanticna.htm

Pintarič, Katja: *Odnosi med trgov Ljutomer in njegovim lastnikom ob koncu 17. stoletja*. Diplomsko delo, Univerza v Mariboru, Maribor 2011.

Planko Lado, *Upellae*. V: Šaleški razgledi 2010. http://www.knjiznica-velenje.si/filelib/2010-knjiznica/domoznanstvo/saleski_razgledi/planko_upellae.pdf.

Pleterski, Andrej: *Nevidna srednjeveška Evropa. Župa Bled*. Institut za arheologijo ZRC SAZU, Ljubljana 2011. http://iza.zrc-sazu.si/Si/Dela/Zupa_Bled.pdf

- Poles, Rok, et al.: **Sakralna dediščina Šaleške doline**. Pozoj, Velenje, 1998.
- Poles, Rok, Špela: **Grad Ekenštajn in graščina Gorica**. V: Velenje, zbornik raziskovalnega tabora 1999, 2000. Erico, Velenje, 2001.
- Poles, Rok: **Sakralna dediščina velenjskega dela Šaleške doline v luči kontinuitete identitete**. V: Velenje, razprave o zgodovini mesta in okolice, Mestna občina Velenje, Velenje, 1999, p. 121-161.
- Poles, Špela: **Izvir Bele vode**.
- Poles, Rok, Špela: **Pozojeva grajska pot okoli Velenja**. Mestna občina Velenje, Velenje, 2011.
- Poles, Rok, Špela: **Villa Bianca, zgodba o ponovnem rojstvu vile**. Berivka, d.o.o., Velenje, 2011.
- Poles, Rok: **Gospodje Dobrnski in cerkev sv. Janeza Krstnika v Šentjanžu na Peči (Vinski Gori)**. V: Kronika 62/2014 št. 3, Iz zgodovine Dobrne. Zveza zgodovinskih društev Slovenije, Ljubljana 2014.
- Prislan, Štefanija: **Šaleški zvon**. Univerza za tretje življenjsko obdobje, Velenje, 1999.
- Rajšp, Vincenc: **Slovenija na vojaškem zemljevidu 1763-1787**, zvezek 5. Arhiv Republike Slovenije, Založba ZRC, Ljubljana 1999.
- Ravnikar, Tone, Rok Poles: **Grbi nekaterih pomembnejših rodbin Šaleške doline**. V: Šaleški razgledi, 12, Kulturni center Ivana Napotnika, Založništvo Pozoj, Velenje 1996
- Ravnikar, Tone: **Po zvezdnih poteh: Šaleška in Savinjska dolina v visokem srednjem veku. Muzej Velenje, Velenje, 2007**.
- Ravnikar, Tone: **Razvoj grajske mreže v Šaleški dolini do konca srednjega veka**. V: Šaleški gradovi viteza Gadolle, Knjižnica Velenje, Velenje 2015.
- Ravnikar, Tone: **Šaleška dolina med 10. in 17. stoletjem**. Muzej Velenje, Velenje 2005.
- Ravnikar Tone: **V primežu medplemiških prerivanj**, Pedagoški inštitut, Ljubljana 2010.
- Reichert, Carl: **Einst und jetz. Album Steiermarks, III. Band, Graz 1865**.
- Repanšek Luka: **Keltska dediščina v toponimiji jugovzhodnega alpskega prostora**. Založba ZRC, SAZU, Ljubljana 2016.
- Sapač, Igor: **Arhitekturna zgodovina gradu Lemberg**. V: Kronika 3, 62/2014.
- Schmutz, Carl: **Historisch-topographisches Lexicon von Steyermark**. Kienreich, Graz 1822 – 1823.
- Seher Anton: **Zgodovina premogovnika Velenje**, 2. knjiga. Premogovnik Velenje, Velenje 1998.
- Snoj, Marko: **Etimološki slovar slovenskih zemljepisnih imen**. Založba Modrijan, Založba ZRC, Ljubljana 2009.
- Stopar, Ivan: **Grad in naselje Šalek**. Turistično društvo Velenje, Velenje 1975.
- Stopar, Ivan: **Grajski objekti z obočja Slovenske Štajerske na Vischerjeve zemljevidu iz leta 1678**. In: Celjski zbornik 1971-72, description of depiction of Šalek castle on the map of 1678: p. 418.
- Stopar, Ivan: **Razvoj srednjeveške grajske arhitekture na Slovenskem Štajerskem**. Slovenska matica, Ljubljana 1977.
- Stopar, Ivan: **Gradovi, graščine in dvorci na slovenskem Štajerskem**, 1982.
- Stopar, Ivan: **Velenjski grad**. V: Prispevki k zgodovini Šaleške doline, Šaleški razgledi 2, Kulturni center Ivana Napotnika Velenje, Velenje 1989. http://www.knjiznica-velenje.si/filelib/2010-knjiznica/domoznanstvo/saleski_razgledi/12_prispevki_ki_zgodovini_aleke_doline_letu_1989_zv.2.pdf
- Stopar, Ivan: **Grajske stavbe v vzhodni Sloveniji, IV. Knjiga. Med Solčavskim in Kobanskim**, 1993.
- Šašel, Jaro: **Upellae – Vitanje?** V: Zgodovinski časopis 4-4, 1954.

Šifer, Peter: **Grad Turn v Hrastovcu**, arhitekturni posnetek. P&A projektni atelje, št. projekta 577/10, Velenje 2010. Iz arhiva MO Velenje.

Umek, Smiljan, Franc Čačovič: **Predlog za izvedbo sanacije ruševin gradu Šalek nad Velenjem**. IRMK, 1975.

Vijanski, Janko: **Povest od jezera v skalski dolini**. V: Kmetijske in rokodelske novice, 1857, 19.

Valvasor, Johann Weichard von: **Deß Hochlöblichen Hertzogthums Crain Topographisch-Historischer beschreibung**, 9. knjiga, 3. del, Nürnberg 1689.

Vischer, Matthäus Vischer: **Styriae Ducatus Fertilissimi Nova Geographica Descriptio**. 1678.

https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Styriae_Ducatus_Fertilissimi_Nova_Geographica_Descriptio_1678.jpg, 18. 11. 2017.

Vischer, Georg Matthäus: **Topographia Ducatus Styriae**. Grätz 1681, depiction of the Šalek castle.

https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Vischer_-_Topographia_Ducatus_Stiriae_-_374_Schallegg_-_Salek.jpg, 18. 11. 2017.

Zimmermann, Peter: **Gradovi Šaleške doline pri Gadolli in Pircheggerju**. V: Šaleški gradovi viteza Gadolle, Knjižnica Velenje, Velenje 2015.